Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

25
-67

388-17/11/18

82-93
F/67
-6 NOV 2011

ԱՂԲԱՐ

ԹՈՎՄԱՍԻ

ՏՆԱԿԸ

100

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՐՐԻԶԴ ՊԻՋԸՐ ՍՓՈՑ

ՏԻԿՆՈՋՆ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻՈՑ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1906

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

128

82 մ.
Բ-62
մ

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐԻԿԴ ՊԻՋԸՐ ՍՓՈՑ

ՏԻԿՆՈՋՆ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻՈՑ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

1001
Հ 4574

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1906

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՄԱՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴ
*C.C.P.A Публичная Библио
7/XI. 1922
Ա. ՄՅԱՍ

-4 MAR 2013

445

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մարդուս ճշմարիտ վաստքը իր ընկերացը բնական և բարոյական վիճակը լաւընելու ջանքը պիտի ըլլայ։

ՀԻՊՊ. ԱՆԳՊ–ԱՆԳԻՆ

ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ վախճանը միշտ անցեալին յիշատակաւը մարդուս միտքն ու սիրտը կրթելն եղած է։ Պատմութեամբ մեզմէ առջիններուն գլխէն անցածները կարդալով՝ խելք կը սովրինք՝ մեր գործերը աղեկ ու հաստատուն սկզբամբ մը գործելու։ Վիպասանութեան վախճանն ալ պատմական սկզբանց տակը կ'իյնայ, որուն պիտանաւորութիւնն ու նպատակն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ շատ անգամ, մանաւանդ այս վերջի տեսներս, ներկայ ընդհանուր կամ մասնաւոր մարդկային ընկերութեան մէջ

անցած պիսուածները ու անոր գովելի և պարսաւելի պարագաները բարակ քօղի մը տակ ծածկած՝ մեր մտացը և սրտին պիմացը ձգել, ու անոնցմէ անկողմնապահ և անաչառ դատաստան մը ընդրել: Մարդուս վրայ մեծ ազատութիւն ընողը բարի և կամ պարսաւելի գիսուած մը՝ կենդանացեալ՝ իր գիմացը ունենալն է. անոր համար այնչափ աւելի պատմագիրք և վիպասանք գովելի և ընդհանրի կ'ըլլան, որչափ որ ճարտար և զգայուն ըլլայ մեր սրտին թելերը թմրեցնող գրիչնին: Աչսպիսի ուղիղ մտածութեամբ հնարուած և սկսուած է, և բոլոր Եւրոպայի մէջ այսչափ յառաջացած ու ծագկած՝ վիպասանական պատմագրութիւնը. և միայն մարդուս ազատանալ բնութիւնն է, որ ինչպէս ուրիշ ամէն բարի բանեբու մէջ, այսպէս ալ այս մարդկային բնութեան առողջարար դեղին մէջ իր գործութեան թոյնը խառներ է:

Որչափ ուրախութիւն է մեզի տեսնել մեր ազգին արթնցած ջանիցն և փութոյն անուրանալի յառաջադիմութիւնը, (որով նա ճանչ-

ցած կ'երեւայ նաեւ վիպասանութեան ալ մարդկային սրտերը պատրաստելու ունեցած օգուտն ու հարկաւորութիւնը), այնչափ ալ փափաքելի էր մեզի՝ որ թարգմանչաց կամ հրատարակողաց փոխեն ու նպատակը առաւելապէս ազգին բարոյական օգուտն ու սրտից հրահանգութիւնն ըլլար, քան թէ առժամանակեայ զուարճութիւնը. վասն զի թէ և վիպասանութիւնը իր գործած վախճանին հասնելու համար՝ զուարճացընելը ձեռքը զօրաւոր միջոց մը առած է, աւելի անզգալի կերպով մը ընթերցողին սրտին ախորժանօք մը հասցնելու, սակայն թէ որ միջոցը վախճանի տեղ փոխուելու ըլլայ, այնուհետեւ վիպասանութիւնը իր նպատակէն կը զրկուի, և փոխանակ օգտից՝ մեծաւմեծ խանգարմանց ալ պատճառ կ'ըլլայ: Աչս պիտոդութիւնը, նորէն կ'ըսենք, մեծապէս կը փափաքինք որ ազգային գրիչք գիմացնին՝ մանաւանդ թէ սրտերնին ունենային. թէ որ ճշմարտիւ, ինչպէս ալ կ'ուզենք յուսալ, ազգին բարոյական օգուտն

է միայն իրենց թարգմանութեանց ու հրատարակութեանց նպատակը:

Այս բազմահոչակ վիպասանութեանս հեղինակն է ՀԵՆՐԻԿԻԴ կամ ըստ անզգիական ՀԱՐՐԻԸԴ ՊԻՉԸՐ – ՍՏՈՈՅ[1] ամերիկացի տիկինը, որ իր այս վիպասանութիւնը առաջին անգամ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Նիւ–Եօրք քաղքին Ազգային–Դար[2] անուանով օրագրին մէջ գլուխ գլուխ հրատարակեց. բայց այն ատենը այնչափ համբաւը չհլաւ, որչափ երբ օրագրին մէջ ապա-

1. Harriet Beecher-Stowe. — Հենրիկեդ Պիչըր–Սթոյ տիկինը Միացեալ–Նահանգաց մէջ ծնած է. իրեն հայրը Լայմեն–Պիչըր՝ Միացեալ–Նահանգաց ազատութեան պաշտպաններէն մէկն եղաւ. հինգ մանչ և երեք աղջիկ ունեցաւ, որոնք ամէնքն ալ իրենց հօրը հետեւած են: Բայց գրականութեան մէջ ամենէն աւելի անուն հանողը այս Հենրիկեդ տիկինն եղած է:

Հենրիկեդ անչափ գեղի մը ծնունդ է, ուր իր առջի տարիները անցընելէն վերջը Պոսթըն անցաւ. բայց քիչ ատենէն անկէ ալ ելաւ իր բոլոր ընտանիքովը, ու գնաց Օհիոյ նահանգը բնակեցաւ: Հոն սկսաւ գրականութեան ետեւէ ըլլալ և Ցինցինաթի Մայիսի ըսուած գիրքը հանեց: Օհիոյէն Քենթըքի անցաւ, ուր շատ տարի աղջկանց դաստիարակութեան զբաղեցաւ: Այս նահանգին մէջ գերութեան ինչ ըլլալը ճանչցաւ, և ամէն օր իր աչքին առջև հանդիպած դիպուածներէն այս Աղբար Թոմիսահ անունը ըսուած գրքուկիս նիւթերը հաւաքեց:

2. National-Era.

գրելը լրացնալէն վերջը, զատ երկու հատորի մէջ ամփոփելով դուրս հանեց: Այն ատենը կայծակի պէս Միացեալ – Նահանգաց մէկ ծայրէն մէկալ ծայրը այս տիկնոջ անունն հռչակուեցաւ, և առաջին երեք ամիսներուն մէջ 150,000 օրինակ ծախուեցաւ, հատը 15 ֆրանգի: Ամերիկայէն համբաւը Լոնտրա անցաւ, և մի և նոյն միջոցին մեծատարած քաղքին մէջ չորս տեսակ տպագրութիւն եղաւ. և տպագրողներէն մէկը՝ ինքիմէ շարժեալ՝ հատը գլուխ 30 գաղղիական սանտիմ, իբր հեղինակի իրաւունք, մատն հանեց Սպոյ տիկնոջ: Անզգիայէն շատ մը Գաղղիա, Իտալիա, Գերմանիա հռչակուեցաւ, ու շատ լեզուներու գարձուելով՝ տպագրեցաւ ու հրատարակուեցաւ:

Վիպասանութեանս նիւթն է Ամերիկայի Միացեալ–Նահանգաց մէջի գերեաց վիճակը և տեղացի գերեստացից իրենց գերիներուն հետ վարուիլը ստորագրել:

Ամերիկայի մէջ գերեստացութիւնը Սպանիացիք և Բորտուգալք մտուցին: ԺԶ գարուն մէջ՝ երբոր Սպանիացւոց հարստահարութիւն-

նէն ու բռնութիւններէն՝ բան Ամերիկոյ կը-
կըզիքը նուազիլ սկսան, մասնաճեղին Սպա-
նիացիք որ երկիրը շէնցընելու համար Ա-
րիկէ սեւերէն գերիներ գնեն ու Ամերիկա
բնակեցընեն: Ասկէ սկսաւ Ամերիկացի պե-
րեաց սկիզբը. և Սպանիացւոց գաղթականու-
թենէն, և վերջը գաղթական Անգղիացւոց
և այլ և այլ ուրիշ ազգաց, (որ Միացեալ
–Նահանգաց հաստատակապեալութիւնը հաս-
տատեցին), ունեցած շահախնդրութենէն, այն
մասիճանի անգութ բռնաւորութիւն մը սի-
րեց, որ այս խեղճ գերիները անասնոց և
անբանից հաւասար կը գործածուէին, և վա-
ճառքի տեղ կը համարուէին:

Ազգէն սկիզբէն ի վեր այս անգթութեանս
դէմ Հռովմայ պապերն ալ ձայներնին բար-
ձրացուցեր էին: Պիոս Բ. և Ուրբանոս Լ. և
Բենեդիկտոս ԺԴ. զանազան կոնդակներ հա-
նեցին այս անգութ գործէս զգուշացնելով
քրիստոնեայ ազգերը: Իսկ 1839ին Դեկ-
տեմբեր 3ին անմահ յիշատակաց արժանի
Գրիգոր ԺԶ. պապն ալ կոնդակ մը հանեց,
որուն մէջ իր նախորդացը բոլոր սրոշմունք-

ներն ու թղթերը յիշատակելէն վերջը՝ կ'ը-
սէ. «Մենք ալ ուզելով որ բոլոր քրիստո-
» նէից երկրէն այսպիսի նախատինքը և
» վատաբնութիւնը վերցուի... կը յորդո-
» րենք մեր առաքելական իշխանութեամբը
» և կ'ազաչենք բոլոր հաւատացեալս ի
» Քրիստոս, ինչ ազանիճանի մարդ ալ ըլ-
» լայ, որ ոչ ոք համարձակի ասկէ ետքը
» այդպիսի անիրաւութեամբ չարչրկել Հըն-
» դիկները, սեւերը ու անոնց նմանները,
» զանոնք իրենց ստացուածքէն զրկելով,
» բանի ծառայեցընելով. և կամ անոնց
» դէմ բռնութիւն ընդունելուն օգնելով, և
» կամ այնպիսի անգութ վաճառականու-
» թիւն ի գործ դնելով, որով սեւերը չէ
» թէ մարդ, այլ իբրեւ անբան կենդանի
» և ստացուած համարուելու են. և ո՛ և իցէ
» պատրուակաւ ալ ըլլայ՝ ընդդէմ օրինաց
» արդարութեան և մարդկութեան՝ կը ծա-
» խուին, կը գնուին, և զանոն աշխատու-
» թեանց տակ կը հնծեն.... և այս ամէն
» բանս անարժան կը ճանչնանք քրիստո-
» նէական անուան»:

Բայց այս բոլոր մարդկութիւնս նուաս-
ատացնող գործիս, զորն որ աստուածային և
բնական օրէնք կ'արգիլուն, և մարդուս միտ-
քը և սիրտն ալ ինքնիրեն դէմ կը բողոքէ,
կարելի չեղաւ որ այսպիսի յորդորներով ալ
սանձ մը դրաւ. մինչեւ որ զանազան ընկե-
րութիւններ և օրագիրներ ալ հաստատուե-
ցան՝ թէ՛ Ամերիկա և թէ Եւրոպա, որ այս
բանիս դէմ կռուին, և Անգլիոյ ու Գաղղիոյ
խորհրդարաններուն մէջ ալ երկայն վիճելէն
վերջը՝ վերջապէս այս երկու աէրութիւնները
իրարու հետ դաշնակցեցան, ու գերեբարձ
նաւերու դէմ նաւատորմիղ մը հանեցին, որ
անընդհատ տասը տարուան մէջ Աւլան-
տեան Ովկիանոսին մէջ և Ափրիկէի արև-
մտեան ծովեզերքը պատրաստով՝ բոլոր գերի
առնող նաւերը սկսան բռնել, ու պատերազ-
մական ատարի տեղ գնելով՝ նաւը աճուրդի
հանել ու գերիներն ալ ազատել: Այս կեր-
պով գգալի քիչնալ սկսաւ այսպիսի անար-
դար վաճառականութիւն մը: Պրազիլի կայտե-
րութիւնն ալ՝ 1853ին Հոկտ. 15ին օրէնգիր
ժողովքին ձեռքովը՝ մերժեց իր օրինաց մէ-

ջէն գերեվաճառութեան օրէնքը: Ասոր որոշ-
ման հետեւեալ 1854ին նաեւ Ամերիկայի
հարաւային կողմի վիճեցուելայի հասարա-
կապետութիւնը ու ինքն ալ իր երկրին գե-
րիները ազատեց. իսկ հիմայ Թէքսա և ամ-
բողջ Ամերիկայի և Միացեալ – Նահանգաց
մէջ ալ բոլորովին անհետ եղած է այս ան-
գութ շահասիրութիւնը, բայց տակաւին Ա-
սիոյ և Ափրիկէի խորերը, ուր որ դեռ չէ
թափանցեր քրիստոնէական կրօնից լոյսը,
դժբախտաբար գերեվաճառութիւնը ի գործ կը
գրուի՝ նաեւ այժմեան իրաւանց ազգաց այս-
քան զարգացման և քաղաքականութեան ալ
այսպէս հոկայաքայլ յառաջադիմելու դարուս
մէջ, յորում կանոնաւորեալ ազատական
օրէնք՝ իրենց գերիշխանութեան հասած են:

Սկսայ տիկինն՝ պզտիկուց ի վեր՝ այս
խեղճ գերեաց վշտացը ականատես և կա-
րեկից եղած ըլլալով՝ շատ ճիշդ և արտա-
շարժ կերպով անոնց վիճակը կը սատրա-
գրէ, և աւելի մարդուս սրտին և մտացը
հետ խօսելով՝ մարդկային բնութեան այն-
պիսի թելերուն կը դպչի՝ որ անկարելի է

թէ չզայ ընթերցողը։ Այս իր զգայուն զբչին զօրութեամբն է՝ որ իր հայրենակցացը և օտարացը զիմաց համբաւ տուած էր զատ, նաեւ անոնց մտաց համզգողութեանը տիրեց. որով իր հայրենեացը շատ նպաստներ, այս գրքիս հրատարակութենէն վերջը, ինքիրենցմէ չարժեալ՝ գերեստացութեան օրէնքը մէջերնէն վերցուցին, մանաւանդ հիւսիսային կողմերը, ուր ինչպէս պատմութեանս ընթացքէն ալ կ'երեւի, արդէն սկսեր էր ակարանալ գերեվաճառութեան և գերեստացութեան սկզբունքները. իսկ հարաւային կողմերն՝ որ գերեաց համար ամենէն պատն և խիստ կողմերն էին երբեմն, գրուածիս երեւան եկլելու ատեն արդէն շատ մը կարացած էին և առջի ուժէն ինկած։

Մենք հոս երկայն բարակ այս գրքիս վրայ զոլեստներ խօսելու տեղ՝ Ճոն–Լմէնի այս գրքիս վրայ ըրած պատառատանը կը կը համառօտանք, որ Եւրոպական տպագրութեանց ամենուն ժէջն ալ կը գտնուի։ «Այս » գիրքս, կ'ըսէ այս երեւելի հեղինակս, » քանի մը հարիւր երեսի ժէջ՝ մեծ փոփո-

» խութեան մը սկզբունքները կը բովանդակէ. այս գիրքս՝ որ սրատաշարժ ու տաք » սրտի զգացումներով լի է, բոլոր գրաւոր » բական աշխարհի մէջ կը պտրտի, և հա- » րիւրաւոր և հազարաւոր օրինակ բաժնուած՝ » բոլոր երկրագնդոյս վրայ յաղթական շըր- » ջան մը կ'ընէ, արտասուել տալով այն ա- » չուքներուն որ զանիկայ կը կարդան, սոս- » կացընելով այն ականջները որ կը լսեն, » ու զղաջընելով այն ձեռուքները որ զա- » նիկայ կը բռնեն։ Թերեւս մինչեւ հիմա » գերեստացութեան վրայ իջած ծանր հա- » րուածոց մէջ ամենէն խորագոյնը այս է. » և կնոջ մը բազուկը կրցաւ այս հա- » րուածս տալ։ . . .

« Իմաստասիրական սկզբունքները սա- » կաւաթիւ կիրթ և ուսեալ սրտերու վրայ » կրնան տպաւորութիւն ընել. իսկ ստո- » րագրութիւնը և նկարագրութիւնը բազ- » մաթիւ, մանաւանդ թէ ամէն սրտերու » վրայ առ հասարակ իր ուժը կը ներգոր- » ծէ։ Արդ այս գիրքս կենդանի նկարներու » շարք մըն է. կենդանի զոհերու գաս մը,

» որոնք մէկիկ մէկիկ իրենց վէրքերը, ի-
» րենց թափած արիւնը, իրենց կրած չըզ-
» թիանները ցուցընելով՝ արդարութիւն կը
» պահանջեն յանուն մարդկութեան, մա-
» նաւանդ թէ յանուն Որդւոյն Աստուծոյ,
» որ ինչպէս մեզի, նոյնպէս ալ հաւասա-
» բապէս իրենց համար իր արիւնը թափեց
» ու անարգական մահուամբ մեռաւ »:

« Այն բանը որ մեծամեծ փիլիսոփայք
» չկրցան ընել՝ քրիստոնեայ կնիկ մը կա-
» րող եղաւ ընելու. մարդկային արարա-
» ծոց աստիճանին բարձրացուց գերիները.
» ցըցուց որ հոգի մը ունին. իրենց տի-
» րոջը բերնովը անոնց խեղճութիւնները
» պատմել տուաւ, և ցըցուց՝ թէ ինչպէս որ
» ճերմակները, նոյնպէս ալ սեւերը ունին
» հօր մը, մօր մը, երկան և ամուսնոյ քը-
» նութեան զգացմունքը»:

« Այսպիսի ճշմարտութիւնները իրաւ շատ
» անգամ հրատարակուեցան, բայց այս-
» պիսի նկարագրութիւն՝ սրտաշարժ տեսա-
» րաններով՝ ոչ երբեք ցուցուեցաւ. և այս
» կերպս շուտ մը և հաւասարապէս կը

» կրթէ ինչպէս մեծերը, նոյնպէս պզտիկ-
» ները: Ասկէց վերջը, այս գրքիս այսպէս
» մեծ համբաւ առանալովը, գերեաց առու-
» աւր մը տեսնալով, պիտի չըլլայ մայր
» մը՝ որ իր աղան գրկացը մէջ չտեսնէ,
» պիտի չգտնուի աղջիկ մը՝ որուն այտերը
» բարկութենէն և ամօթխածութենէն չկար-
» մրնան. պիտի չգտնուի մարդ մը՝ որ
» զգացած զայրացմանէն ու ամօթէն չդող-
» դղայ ու չսարսի»:...

Այս գրքիս վրայօք ուղղափառ օրագիր-
ներն ալ խօսեցան, այլ և այլ կերպով գա-
տաստան ընելով. որոնցմէ Կաթոլիկէ Քա-
ղաքակալուհիւն (Civiltà Cattolica) ա-
նունով Հռոմի հրատարակուած օրագիրն ալ՝
գրուածքին սրտաշարժ բացատրութեանցը և
կենդանի նկարագիրներուն և պատուածներուն
մէկմէկու հետ ունեցած կապակցութեան և
ուրիշ կատարելութիւններուն վրայ խօսե-
լէն վերջը, անպրպարձքնել կու տայ ուղ-
ղափառ ընթերցողներուն այն ընդհանուր
պակասութիւնը, որ մենք ալ հարկաւոր կը
համարինք յիշել հոս, ինչ որ առաջ կու

սուրբ Գրքին խօսքերուն խմաստը հասկը-
նալ: Բայց այս պակասութիւնը հեղինակին ու-
րիշ բարոյական սկզբանցը վնաս մը չբերե-
լուն՝ այլաչափ ծանուցանելը հարկ համա-
րեցանք ի զգուշութիւն ընթերցողաց:

Ա.յս ամէն խորհրդածութիւններէն կըր-
նայ իմանալ բարեհոգի ընթերցողը՝ որ այս
վիպատանութեանս ընարդութեանը համար
ամէն հարկաւոր զգուշութիւնները ի գործ
դրած ենք, և այսպիսի Եւրոպիոյ և Ամե-
րիկայի մէջ ամենուն ծանօթ եղած գիրք մը
թարգմանեչնիս ու մեր ազգին ընծայեչնիս
ուրիշ բանի համար չէ, բայց եթէ ծանօ-
թացընել մեր ազգն ալ այն մեծ փոփոխու-
թեանը՝ որ տեղի ունեցաւ այս գրքուկիս
ձեռքովը, որով և գրքին վաստան ալ գեղե-
ցիկ յաւելուած մը տալու:

1001
4574

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
*C.C.P.A Публичная Библиотека
7/31 - 1922
Ա. ՄՏԱՊԱՆ ԱՆՎԱՆ

գայ հեղինակին նորադանդ ըլլալէն: Բայց
գրքին մէջ կը ջանայ, հնարքներ կը փնտռէ
պերճաճառութիւնը առնի ընելու և աշխար-
հիս վրայէն վերցնելու առ բարբարոսութիւ-
նը, ու բնաւ չի յիշեր որ աշխարհիս այնչափ
կռմիներէն վերցաւ անիկայ՝ ուղղափառ կրօն-
քին գրած արգելքներովը, ու անոր քարոզ-
չիչներուն ու գերի ազատող եկեղեցական-
ներուն ձեռքովը: Ինքն առնի կը համարի
կարօտ ըլլալու ուղղափառ կրօնքին ու ա-
նոր քարոզիչներուն օգնութեանը, և անոնց
առջը՝ բառական կը համարի չորս միլիան
գերիներուն կապանքը խզելու համար՝ բնա-
կան զգացմունքներ ու Աստուածաշնչին օրի-
նակները յարմար անյարմար առեղ շուռցընե-
լը: Բայց բնական կարեկցութիւնն ինքնիրին
միայն բառական չէ յաղթելու մարդուս շահա-
խնդրութեանը, որ մարդկային զգացմունք-
ներուն ալ կը յաղթէ: Իսկ Աստուածաշըն-
չին մէջ բերուած օրինակները՝ ինքնակար
ալ կրնան ըլլալ, եթէ անվաւեր թարգ-
մանութիւններով և առանց սրբոց Հարց մեկ-
նութեանը, ամէն մարդու իր խելքին ձգուի

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Մարդաձեր մարդ մը։

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Քենթըքիի նահանգին պզտիկ քաղաքի մը մէջ փեսաուար ամսուն ցրտկեկ իրիկուն մը, երկու աղնիւ պարոններ սեղանատան մը մէջ նստեր էին. ու հան քովերնին ուրիշ մարդ ալ չըլլալով՝ իրարու հետ, գինիի գաւաթը ձեռքերնին, հարկաւոր բանի մը վրայ տաք տաք կը վիճէին։

Թէպէտ մինք երկուքն ալ ըստ սովորութեան պարտք անուամբ պատուել ուզեցինք, բայց ճիշդ խօսելով, այս երկու նստողացս մէկը արժանի չէր ամենեւին այս պատուանունին։ Կարճահասակ ու պէր մարդ մ՚էր, դէմքէն ալ հառաջակ ու ռամիկ մարդ մը

կ'երեւար, և իր խրոխտ ու մեծաբան կեր-
պովը կ'խտացունէր որ ցածազգին մէկն
էր, և միայն իր շահուն համար ընկերու-
թեանց մէջ կը մտնէր կ'ելլէր:

Հապուսան ալ իր կերպարանքին շատ
յարմար էր: Վրան փայլուն չուխայէ ըզ-
գեստ մը ունէր, գոյզգոյն բաճկոն մը, և
կապուտ ու գեղնագոյն կէսերով վզնոց մը.
հատ ու կոշտ մատուրներն ալ խել մը
մատնիներով զարդարուած էին. վզէն ժա-
մացուցի մէկ հատ ոսկիէ շղթայ մը կա-
խած էր, վրան ալ շատ մը ոսկիէ օղակներ
անցուցած, զորոնք խօսակցելու ժամանակ
զուարճանալով մը կը պարացընէր:

Իսկ գիմացինը՝ որ Պարոն Շէլպի կը կո-
չուէր, յիրաւի կատարեալ պարոնի կերպա-
րանք մ'ունէր, և անոր կահ կարասիքէն
ալ՝ ոչ զարմանալի հարուստ և ոչ ալ ազ-
քատ կ'երեւար:

Կերակուրներն նոր լմընցուցեր էին. բայց
Պ. Շէլպին սեղանի հրաւիրեալը իրեն սո-
վորական կոշտ կերպովը՝ ժամանակին ան-
պատշաճութեանը չնայելով, գինին զօրու-
թենէն գլուխը տաքցած, լեզուն զուրս ձգեր
այլայլած կը վիճէր:

— Ահաւասիկ այս կերպով սա մեր գոր-

ծերն ալ գլուխ կը հանենք, բաւ Պարոն
Շէլպի:

— Սակայն ես այդպիսի պայմաններով
հնար չէ որ սա պաշինքը կարենամ կնքել,
բաւ ուկալը, ու գինին զաւաթը դէպ ի
ճրագին լոյսը մօտեցուց:

— Ինչու համար պիտի չկարենաս. Թով-
մասը ուրիշ գործերու չի նմանիր, վրան գին
մ'ալ չի կարուիր. հաւատարմութեանը, բա-
րեկրթութեանն ու ճարտարութեանը խօսք
չկայ. սանոս բաներըը ժամացուցի մը պէս
կարգաւորեալ առաջ կը տանի:

— Այնպէս է, բարեկիրթ՝ սրչափ գերի
մը կրնայ ըլլալ. այնպէս չէ՞ մի, կրկնեց
Հէլի, ու գաւաթ մը օդի անկեց:

— Չէ, շիտակ կ'ըսեմ, Թովմասը էրաւ-
ցընէ բարեսիրտ, ազնիւ, սիրելի ու կրօ-
նասէր ծառայ մըն է: Զորս տարի է որ քը-
րիստոնեայ եղաւ, և ճշմարիտ սրտի մտօք
քրիստոնէութիւնը ընդունեցաւ: Անկէ վերջը
իմ ունեցածս չունեցածս իրեն յանձնեցի,
տակս ալ, տունս ալ, ձիերս ալ. ազա-
տութիւն ալ տուի որ բոլոր նահանգին մէջ
կարենայ ապիս անդին երթալ գալ, ու
միշտ գինքը հաւատարիմ ու ճիշդ գտայ իր
պարտուցը մէջ:

— Շատերը կը կարծեն որ սեւերան մէջ կրօնասէր մարդիկ չեն գտնուիր. ես կ'ըսեմ թէ կան: Անցած տարի Նոր–Օռլէան գերի մը գնեցի, որուն հեզուկ ու հանգարտ կերպին ամէնքը կը զարմանային: Սարկի կարօտութիւն ունեցողէ մը աժան աժան գներ էի, 600 տոլլար ալ վրան վաստակ ըրի: Կրօնքը՝ թէ որ մէջը նոր նոր սկզբունքներ չխառնուին, գերիներուն համար մէկ հատիկ հարիւրը բանն է:

— Իմ Թոմմաս ատ քու ըսած գերիիդ մէկ հատիկ չափսը կրնայ ըլլալ, ըսաւ Շէլպի. անցած աշնան գինքը մինակ Ջինչինատի[1] գրկեցի, որ հանտելի բաներս կարգի գնէ ու անկէ 500 տոլլար առնելիքս բերէ: Կանչեցի գինքը. «Թոմմաս, ըսի, ես քու վրադ վստահութիւն ունիմ, որովհետեւ բըրիստոնեայ ես, ու կը հաւատամ որ գիս չես խաբեր, ու կը գտնաս կու գաս»: Գնաց, ու քիչ առնէն ամէն բան ուզածիս պէս ըմբռնցընելէն վերջը՝ դարձաւ եկաւ: Ոմանք իրեն խրատ տուեր էին որ Գանատա փախչի, բայց ինքը՝ «Իմ տէրս ինծի վստահացաւ, այդպիսի վստահութիւն չեմ կրնար ընդել», ըսելով՝ խորհուրդին մերժեր էր: Շատ կը ցաւիմ, իրաւցընէ, ատ մարդը ձեռքէս հանելուս համար. գուն պէտք է որ այս մարդս իմ բոլոր պարտուցս տեղը ընդունելով գոհ ըլլաս. և թէ որ քիչ մը խըղճմտանք ունիս՝ աստջարիութեան չէ չես ըսեր:

— Իրաւ, կը տարակուսիմ վրաս. վաճառականէ մը որչափ որ խղճմտանք կը փնտռուի՝ հարկաւ այնչափը ես ունիմ. եթէ հարկաւոր ըլլայ՝ այս բանիս վրայ երդումնք ալ կ'ընեմ: Բարեկամի մը սիրոյն համար ամէն բան պատրաստ եմ ընելու. բայց գիտես որ աս տարի գերիներու առուտուրը խիստ պէշ գնաց:

Ա՛ս ըսելով աչուըները պէտ ի երկինք վերուց, ու մէկ գաւաթ մին ալ օդի առկեց:

Շէլպի՝ սիրտը նեղացած՝ քիչ մը լուռ կեցաւէն վերջը — Էյ, ըսաւ, դայինք որչափի կ'առնես:

— Տղայ մը և կամ մէկ ապջիկ մ'ալ Թոմմասին հետ մէկտեղ կու տաս:

— Չէ. ալ ուրիշ տալու բան չունիմ. իմ բանուորներէս ուրիշ մէկն ալ չեմ կրնար հեռացընել: Թոմմասն ալ վերջին կա-

1. Օհիոյ նահանգին գլխաւոր քաղաքը. այս նահանգս գերեաց ազատութիւնը ընդունած ըլլալով՝ գերիներուն շատ դիւրին բան է ազէ Գանատա փախչիլը:

ցաւ, այդպիսի վստահութիւն չեմ կրնար ընդել», ըսելով՝ խորհուրդին մերժեր էր: Շատ կը ցաւիմ, իրաւցընէ, ատ մարդը ձեռքէս հանելուս համար. գուն պէտք է որ այս մարդս իմ բոլոր պարտուցս տեղը ընդունելով գոհ ըլլաս. և թէ որ քիչ մը խըղճմտանք ունիս՝ աստջարիութեան չէ չես ըսեր:

— Իրաւ, կը տարակուսիմ վրաս. վաճառականէ մը որչափ որ խղճմտանք կը փնտռուի՝ հարկաւ այնչափը ես ունիմ. եթէ հարկաւոր ըլլայ՝ այս բանիս վրայ երդումնք ալ կ'ընեմ: Բարեկամի մը սիրոյն համար ամէն բան պատրաստ եմ ընելու. բայց գիտես որ աս տարի գերիներու առուտուրը խիստ պէշ գնաց:

Ա՛ս ըսելով աչուըները պէտ ի երկինք վերուց, ու մէկ գաւաթ մին ալ օդի առկեց:

Շէլպի՝ սիրտը նեղացած՝ քիչ մը լուռ կեցաւէն վերջը — Էյ, ըսաւ, դայինք որչափի կ'առնես:

— Տղայ մը և կամ մէկ ապջիկ մ'ալ Թոմմասին հետ մէկտեղ կու տաս:

— Չէ. ալ ուրիշ տալու բան չունիմ. իմ բանուորներէս ուրիշ մէկն ալ չեմ կրնար հեռացընել: Թոմմասն ալ վերջին կա-

բաւութեան մէջ ըլլալուս համար է որ կը ծախեմ:

Ասոնց խօսելու ժամանակը մէյ մ'ալ գուռը բացուեցաւ, ու մէկ պզտի չորս հինգ տարեկան խառնածին[1] աղայ մը ներս մտաւ: Դէմքը գեղեցիկ, սեւ ու մեւաքոի պէս բաւական մազերը ոլորուն մինչեւ ուսերը կ'իջնային: Սկսաւ կրակոտ ու անուշ աչքերը երկայն ընդունիներուն տակէն՝ խուցին չորս կողմը պարագրնել: Կարմիր ու գեղին գոյնզգոյն զգեստ մը հագեր էր, ու իր համեստութեանը հետ այնպէս վսեմասական կերպեր ալ ունէր՝ որ տեսնողը մէկէն կ'լսնար որ կառավներու վարժած աղայ մըն է:

Պ. Շէլպին խաղողի ողկոյզ մը տեսնելով ըսաւ. — Շուտ, բռնէ հայիմ Հէնրիկոս:

Տղան կապկի պէս անանկ շուտ մը ցատքից առաւ՝ որ աչքը չկրցաւ ծիծաղը բռնել. — Հոս հիւր, աղաս, ըսաւ:

Տղան սիրոյը քով վազից: Շէլպի փայփայելով մը ըսաւ. — Հէնրիկ, ցուցուր աս պարոնին ինչ որ գիտես երգել ու պարել:

1. խառնածին (mulâtre) կ'ըսուին այն տղաքը՝ որոնց հնդացը մէկը ճերմակ մէկն ալ սեւ է. նոյն անունը կ'առնուն նաեւ անոնց որդիքը:

Տղան մէկէն անուշ ու բարձր ձայնով մը գերմաներուն մէկ երգը երգել սկսաւ, ու ձեռքով, ոտքով ամանակ կը զարնէր, ու բոլոր մարմնովն ալ երաժշտութեան յարմար ձեւեր կ'ընէր:

— Ապրիս, շատ ազէկ ձեւացուցիր, ըսաւ Հէլի, ու կատր մը նարինջ իրեն տուաւ:

— Հէնրիկ, ըսաւ նորէն Շէլպի, ձեւացուր նայիմ, Գուչայ ծերը երբոր յօպացութեան ունենայ ինչպէս կը քալէ:

Վազից աղան, սիրոյը եղեգէ գաւազանը ձեռքը առաւ, կէս մէջքով ծռած՝ գաւազանին վրայ հենուաւ, երեսը կոնճմանց ու ծիւրաւ պէս հազալով ու թքնելով՝ սկսաւ խուցին չորս կողմը պարսիլ: Երկու նռոտիները խնամալէն կը մաքէին:

Շէլպի նորէն աղան քովը կանչելով. — Տեսնեմ, ըսաւ, Ռոսպի ակրաէրը ինչպէս սաղմոս կ'ըսէ:

Հէնրիկոս մէկէն երեսը կախեց ու ծանր կերպով մը՝ քթին տակէն երգելով՝ սաղմոս մը սկսաւ ըսել:

— Օ՛, ալ ասոր խօսք չկայ, ըսաւ Հէլի. աչքս այս տղուն վրայ մնաց. աս ալ մէկալին վրան աւելցուր, կրկնեց՝ Շէլպիին

ուսը ձեծելով, ան առանը ամէն բան ապէկ կ'ըլլայ, կը լմընայ:

Այս խօսքիս վրայ գուռը նորէն բացուեցաւ, ու քառանըհինգ տարեկան կնիկ մը ներս մտաւ. ապուն պէպ ի տար վազելէն՝ Հէլի մէկէն մակաբերեց որ ապուն մայրը պիտի ըլլայ: Կնիկը այս օտարականին զարմացած նայուածքէն կարմրցաւ. թէպէտ դէմքով աւելի սեւագոյն էր, բայց մաքուր ու գեղեցիկ դիմատները իրեն բնական հանգամանքները աւելի գուրս կը ցուաքեցնէին: Բարակուկ ձեռուբները, վայելուչ առուբները, գարպուսն մազերը՝ Հէլիի աչքին գարկին, որ վարժ էր մէկ նայուածքով մը կին ապրանքի մը ապէկ հանգամանքներն ու պակասութիւնները մէկէն ճանչնալու:

— Ինչ կ'ուզես, Ելիզա, ըսաւ Շէլպի:

— Հէնրիկը կը փնտռէի:

Մէկէն ապան գիմացը վազեց, ու գոգը ժողուած խաղողը ցրցուց:

— Գուրս առ ապան, ըսաւ Շէլպի:

Ելիզա մէկէն ապան գիրկն առաւ ու գրուներէն գուրս ելաւ:

— Վա՛յ, ըսաւ վաճառականը զարմանալով մը, այս ինչ ապէկ գանձ է. առ ապէրկոս ես երբ որ ուզես Նոր–Օռլէանի մէջ բազդ կրնաս շինել: Կենացս մէջ այնչափ հազարաւոր կնիկներ գներ ու ծախեր եմ, բայց ասոր պէս գեղեցիկ մէկ հատ մ'ալ չեմ գտած:

— Ես չեմ ուզեր առ ապէկով իմ բազդս շինել, ըսաւ Շէլպի նեղսրտութեամբ. ու խօսքը փոխել ուզելով՝ գինիի նոր շիշ մը բացաւ, ու — Ինչպէս է, հարցուց վաճառականին:

— Սքանչելի... խիստ ընաիր տեսակէն է... Բայց հիմայ առ ըսէ ինծի, քանիով առ կնիկը ինծի կը ծախես:

— Պարոն Հէլի, մէկ խօսքով ըսեմ, առ կնիկը ծախելու չի գար, իրեն մարմնոյն ծանրութեանըն ալ ոսկի առ՝ իմ կնիկս չի հաւանիր:

— Լ՛, կանայք միշտ այնպէս կ'ըսեն. իրենք հաշիւ ընել չեն գիտեր. բայց մէյ մը որ իրենց հասկըցընես թէ այնչափ ոսկիով որչափ ոսկի շղթաներ ու զարդարանքներ կը գնուին՝ մէկէն մտքերնին կը փոխեն:

— Չէ, չէ, մի երկընցներ, Հէլի. առոր և ոչ խօսքը ըրէ. քեզի յայտնի ու կարճ Չէ մը բսելէն զատ՝ ուրիշ բան չունիմ գուրցելու:

— Գոնէ ազան տուր. տեսնէր թէ ինչ-պէս ախորժեցայ իրեն գեղեցկութեանն ու վայելուչ կերպին:

— Անիկայ քու ինչ բանիդ կրնայ գալ:

— Ինչ բանիս. բարեկամ մը ունիմ որ առ տարի այս տեսակ վաճառականութեան հասնէ եղեր է. ազուոր ազաքներ կ'ուզէ գնել, որ վերջէն ծախէ: Տղաք այնպէս բաներ են որ տեսնողները իրենց կը քաշեն. հարուստները աէր կ'ելլան, սուզ սուզ կը գնեն, ու իրենց մանրմունր ծառայութեանցը կը գործածեն: Տղաք շատ բան կ'արժեն. մանաւանդ առ ազան ալ իրեն զուարճալի կերպովը շատ սատկ կ'ընէ:

— Այսպէս շուտով չեմ ուզեր ծախել, ըսաւ Շէյխի մտածելով մը. ես գութ ունիմ, սիրտս չի քաշեր ազաքը իրենց մօրը գրկէն յափշտակել:

— Ինչ կ'ըսես. ես ալ գիտեմ որ կանանց հետ գործք ունենալը շատ ախորժելի բան մը չէ, ես ալ չեմ սիրեր իրենց ճիչն ու աղաղակը. և որչափ կարելի է կը ջանամ գլուխ չցաւցընել: Մայրը քանի մը օր, շաբաթ մը ազէն հեռացուր. ամէն բան խաղաղութեամբ կը ըմրննայ. երբոր կը գտնայ ու ազան չի գտներ՝ քանի մը օր կը

սրտմի, վերջը ամէն բան կը մոռցուի. կինք ալ իրեն ջուխտ մը գինք կու տայ, նոր հազուստ մը կը կարէ կամ ուրիշ զարդա-բանք մը կ'ընծայէ՝ կը մխիթարուի կ'երթայ:

— Ես չեմ կարծեր որ բանը առ կերպով լմրննայ:

— Չըմ. տեսնես թէ ինչպէս կ'ըլլայ. գիտե՞ս որ առ տեւերը մեզի չեն նմանիր:

Վերջը Շէյխին գառնալով Հէյի՝ ընտա-նեկան ոճով մը բսաւ.

— Ոմանք կը կարծեն թէ գերիներուն վաճառականութիւնը զմարդ քարսիրտ կ'ը-նէ. բայց իմ վրաս փորձելով՝ այդպէս չեմ գտներ. թէպէտ իրաւ կան մարդիկ որ այդ-պիսի առուտուրի մէջ վարուելու ամենևին կերպ չունին: Գանիները տեսայ որ բռնու-թեամբ ազաքը մօրերնուն գրկէն խլելով կը ծախէին, մայրերնին ալ յուսահատաբար կը կանչուրտային: Անիկայ շատ գէշ կերպ մըն է, առանկով ապրանքը[1] կ'աւրուի, և շատ անգամ բոլորովին ծառայութեան անյարմար կ'ընէ: Նոր-Օռլէան կնիկ մը տեսայ որ այս կերպով փճացաւ. գինքը գնող վաճա-ռականը հարկաւորութիւն չունենալով սը-

1. Դիտէ ընթերցողը որ գմարդս ապրանքի տեղ դրած են գերեվաճառները:

դուն՝ չէր ուզեր գնել. կնիկը ազան գիրկը առած կու լար ու չէր թողուր որ իրմէն զատուի. վերջապէս բռնութեամբ առին ազան ձեռքէն ու կնիկը խուցին մէջ փակեցին. հոն սրահն ցաւէն խենդըցաւ ու մեռաւ: Կը տեսնա՞ս, պարոն, որ այս գէշ կերպով հազար տղայոց կարուստ եղաւ: Փորձով հաստատած եմ, որ շատ խոհեմութեամբ ու մարդկութեամբ գործելու է:

Այս ըսաւ ու կոնակը ամրոխին տալով՝ այնպէս ծանր կերպով նստաւ էր՝ որ կարծես թէ Ուիլպերֆըրս[1] մըն էր: Իր ըսածին վրայ այնպէս համոզուած էր, որ երբոր Շէյլպի նարինջ մը կը սարկէր, Հէյլի գէռ քանի մը խորհրդածութիւններ ըրաւ լարջ ու ծանր կերպով մը, իբր թէ ճշմարտութեան սիրոյն համար կը խօսէր:

— Իրաւ անպատշաճ բան մըն է ինքիր վրայ գովեստ խօսիլը, ի՛ըսէր, բայց ամէնքը կը վկայեն որ իմ ունեցած գերիներուս խումբը ընտիրներէն մէկն է. գոնէ շատերէն անանկ լսեր եմ. բոլոր գերիներս խիստ աղէկ վիճակի մէջ են, ամէնքն ալ վրայ եւ

1. Ուիլպերֆըրս (Wilberforce) անգլիացին գերեաց ազատութեան գլխաւոր պաշտպաններէն մէկը եղած է: Ծն. 1759. Մեռ. 1833:

կած ու առողջ են, այս առուտուրներուս մէջ ամենեւին վնաս չեմ քաշած: Ասիկայ իմ կերպէս կը կախուի. իմ կերպս ալ մարդկութեան սորվեցուցածն է:

Շէյլպի այս խօսքերուն ինչ պատասխան տալը չգիտնալով՝ պակ կերպով մը.—Այնպէս պիտի ըլլայ, ըսաւ:

— Ի վերայ այսը ամենայնի կը հաւատա՞ս, պարոն, որ իմին այս կերպս ծաղր ընելով՝ երեսիս ալ զարկին. բայց իմ՝ ունեցած կարծիքներս ոչ ապիտական են և ոչ ալ հասարակ մարդու կարծիք. ես իմ մտքիս վրայ հաստատ կեցած եմ ու անով է որ այսչափ վաստակ ըրի. և կրնամ ըսել որ այդ կարծեաց ակը ըլլալուս վարձքն է իմ ըրած վաստակս:

Գերեվաճառին այն վարպետուած մարդասիրութիւնը այն աստիճանի կարգէ դուրս ու ծիծաղական բան մ'էր, որ Շէյլպի չկըրցաւ խնաալը բռնել:

Թերես գրքիս ընթերցողն ալ պիտի խըղճայ այս վաճառականիս ըրած մարդասիրութեան վարպետութիւնը վրայ. մենք հիմայ այն օրերուն հասեր ենք, որ մարդասիրութիւնը ուրիշ կերպարանք առած է, և հիմակուան մարդասէրք նոր նոր ու կար-

գէ դուրս բաներ ըսելու ու ընելու վրայ են։

Շէյլիին խնամալը Հէլիի ճարտասանութեանը զրկիս մը եղաւ։

— Ա՛ս ինչ տեսակ բան է, ըսաւ, չեմ հասկընար. չկրցայ այս իմ կարծիքս սա մեր վաճառակացս լսկզը մէյ մը խօթելու։ Օրինակի համար, իմ հին վաճառակիցս Թովմաս Լաքէր ինչ ճարպիկ մարդ է, բայց եկուր նայէ որ սատանայի պէս չար է իր գերիներուն հետ. շատ ագէկ սիրտ ունի, բայց գերիները ծեծելը երեն բնութիւն եղեր է։ Շատ անգամ ըսեր եմ իրեն. բարեկամ, երբոր գերիներդ կու լան, ինչո՞ւ կը ծեծես ու գետինը կը զարնես. պարապ բան մըն է ըրածդ, և օգուտ մ՚ալ չունի։ Լալուն մէջ ինչ գէշութիւն կայ. բնական բան մ՚է, և հարկաւ մէկ կողմանէ չէ նէ՝ մէկալ կողմանէ պէտք է որ բնութիւնը սթափում մը ունենայ։ Այսպէսով նաև գերիներդ կը փճացնես. կը հիւանդանան ու կը ապեղնան, անկէ վերջը գժուարաւ կրնաս ծախել. նայէ որ քիչ մը անուշութեամբ ու սիրով հետերնին վարուիս. ապահով կեցիր որ սատանայով աւելի վաստակ կ՚ընես քան թէ քու սպառնալիքներովդ ու սպասակներովդ։ Բայց անիկայ չուզեց ամենևին ինծի մտիկ ընել,

և թէպէտ ուրիշ կողմանէ առուտուրի մէջ շատ վարպետ մարդ էր, բայց այնչափ իմ սպրանքներուս փճանալուն պատճառ եղաւ, որ հարկաւորեցայ փոր ընկերութենէն բաժնուիլ։

— Բայց դուն միանգամ ինչ գրած ես, միթէ քու բռնած կերպդ Լաքէրին կերպէն աղէկ է։

— Կը համարձակիմ ըսելու, պարոն, որ իմս աւելի աղէկ է, և ես սրչափ ձեռքէս կու գայ գժուար պարագաներուն մէջ շատ վարպետութիւն ու ճարտարութիւն կը բանեցընեմ։ Օրինակի համար, երբոր կ՚ուզեմ գերիներուս տզաքը ծախել՝ կը ջանամ որ մայրերնին հետացընեմ. աչուընէն հեռու ըլլալով՝ սրտերնէն ալ կը հեռանան. վերջը երբոր ամէն բան կը լմընայ, ի հարկէ պէտք է որ համբերեն։ Սևերը ճերմակներուն չեն նմանիր. ճերմակները միշտ յոյս մը ունին իրենց կանայքը ու տզաքը պահելու. իսկ ագէկ սոսկացուցած սևերը այսպիսի գաղափար չեն կրնար ունենալ, վասն զի գիտեն որ գէն կարուելէնետև՝ ալ յոյս չկայ։

— Վախեմ որ այս պարագային մէջ իմ գերիներս ագէկ վարժած չեն, ըսաւ Շէյլի։

— Ես ալ սա վախը ունիմ. դուք ձեր գերիները կը փճացընէք. մսածմունքնիս ա-ղէկ, բայց հիմ չունիք ամենեին: Սևերը ձեռք ձեռք ծախուելու համար եղած են, և մարդասիրութեան դէմ բան է անոնց մսացը ու սրտին մէջ այնպիսի բաներու փափաքներ ձգել, որ չեն կրնար ունենալ. և վիրենք իրենց կոչմունքին կը հետացընեն: Մէկ խօսքով՝ ես սևերուս հետ ինչ-պէս պէտք է, այնպէս կը վարուիմ:

Շէյլի ուսը թօթուելով մը. — Մարդուս ինքիր վրայ գոհ ըլլալը ինչ ազէկ բան է եղեր, ըսաւ:

Հէլի քիչ մը լուռ կեցալէն վերջը. — Էյ, վերջապէս ինչ որոշեցիր, հարցուց:

— Դեռ մտածեմ ու կնոջս ալ խորհուրդ հարցընեմ. և թէ որ կ'ուզես որ խաղաղու-թեամբ լմընցընենք, նայէ որ ուրիշի հետ այս բանիս վրայ չխօսիս, վասն զի մէյ մը որ իմ մարդիկներս իմանան, գիտես մէկին ալ չեմ կրնար անէն դուրս հանել:

— Մի ամենեին տարակուսիր, բայց ո-րոշմունքդ շուտ ըրէ, որովհետև ես կը փու-թամ:

— Աղէկ, այս իրիկուն նորէն եկուր, ու պատասխանը կ'առնես:

Գերեվաճառը շուտ մը վերարկուն առ-նելը ու գնէն դուրս նկլլալը մէկ ըրաւ:

Երբոր դուրս դացուեցաւ՝ Շէյլի ինքի-բեն ըսաւ. — Սա մարդուս աներեսութիւնը այնպէս կիրքս կը հանէր՝ որ քիչ մնաց առնպուխէն վար պիտի նետէի զինքը. բայց հարկը կը սոխէ որ զգուշութեամբ հետ վարուիմ: Առաջուց թէ որ մէկը ինձի Թովմաս Աղբարը պիտի ծախես ըսէր, ինձի նախատինք կը համարէի, բայց իմչ ընեմ, պէտք է որ ծախեմ, ահ, նաև Ելիզային աղան ալ ծախելու է: Կնիկս դէմ պիտի կենայ, չուզենայ պիտի որ ծախեմ, մանա-ւանդ աղան. բայց ձեռքէս ինչ կու գայ, սա վաճառականը իմ պարտատէրս է, և այս առիթով իր շահը առաջ կը տանի: Ո՛հ, ինչ դէշ բան է պարտք ունենալը:

Թերևս Ամերիկայի Միացեալ նահան-գաց մէջ Քէնթըքի նահանգն է միայն՝ ուր գերիներուն վիճակը քիչ մը աւելի հան-գիստ է: Անոնց կոմմերսուն մեծագոյն աշխա-տութիւնը երկրագործութիւնն է, և հարա-ւային նահանգներուն պէս կարգէ դուրս ու ծանր աշխատութիւններ չունին: Տէրերն ալ իրենց ամենօրեայ ըրած շահերուն վրայ գոհ ըլլալով մեծագոյն վատաակի յուսով մարդ-

կութեան դէմ իրենց գերիները չեն տան-
ջեր։ Այն կողմերը պարտողները ամէնքը
կը վկայեն՝ տեարց գերիներուն վրայ ու-
նեցած սէրը, գերիներուն ալ իրենց տիրանց
համար ամենայն սիրով ու հոգւով աշխա-
տիլը։ Բայց ի վերայ այսր ամենայնի այս-
պիսի խաղաղ ու հանդիստ կենաց մէջ, մէկ
տխուր ու միշտ վախ տուող խորհուրդ մը
կայ՝ որ է Օրէնքը։ Անոր համար, քանի
որ օրէնքը այս գերիները իրրև ապրանք
կը համարի կամ թէ լաւէմ ևիւրակած դա-
ևերու կարգը դրած է. քանի որ ազէկ ա-
րոյ մը տնտեսութիւնը կամ թշուառութիւնը
կամ մահը՝ կրնան գերիները երջանկու-
թենէ յանկարծ թշուառ վիճակի մը մէջ
ձգել, գերիներուն վիճակը ոչ երբէք երջա-
նիկ կրնայ համարուիլ։

Շէյխի խիստ անուշ, ներողամիտ ու սի-
րելի յատկութիւններ ունէր, և իր գերիննե-
րը ամենայն կարելի եղած խնամքով կը
պահէր. բայց իր քանի մը սխալ ճամբա-
ներովը պարագի տակ ինկած էր, և իր գլխա-
ւոր պարտաւէրը Հէլէն էր. այս իրեն պարա-
քերուն համար էր որ Հէլէի ծանր առաջար-
կութեանցը պէտք էր որ հաւանէր։

Բայց հիմա դանք Ելիզային. տղան փըն-

տռելու համար խուցը մտնալու ժամանակ՝
գտնէ Շէյխին և Հէլէին խօսակցութիւնները
լսելով՝ իմացեր էր որ Հէլի գերեվարուած
մըն էր, ու իր տիրոջը Շէյխին հետ ա-
ռաւտուրի տակարկութիւն մը ընելու եկեր
էր. և քանի մը կցկտուր լսած խօսքերէն
կասկածի գնաց որ Հէլի իր տղան կ'ուզէր
գնել։ Տղան առած՝ խուցէն դուրս եկլալու
ժամանակը ուզեց նորէն ականջ գնել, բայց
իր խաթունը՝ Շէյխին կնիկը՝ գինքը կան-
չելով՝ չկրցաւ ուզածն լսել։ Բայց վախէն
սիրտը այլայլած՝ խնդքը վրան չէր, ինչ որ
կ'ըսէր խաթունը՝ անոր հակառակը կ'ընէր։

— Ելիզա, այսօր բան մը կայ վրադ,
ըսաւ խաթունը։ — Ելիզային այլայլութիւնը
ալ շատցաւ, ու ամոռի մը վրայ ինկած
բարձր ձայնով սկսաւ լալ։

— Ինչ ունիս Ելիզա, ըսաւ խաթունը։

— Ո՜հ խաթուն, գերեվարուած մը եկեր է
ու տանտիրոջը հետ սեղանատունը նստած
ուզաս ծախելու տակարկութիւն կ'ընեն. ես
ականջովս լսեցի։

— Էյ աղէկ. գնանք թէ մէյ մ'ալ իրաւ
ըլլայ, խօսելով բան կը լմընցնայ։

— Ինչ կը կարծես խաթուն, արդեօք
տանտէրը պիտի չհամոզուի իմ Հենրիկոսս

ծախելու։ — Այս ըսաւ ու սկսաւ նորէն արցունք թափել։

— Ինչ, ծախե՞լ. սա անկարելի բան է. գիտես որ էրիկս ամենէն հարաւային նահանգներու գերեվաճառներուն հետ առուտուր չունի, մեր գերիները քանի որ ալեկ են՝ անոնցմէ մէկն ալ ծախելու միտք չունի։ Բայց դուն ինծի ատ բսէ, ոմէ է որ քուկին Հնդրիկոսէ գնել ուզեցայ. կը կարծես որ ամէնքը քեզի պէս աչք ունին վրան։ Ելիր, ելիր, մազերս շահէ, զգեստներս մաքրէ, ու նայէ որ մէյ մ'ալ գոներուն հետ ուշ չեղնես։

— Թէ որ տանտէրն ալ հաւանի, հրամանքդ չհաւանիս խաթուն որ ծախ...։

— Ինչ պարապ խօսք է բսածդ, ի հարկէ պիտի չհաւանիմ. աւելի յանձն կ'առնեմ որ իմ ազգիէս մէկը ծախէ։ Բայց, Ելիզա, դուն ատ ազուն վրայ խնդալ պարձեր ես. մէկը որ տանը գնէն ներս մտնայ՝ մէկէն միտքդ կը գնես որ ազատ յարկաւակելու եկեր է։

Ելիզա այս խրախուսիչ խօսքերէն սիրտ առնելով՝ սկսաւ ինքն ալ իր կրած վախին վրայ խնամալ, ու հանդարտ արտով սկսաւ խաթունին հրամանները կատարել։

Շէլպի խաթունը ազնիւ կնիկ մըն էր, ատատասրտութեանը և բարեբարութեանը հետ կարգէ դուրս բարեպաշտութիւն մ'ալ ունէր, անոր համար էրիկն ալ կը պատուէր պինդը ու վրան մեծ համարմունք ունէր. կը խոզուր որ ուզածին պէս գերիները կրթէ, ու անոնց մտացը մէջ բարի սկզբունքներ սերմանէ։

Շէլպի՝ գերեվաճառին հետ խօսելէն վերջը՝ շատ անհանգիստ էր թէ ինչպէս եղածը իր կնոջը պատմէ։ Առաջուցմէ սկսաւ գուշակել ծրչափ ազաչանք ու ընդդիմադրութիւններ իրեն առջև պիտի գնէր կնիկը, իր այս միտքը փոխելու համար։ Իսկ խաթունը՝ իր էրկանը գրամի կարօտութիւնը չգիտնալով և իր բարեսիրտ բնութեանն ալ տեղեակ ըլլալով, Ելիզային խօսքերը բանի տեղ չդրաւ. միտքէն ալ չէր անցներ թէ ինչ բաներ նոյն գիշերը խեղճին գլխէն պիտի անցնին։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Մայր

Ելիզա պզտիկուց ի վեր իր խաթունին ձեռքը մեծցած, իրեն շատ սիրելի եղած էր:

Որոնք որ Միացեալ Նահանգները պարտած են, լսած պիտի ըլլան սեամորթի կանանց անուշ ձայնը ու տեսած անոնց ազնիւ կերպը: Ելիզան ալ աս և ասոնց նման ձիրքերով զարդարուած էր: Իրեն խաթունին խնամացը տակ, ամենայն փորձանքներէ ազատ ու խաղաղ կեանք մը ունէր, ու Շէլպիի պլակից պարոնի մը մէկ գերին հետ՝ որ Գէորգ կ'ըսուէր՝ կարգուած, և անկէ ունեցեր էր պզտիկ Հենրիկոսը:

Գէորգ շատ ճարտար գերի մըն էր, որուն յաջողակութիւնը տեսնելով տէրը՝ իրեն մօտակայ արուեստաւորի մը քով գինքը վարձքի տուեր էր: Գէորգ ասոր քովը այնչափ առաջ գնաց՝ որ ամէնքը կը զարմանային: Կտնեփը մաքրելու նոր գործիք մը հնարեց, որ իրեն պզտիկուց առած սչինչ կրթութեանը նայելով՝ կը ցուցընէր իրեն մեծ հանճարի տէր ըլլալը:

Բայց որովհետև ըստ օրինաց՝ գերին ճիւրաքան ապրանք մը կը համարուէր և ոչ մարդ՝ կարգ, անոր համար այս երիտասարդին այդպիսի զեղեցիկ հանգամանքները՝ ապուշ ու անմիտ տիրոջ մը իշխանութեանը տակ ծածկուեր էին: Գէորգին տէրը իրեն այս գիտերը լսելով, մէկ օր մը եկաւ իրեն գերին տեսնելու: Գէորգը վարձքի բանով վաճառականը շատ սիրով ընդունեցաւ գինքը. և ուրախակից ըլլալով իրեն այսպիսի ճարտար գերի մը ունենալուն, սկսաւ մէկիկ մէկիկ ցուցնել մեծ գովեստներով Գէորգին ճարտարութիւնները: Գէորգ այնպէս ազնիւ բացատրեց իր հնարած մեքենան որ տէրը մաքին սկսաւ իր տիրութեանը վրայ ամբնչալ: Բայց ինչպէս կարելի էր որ խառնածին գերի մը կարենար պատիւ ունենալ: Տէրը՝ այնպիսի գերիի մը այն կատարելութիւնները չվայելցընելով, ուզեց որ նորէն գինքը երկիր հերկելու նուաստ ծառայութեան մէջ դնէ. անոր համար հրաման տուաւ որ Գէորգ մէկէն տուն դառնայ:

— Բայց, Պարոն Հարրիս, ըսաւ արուեստաւորը, քու այս ըրածդ խիստ կարգէ դուրս բան մը կ'երեւայ ինծի:

— Ինչ կ'ըլլայ եղեր, ըսաւ Հարրիս, այդ մարդը իմն չէ՞:

— Թէ որ կ'ուզես՝ իրեն վարձքը եւել-
ցընեմ:

— Չէ, իմ գերեացս վարձքը առնելը-
նելու կարօտութիւն չունիմ:

— Բայց, պարոն, այս մարդս այդ արուես-
տին շատ յաջողակ է:

— Կրնայ ըլլալ որ յաջողակ ըլլայ. բայց
ես ինչ որ իրեն ապստրած եմ ընելու՝ չէ
կրցած աւելորդ կամքս կատարել:

— Մտածէ մէկ մը ինչպիսի մեքենայ մը
հնարեց, լսաւ նեղանալով գործաւորներէն
մէկը:

— Էհ, ապէկ է, մեքենայ մը հնարեց
որ չաշխատի, այնպէս չէ՞: Գերի մը մէկ
հատիկ է այդպիսի բաներ հնարելու. վասն
զի սրչափ որ կրնայ՝ աշխատութիւնը քիչ-
ցընել կ'ուզէ. մինչ իրենք ալ մէյմէկ մե-
քենայ չե՞ն:

Գէորգ այս խօսքերս լսելով՝ պազեցաւ
ինծի. բայց այդպիսի իշխանութեան մը
առջ էր՝ որ դէմ դնել չէր կրնար: Սաստիկ
բարկութենէն պոկունքը խածաւ, ու սրտին
մէջ առելութիւնը հրաբուխի մը պէս ակը-
առ բռնկիլ. շունչը կարեցաւ, աչուըները
դարձան, ու քիչ մնաց որ բարկութիւնը
դրսէն ալ ցնծի պոռթկար. բայց արուես-

տաւորը մէկէն ականջն ի վար քանի մը
խօսք փսրատալով՝ խոստացաւ իրեն որ քիչ
առենէն նորէն գարձնէ գինքը:

Հարբիս տեսաւ ականջէն վար խօսիլը
ու մէկէն մտակարերեց. անոր համար հաստա-
տուն միտքը գրաւ որ ինչևիցէ կերպով քո-
վէն չհեռացընէ իր գերին:

Գէորգ արուեստը ձեռքէ ձգելէն վերջը,
սկսաւ նորէն երկրագործութիւն ընել: Շատ
կը ջանար զսպելու գինքը, որ չըլլայ մէկ
սրտին նեղութենէն կարգէ գուրս բան մը
ընէ. բայց զանազան կերպերէն կ'իմացուէր
որ մտացը մէջ բան մը կը պարտէր:

Արուեստաւորին քովը եղած ժամանակը
ճանչուորեր էր Ելիզային հետ. արուեստա-
ւորն ալ վրան վստահ ըլլալով՝ թոզ տուեր
էր որ համարձակ երթայ գայ: Եւ որովհե-
տև կանանց սովորութիւնն է ջանալ հաւէ
ըլլալ իրարու հարսնախօսութիւնը յարմար-
ցընել, Եէլպիէին խաթունն ալ անոնց մէկ-
մէկու վրայ ունեցած սէրը տեսնալով մեծ
փութով մէջ մտաւ որ զատնք մէկմէկու
հետ կարգէ. ինչպէս որ յաջողեցաւ ալ, ու
առ երկու վիճակակից ամուսինները պատ-
կուեցան: Եէլպիէին խաթունը պատիժն օրը
շատ մեծ ուրախութիւն կատարեց, և ինքը

անձամբ հարսին գլուխը պսակը դրաւ և հարսնութեան քօղը գլուխը ձգեց։

Երկու տարի չափ ելլելա իր երիկը սակայն կը տեսնար, և իրենց խաղաղ և ուրախ կեանքը իրենց երկու տղոցը մահուամբը միայն պղտորեցաւ. բայց Հէնրիկոսին ծննդեամբը այն արամութիւնն ալ շուտով փարատեր էր, երբոր Գէորգին տիրոջը ըրած անգութ բռնութիւնը՝ խեղճերուն անտանելի խաղաղութիւնը վեր ի վար ըրաւ։

Քանի մը շաբթէն վերջը արուեստաւորը նորէն գնաց Հարրիսը տեսնալու, յուսալով որ սիրտը կակղցած ըլլայ, և շատ ջանք ըրաւ անոր միտքը համոզելու՝ որ նորէն Գէորգը իր քովը առնու։

— Պարտ տեղը խօսքը մի երկնցներ, ըսաւ Հարրիս կոպիտ կերպով մը, ես պիտի իմ ընելիքս։

— Բայց, պարոն, պատասխանեց արուեստաւորը, ես հրամանքիդ խրատ տալու չեմ, բայց կարծեմ որ քու շահուդ ալ օգտակար է իմ առաջարկած դաշինքներուս Գէորգը ինծի վարձելը։

— Ես գիտեմ քուկին մտքիդ դրածները, պարոն. ես լսացայ ինչ որ խօսք տուիր Գէորգին վրան գործատանէդ հանած օրս. բայց աղէկ գիտնաս որ մտքիդ ժէկ դրածն ալ առայ պիտի չերթայ։ Ազատ երկրի մէջ ենք, այլ մարդը խմս է, ուստի ինչ որ ուզեմ այն կ'ընեմ։

Այս կերպով Գէորգին յոյսը բոլորովին կարեցաւ. խմացաւ որ ալ ուրիշ ճար չկայ իրեն, բայց եթէ անիրաւ բռնութեան մը տակ թշուառ կեանք մ'անցընել։

Առաւօք օրէնսգիր մ'ըսաւ՝ թէ «Աշխարհիս վրայ՝ մարդու մը հետ ամենագէշ վարուիլը՝ գինքը կախելն է», բայց ես կ'ըսեմ որ կախելէն աւելի գէշ կերպով ալ կրնայ մարդ ուրիշի հետ վարուիլ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Աղեսին և Հայր

Նոյն օրը Պ. Շէլսիին խաթունը այցելութեան գնաց. Ելիզան ալ տանը պիտացի բակը նստած՝ արտում աչուըներով իր խաթունին կառքին հանէն կը նայէր. մէյ մ'ալ յանկարծ մէկը ուսին զարկաւ։ Դարձաւ Ելիզան ու աչուընները խնաւմէն զուարթացան.— Մ՛հ. գէն ես Գէորգ, բսաւ, աս ինչպէս վախցուցիր զիս. աղէկ ըսիր որ եկար. խաթունը անէն գուրս եկաւ ու ինչուան իրիկուն չի գառնար. ես ալ ազատ եմ այսօր, եկուր խուցս երթանք։

Աղաւ զինքը խուցը տարաւ, որ բակին վրան կը նայէր։

— Ինչպէս ուրախ եմ զքեզ տեսնելուս վրայ, բսաւ Ելիզան։... Բայց ինչ ունիս... երեսդ ինչո՞ւ կախեր ես. նայէ մէյ մը Հենրիխսին, տես ինչպէս կը մեծնայ։

Տղան ալ մօրը քովը կեցած՝ վախնալով մը հօրը երեսը կը նայէր։

— Կը փափաքէի որ և ոչ ծնած ըլլար,

պատասխանեց Գէորգ գառնութեամբ. ուր էր թէ և ոչ իսկ ես աշխարհք եկած ըլլայի։

Ելիզա վախէն ու զարմանքէն լալ սկսաւ։

— Ելիզա, շատ կը ցաւիմ այդպիսի խօսքերով զքեզ վշտացընելուս վրայ։ Թո՛ղ ազջիկ. հմ... ինչո՞ւ ինծի հետ ընկերացար... առանց ինծի՝ դուն աւելի երջանիկ կրնայիր ըլլալ։

— Մ՛հ. Գէո՛րգ, Գէո՛րգ. ինչո՞ւ այդպիսի խօսքեր կ'ըսես. ինչ եղաւ, ինչ հանդիպեցաւ... արդեօք ինչ զժբաղդութիւն կայ վրանիս գալու։... Բայց մինչև վերջին աւհնիս երջանիկ էինք։...

— Այ՛, այդպէս է սիրելի, ըսաւ Գէորգ, ու տղան գիրկը առաւ, և անոր աչուընեբուն մէջ նայելով.— Ելիզա, կրկնեց նորէն, ինչպէս քեզի կը նմանի աս տղան. աշխարհքիս մէջ քեզմէ աղնիւ կնիկ մը չեմ տեսած. բայց... երանի՛ թէ մէկզմէկ ճանչցած չըլլայինք։...

— Մ՛հ Գէորգ, ինչպէս սիրտ կ'ընես այդպիսի խօսքեր ըսելու։

— Շիտակը կ'ըսեմ Ելիզա... աշխարհքս բոլոր թշուառութիւն է, ու թշուառութեամբ լեցուն։ Լեզուդ պէս գառն է իմ կեանքս. ես վշտացեալ, տանջեալ, յուսահատ մարդ

մըն եմ. ալ ուրիշ բան չեմ կրնար ընել քեզի, բայց եթէ զքեզ ալ իմ հետս թըշուառացընել: Ինչո՞ւ ես ալ բանի գործի ձեռք զարկի, բան սորվելու եանէ եպայ. մանաւանդ թէ ինչո՞ւ դես ողջ կեցեր եմ, երանի՛ թէ մեռած ըլլայի...:

— Ո՜հ, սիրելիկ իմ Գէորգ, ինչ ախուր մտածմունքներ մաքէդ կ'անցնին: Գիտեմ որ շատ ցաւեցար արուեստաւորին քովէն հեռանալուդ համար, ոչերդ շատ խիստ մարդ մ'է գիտեմ. բայց համբերէ քիչ մ'ալ, ո՞ գիտէ, թերևս:...

— Ինչ, համբերե՞մ. մեթէ մինչև հիմայ չհամբերեցի՞... բերնէս խօսք մը ելա՞ւ երբոր արուեստաւորին քովէն, ուր ամէնքը դիս կը սիրէին, առանց մէկ պատճառի մը հանեց դիս: Ես ամէն վատաբաստիս մանրամասն հաշիւը տուի իրեն, ամէնքը կը վկայեն որ աղէկ կ'աշխատէի:

— Իրաւ է, դուն բան է, պատասխանեց Եղիզա, բայց ինչ ընենք, քու ոչերդ է:

— Իմ ոչ՞րս է... ինչ իրաւամբ իմ ոչերս եղաւ... ես ալ ան կ'ուզեմ իմանալ: Նայինք ինքը ինչ իրաւունք ունի վրաս. ես ալ իրեն պէս մարդ չե՞մ. մանաւանդ թէ ես իրմէ աւելի եմ. բանի գործի ես իրմէ

աւելի խելք կը հասցընեմ. կարպալ գրել՝ իրմէ աղէկ գիտեմ. և այս ամէն բաներուս մէջ՝ իրեն ամենեին պարտաւորութիւն մը չունիմ. ես ինքնիրենս, մանաւանդ թէ իրեն կամացը դէմ սորվեր եմ. ուրեմն հիմայ ինչ իրաւամբ կրնայ դիս իշու պէս աշխատցընել. ինչ իրաւամբ ինձի վայել աշխատութիւններէն դիս կը զրկէ ու գրասաի աշխատանք ինձի ընել կու տայ. միտքը գրեր է դիս ընկճել, դիս խոնարհեցընել, ան է բոլոր իրեն ջանքը:

— Գէորգ, դուն դիս շատ կը վախցընես. քու բերնէդ ոչ երբէք այդպիսի խօսքեր լսած էի. կը վախեմ որ բարկութիւնդ չզսպելով՝ դէշ բան մը պիտի ընես. կ'խմանամ քու միաքդ, բայց կ'աղաչեմ իմ սիրոյս համար ըլլայ, Հենրիկոսին սիրոյն համար ըլլայ՝ խոհեմութիւնը ձեռքէ մի ձգեր:

— Ես մինչև հիմայ խոհեմութիւնն ու համբերութիւնը ձեռքէ չձգեցի, բայց կը տեսնամ որ օրէ օր աւելի դէշի կ'երթանք: Ինքը ամէն բանի մէջ դիս մահացընել ու ճընշել կը նայի: Կը չանայի որ աշխատութիւնները շատ չմընցընեմ, ու ծնացած ժամանակն ալ քիչ մը կարպալու եանէ ըլլամ. ինքը տեսնալով որ աւելի բան կրնամ ընել՝

ա՛լ աւելի ծանրութիւն վրաս կը շաղկընէ։ Ես ձայն չեմ հաներ, ինքը կը կարծէ որ փորս սառանայ կայ, ու կ՚ուզէ հանել. յիրաւի աս օրերս սառանան պիտի ելլէ, բայց իր չուզած կերպովը։

— Տէ՛ր Աստուած... ինչ պիտի ըլլանք... հառաչեց Ելիզա։

— Դեռ երէկ, կրկնեց Գէորգ, ես սայլակի մը վրայ քար կը բեռնաւորէի. տանտիրոջը տղան ալ ձիուն քով կեցած խարազանը խաղցընելով՝ խեղճ կենդանին կը խրատեցընէր։ Անուշութեամբ մը լսի իրեն, որ քիչ մը հանդարտ կենայ, մտիկ չըրաւ. նայէն զուրցեցի, զարձաւ ան տեսնը որ գիս ծեծէ, ես ալ ձեռուընները բռնեցի. սկսաւ պոռալ, ու վազեց գնաց զուրցեց հօրը՝ թէ ես ղինքը ծեծեր եմ։ Ալ տեսնայիր հօրը սրտողիլը. — Ես քեզի կը հասկըցընեմ, ըսաւ լմնծի, թէ քու ակրդ ուղ է. գիս ծառի մը կապեց, ու ծառէն քանի մը ճիւղ փրցուց տղուն տուաւ որ մինչև որ յոգնի՝ լաւ մը գիս ծեծէ. բաւեը եղաւ... բայց ես ալ իրեն կը հասկըցընեմ։...

Ա՛յս ըսելու տեսն Գէորգին ճակատը կռնճմռտեցաւ, աչուըներն ալ անանկ այլայլեցան՝ որ խեղճ կնիկը վիմացը կեցած՝ վախէն կը դողար։

— Ո՞վ ղինքը իմ վրաս տէր պրաւ, սա կ՚ուզեմ խմանալ, կրկնեց Գէորգ։

— Ես միշտ միաքս պրեր եմ, պատասխանեց տրամաբեմամբ մը Ելիզա, որ իմ պարտքս է իմ տէրերուս հնազանդիլը, ապա թէ ոչ չեմ կրնար Աստուծոյ սիրելի քրիստոնեայ մ՚ըլլալ։

— Դուն այդպէս մտածելու իրաւունք ունիս, վասն զի քու տէրերդ զքեզ իրենց զաւկին պէս մեծցուցեր, սնուցեր ու հասկաւեցուցեր են, քու աղէկութիւնդ կ՚ուզեն. զքեզ կրթեր ու դաստիարակեր են, որով կերպով մը քու վրադ իրաւունք մը ունին։ Բայց գիս ընդհակառակն չարչըրկեր, վայի վրաս բերեր ու գետնէ գետին զարկեր են. ուրեմն ես ինչ պարտք ունիմ իմ տիրոջս. մինչ հարիւր անգամ իմ աշխատանքս գնած չըլլա՛մ. ա՛լ չեմ կրնար դիմանալ այս վիճակիս. չեմ կրնար, չէ՛, կանչեց պոռալով ու կատաղութեամբ։

Ելիզա լռիկ ու սարսափէն գլուխը ծռած կեցեր էր. ոչ երբէք տեսեր էր իր էրկանը այս աստիճանի բարկութիւնը. անոր համար իր քաղցր ու կակուղ բնութիւնը իր էրկանը կատաղութեան առջին՝ կը նմանէր փափուկ վարդենւոյ մը, որ սաստիկ մրրիկ-

ներու առջին չվիճանալով՝ խնարհած կը կենայ։

— Գիտես որ ինծի հին ի մը աւելր էիր, կրկնեց Գէորգ. անիկայ իմ վիշտերուս մը-խիթարութիւն մ'էր. գիշերները քովս կը պառկէր, ցորեկներն ալ միշտ հետս էր, և անուշիկ կերպով մը ինծի կը նայէր, իբր թէ քաշած նեղութիւնս կ'իմանար։ Ինչ կ'ըսես, մէկալն օր խոհանոցին դիմաց երբոր աւելցուք կերակուրներէ քիչ մը կու տայի անոր՝ աչքս վրայ հառաւ, ու սկսաւ բարկանալ որ իր սահակը փուճ տեղը կը վատնեմ. — Ձեմ կրնար ինծի տալ, ըսաւ, որ ամէն գերի մէյմէկ շուն ունենայ. հրամայեց ինծի որ վզէն քար մը կապեմ ու լիճը նետեմ։

— Լսածն ըրի՞ր, Գէորգ։

— Չէ, ես չըրի, բայց ինքը տասւ ու նետից լիճը. ան ալ բաւական չէ. իր տղուն հետ մէկտեղ խել մը քարեր շանը վրայ նետելով՝ խեղճը խղդելէն վերջը, գիս ալ աղէկ մը ծեծեցին որ ինչո՞ւ չուզեցի ես իմ ձեռքովս խղդել։ Խիղճ հին ի, ողորմելի կերպով մը ինծի կը նայէր, կարծես թէ կը զարմանար թէ ինչո՞ւ չեմ ազատեր զինքը։... Բայց աս ալ հոգս չէ... Թող տես նայ ու իմանայ աչերս, որ ես անոնցմէ չեմ՝ որ ծեծով կը խնարհին, ու գաւազանով կը սանձուին։ Օր մը կու գայ... աչքը աղէկ բանայ...։

— Ինչ պիտի ընես, Գէորգ. զէշ բան մը չընես. Աստուծոյ ապաւինէ, քու պարապդ ըրէ, Աստուած ալ գթով կ'ազատէ։

— Ես գթի պէս քրիստոնեայ չեմ, Ելիզա, սիրտս շատ այրած է, ես Աստուծոյ ապաւինիլ չեմ կրնար. ինչո՞ւ Թող կու տայ որ այս բաները ըլլան։

— Ո՛հ Գէորգ, պէտք է քիչ մը հաւատաք ունենանք. սիկինս շատ անգամ կ'ըսէ՝ Թէ երբոր մեր գործերը յաջող չերթան՝ պէտք է հաւատանք որ Աստուած ալ լաւագոյն բարւոյ համար Թող կու տայ որ աս բաները պլուխնիս գան։

— Շատ պիւրին է տիկնայ ըսելը, և աս կ'ըսեն նաև անոնք՝ որ փափուկ նոտարանները վրայ՝ կռնակնին կակուղ բարձերու տուած՝ հանգիստ կը նստին, կամ փառաւոր կառքերով ժուռ կու գան, ու ալ ուրիշ մտածելիք չունին. իրենք ալ իմ տեղս ըլլային՝ ուրիշ կերպով կը խօսէին։ Կ'ուզեմ հանդարտ կենալ, պարապերս աղէկ կատարել ու համբերել, բայց ալ չեմ դիմանար,

ալ համբերութիւնս հատաւ։ Դուն ալ իմ տեղս ըլլայիր՝ չէիր կրնար դիմանալ. ուր էր թէ ամէն բան գիտնայիր...

— Ուրիշ ի՞նչ բանէ կը վախնաս։

— Ուրեմն հիմայ ըսեմ քեզի։ Շատ ժամանակ չէ որ աչքս ըսաւ ինծի թէ խենդութիւն մը ըրի որ քեզի կարգուելուս հրաման տուի. և թէ զԵլպին ու բոլոր անոր ընտանիքը չի սիրեր. վասն զի անոնց քիթը մեծ է, և իրմէ վեր կը համարին իրենք զիրենք։ Ուրիշ բան մ'ալ բան մ'... միտքը գրեր է որ դուն ես գլխէ հանողը, անոր համար մեզ պիտի չտայ որ ալ քեզի հետ տեսնուիմ. ուստի երէկ հրամայեց որ Միհրան ինծի կնիկ առնեմ, ու անոր հետ մէկտեղ գաս տուն մը նստիմ, թէ չէ՝ հաբաւային[1] վաճառականաց կը ծախեմ զքեզ, ըսաւ։

— Ինչպէս, ըսաւ Ելիզա, զմեզ ալ ճերմակներուն պէս եկեղեցական պաշտօնեայ մը չպսակե՞ց։

— Դու չգի՞տես, որ գերի մը չի կրնար

1. Քէնտըքիի սևերուն՝ Հարաւային վաճառականաց կը ծախուիս՝ ըսելը, ամէն պատժէ մեծ կը համարուի. վասն զի Հիւսիսային Ամերիկոյ մէջ քանի որ դէպ ի հարաւ երթըցուի՝ գերիներուն վիճակը խիստ գէշ է. ու սերերուն ալ անգթութեանցը չափ չկայ։

կարգուիլ. և աս երկրիս օրէնքը անոր ամուսնութեանը երաշխաւոր չ'ըլլար. և երբոր աէրս ուզէ զմեզ մէկմէկէ բաժնել՝ ալ դուն իմ կնիկս չես ըսուիր։ Ահա այս բանիս համար էր որ ըսի՝ Երանի թէ աշխարհք եկած չըլլայի, և ոչ ալ զքեզ տեսած ըլլայի. ան աատերը ինչպէս ադէկ կ'ըլլար ինծի ալ, քեզի ալ. և ալ ադէկ այս պզտիկ աղուն ալ՝ որ արեւուն լոյսը տեսած չէր ըլլար, վասն զի խեղճը մեզի պէս գժբաղդ պիտի ըլլայ։

— Ո՜հ. բայց իմ աէրս խիստ ադէկ է...

— Իրաւ այնպէս է, բայց ո՞ պիտէ. ինքը որ մեռնի՝ Ամասուած գիտէ որո՞ւ կը ծախուի մեր ազան։ Ինչ ընենք իրեն ազատութիւնը, աշխատութիւնը ու աչքաբացութիւնը։ Այս իր ամէն կատարելութիւնները, Ելիզա, սլաքի պէս քու սիրտդ պիտի ծակծկէն, ու զանիկայ քովդ պահել ուզելդ՝ քեզի շատ տուժ պիտի ներտի։

Այս խօսքերէս Ելիզային սիրտը նորէն տակնուվրայ եղաւ. գերեվարուելն դէմքը աչքին առջեւ եկաւ. ու կամաւոր զարնուածի մը պէս՝ երեսին գոյնը նետեց, և շունչը բռնուեցաւ, ու այլայլած աչուըները գարձուց դէպ ի վայրապարիսը, ուր որ մանկիկը՝ այս

ծանր խօսակցութիւնները չհասկընալով՝ վար ինջեր ու գաւթին մէջ Պ. Շէլպիին գաւազանովը կը խաղար։ Փորձութիւն կու գար իրեն՝ որ իր ունեցած կասկածը իր էրկանն ալ հաղորդէ, բայց ինքզինքը բռնեց, մանաւանդ որ էրկանը այնչափ վշտերուն վրայ՝ նոր ցաւ մ՚ալ չուզեցընէ. ուրիշ կողմանէ ալ յոյս ունէր որ իր սիրինը չի խաբեր զինքը։

— Հիմակու հիմայ, ձեռս բարով սիրելի Եղիզա, ըսաւ Գէորգ՝ ոտք ելլալով։

— Կ՚երթաս ուրեմն... բայց ո՛ւր պիտի երթաս։...

— Գանաստա կ՚երթամ. հոն որ մէյ մը ինքզինքս նեցուկ՝ եանէ կ՚ըլլամ որ գէնզ ալ խալըսեմ։ Քու աչքդ բարի մարդ մ՚է կ՚ըսես. յուսամ որ երբոր գքեզ ծախու առնել ուզենամ՝ չէ չ՚ըսեր. և Աստուծով ազուշ հեռ մէկուեղ գքեզ կ՚ազատեմ։

— Իսկ թէ որ զուն բռնուելու ըլլաս... ո՛հ, այն ինչ սարսափելի բան է։...

— Մի՛ վախնար Եղիզա, գիս չեն կրնար բռնել. մեռնիլ յանձն կ՚առնեմ՝ քան թէ ձեռք իյնալ. կամ կ՚ազատիմ և կամ կը մեռնիմ։

— Ըրլլայ թէ ինքզինքդ մեռցընես։

— Այդ չեմ ըներ, մի՛ վախնար, մեռնիմ ալ՝ ուրիշի ձեռքէ կը մեռնիմ. գիս ողջ ողջ ուրիշի ծախել չեն կրնար։

— Ո՛հ Գէորգ, Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ, խելքդ գլուխդ ժողվէ, անանկ գէշ բան մի՛ ըներ, որ քեզի ալ ուրիշի ալ վնաս ըլլայ։ Ունեցած փորձութիւնդ խիստ ասստիկ է, գիտեմ, բայց նայէ որ պէմը առնես. պէտք է որ փախչիս, բայց խոհեմութեամբ փախիր. Աստուած հետդ ըլլայ։

— Ուրեմն տես հիմայ, Եղիզա, իմ ընելիքս։ Տէրս թուղթ մը տուաւ ինծի, որ հասկէ մէկ մղոն հեռու տեղ մը տանիմ. ես ամենայն հաւատարմութեամբ կը տանիմ, ու իրը թէ բան մ՚ալ չունիմ՝ հանգարտութեամբ տուն կը դառնամ։ Բայց պարճաճիս պէս՝ ընկերներուս օգնութեամբը քիչ մը պատրաստութիւն կը տեսնամ ու կը ձգեմ կը փախչիմ. յուսամ որ մէյ մ՚ալ գիս չեն գտնար։ Ինծի համար աղօթք ըրէ, Եղիզա, Աստուած քու աղօթքիդ կրնայ ըլլալ որ լսէ։

— Դուն ալ աղօթք ըրէ, Գէորգ, ու իրեն վստահացիր. թող ինքն Աստուած քեզի առաջնորդէ։

— Շատ աղէկ, կրկնեց Գէորգ. շատ ա-

ղէկ, ու Ելիզային ձեռքէն բռնած՝ խել մը ատեն անշարժ աչքով մկկմկկու երես նայեցաւ վերջը, փոխն ի փոխ հառաչանքներով ու հեծկլտանքներով պագաւեցան ու բաժնուեցան իրարմէ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Թովմասին խրճիթին մէջ գիշեր մը։

Թովմասին խրճիթը սիրուջը տանը մօտ՝ ծառերու կոճղերով շինած տնակ մըն էր. պիմացը պարտէզ մը ունէր, ուսկից ամէն տարի Թովմասին մանուսոր խնամքովը ապէկ եղակ, մորենի ու տեսակ տեսակ պըտուղներ ու ընդեղէններ կ՚ելլար։ Խրճիթին ճակատը կարմիր գառնագմակիկ ըսուած ծաղիկը ու հարիւրթերթեան վարդենի մը բոլոր ծածկել էին, անոնք որ տանը պատերը ձեւացուցած ծառերուն խորտուբորտ կոճղերը աչքի չէին զարներ։ Ծաղկըներու շատութեան կողմանէ ալ՝ այս պզտի պարտիզակը ուրիշ կարգաւորեալ պարտէզներէ վար չէր մնար. շուշանը, մարգարիտը և ուրիշ տեսակ տեսակ ծաղիկները՝ Թովմասին ու

իր Քլոյէ կնոջը անուշակ մխիթարութիւն մը, միանգամայն նաև զուարճալի զբաղումներն էին։

Մանուկ հիսայ խրճիթը։ Տիրոջը ընթերցիքը լմընցեր էր. Քլոյէ՝ որ սեղան պնեցուն աամենը իբրև առաջին խոհարար սոթաուած կ՚աշխատէր, իրեն սաորակարգ ծառայից յանձնեց որ սեղանը ժոզվեն ու պըտակները լուանան. ինքն ալ վազեց գնաց իր տնակը՝ որ իր ծերուկին ընթերցիքը պատրաստէ։ Մեծ ուշադրութեամբ տապակին մէջ դրած քանի մը կաոր խորուելիք նիւելու հետ էր, ու թոնրաձև կրակարանին խուփը վեր վերուցած ըլլալով՝ կերակուրին հոտը բոլոր խրճիթին մէջ բռներ էր։ Ան ու պղնձի պէս փայլուն երեսները՝ գլուխը կապած գոյնզգոյն լաչակին տակէն պարծենկոտութեան ցոյց մը ունէին։ Ան կողմի ազախինները մէկ մեծ ախոյն անապարծութիւնն է, որով իրենք իրենց ըրածներուն կարգէ դուրս կը հաւնին. Քլոյէ ալ այս կողմանէ ուրիշ աղախիններէն վար չէր մնար։ Հաւնոցին վառելիները, հաւերն ու բաղերը զինքը որ տեսնային՝ կարծես թէ կ՚իմանային որ վերջերնին հասեր է. խելքը միտքը նոր նոր տեսակ տապկոցներ հնարելու հետ էր.

և իրաւցընէ կերակուր եփելու շատ վարպետ էր, անոր համար նախանձորդներն ալ չէին պակսիր: Փառաւոր սեղաններու օրեր առնի կը զբօսուէր իր անձնասիրութիւնը. և ամէն անգամ որ գաւթին մէջ ճամբորդներ տեսնէր՝ նոր հիւրերու ծառայելու մեծ փափաք մը և զուարճութիւն կը զգար:

Իսկ մենք մէյմը իր տնակին ներսի դին քննենք: Խրճիթին մէկ անկիւնը իր անկողինը գրած էր, վրան ձեռն պէս ճերմակ վերմակ մը. գեաղին ալ գորգի կտոր մը փռած. մէկալ կողմն ալ սրահակն էր, ուրուն կարգաւորութեանը Քլոյէ մտնաւոր խնամք ունէր, տղոց թոզ չէր տար որ հոն ոտք կոխեն. և հոն նստած առեն այնպէս կը զմայլէր՝ որ կարծես թէ երևելի տան մը սիկինն էր, և կամ ազնուական ընկերութեան մը փառաւոր սրահին մէջն ըլլար: Խրճիթին մէկ ուրիշ անկիւնը պզտի անկողին մըն ալ կար. վառարանին վերի կողմն ալ սուրբ Գրոց այլ և այլ պատկերներ նկարուած էին. որոնց մէջ կար նաև Ուշինկտըն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց ազատարարին դէմքը, որուն քաշուածքը ու գոյնը զամէնքը կը զարմացընէր:

Կոշտ նստարանի մը վրայ երկու պզտիկ տղաք նստեր էին, գուզ մազերով, սև աչուի, գէր ու կախուած թուշերով, և իրենց պզտի քրոջը ձեռքէն բռնած՝ քալելու կը վարժեցնէին. ան ալ դեռ պզտիկ՝ ուրիշ մանր տղոց պէս՝ նոր ոտք եղլալու ժամանակն ըլլալով՝ կ'իյնար կ'եղլար. տղոց խընամքը, ասոր ճըւալը՝ անակին մէջ մէկ շփոթութիւն մ'ալ աւելցուցեր էին:

Կրակարանին քով կոտրած սեղան մը կար, վրան փոց մը ու գոյնզգոյն թասեր ու պնակներ՝ ընթրիքի համար պատրաստած: Թովմաս՝ այս պատմութեանս դիւցազնը՝ սեղանին մօտ նստեր էր. իր բարձր հասակը, կարեճ ու լայն կուրծքը, սև ու փայլուն դէմքը ափրիկեցի ըլլալը կը ցուցնէին. ծանրակաց ու հասուն խելքը՝ իր բարեսրտութեան ու մարդավար կերպին հետ միացած՝ երեսին թխութեանը բնական ազնուականութիւն մը տուեր էին:

Թովմաս ձեռքը սևաքար մը առած՝ ուշադրութեամբ վրան գրերու ձևերը կը փորձէր. քովն ալ տանտիրոջ տղան Օնսիկը կեցած՝ որ հազիւ տասուերեք տարեւան կար, իբրև վարժապետ՝ անոր սխալները կը սրբագրէր: Շատ չանց կ'ընէր Թովմաս՝ որ Օնսիկին գրերուն նմանցընէ, բայց խեղճը

յարմարութիւն չունենալով՝ անօգուտ տեղը կ'աշխատէր, կը զարմանար ալ Օննիկին արագ ու մաքուր գրելուն վրայ։

— Ինչպէս յաջող ձեռք ունին ճերմակները, ըսաւ անդիէն Քլոյէ. ասս ազան ինչ աղէկ կարդալ գիտէ. չ՚ը կրնար աչքէն իրիկուն գալ ու պաս տալ քեզի. խիստ բարեսիրտ ազայ մըն է։

— Բայց, Քլոյէ, գիտցած ըլլաս որ ես անօթի եմ, ըսաւ Օննիկ. կրակին վրայինը դեռ չեփեցա՞։

— Քիչ մ՚առնէն կ՚ելի, պատասխանեց Քլոյէ, ու ամանին խուփը վեր վերցնելով՝ ինչ ազէկ կ՚ելի, ինչ ազէկ գոյն ունի, ըսաւ։ Մէկալն օր առնտիկինը Սէլլիին ըսաւ որ քաքար մը եփէ, որպէս զի սորվի։ Ես չհառնուեցայ, սիրաս ալ կը կլաբրաէր՝ այնչափ բան գուր տեղը աւրուելուն վրայ. կարկանդակը մէկ կողմանէ ուռեցաւ կօշիկս ձևին նման։ Ա՚յս ըսելով ման մը բացաւ, ու պարծենալով՝ իր շինած քանի մը կարկանդակները սկսաւ ցուցնել։ Հմայ, կրկնեց Քլոյէ, Մովսէս ու Պետրոս գուրս ելէք սըկէց. գուն ալ Տալի՝ գնա սիրելիս հոն նստէ, քիչ մը առնէն քու մասդ ալ կը բերեմ։ Հրամանքդ ալ Օննիկ, գրքերդ վերցաւր սեղանին վրայէն ու ծերուկիս քովը նստէ, որ կերակուրնիդ բերեմ։

— Մայրս կ՚ուզէր, ըսաւ Օննիկ, որ ընթրիքս մեր տունը ընեմ, բայց ես գիտնալով թէ ինչեր կան հոս ինծի պատրաստած՝ ձգեցի հոս եկայ։

— Իրաւունք ունիս սիրելի, պատասխանեց Քլոյէ, նորեկ կարկանդակները Օննիկին սկահակին վրայ գնելով. հարկաւ մաքէդ կ՚անցնէր՝ որ ես քեզի համար ամենէն աղէկ բաժինները պահած ըլլամ, հրամէ հիմայ նայիմ։

Օննիկ շուտ մը վիճացի բաժինը ուտելէն վերջը, ձեռքը խմորեզէնին երկրնցուց։

— Ինչ կ՚ընես, ըսաւ Քլոյէ, կեցիր սա իմ սուր դանակովս կարեմ, քուկինովդ բոլորովին կը փճացընես. ես ասս դանակս այս տեսակ խմորեզէններու համար մանաւանդ շինել տուեր եմ։

Օննիկ բերանը լեցուն, — Լինքոլնին ընտանիքը, ըսաւ, մաքերնին զրած են՝ որ իրենց ձէնինի ազախինը քեզմէ աւելի վարպետ է։

— Աւոնք ալ ինքզինքնին մեծ բանի տեղ զրած են, պատասխանեց Քլոյէ արհամարհանօք. իրաւ իրենք ալ բաւական միջակ

յնաանիք մ՚ են, բայց մեր ակրերուն հետ ոչ կրնան բազդատուիլ, և ոչ ալ անոնց խօսքը կ՚ըլլայ։

— Բայց ես լսեցի սը, կրկնեց Օննիկ, ձէննին շատ վարպետ խոհարար է եղեր։

— Կրնայ ըլլալ, ըսաւ Գլոյէ. ի հարկէ հասարակ կերակուրները գիտէ եփել, թերևս ըաքար մ՚ալ կարենայ բանալ, բայց շինածը բան չէ, ան ալ թէ որ չգիտնար՝ ինչ՞ն խոհարարն է. կրնայ պլակինդ մը բանալ՝ որ մարդուս բերնին մէջ հալի։ Երբոր Մարիամ կարգուեցաւ, սա ձէննին հարսնեւոց համար խմորեղէն մը բացաւ, ինծի ալ հարցուց թէ ի՞նչպէս է. պիտես՝ ծրչաի մէկմէկու հետ յնաանի ենք, այսու ամենայնիւ բերանս ալ չբացի. բայց թէ որ ես այնպիսի անհամ բան մը շինած ըլլայի՝ առաջէս օրերով քուն չէի ըլլար։

— Բայց ընդհակառակն, պատասխանեց Օննիկ, ձէննին անիկա գերազանց բանի մը տեղ պրեր է։

— Թէ որ իրաւ է ըսածդ, յայտնի է որ ամենեին իր արհեստէն չի հասկընար։ Իրեն ակրերն ալ խեղճ յնաանիք մ՚են, խոհարարն ալ ի՞նչ կ՚ուզես որ ըլլայ. ո՛հ Օննիկ, քու ընտանեացդ երջանիկ վիճակը չես գիտեր։...

Այս ըսելու ատենը Գլոյէ հառաչեց ու արտաշարժ կերպով աչուըները վեպի երկինք վերցուց։

— Հաւատա ինծի, Գլոյէ, պատասխանեց ազան, որ ես լաւ կը ճանչնամ իմ խմբագիզներուս յարդն ու օգուտը. հարցու մէյ մը Թոմասս Լինքոլնին, թէ ինչպէս ամէն առեն անոնց վրայ կը պարծիմ։

Այս խօսքերուս վրայ Գլոյէ այնպէս ուրախացաւ, որ սկսաւ բարձր ձայնով խնդալ, ու սեափայլ երեսներէն վար աչքէն ուրախութեան արցունք թափել։ — Օր մը պուն պիս պիսի ճաշեցընես, կ՚ըսէր Օննիկին, այլ քու ծիծաղաշարժ խօսքերովդ։ Լինքոլնին հետ ինչ բաներ կը խօսիս, խեղճը քու խազալիկդ ըրեր ես։

— Կատակ ընդէն ինչ ինաս կայ, կրկնեց ազան. օր մը գինքը հրամցուցի որ գայ մեզի հետ կերակուր ուտէ. միտքս ան էր որ վերջը կերած կերակուրներուն վրայօք իր բրած գատաստանը լսեմ։

— Ապրիս, ազէկ ըրեր ես, պատասխանեց Գլոյէ, քանի որ միտքս կու գայ խեղճին այսպիսի համով կերակուրներէ զուրկ ձգածը, սիրտս կը ցաւի։ Ազէկ կ՚ընես թէ որ երբեմն երբեմն գինքը սեղանի հրամցընես,

որ գոնէ քիչ մը աղէկ եփած կերակուր բե-
րանը դնէ։

— Շատ աղէկ, ուրեմն սա գիմացի շա-
բաթ օրը նորէն գինքը սեղանի կը հրա-
ւիրեմ, գուն ալ նայէ որ իրեն աղէկ պատիւ
ընես։ Այնչափ կերցընենք՝ որ առանրհինգ
օր ամենևին չանօթենայ։

— Տեսնես, կրկնեց Գլոյէ, մէկ ինչ բա-
ներ պիտի շինեմ։... կը յիշե՞ս սա Նօքս
գօրավարին սեղանին՝ վառեկի մսով շինած
կարկանդակս։... Այն օրը խաթունին հետ
պզտիկ վէճ մ'ալ ունեցայ։ Շիտակը առա-
ւիկինները շատ մը փուճուճուճ բաներով
մարդս հանգիստ չեն ձգեր, մանաւանդ եր-
բոր իր բանին գործին զբաղած ըլլայ։ Նոյն
օրը աւիկինը վար իջեր էր, մէյ մը այս
բանս կը հրամայէր, մէյ մը մէկալ բանը
կ'արգիլուր. ալ վերջապէս համբերութիւնս
հատաւ. «Նայէ, բոի, խաթուն, մէյմը քու
ձերմակ ձեռուընով ու գեղեցիկ մատուը-
նովդ, եաքն ալ իմ սեւ ու կոշտ ձեռուը-
նիս. գիս Աստուած խմորեզէն շաղուելու
ու կերակուր եփելու ստեղծեր է, իսկ զքեզ՝
փառաւոր սրահներու մէջ քալելու ու զար-
դարուն բազմոցներու վրայ նստելու»։ քիչ
մը անհոգհամութիւն էր ըրածս, բայց գնն
չի սար։

— Ինչ պատասխան առաւ մայրս։

— Ինչ պատասխան պիտի տայ. անուշ
աչքով գարձաւ նայեցաւ ինծի. «Իրաւունք
ունիս, Գլոյէ» ըսաւ ժպտելով, ու մէկէն ե-
լաւ վեր գնաց. կրնար ինքը գլխիս փոր-
ձանք մը բերել իմ ըրած յանդգնութեանս
համար. բայց ինչ ընեմ, երբոր խաթունայք
խոհանոց կը մտնեն, սրտիս նեղութենէն
բան մը չեմ կրնար ընել։

— Այն օրուան սեղանով՝ քու անունդ
աւելի մեծցաւ, կրկնեց ազան, ամէնքն ալ
մէկ բերան՝ եփած կերակուրներդ գովեցին։

— Ես ալ գիտեմ. նոյն օրը սեղանին
առեն գրանը եաին պահուըտած՝ մտիկ կ'ը-
նէին. զօրավարը իրենք չորս անգամ իմ ե-
փած կարկանդակներէս հատնելով կերաւ, ու
երկու խօսքին մէջ՝ «Այս ինչ վարպետ խո-
հարար ունիք» կ'ըսէր Շէլսի խաթունին.
ես ալ քանի որ այս խօսքերս կը լսէի՝ ու-
րախութենէս սիրտս կ'ուռէր. իրաւցրնէ զօ-
րավարը բանէ հասկըցող մարդ է եղեր։

Օննիկ խօսքի բռնուելով՝ առանց խմա-
նալու շատ կերեր էր, ուստի ալ բերանը
պատառ մ'ալ չկարենալով դնել, Մուսկէտը
ու Պետրոսը կանչեց, ու ծնգացած ուսելիքը
անոնց բաժնեց։

Օննիկն ու Թովմասը գլուխ գլխի տուած կրակին քովը նստան. Բլոյէն ալ կարկանդակով լեցուն պնակ մը ձեռքը՝ եկաւ քովերնին նստաւ ու պզտիկն ալ գիրկը, սկսաւ մէյ մը լինքն ուտել, մէյ մ՚ալ տալ: Իսկ մէկալ երկու տղաքը Մովսէսն ու Պետրոսը սեզանին տակէ մտած տապալտակով իրենց բաժինը կ՚ուտէին, և երբեմն երբեմն կու գային՝ իրենց պզտի քրոջը տաքին մասը կը քաշէին:

— Չէ՞ք կրնար քիչ մը խելօք կենալ, կ՚ըսէր մայրերնին. գոնէ ճերմակներուն մեզի այցելութեան եկած առեն քիչ մը հանդարտ կեցէք. երբոր պարոն Օննիկը երթայ՝ դաւազանն առած կոզերնիդ պիտի մանեմ:

Բայց այս սպառնալիքները ամենևին օգուտ մը չըրին:

— Սառոիկ կրակոտ են, ըսաւ աղբար Թովմասը, անոր համար չեն կրնար խելօք կենալ:

Մէյ մ՚ալ պզտի սևուկները սեզանին տակէն դուրս ելան, ու ճենճոտ բերնով և ձեռուըներով եկան քուրերնին շոյել ու պազնել սկսան:

— Կորսուեցէք սա տեղէն, ըսաւ մայրերնին, գլխունուն զարնելով. գնացէք պարիբիրը լուացուեցէք: Աս ըսելով՝ ապտակ մը իջեցուց, բայց անոնք հանդարտելու տեղ՝ աւելի բարձրաձայն սկսան խնամալ ու պոռալ:

— Այսպիսի անզգամ տղաք տեսած ունի՞ք, կանչեց Բլոյէ, ու հին ջնջոց մը ձեռքը՝ գիրկի տղուն ձեռուըներն ու բերանը լուալով մաքրեց ու Թովմասին գիրկը տուաւ... լինքն ալ եկաւ սեզանը վերցունելու: Տղէկը մէյմը բարեվիա հօրը քիթը կը քաշէր, մէյմը երեսը կը ճանկէր, մէյմը մազերը կը քաշէր:

— Սիրունիկ, ըսաւ Թովմաս, ու գինքը վեր վերցուց և իր լայն ուսոցը վրայ գրաւ, ու սկսաւ խոյն չորս կոզմը պարագըննել. Օննիկն ալ իր թաշկինակովը կը խաղցնէր աղէկը. մէյմըն ալ այն երկու սևուկները ներս մտան և սկսան աղեկին չորս կոզմը արջու պէս ոռնալ:

— Ա՛լ բաւական է, ըսաւ Բլոյէ, ու անկողինը պատրաստեց որ տղաքը պառկին, շուտ բրէք, մինք ժողով[1] ունինք:

1. Ամերիկայի մէջ գերիներուն մեծ մխիթարական բան է այս ժողովքները. իրիկուններըե՝ աշխատութենեն լմընցընելէն վերջը միատեղ կը ժողովին ու հոգևոր գրքեր կը կարդան, երգեր կ՚երգեն, ու մեկզմեկ

— Չէ, մայրիկ, չէ. չենք ուզեր պատկիլ, մենք ալ կ'ուզենք ժողովքի գալ։

— Թող, Քլոյէ, թող որ իրենք ալ գան, ըսաւ Մինիկ, ու դուն սա կրակարանը իրեն տեղը դիր։

— Ո՛վ գիտէ, ըսաւ Քլոյէ, կրնայ ըլլալ որ խելքերնին գլուխնին գայ։

Ինչ և իցէ՝ ամէնքը մէկտեղ սկսան ժողովքի պատրաստութիւն տեսնալ։

Քանի մը շաբաթ հետէ հետ այս ժողովքները Թովմասին խրճթին մէջ կ'ըլլային, ուստի նոյն իրիկունն ալ չտնկարծ լուր եկաւ որ ժողովականք նորէն հոն պիտի գան։ Մէկ տղոց ուրախութիւնը սոյն կրնայ պատմել. իսկ Քլոյէ նոյն իրիկունը տղոց ալ մէկտեղ ըլլալուն համար շփոթեր էր, թէ ուսկից սկսիլ աթոռ դնալ։

— Ի՛նչպէս աթոռ պիտի բաւեցընենք այս անգամ, ըսաւ։

— Անցեալ շաբաթ, վրայ բերաւ անպիէն Մովսէս, ծեր Պետիկ ապրարը սա հին աթոռին երկու ոտուըները կտրեց։

կը քաջալերեն ու կը մխիթարեն. գերիներուն շատը այնպիսի ժողովքներու մէջ մեկմեկէ յորդորանքներ լսելով՝ հեթանոսութենէ կը դառնան՝ քրիստոնէական կրօնքը կ'ընդունին։

— Ես չեմ հաւատար, պատասխանեց Քլոյէ, խաղալու առնենիք դուք կտրած պիսի ըլլաք։

— Նորէն բանէ կրնայ գալ, կրկնեց Մովսէս, պէտք է պատին կռթնցուցած ըլնել։

— Ազէկ. բայց Պետիկ ապրարը պէտք չէ որ վրան նստի, վասն զի երգելու ատենը շատ կը շարժի, մէկալն օր քիչ մնաց պատին պիտի զարնուէր։

— Ինչ հակառակն թողլու է որ նստի, ըսաւ Մովսէս. երբոր Աբրարք և մնացորդք ակայք ուռ իս երգը սկսի երգել, փեթ՝ վար կ'իյնայ։ Ու այն բարեմիտ մարդուն պէս քթին տակէն մռմռալով՝ նոյն ատենի շփոթութիւնը հիմակուընէ ձեացընելով՝ թողուց որ աթոռը վար իյնայ։

— Բաւական է, չ՞ես ամչնար, պոռաց Քլոյէ։

Մինիկն ալ խնամալը չկրցաւ բռնել. ուրախ մօրը ձայնը ապտեցութիւն մը չըրաւ տղուն վրայ։

— Ներուկ, ըսաւ Քլոյէ, պէտք է սա տակառներն ալ բերել։

— Մեր մօրը տակառներն ալ, ըսաւ Մովսէս իր եղբօրը, ամէն բանի կու գան։

— Բայց անցեալ շաբաթ երգի ժամանակ անոնցմէ մէկուն տակին ինկաւ, բսաւ Պետրոս, ուսաի բանի չի գար:

Մինչդեռ Մովսէսն ու Պետրոսը մէջերնին կը խօսակցէին, Բլոյէն գնաց երկու պարապ տակառներ բերաւ, ու վրանին տախտակներ շարելով՝ նստարան ձեւացուց. նոյնպէս քանի մը կոտրտած աթոռներ ուներէ՝ անոնք ալ բերաւ կարգաւ դրաւ. մէկ խօսքով՝ խեղճ ազգմանի անակին յարմար, ազգմանի ժողովարան մ'ալ ձեւացաւ:

— Պարոն Օննիկին գրավարժութիւնը շատ բաց է, յուսանք թէ կը կենայ մեզի այս իրիկուն ու քիչ մը հոգեւոր կը կարդայ, ըսաւ Բլոյէ:

Օննիկն ալ սիրով յանձն առաւ: Տղաք պատրաստ են յանձնառու ըլլալու որ բանին մէջ որ երես կրնան ճերմկցընել:

Քիչ առենէն մէյ մ'ալ բոլոր խաւցը սենեակ լեցուեցաւ, ութսուն տարուան ծերերէն սկսեալ՝ ինչուան տասնըհինգ տարուան մանչ աղջիկ հոն թափեցան: Խօսակցութիւններն անուեղ նիւթերու վրայ էին, իւրաքանչիւրը իրենց տանը վերաբերեալ բաները կը պատմէին. մէկմէկու խօսակցութենէն ալ այնպէս մտաղրութեամբ ու համ առնելով մտիկ

կ'ընէին՝ որ կարծես թէ աշխարհքիս քաղաքականացեալ ազգաց մէկ ժողովարանն ըլլար, ու ազգին կամ աէրութեան վերաբերեալ մեծամեծ խնդրոց վրայ խօսուէր:

Քիչ մը առենէն վերջը սկսան ուրախական երգեր երգել: Անոնց երաժշտութիւնը ոնգաձայն ներդաշնակութեամբ եղանակներ են, որ իրաւ՝ ձայնի բնական գեղեցկութիւնը բանի կ'աւրեն, բայց այսու ամենայնիւ՝ այնպիսի հոգւով ու զգացմամբ կ'երգեն որ մարդ չի կրնար չզգացուիլ: Երգածներնէն մէկ քանին հոգեւորական երգեր էին, մէկ քանին ալ իրաւ անոճ՝ բայց շատ խորհրդաւոր խմաստներով բանաստեղծութիւններ էին: Յաջորդ պարերգութիւնը իրենց երգածներէն մէկն էր.

Փափաքիմ հետաւոտ
Անկանիլ ի մարտի
Ո՛վ փառացն աճիպատուտ.

Ուրիշ երգ մ'ալ այսպէս կը սկսէր.

Յարարչին գիրկս անվրդոված
Մանկանացուդ մինչ հանգչիս,
Ջուարթուն յանէդ ժառուն գանգր
Քեզ կարպատ է յերկինս.
Եւ դու հորափայլ պըճնելով զարդու
Մուտս յերեւնական դրդուես յուտատուտ.

Երգերուն մէջ ամէն Յարպանեան եղերքները, Քանանու պաշարը ու Նոր Երուսաղէմը կը յիշէին։ Սևերան երևակայութիւնը միշտ բնական ու գեղազարդ տեսարաններ ու սրտաշարժ բացատրութիւններ կը փնտռէ. ուստի երգելու առիթին ամանք ուրախութենէն կու լային, ամանք կը պռոային, ամանք ծափ կը զարնէին, ամանք ալ իրենց սրտին ուրախութենէն՝ մընչկատակով՝ Իսրայէլացւոց Յարպանան գետէն անցնիլը կը ձևացընէին։

Երգերէն վերջը՝ այլ և այլ հոգևորական յորդորանքներ խօսուեցան. մէջերնին պառաւ մը կար, մազերը բոլորովին ճերմկած, ու շատ առնէ ի վեր աշխատելու անկարող ըլլալով՝ օրերը հանգիստ կ'անցընէր, ամէնքը վերքը իրրև կենդանի ժամանակապիր մը կը պատուէին. ասիկայ ոտք ելաւ ու գաւազանին վրայ կռմնած՝ այսպէս խօսեցաւ.

— Ով սրտակից իմ, շատ բարեբաղդ ինքզինքս կը սեպեմ որ զձեզ մէկ անգամ մըն ալ հոս մէկտեղ ժողոված տեսայ, վասն զի կը յուսամ՝ որ քիչ առնէն երկնային փառաց հրաւէրքը պիտի ընդունիմ. ես իմ ամէն պատրաստութիւններս տեսած եմ, ու

կը սպասեմ կառքին՝ որ գայ ու զիս իմ հայրենիքս առնէ. երբեմն գիշերն ալ կարծես թէ կառքին անիւներուն ձայնը կը լսեմ, և ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընեմ՝ որ չըլլայ թէ իրաւցընէ հասած ըլլայ։ Գնաք ալ, սրտակից, պատրաստ կեցէք, ըսաւ, գաւազանը գետին զարնելով. նորէն կ'ըսեմ պատրաստ կեցէք. մեր հայրենիքը գերազանց ազատութիւն մը ունի, իրաւցընէ ազատ է։... Ալ չէր կրնար խեղճ պառաւը խօսքը առաջ առնիլ, վասն զի սիրտը լաւ ու առատ արցունքներ աչուընեղէն կը վազէին։ Մէյմըն ալ պարբերգակները նորէն միաձայն սկսան հետևեալ երգը երգել.

Քանանու երկիր... անեզրափիդ Քանան,
Իմ իրաւ քոյ աչխուժքիս և սիրտ հաղեցան,
Իմ հոգիս քեզ ծառոյդ հանգեսայց հովանեաւ։

Իսկ Օննիկ՝ որ միևչև ան առնէր լուռ կեցած այս սրտաշարժ երգերը մտիկ կ'ընէր, ու երբեմն ինքն ալ իր ձայնը խեղճ գերիներուն հետ խառնելով կ'երգէր, ամէնուն խնդիրքովը Յայտնութեան գրքին վերջին գլուխը կարդաց, որուն ամէնքն ալ ծափ զարնելով կ'ըսէին. — Ինչ զարմանալի

բան է, մարդ լրջեք... մտածեցէք... ըստ այդ է որ աստղք ամէնքն ալ պիտի կատարուին: Ոչնիչ բնական խելացի, ու աշխարհ կրթուածին ալ առած ըլլալով մօրմէն՝ մանաւանդ հոգևոր բաներու մէջ, սեսնալով որ ամէնքը ուշադրութեամբ մարդ կ'ընէին, երբեմն երբեմն ծանրութեամբ մը՝ կարգացած տուներուն մեկնութիւն կու տար, որուն վրայ ամէնքը կը զարմանային ու կ'օրհնէին գինքը, և ամէնքն ալ միարերան, — Քահոգիչ մը ասկէ աղէկ կրնա՞ր խօսիլ, կ'ըսէին:

Իսկ մեր Թովմասը բոլոր շրջակայ սեռերուն պատգամախօս համարուած էր: Ի բնէ բարձրական առաքինութեամբ զարդարեալ, ու իր ընկերացը մէջ ամենէն աւելի կրթուածն ըլլալով՝ ամենուն պատուելի էր, ու վրան մեծ համարմունք ունէին: Իրեն խօսած յորդորանքներուն պարզ ու բնական ոճը, ու միանգամայն անուշ զուրցուածքը՝ կրնար մարդու մ'ալ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէին. բայց ամէն բանէն աւելի գերազանց էր իր պարզ պատճառները որ սուրբ Գրոց սաճառը ու իմաստասիրութիւնը շինուած էին, և այնպէս բնական կերպով մը ու սրտանց կը գրուցէր՝ որ կարծես թէ բուն սիրան էր

խօսողը. և կամ ինչպէս ծերերուն մէկը կ'ըսէր՝ «Իրեն պատճէնները շիփշիտակ երկինք կ'երթան»:

Թովմասին տնակին մէջ այս սրտաշարժ հանդէսն ըլլալու առեն, իր տիրոջը տունը ընդհակառակն բոլորովին տարբեր տեսարան մը բացուած էր:

Շէյխին ու գերեվաճառը սեղանատան մէջ նստած խել մը թղթախաղեր կը համրէին. գերեվաճառը բոլորն ալ ժողվելէն վերջը, — Շատ աղէկ, ըսաւ Շէյխին, կը ճայ որ տարաշրջութիւնդ տաս:

Շէյխի շուտ մը վաճառքի պաշնագիրը տարաշրջեց, ու ականայ ըրած ըլլալուն համար՝ նեղսրտութեամբ մը թղթախաղեր հետ գերեվաճառին դիմացը նետեց, ու ոտք ելաւ:

— Ուրեմն, ըսաւ գերեվաճառն ալ՝ ոտք կ'ելլելով, բաներնիս լմընցուցինք:

— Հրամմեր ես, պատասխանեց Շէյխի ակրութեամբ, ու խորունկէն հառաչանք մը բրաւ:

— Կ'երևայ թէ այնչափ գոհ չեղար, կրկնեց Հէյի Պ. Շէյխին:

— Բարեկամ, պատասխանեց Շէյխին, յուսամ որ ինծի պատուոյդ վրայ ըրած

խոսամունքդ կը յիշես, ու ամենևին Թովմասը չդիտցած մարդուդ ձեռքը չես մատներ:

— Բայց քու առ ըրածդ՝ հիմակուան ինձի ապստրածիկ դէմ չէ[1]:

— Բայց դուն գիտես, պատասխանեց Շէլպին բարկութեամբ, թէ ինչպիսի ծանր հարկ մը ստիպեց զիս այդ ցաւալի բանն ընելու:

— Նոյնը ինձի ալ կրնայ հանդիպիլ, վրայ բերաւ Էլլի. բայց ամենայն չանքս կ'ընեմ, որ լաւ տեղ մը գտնեմ Թովմասին. մի վախնար, ես զինքը չեմ չարչըրկեր: Թէ որ բանի մը համար Աստուծոյ եւ լօք չնորհակալ ըլլալու պարագ մը ունիմ, այս է՝ որ մէկու մ'ալ անգթութիւն չեմ ըրած:

Շէլպին չէր հաւատար գերեվարեալին ըրած խոսամունքներուն, բայց պարագաներէն ստիպեալ՝ ձայն չհանեց. գերեվարեալը դուրս ելլալէն վերջը՝ ինքը արաւմ տեսուր՝ տանը առանձին անկիւն մը քաշուեցաւ ու սկսաւ ծունկ քաշել:

1. Կ'ուզէ ըսել, առանց զիս աղեկ ճանչնալու՝ ինչպէս Թովմասը ինձի ծանեցուր:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ինչ զգացմունք կրնայ ունենալ կենդանի ապրանք մը, որ ձեռքէ ձեռք կը ծախուի:

Պարոն Շէլպի ու իրեն կնիկը խուցերնին քաշուեր էին. էրիկը բազմոցի մը վրայ երկընցած՝ իրիկուան թղթատարով հասած նամակները աչքէ կ'անցընէր. կնիկն ալ խուցին մէկալ անկիւնը հայելիին դիմացն անցած՝ ինքնիրեն զլխուն զարդարանքները կը հանէր. որովհետեւ նոյն իրիկուն Ելիզային ժպտուն երեսը ու քնոտ աչուըները սենեակը՝ պահակելու զրկեր էր: Ան միջոցին կնկան միաքը ինկաւ առաւօտեան աղախնոյն հետ ըրած խօսակցութիւնները, ու զարձաւ իր էրկանը կէս բերնով մը հարցուց.

— Խնդրեմ, Արթուր[1], ձվ էր այս օրուան եկող մարդը, որ մեզի հետ կերակուր կեբաւ:

— Անոր Հէլի կ'ըսեն, պատասխանեց Շէլպի, ու մէկ կողմանէ ալ այլայլած՝ բազ-

1. Արթուր՝ Շէլպիին բուն անունն է, իսկ Շէլպի՝ մականունը:

մոցին վրայ մէյմը մէկ կողմը մէյմը մէկալ կողմը կը պառնար։

— Հէյի... ծո՛ է սա Հէյին, ինչ բան ունի հոս։

— Ա՛խ ան մարդն է՝ որուն հետ վերջին անգամ որ Նէյչիզ գացի՝ հետը քանի մը պոթթ ունեցայ։

— Բայց հոս առանց հրաւէրքի ինքնիրմէն եկաւ սեղանի։

— Չէ, ես հրաւիրեր էի զինքը, որ մնայցած մէկ քանի թելեն հաշիւները լմնցնեմ հետը։

— Զըլլա՛յ թէ գերեվաճառ մը ըլլայ սա մարդը, վրայ բերաւ կնիկը էրկանը շիտի կերպը սեանալով։

— Ո՛հ... ասկի՞ց ալ սա բանը մտաքի՛ կնկաւ... ծո՛ ըսաւ քեզի։...

— Ոչ ոք. միայն սեղանէն եաւ եկաւ Ելիզան շիտիած, լալով ու խեղճ թափելով ըսաւ ինձի, թէ գան գերեվաճառի մը հետ խօսակցութիւն ըրեր ես, և թէ անիկայ Ելիզային պզտիկը ուզեր է գնել... վեռ, ինչ պիտնամ, խել մը այսպիսի բաներ, որ անխելքի մը մտքէն ալ չանցնիր։

— Իրա՛ւ կ՝ըսես, կրկնեց Շէլպին, ու ակսաւ նորէն իրեն մէկ ուշադրութեամբ իր

թղթերը կարդալ, առանց իմանալու որ Թուղթը հակառակ կողմը բաներ էր. ինքնիրեն ալ կ՝ըսէր. — Քիչ մը ուշ քիչ մը կանանչ՝ պէտք է որ կնիկս ամէն բան պիտնայ, ուստի ա՛լ լաւ է որ շուտ իմանայ։

— Ես, ըսաւ խոժոռնը, խենդի տեղ դրնելով Ելիզան, ըսի իրեն որ այսպիսի փուճ բաներ միտքը գնելով՝ անհանգիստ չըլլայ, ու ապահովցուցի զինքը որ քու մտքէդ ոչ երբեք անցեր է ծառանիրէդ մէկն ալ ծախելու, մանաւանդ այնպիսի մարդու մը։

— Իրաւցնէ, Եմիլիա, ես քու ըսածիդ պէս միշտ մտածեր եմ, բայց այս անգամ իմ գործքերս զիս սախելցին ատանկ շարժելու. ուստի գիտնաս, սիրելի, որ պարտաւորւած եմ գերիներէս մէկ քանին ծախելու։

— Ա՛խ մարդուն պիտի ծախես... կամա՛կ կ՝ընես։

— Դժբազդաբար ատոդ է ըսածս, որուշեցի որ Թոմմասը ծախեմ։...

— Թոմմա՛ը... պատասխանեց կնիկը նեզանալով մը, ան բարի ու հաւատարիմ ծառանիս՝ որ պզտիկուց ի վեր մեզի այնպիսի հաւատարմութեամբ կը ծառայէր։ Դուն իրեն չխոստացար որ զինքը պիտի ազա-

աես. ես ալ, գուն ալ այս բանիս վրայ քանի՛ անգամ խօսեր ենք հետը։ Հիմայ Եղիզային ամէն կասկածներուն ալ կրնամ հաւատալ, անշուշտ խեղճին մէկհատիկ Հենրիկին ալ ծախելու միտք ունիս։

— Ինչ ըսեմ... որովհետեւ ուզեմ չուզեմ՝ ամէն բան պիտի խնամես, սապէս պիտիր որ Թոմմասն ու Հենրիկը ծախեցի. պիտեմ որ ասոնց բանիս համար գիս գուն հրէշ մը պիտի համարիս, բայց հոգս չէ, իմ ըրածս նոր բան չէ, այսօրուան օրս ամէն մարդ նոյն բանը կ՚ընէ։

— Բայց ինչո՞ւ այնչափ գերիներուն մէջէն՝ ասոնց երկուքը ընտրեցիր ծախելու, հարցուց կնիկը. ուրիշ մը չգտա՞ր անոնց տեղը ծախելու։

— Վասն զի անոնք աւելի արժէք ունին. Եղիզային համար ալ ազէկ գին մը տուաւ ինծի գերեվաճառը, կ՚ուզես նէ անոնց տեղը Եղիզան ծախեմ։

— Մ՚չ թշուառական, գեաղնն անցնի, կանչեց կնիկը նեղանալով։

— Ինչ... վրայ բերաւ էրիկը, գնա հնարհակալ եղիր ինծի, որ զքեզ չվշտացնելու համար, գերեվաճառին խոստմունքներուն ականջ չկախեցի։

— Թողութիւն ըրէ, սիրելի, պատասխանեց հանդարտութեամբ կնիկը, յանկարծակիի գալով՝ հարցմունքիդ կրքով պատասխան մը տուի... բայց կը յուսամ որ ասոնց խեղճերուն համար իմ մէջնորդութիւնս կ՚ընդունիս. Թոմմասը թէպէտ սև է, բայց ազնիւ սիրտ ունի ու հաւատարիմ ծառայ մ՚է. թէ որ հարկ ըլլայ՝ քեզի համար իր կեանքն ալ կու տայ։

— Ես ալ գիտեմ, որ այնպէս է. բայց ինչ ընեմ, բանը լմընցած է։

— Քու օգտագործելդ քիչ մը գոհ չե՞ս կրնար ընել, ես իմ կազմանէս պատրաստ եմ ամէն գոհ ընելու։ Մինչև հիմայ, ինչպէս քրիստոնեայ կնկան մը կը վայլէր՝ ամէն կերպով չտնտեսի՝ ձեռքէս եկած օգնութիւնը ըրի ասոնց խեղճ ու թշուառ գերիներուն։ Քանի որ քովս եկեր են՝ անպակաս վրանին հոգ տանեցայ՝ սը քիչ մը կրթուին. հագուեցուցի, ու միշտ իրենց ուրախութեանը ուրախակից ու արամութեանն ալ արամակից էի։ Ինչ երեսով հիմայ իրենց երեսը. ինչ կ՚ըսեն երբ կը տեսնան որ մենք մեր ամէնէն հաւատարիմը, պատանեկանն ու սրտակիցը կը ծախենք։ Երկու տարուան աշխատութիւնս ու տուած կրթու-

թիւնս և իրենց սովրեցուցածս՝ որ է յարգել ու սիրել իրենց աչերը, մէկ վայրկեան մէջ կը կորսընցընեմ։ Սովրեցուցի իրենց՝ թէ հօր կամ մօր ու հարսին ու փեսային իրարու ունեցած պարտքերն որոնք են. հիմայ պիտի ըսեն՝ որ մեր գիմացը աւելի յարգի է արծաթը, քան թէ աս պարտուց կամ կապերուն պահպանութիւնը։ Եղիզային այնչափ ջանացեր եմ սովրեցնելու՝ թէ ինչպէս պէտք է խնամք ունենայ իր պզտիկին վրայ, որ քրիստոնէապար մեծցընէ, վրան արժուն կենայ, իր մայրական խնամքը ոչուն վրայէն պակաս չընէ. հիմայ ինչ պիտի ըսեմ իրեն թէ որուն առնես քովէն իր ոչուն, ու խեղճը հոգւով մարմնով աս անպիտան ու սկզբունք չունեցող մարդուն ծախես։ Իրեն շատ անգամ զրուցեր եմ որ մեր հոգին անգին է, անոր բոլոր աշխարհքիս ոսկիովն ալ գին չի կարուիր, ինչպէս ինծի կըսնայ հաւատալ, թէ որ մենք իր սիրական ոչուն ծախենք ի վնաս մարմնոյ՝ թերևս նաև ի կորուստ հոգւոյն։

— Քու այդ զգացած ցաւերդ զիս եւեղօք կը սրամեցընեն, պատասխանեց Եղիսէ, քու բարի զգացմունքներդ թէպէտ ես ես չունենամ՝ կը գովեմ. բայց նորէն կ՚ըսեմ

քեզի, որ բանը բանէն անցած է, ալ ճար չկայ։ Շահէ շիտակ ըսեմ քեզի, կամ աս երկուքը պէտք է ծախեմ, կամ ձեռացած բոլոր գերիներս։ Հէնի խել մը առնելիք ունի ինծմէ, զորոնք թէ որ շատով չվճարեմ՝ ունեցածս ալ կը կորսընցընեմ։ Ամէն խնայողութիւն ըրի, փոխ ստակ առի, բայց ի մուրացկանութենէ՝ ամէն ձեռքէս եկածն ըրի, որպէս զի այս երկու գերիները չծախեմ, բայց ճար չեղաւ. այս երկուքին գնովը բոլոր պարտքերս կը սրբուին, ուստի պարտաւորեցայ ծախել զանոնք։ Հէնի զարնուեցաւ ոչուն, ու առանց անոր անկարելի եղաւ որ հաշիւնիս գոցենք. չեի կրնար ալ չէ ըսել, վասն զի բոլորովին ձեռքը մտաննուեր էի։ Թէ որ այս երկու գերիներուն ծախուիլը այսպէս զքեզ սաստիկ սրտմտութեան մէջ կը ձգեն, հապա ինչ պիտի ընէիր՝ թէ որ սահմանէի զամէնքն ալ նոյնպէս ծախելու։

Եղէսիէին խօսքունը Եմիլիա՝ քար կարեցաւ. գնաց խուցին մէկ անկիւնը նստաւ, ու ձեռուընները գլխուն զարնելով սկսաւ հեծեծել զանգատանօք։ — Ա՜հ, անիծեալ ըլլայ գերութիւնը, ըսաւ հառաչելով, այս պատն ու սահլի ծառայութիւնը. անիծեալ

ըլլայ ակը եղողը, անթեթեւ ըլլայ գերին։... Ինչ խենդութիւն էր ըրածս, կարծեցի թէ բարիք մը կրնայ ելլել այս մահացու չարիքէն։ Մեր օրինաց ատկը գերի ունենալը մեծ մեղք մըն է. ազատութենէս ի վեր նոյն կարծիքն ունէի։ Ցայս ունէի որ գաւառական ուխտութեամբ ու խնամքով այս խղճալի ազգատոհմէն վիճակը լաւցընեմ, ու ազատութենէ աւելի բնաւրելի ընեմ իրենց... Ինչ խենդութիւն էր որ ըրի։

— Դուռ ալ, ըսաւ Ճէլալի նեղսրտելով մը, օր օրաւան վրայ բազարովին գերեվճռելից[1] կարգը անցնելու հեռ ես։

— Հրամեր ես, և միշտ ալ անոնց կարծեացը պաշտպան պիտի ըլլամ, միշտ պարտաւոր եմ, ասկէց հետն ալ միշտ պարտաւորեմ պիտի գերեվճռութիւնը. գերի ունենալուս վրայ շատ անգամ վշտացեր եմ, վասն զի գերի ունենալը ոչ երբեք օրինաւոր կրնայ ըլլալ։

— Այս բանիս մէջ գուռ խելացի ու բարեպաշտ մարդիանցմէ տարբեր մտածմունք

1. Abolitioniste որ բուն որ և իցէ Օրինաց խափանութիւն եռեւէ եղող ըսել է, բայց հիմայ ընդհանրապէս այս բառը գերութեան օրինաց ջնջման եռեւէ եղողներուն անպհանուած է, զորն որ մենք Վերնհան թարգմանեցինք։

ունիս. կը յիշե՞ս անցած կիրակուան քարոզը։

— Ես այնպիսի քարոզներ մարիկ ընելու ամենևին կամք չունիմ, կրնես հնիկը, այնպիսի քարոզիչին երեսն ալ տեսնել չեմ ուզեր։ Իրաւ է՝ եկեղեցականք ալ մեզի պէս զգաման մը չեն կրնար ընել այս անպարտանելի չարեացս, բայց երբոր կը տեսնամ որ փախանակ գերեվճռութեան գէշութիւնը յուզընելու՝ կը պաշտպանեն զանիկայ, սրինաց գլուխս կը զարնէ։... Բայց ինչպէս որ մեռաք կու գայ, այն տեսներ գու ալ նոյն քարոզին չէիր հաւնած։

— Անշուշտ է, պատասխանեց Ճէլալի. իրաւ է որ երբեմն եկեղեցականք բուն իրին ճշմարտութիւնը չգիտնալով՝ պէտք չեղած բանը կ'ըսեն։... Բայց հիմայ ես ինչ ընեմ ... զժբազդութիւնը հեղեղի պէս վրաս թափեցաւ, ու հազիւ այս կերպով գլս ազատեցի։

— Ինչ կրնամ պատասխան տալ, վրայ բերաւ հնիկը... արժէք ունեցող բան մ'ալ չունիմ որ ծախեմ... — քիչ մը մտածելէն վերջը — բայց սա ժամացոյցը արդեօք բանի չի գար, ըսաւ, ու ծոցէն ոսկի ժամացոյց մը հանեց. գնելու ժամանակ շատ սուղի

նստաւ ինծի, թէ որ կարենայի գտնէ Ելիզայեն ապէկը ապահով, սիրով ամէն ունեցածս կու տայի։

— Շատ կը ցաւիմ Եմիլիա, պատասխանեց Շէյլին, այսչափ վշտանալուդ վրայ, բայց անօգուտ է. ամէն բան լմընցած է. պաշտպիրները սպասրպուեցան ու Հէլենն ձեռքն են։ Գնա դու Աստուծոյ հնարհակալ եղիր որ այսչափով ալ ազատ խալըսեցանք, այլ մարդը կրնար աւելի մեծ վնասներ հասցընել մեզի... ապէկ որ դու ամէն բան չես գիտեր։

— Ուրեմն այդչափ անգութ մէկն է այդ մարդը։

— Անգութ այնչափ չէ, բայց կարգէ դուրս շահախնդիր մարդ մըն է, պազարիւն, մահուան ու գերեզմանի պէս անկարեկիր. ուրիշներուն քաշած նեղութեանցը վրայ, բաւական է որ ինքը մէջը շահ մը ունենայ, ամենևին գութը չի շարժիր. շահու համար թէ որ հարկ ըլլայ՝ իր մայրն ալ կը ծախէ, առանց ամենևին չարիք մը ուզելու անոր։

— Ուրեմն սա թշուառական մարդուն ձեռքը պիտի անցնին սա մեր հաւատարիմ Թովմասն և Ելիզային խեղճ ազան։

— Մհ սիրելի, ինծի ալ մեծ ցաւ է այս բանս, ու մտածելու առիթս ոսկորներս զոդ կ'ելլեն։ Հէլին շուտ կ'ուզէ բանը լմընցնել, ու վազը անոնց ակն ըլլալ. ես վազը աոաւօտ կանուխ ձիս հեծած՝ գլուխս կ'առնեմ կը հեռանամ ասկէց, վասն զի սիրտս չի տանիր մէյ մ'ալ Թովմասը տեսնալու. շատ լաւ կ'ընէիր թէ որ դուն ալ մէկ տեղ մը քաշուէիր, ու Ելիզան ալ հետդ տանէիր, որպէս զի գոնէ մօրը աչքին առջև չըլլայ այս բանս։

— Չէ, չէ, պատասխանեց կնիկը, ես չեմ ուզեր ամենևին մտածակից գտնուիլ այս անգութ բարբարոսութեանը. ես կ'երթամ նորէն խեղճ Թովմասը տեսնալու, ու Աստուծմէ ալ կը խնդրեմ որ անոր վիշտերը մեղմացընէ. իրենք ալ խմտան գտնէ՝ որ իրենց տանտիկինը գիտէ ուրիշի ցաւոցը ցաւակից ըլլալ։ Իսկ Ելիզային... խէղճ աղջիկ, ինչպէս երեսդ պիտի նայիմ.... Աստուծոյ ողորմութիւնը հասնի մեզի... բայց ինչ է մեզքերնիս՝ որ այսպիսի թշուառութեանց արժանացանք։

Շէյլին ու իր խաթունը մտքերնէն ալ չէին անցներ՝ որ իրենց այս խօսակցութեանցը մտիկ ընող մը կայ։ Աստոց խօսին

քով պզտիկ սենեակ մը կար. երբոր առաւիկինը Ելիզան պառկելու խրկեր էր, անիկա՝ երեսակայութիւնը սաքցած ու տակն ու վրայ եղած՝ գնացեր ան սենեակը փակուեր էր, ու պրան բանալին ծակէն բոլոր այս խօսակցութիւնները ամենայն ուշադրութեամբ ականջ դրեր էր: Խօսակցութիւնն որ դադրեցուցին՝ խեղճը պեդնած ու պզդզալով կամացուկ մը ելաւ ու իր տեղը քաշուեցաւ. ան իր առաջին քաղցրութիւնն ու երկիւղածութիւնը չմոռցաւ վրան: Զգուշութեամբ սրահէն անցնելու ժամանակ՝ երբոր առաւիկինոջը սենեկին դրանը դիմացն եկաւ՝ կանգ առաւ ու ձեռուընները երկինք վերցնելով՝ սրտանց գՈւսուցած օգնութեան կանչեց ու իր խուցը քաշուեցաւ:

Ելիզային պզտիկ, կակ ու մաքուր խուցն ալ առաւիկինոջը կարգին վրայ էր. պատուհանը դէպ ի արեւելք կը նայէր, որուն դիմաց նստած երգելով կար կը կարէր. մէկ կողմն ալ պզտիկ զբքարան մը կար՝ քանի մը ոտայատան խազալիքներով ու կազանդչէքներով զարդարած. մէկալ կողմն ալ իր լամերուն զարանը. միով բանիւ աւէն ունեցածը այդ խցին մէջն էին, ուր որ ինչուան այն առեն բարեբաղդ կեանք մը անցուցեր

էր: Նոյն ժամանակը ոգան իր անկողնոյն մէջ խաղաղական անուշ քուն մը կը քաշէր, երկայն մազերը գեղեցիկ ու անմեղ երեսին վրայ իջած, վարպագոյն շրթունքները կիսաբաց, մանարանիկ ու գիրուկ ձեռքերը վերմակին վրայ հանդչեցուցած, արեւուն ճառագայթներուն նման անուշ ծիծաղ մը սփռուած էին գոզարիկ դիմացը վրայ:

— Խնդճ ոգոյ, հառաչեց Ելիզա, ծանր են զքեզ... բայց քու մայրդ գիտէ թէ ինչպէս պիտի ազատէ զքեզ:

Եւ ոչ կաթիլ մը արցունք թափեց . . . այնպիսի տառապանաց մէջ մարդուս սիրտը ամուլ է արտասուաց, այլ արեան գետեր կը վազցընէ: Կապարեայ գրիչ մը առաւ ու շատ մը հետեւեալ տողերը գրեց.

« Ով տիրուհիս, ով սիրելի տանտիկինս, մի՛ զիս ապերախտ կարծեր ու անգութ դատաստան մի՛ կտրեր վրաս: Աչս իրիկուն իմ որ խօսեցաք հրաւանքդ ու իմ տէրս՝ թողլու ալ չսեցի. ես իմ տղաս ազատել կը ջանամ, յուսամ որ զիս չէք մեղադրեր: Աստուած զձեզ օրհնէ ու ձեր մեզի ըրած ապիւրելանցը փոխարէնը հատուցանէ»:

Ելիզա

Շատ մը ծալլեց թուղթը, հասցէն ալ գրեց. հաքը զարմանէն ադուն քանի մը հազուստներ հանեց ու թաշկինակի մը մէջ պըլլած՝ ամուր մը գօտիին կապեց: Ա.յնչափ մեծ էր իր մայրենի գութը, որ այն տաղնապին ու վախին մէջ ալ՝ իր ադուն համար քանի մը խազալիք չմոռցաւ առնելու, թըղթէ շինած գունաւոր թուխակ մ'ալ դուրս թողուց, որ ադան արթնցած ին պէս ձեռքը տայ՝ որ խազայ: Շատ աշխատեցաւ որ ադան իր խազագ քնէն արթնցնէ. բայց վերջը վերջը աչուընները բացաւ, մայրն ալ թուխակը ձեռքը տուաւ ու ինքը ճամբայ ելլելու պատրաստութիւն սկսաւ տեսնել:

— Ո՞ւր պիտի երթանք, մայրիկ, հարցուց ադան, տեսնելով որ մայրը արտասուքը զինքը կը հազուեցընէր. մօրը տխուր ու այլայլած կերպէն՝ կարծես թէ ադան ալ հասկըցաւ թէ արտաքոյ կարգի բան մը եղած պիտի ըլլայ:

— Ձայն մի հաներ, Հենրիկս, համացուկ խօսէ, պատասխանեց մայրը, հիմայ ձայներնիս կը լսեն: Ա.նպիտան մարդ մը պիտի գայ ու իմ Հենրիկս քովէն պիտի առնէ ու մութ ու գէշ տեղ մը պիտի տանի. բայց մայրդ զքեզ թող պիտի չտայ. հիմայ կեցիր, այս պլխարկս գնեմ, թիկնոցս ալ կոնակս առնում՝ մէկէն քեզի հետ կը փախչինք, որպէս զի զքեզ այն անպիտան մարդուն ձեռքէն ազատեմ:

Ա.յսպէս ըսելով՝ մայրը ադուն պարզ հագուստը կոճկեց ու գինքը գիրկն առաւ, ապրսպրելով որ ձայն չհանէ, և զգուշութեամբ գաթին գոնէն դուրս ելաւ: Ցրտին ու աստեղազարդ գեղեցիկ գիշեր մըն էր, և հիւսիսային մեղմիկ քամին՝ պարտիզի ծառերուն քաղցրաձայն սօսափիւնը կարծես թէ փախչողներուն ոտնաձայնը խափանել կ'ուզէր, որպէս զի փախուստնին չլայտնուի. խեղճ մայրը ցիսեայ վերարկուին մէջ լաւ մը պլլեր էր ադան՝ որ չմսի, ան ալ վախէն երկու ձեռուընեռով մօրը վիզը պլլուեր էր:

Գաթին մէկ անկիւնը ծեր շուն մը պահակեր էր որ գիշերը տանը պահապանութիւն կ'ընէր. զասոնք տեսածին պէս սկսաւ խօսքէն մոռալ, բայց Ելիզան փաղաքշանքով մը անունը տալով՝ քովը կանչեց. կենդանին ալ տեսնելով որ իր հին բարեկամն է՝ սկսաւ պոչը շարժել, ու եաւէն երթալ. կարծես թէ խիստ զգածուեր էր այնպիսի պիշերային յանկարծական ճանապարհորդու-

թիւնը տեսնելով. իրը թէ կը հասկընար այս բանիս անյարմարութիւնը, ուստի զի երբեմն ճամբուն վրայ կանգ կ'առնէր, կը կենար, մինչեւ Ելիզան աճապարելով կը փախչէր, ձէյ մը պէպ ի առուն կը նայէր ու ձէյ մըն ալ պէպ ի Ելիզան. բայց վերջը վերջը սկսաւ ինքն ալ Ելիզային հետէն երթալ: Քանի մը վայրկենէն աղբար Թովմասին տնակը հասան. Ելիզան կամացուկ մը տնակին պատուհանին ապակիներուն զարկաւ:

Միսաքանակ ազօթքը երկարուն պատճառաւ շատ երկընցեր էր. բայց ժողովականները ցրուելէն վերջն ալ՝ աղբար Թովմասը դեռ ինքնիրեն նոյն երգերը կը շարունակէր, անոր համար թէպէտ և կէս գիշերն անցեր էր, դեռ ինքը ու իր կնիկը արթուն էին:

— Տէր Աստուած, ո՞վ է, պոռաց Պլոյէն նստած տեղէն վեր ցատքելով, ու շուտ մը վարագոյրը բացաւ: Տէր ողորմեա, կարծես թէ Ելիզան է, ըսաւ: Թովմաս, շուտ հագուէ. ձեր Պրինոյ շունն ալ գոռը կը ճանկռտէ. ինչ եղեր է արդեօք. կայնէ՛ հիմայ կը բանամ:

Ըսելն ու բանալը մէկ եղաւ. անպիէն

Թովմասն ալ վազեց ճրագը բերաւ ու անոր լուսովը ապշահաչալ խեղճ փախստականին դէմքին և աչուընեուն այլայլութիւնը տեսաւ:

— Տէր Աստուած, ինչպէս գիս վախցուցիր Ելիզա, կանչեց Պլոյէ, հիւանդ ես, ինչ ունիս:

— Տղաս առած կը փախչիմ, բարեկամք, կը փախչիմ, պատասխանեց Ելիզա, ակռա գինքը ծախեց:

— Զինքը ծախե՞ց, պոչեցին երկուքն ալ մէկտեղ, շփոթելով ու ձեռուընին դէպ ի երկինք վերցընելով:

— Հրաժեր ես ծախեց, կրկնեց Ելիզա պղպջուն ձայնով մը: Տիրուհւոյս սենեկին քովի խցիկը պահուըտեր էի այս իրիկուն, և լսեցի որ ակռա կը պատմէր թէ ինչպէս իմ Հենրիկս ու գրեղ, աղբար Թովմաս, գերեզմանատի մը ծախեր է. ու վազը առաւ միւք ունի անդն հետանալու՝ որ գերեզմանին գայն ու գրեղ առնիլը չտեսնէ:

Թովմաս ան լսելուն պէս փայտ կարեցաւ, ու ձեռուընները վեր վերցուց ու խոշոր աչուրնները բացած՝ սկսաւ դէպի երկինք նայիլ, իրը թէ աչքին դիմաց նոր երեւոյթ մը բացուած ըլլար. ու երբոր Ելիզան խօս-

քը լըմընցուց՝ պլուխը ծռած՝ իր հին աթոռին վրայ անշարժ ինկաւ ետեց։

— Տէր Աստուած, պիտ, ողորմէ մեզի, հառաչեց Քլոյէ. իրա՞ւ է Ելիզա այդ ըսածները, էրիկս ի՞նչ ըրաւ որ ակը զինքը պիտի ծախէ։

— Ինքը բան մ՚ալ ըրած չէ, և ոչ ակը կ՚ուզէր զինքը ծախել, պատասխանեց Ելիզա. ակիլինն ալ շատ պէտ կեցաւ իրեն, ազաչեց, պաղատեց. ես ականջալուս լսեցի. բայց ակը կը պնդէր թէ բանը լմընցած է, ալ ճար չկայ, պարտքի տակ է. և թէ որ Թովմասը չծախէ՝ հարկ է որ անէն տէրն և ամէն ունեցածէն զրկուի, ու այն մարդուն պարտքը վճարէ։ Տէրս կ՚ըսէր թէ շատ կը ցաւի այս բանիս վրայ. իսկ ակիլինս հրեշտակի պէս կնիկ մ՚է, թէ որ անիկայ քրիստոնեայ չէ, չեմ պիտեր թէ ալ ո՛վ կրնայ ըլլալ։ Կը ցաւիմ բովէն այս կերպով փախչելուս վրայ, բայց ինչ ընեմ. ինքը չէր որ կ՚ըսէր թէ հոգի մը առնէ կ՚արժէ քան թէ բոլոր աշխարհքս։ Ա՜յս պզտիկ ազան ալ հոգի ունի. ես թէ որ հոգ չընեմ՝ ո պիտէ ինչ կ՚ըլլայ այս հոգւոյն. ես անպարտ եմ ամենին. բայց թէ որ յանցանք է ըրածս, Տէր Աստուած, դուն

թողութիւն տուր ինծի, վասն զի ալ ուրիշ ճար չունայ։

— Խեղճ ծերուկ, դու ալ ինչո՞ւ չես փախչիր երթար, ըսաւ Քլոյէ, պիտի կենաս ըսպասե՞ս որ զքեզ ալ գետին անկիի կոչմը տանին, ուր որ սևերը չարաչար աշխատանքի տակ կը մեռնին, ուր անօթութենէ հոգիին բերանին կու գայ... ես հազար անգամ կ՚ընտրեմ մեռնիլ, քան թէ հոն երթալ. գնա դուն ալ Ելիզային հետ, անցագիրդ ունիս, ուր որ կ՚ուզես կրնաս երթալ։ Ելիր ուրեմն զքեզ տեսնեմ, ես ալ քու բաներդ հիմայ կը պատրաստեմ։

Թովմաս պլուխը քիչ մը վեր վերցուց, ու աչուըները սեսուր կերպով մը ասդին անդին պատմնեղով ըսաւ. — Չէ, ես չեմ ուզեր տեղէս շարժիլ. թող Ելիզան երթայ, ինքը իրաւունք ունի, և ոչ ալ իրեն փախչիլը կ՚ուզեմ. բայց դու ալ լսեցիր պատմածները մեր տիրոջը կատարութենանը վրայօք. թող ես միայն ծախուիմ, ու բոլոր մէկալ գերիները ծախուչ չըլլեն. միթէ այնչափ արիութիւն չունիմ՝ որ այս դժբաղդութենանս ալ համբերեմ։

Ա՜յս լսելու առենը այն ամէն բանի համբերող ու ամենայն նեղութեանց մէջ

միշտ Աստուծոյ ապաւինող անյուսահատ լոյն սրտին՝ խորունկ հառաչանք մը ելաւ ու աչուընները արցունքով լեցուեցան։...

— Իմ տէրս, կրկնեց, միշտ իմ պարտուցս մէջ՝ գիս հաւատարիմ գտած է, ասկէց վերջն ալ միշտ այդպէս ճիշդ պիտի գտնէ։ Իր իմ վրաս ունեցած վստահութեամբը չեմ զեղծած, ոչ երբեք իրեն համաց պէտ ձեռքի անցագրովս ասիկ հոն գնացեր եմ, և ոչ ալ կ'երթամ. յաւագոյն է որ ինքզինքս զոհեմ ու զուրիշներն ազատեմ. մեր տէրը պէտք չէ անզութ համարելով՝ վար գարնել, շիտակը ազէկ մարդ է. իմ ծախուիլս վերջը՝ հարիւր, Քլոյէ, քու ու ազգդ վրայ հոգ կ'ունենայ, երեսէ չի ձգեր։

Գարձուց մէյ մ'ալ աչքը ազքատին անկողնոյն վրայ, ուր օրիքը անուշ քուն կ'ըլլային, ու սիրտը եղաւ. աթոռին կոթնեցաւ ու լոյն ձեռուընովը երեսը գոցեց որ չըտեսնէ. ու մէկ կողմանէ ալ սրտին խորէն հառաչանքներ կ'արձակէր, և արտասուաց խոշոր խոշոր կաթիլներ գետին կը թափէին այն բարեսրտութեան ու առաքինութեան դէմտահիպ երեսէն։...

Ա.ինպիսի արտասուք, սէր ընթերցող հայր, որ թերես դու առջինեկ զաւկիդ գագաղին վրայ թափեր ես, այնպիսի ցաւալի հառաչանքներ, սէր ընթերցող մայր, ձեր որդեկին վրայ լրած ողբերնիդ վար չէին ճեար. վասն զի Թոմմասն ալ ու դուք ալ հաւատարեալս մարդ էք, անոր սիրան ալ՝ ձեր սրտին պէս զգայուն է, թերես անորը քիչ մ'ալ աւելի. մարդկութեան վիճակներուն մէջ՝ ձեր հաւատներովը միայն կը զանազանուիք Թոմմասէն ու անոր նմաններէն, բայց մեծամեծ թշուառութիւնները, կենաց սրատաչոր վշտերը՝ ամենուն համար նոյն պատուիրեն ունին։

— Երէկ, վրայ բերաւ Եղիսան՝ լալով գնաց գուռս եղբեղու տանը, էրիկս տեսայ, բայց մարդիս ալ չէր անցներ այս դժխեմ պատմութիւնը։ Ձինքն ալ այնչափ նեղը խմեր են՝ որ ինքն ալ միտքը գրած է փախչիլու. կ'ապաչեմ որ գինքը գտնէք ու իմ փախուստս ըսէք իրեն. խնացուցէք ալ մէկ ինչու համար փախայ. ըսէք իրեն որ ես Գանատա կ'անցնիմ։ Եան մի մտնաք ըսելու որ գիս գինքը կը սիրեմ... և մէկ որ աս աշխարհիս մէջ մէյ մ'ալ գինքը չտեսնեմ...

Քիչ մը կանգ առաւ ու նորէն հեծեծանօք կրկնեց. — Ըսէք իրեն որ միշտ բարի

բլլայ, որպէս զի երկինքը մէկզմէկ գըտնենք։...

Վերջը շունն ալ ներս առնել ու դուռն ալ վրայէն գոցել տուաւ, որ խեղճ կնոգանին եւ տէէն չգայ, ու քանի մը սրտաշարժ խօսքեր արտասուալից աչօք իրարու զուրցելէն ետքը՝ մէկմէկէ բաժնուեցան։ Ելիզան նայէն տղան տեղաւորեց, որ ահագոցի մէջ էր, ու լռիկ ճիչիկ անէն դուրս ելաւ։

ԳԼՈՒԽ Չ.

Ելիզային փախուստը կ'իմացուի։

Պարոն Շէլպին և իր կինը երկայն ու տաք տաք խօսակցութենէն՝ մէկէն քուն չեզան. անոր համար ալ առաւօտը սովորականէն քիչ մը ուշ ելան։

— Ինչ կ'ընէ Ելիզան, ըսաւ Շէլպին խաթունը, քանի մը անգամ անսեկին զանգակը քաշելէն վերջը։

Իսկ էրիկը հայելին պիմացը անցած՝ ածիլուելու կը պատրաստուէր. մէյ մ'ալ Թըխագոյն մանկահասակ ծառայ մը ներս մըտաւ տաք ջուրին ամանն ալ ձեռքը։

— Անդրէաս, ըսաւ խաթունը, գնա Ելիզային զուռը զարկ, ու ըսէ իրեն որ իրեք անգամ է զանգակը կը զարնեմ, ինչու չի գար...։ Խեղճ աղջիկ, ըսաւ ցած ձայնով մը ու հառաչեց։

Անդրէասը գնաց, ու շուտ մը այլայլած եա դարձաւ.

— Ո՛հ, խաթուն, ըսաւ, Ելիզային զարհուրելը բաց, ամէն բան ասպիս անդին ձգձած, կարծեմ Թէ ելեր փախեր է։

Այս խօսքը կայծակի մը պէս Շէլպին ու խաթունին սիրտը զարկաւ։

— Կասկած առնելով փախած պիտի ըլլայ, ըսաւ էրիկը։

— Օրհնեալ է Աստուած, հառաչեց խաթունը. Աստուած տար՝ որ ըսածդ իրաւ ըլլար։

— Թէեղ ես, գիտե՞ս զուրցածդ, պոռաց Շէլպի, ահաւասիկ նոր փորձանք մ'ալ գըլխուս բացուեցաւ. Հէյլի տղուն ծախուելուն վճռարիլս տեսնելով՝ հիմայ պիտի ըսէ Թէ ես Ելիզային հետ խօսքը մէկ ըրեր եմ ու փախուցեր եմ։ Այս բանս իմ պատուոյս կը զպչի, ըսաւ, ու արտորալով խցէն դուրս ելաւ։

Մէյ մ'ալ տեսնես բոլոր տունը մեծ շփո-

թաւթիւն մ'էր ինկաւ. մէկը կը պոռար, մէկալը կը կանչէր, մէկը դաւ մը կը բանար, մէկալը դաւ մը կը գոցէր. բոլոր պիրինները մեծ ու պզտիկ՝ առանց մէջ վեր վար եղիպան կը փնտռէին: Միայն խեղճ Քլոյէն որ ամէն բանին տեղեակ էր՝ լռիկ կեցած էր. ինքը որ գրեթէ միշտ ուրախ կ'ըլլար, նոյն օրը տխուր ամպ մը երեսը պատեր էր, և իրը թէ առանց իրարանցումն ալ չէր լսեր. ու խոհակերոցին մէջ կամաց կամաց սիրտը նախաճաշիկը կը պատրաստէր:

Եւ ահա անդիէն Հէլի տեսնուեցաւ. շատ մը տատուերիտ տեսիլներ ապառի պէս առնր գաւթին վանդակներէն մտցնելով՝ գետս եկան, ու պիտացը վազելին որ մէկմէկէ առաջ այս չարագուշակ լուրը տան իրեն:

— Ինչ որ կ'ուզէք կոտ տամ, հիմայ տա մարդը պիտի խենգլնայ, կ'ըսէր մէկը:

— Աղեօք ինչպէս պիտի հայհոյէ, վրայ թերա ուրիշ մը:

— Անոր տարակոյս չկայ, կրինոց պզտիկ մը, երէկ եա իրենց կերակուրին մանակը մառանը պահուըտեր էի ու խօսածնին բան առ բան լսեցի:

Երբոր Հէլի ներս մտաւ՝ տատրնները կօշկատրած ու մարակատրած՝ ամէնքը վրան թափեցան այս գժբաղդ լուրը տալու իրեն: Անոր կիրք եղկելը, հայհոյելը, և այս սեւակերտուն ծիծաղը՝ կատարեալ կատակերգութիւն մըն էր. չորս կողմը առին, մէկը կը ցաւակցէր, մէկալը պիտացն անցած ձեռքը կ'ընէր, բայց այնչափ հեռուն կեցած որ ձեռքի խարազանը իրենց չհասնի. մէյ մ'ալ յանկարծ բարձրաձայն ծիծաղելով ձրպեցին փախան ու գաւթին պիտացի մարգագետինը փոսեցան, և իրենց ձեներուն ու ծիծաղովը իրենց սրտին խնամումը կը յայտնէին:

— Ա'խ, տատանայի ձագեր, կ'ըսէր Հէլի քթին տակէն մռմռալով, ուր էր թէ մէյ մը ձեռքս անցնէիք:

— Աղէկ որ ձեռքդ չենք, պատասխանեց Անդրէասը յաղթական կերպով մը, ու եաին անցած՝ անոր շարժուածքը ձեացընելով կը ծաղրէր զինքը, միանգամայն նայելով որ խարազանը իրեն չհասնի:

Հէլի տաքցած՝ կապտաթոյր սրահին պռնկն ներս մտաւ, ու — Ա՛յս ինչ նոր բան է, պարոն Շէլպի, ըսաւ բարկանալով, անշուշտ աղջիկը տղան տակր փախեր է:

— Պարոն Հէլի, չե՞ս տեսներ որ կինս հոս ներկայ է, ըսաւ Շէլպի:

— Թողութիւն կ'ընես, խաթուն, վրայ բերաւ Հէլի, վեր ի վերոյ ու ակամայ և խոժոռ դիմօք մը ծռելով... բայց շատ կարգէ դուրս բան է լսածս, իրա՞ւ է:

— Պարոն, պատասխանեց Շէլպի, ամէն բանէ առաջ՝ պէտք է որ մեր մարդասիրութեան պարտքերնիս կատարենք:... Այդրէսս, եկուր սա պարոնին գլխարկն ու խարազանը ձեռքէն ա՛ռ, աթոռ մ'ալ բեր՝ որ հրամէ նստի:... Յիրաւի, իմ ալ շատ դժուարս բերաւ այս դիպուածը. անշուշտ մայրը կասկած մ'առեր է, կամ խօսակցութիւնիս գաղտուկ լսեր է, ու այս պիղծ տղան առած՝ ձգեր փախեր է:

— Ես քու անկեղծութեանդ վրայ վըստահացեր էի, պատասխանեց Հէլի կոպիտ կերպով մը:

— Ինչ լսել կ'ուզես, պարոն, կրկնեց Շէլպի. իմ պատուոյս գոչողին հետ՝ մէկ կերպով միայն կը խօսիմ, վիաո՛ս:

Ասոր սպառնալիքին վրայ՝ Հէլի մէկէն կերպը փոխեց, և հանդարտութեամբ ու աղաչանաւորութեամբ մը գանգատիլ սկսաւ եղածին վրայ:

— Պարոն Հէլի, պատասխանեց Շէլպի, թէ որ դու իրաւամբ նեղանալու առիթ ունեցած չըլլայիր՝ այդ կոշտ ու կոպիտ կերպիդ համար, քեզի տունս և ոչ ոքէ կոխել կու տայի. գիտնաս որ ես չեմ կրնար ներել անոր՝ որ իմ հաւատարմութեանս վրայ կը տարակուսի. անոր համար ինծի պարտք կը համարիմ՝ ամենայն կերպով օգնելու քեզի՝ որ քու սացուածքդ գտնես. ահա քեզի իմ ձիերս, ծառաներս, ուր որ կ'ուզես՝ գնա փնտռէ գաիր:

Վերջը Շէլպի մէկէն աչքի ցաւրա ու իշխանական կերպը փոխելով՝ իր սովորական անուշ եղանակաւ բսաւ. — Պ. Հէլի, հիմայ նախաճաշիկնիս ընենք, վերջը ճար մը կը մտածենք:

Խաթունը սաք եկաւ, ու իր զբաղմունքները պատճառելով՝ խցէն դուրս եկաւ, ու իր տեղը խառնածին ազախին մը պրկեց որ խահուէն հրամցընէ:

— Ա՛յս քու խաթունդ կ'երևայ թէ ինծմէ չ'ախորժիր, բսաւ Հէլի՝ բոնի ընտանութիւն մը ցուցընելով:

— Իմ կնկանս վրայ այսպիսի խօսքեր չեմ ուզեր լսել, պատասխանեց Շէլպի նեղսրտութեամբ:

— Թողութիւն բրէ, պարոն, կատակի համար ըսի, կրկնեց Հէլի կէս ծիծաղով մը:

— Կառավարության մէջ անհամներ ալ կը գտնուին, ինչպէս է նաև աս քու բռածդ, վրայ բերաւ Շէյխը։

— Ինչպէս փոխուեր է աս մարդս, բաւ ինքնիրեն Հէլի. պահպանիրներուն իր սոսկալի պատրուեթիւնը գնելէն վերջը՝ ուրիշ մարդ եղեր է։

Մեծ ազգութեան մը մէջ այնչափ մեծ ազդեցութիւն չ'ըներ առաջին պաշտօնէի մը ինկնալը, որչափ որ Թովմասին ծախուիլը բոլոր իր ծառայակցացը վրայ ապաւորութիւն բրաւ։ Ամէնքը այս բանիս վրայ կը խօսէին. ատոնք, ասոնք ուրիշ խօսք չկար բայց եթէ Թովմասին ծախուիլը, ու անկէ գտնագան հետաքրքիր կը հանէին։ Ասոր վրայ ատկցուր նաև Եղիսպային փախուստն ալ, որ ամենուն վրայ մեծ ապաւորութիւն բրեր էր վասն զի այն ատեն՝ գերեզ փախուստը ոչ երբեք լսուած բան էր։

Սեւ Սամուէլը, որ ուրիշներէն աւելի կարգէ գուրս խուսխ գոյնին համար՝ վրան այս անուն ժառանգեր էր, շատ խորտնկ անպրպտարձութիւններ կ'ընէր այս պիսպուռծիս վրայ. — Գէշ հետաքրքիրներու նախապատշաճութիւն մ'է այս բանս, բաւ վճռաբար, հազուսար կոճկելով։ Բայց... կրկնեց

ինքնիրեն, ալ հիմայ Թովմաս չկայ, Թովմասն ինկաւ, ուրիշի տեղ բացուեցաւ... ես ինչու իրեն տեղը պիտի չմանեմ։ Թովմասը բոլոր մեր կալուածներուն մէջ ձիով կը պտրտէր, մաքսաւ կօշիկներ կը հագնէր, անցագիրն[1] ալ միշտ գրպանն էր. մէկ խօսքով պարոնի կեանք մը կ'անցընէր. ես ինչու այդպէս պիտի չըլլամ... արդեօք տեղը կրնամ անցնիլ։

— Էյ, շատ ըրէ, Սամուէլ, պոռաց անպիէն Անդրէասը, ախրիմտաս հրամանն է, գնա շուտ ձիերը պատրաստէ։

— Ինչ նոր բան կայ։

— Ինչ բան պիտի ըլլայ... գեռ չմանացեր... այս գիշեր Եղիսպան ձագը առած թռաղեր փախեր է։

— Գոն գիտ ինչի՞ տեղ գրեր ես, պատասխանեց Սամուէլ արհամարհելով մը, ես քեզնէ առաջ իմացայ, հոգ մ'ըներ։

— Ագէկ ուրեմն, կրկնեց Անդրէաս, հիմայ մեր ախրոջը հրամանն այս է՝ որ երթաս ձիերը պատրաստես. վասն զի գու և

1. Երբոր գերիները արևք մտնելէն վերջը քաղաքէն գուրս գտնուին, և կամ ախերներն գիրենք հեռու տեղ մը գրկէ՝ պէտք է որ ձեռքերնին անցագիր մը ունենան. չունեցողը ծանր պատժի տակ կ'իյնայ։

ես Հէլիին հետ Եղիսան փոտուելու պիտի եղլենք։

— Աղէկ, աղէկ, պատասխանեց Սամուէլ, հիմայ սկսան իմ յարգս ճանչնալ. թէ որ ես անիկայ չբռնեմ՝ ինչ ի՛ուզես կու տամ. ակրս ալ թող տեսնէ՝ որ ես ալ բանի կու գամ եղեր։

— Բայց մտածելու բան մ՛ալ կայ, կամացուկ մը ըսաւ Անդրէասը, տիկինը չուզեր որ Եղիսան բռնենք... ի՛նչ անենք... ընենք նէ ի՛նչ մտածելու ենք։

— Էյ, պատասխանեց Սամուէլ՝ աչուըները պատառելով, դու ինչէ՞ն գիտես։

— Ես ականջովս լսեցի այս առտու տիրոջս ածիլուելու համար տաք ջուրը տանելուս տեղը։ Խաթունը գիս զրկեց որ երթամ Եղիսան կանչեմ որ գայ գինքն հագուեցնէ. երբոր գարձայ ու ըսի՝ որ Թրուչունը վանդակէն փախեր է, մէկէն՝ փառք տուաւ Աստուծոյ. իսկ ակրս՝ կարծես թէ խելքը թռուց. խնդրցի՛ր ես, ըսաւ կնիկը։ Բայց խաթունը անոր խօսք կրնայ հասկըցնել. ուստի աւելի աղէկ է որ խաթունին կողմը բռնենք։

Այս խօսակցութեանն ժամանակ Սեւ Սամուէլը տարակուսելով մը գլուխը կը քերէր, և թէպէտ զարմանալի խելք մը չունէր, սակայն ամէն աշխարհի, ամէն երկրի այս վիճակի մարդկանց աղէկ յատկութիւններէն զուրկ չէր. և շատ լաւ գիտէր թէ հացին ո՛ր կողմը կարագ քսուած է։

— Ո՛ գիտէ... ճշմարիտ է արդեօք ըսածդ, այս աշխարհիս վրայ իրաւ բան չի կայ։ — կարծես թէ ան ըսելով կ՛ուզէր ցցնել թէ ինքը խել մը այլ և այլ աշխարհներ քալէր փորձեր է։ — Ես ընդհակառակն կը կարծեմ՝ կրկնեց մտածելով մը՝ որ խաթունը բոլոր աշխարհ[illegible]ան ու վրայ կ՛ընէ որ Եղիսան գտնէ։

— Կրնայ ըլլալ... բայց չե՞ս հասկրնար խեղճ սեւուկ, որ արեւուն լուսոյն պէս յայտնի բան է. խաթունը չուզեր՝ որ Հէլի Եղիսային տան ձեռքէն առնու, կը հասկրնա՞ս... բոլոր բանն այս է։

— Կը հասկրնամ, կը հասկրնամ, ըսաւ Սեւ Սամուէլը։

— Ուրիշ բաներ ալ քեզի ըսելիք ունիմ... բայց հիմայ խօսքերնիս շատ երկրնցաւ. առաջ գնա գուն ձիերը պատրաստէ, ու շուտ ըրէ...։ Տանտիկինը զքեզ կը կանչէ։

Սեւ Սամուէլը շտապ մը գնաց, ու քիչ

առնէն երկու ձիերը խաղցնելով առաւ եկաւ. կարճ ձիավարի մը պէս գետ ձին չկեցած՝ վար իջաւ ու Հէլիին ձիուն քովը տարաւ կապելու. իսկ Հէլիի ձին խրտան ըլլալով՝ սկսաւ կից նետիլ, ու քիչ մնաց որ չուանը փրցընէ:

— Շատ լաւ, ըսաւ Սամուէլ, այս ձին ինչ խրտան բնաւորութիւն ունի եղեր. բայց ես գինքը կը հանդարտեցընեմ, ըսաւ ու սեւ պէմբին վրայ չարաճճիան ծիծաղ մը ծագեցաւ:

Հօրեղբայրը փեկոնի մեծ ծառ մը կար, ասոր խոզակնեցէն հատ մը առաւ Սամուէլ, ու ձիուն քովմօտեցաւ, սկսաւ շոյել ու գգուել որ վախը անցնի. ու յամրը շարկել ձեռքընելով՝ կամացուկ մը յամրին տակը խոթեց այն սուր ծայրերով խոզակը, որ ձիուն վրայ պզտիկ ծանրութիւն մ'ալ գար՝ ձին պիտի խաղաչէր ու կատղեցընէր:

— Ինչպէս կը խելօքնաս, ըսաւ ու աչքին ծայրովը ասդին անդին նայեցաւ:

Ան մինչդեռ Շէլպիին խոթոնը պատրաստեց եկաւ ու Սամուէլին ձեռքով նշան ըրաւ՝ որ մօտ գայ. Սամուէլ շուտ մը պիտացը վազեց:

— Ինչ կ'ընես հոս, հարցուց խոթոնը Սամուէլին, ինչու կ'ուշանաս. Անպէտքասը քեզի բան մը չըսա՞ր որ շուտ մը ամէն բան պատրաստես:

— Օրհնած ըլլաս, պատասխանեց Սամուէլ. ձիերը անասնձ են, գժուար է զանոնք կառավարելը, գուքսը՝ գաշտը տարեր էի պտծելու, Առաւած վկայ՝ որ ասկէ շատ հեռու է:

— Սամուէլ, քեզի քանի՛ անգամ ըսեր եմ որ Առաւծոյ անունը պարապ տեղը բերանդ մի՛ տառար. գէշ բան է, գիտե՞ս Առաւած վկայ կանչելը:...

— Առաւած գթայ, խոթոն, որ մէյ մ'ալ չեմ ըսեր, մոռցեր էի:

— Բայց զարձեալ ըսիր:...

— Ըսի՛ իրաւցընէ... Առաւած... ուշադրութիւն չըրի, միտքս ան չէր:

— Ասկէ վերջը պէտք է զգուշանաս:

— Հրամեր ես, շատ ազէկ:

— Հիմայ նայէ քեզի ինչ կ'ըսեմ: Պ. Հէլիին հետ կ'երթաս, օրպէս զի ճամբայ ցուցընես, ու իրեն հետ մէկտեղ Ելիզան փնտռես. ազէկ նայէ ձիերուն, գուն ալ պիտես որ ձիուն մէկին առջը անցեալ շարաժ փնտռտեցար, շատ չվազցընես:

Խաթունը այս վերջին խօսքը ցած ձայնով ու մտահաւոր դիտմամբ մ՚ըսաւ։

— Ա՛լ ինձի թող, խաթուն, ամէն բան, պատասխանեց Սամուէլ, ու աչքով նշան ըրաւ։ Ատուած վկայ... ահ ինչպէս նայէն սիրելեցայ, ըսաւ անանկ ծիծաղական կերպով մը՝ որ վերէն խաթունն ալ խնամալը չկրցաւ բռնել։

— Աղէկ աղէկ, կրկնեց Սամուէլ, ձիերը չաւ կը հոգամ։ Վերջը տեսնալով Անդրէասը որ ծառին տակ ձիերուն մօտ գնացեր էր, վազեց քովը գնաց, ու — Ըհմ զարմանար, ըսաւ, թէ որ օտարական պարոնը՝ ձին նստեալ ժամանակը՝ ձին քիչ մը վեր վեր ցատքէ. ձիերը երբեմն այսպիսի խազեր կը սիրեն, դու ալ գիտես. այս ըսաւ ու կամացուկ մը ձիուն թամբին տակը գրածը ցուցուց։

— Հասկըցայ, հասկըցայ, ըսաւ Անդրէաս։

— Այլի ըսածդ իրաւ է եղեր, վրայ բերաւ Սամուէլ, խաթունը չ՚ուզեր որ փութիանք. պէտք է ուզածն ընել։ Քակէ սա ձիերը, թող որ գիմացի անտառը փախչին. և կարծեմ թէ պարոնը շուտ պիտի չկարենայ հասկըցայ եղլալ։

Անդրէաս սկսաւ ծիծաղիլ։

— Կրկնեց Սամուէլ, երբոր Հէլի հիմայ գայ ու իր ձիուն վրայ ցատքելու ըլլայ՝ ձին թամբին տակի խոզակին պատճառաւ վեր վեր պիտի նետուի, թէ որ Հէլին վար ձգէ ու փախչի՝ մենք ալ անոր հետէն մեր ձիերը թողած՝ իրեն օգնութեան կը վազենք. մէյ մը որ անոնք գաշտը մտնեն, ալ նոքին զանոնք բռնելը դժուար կ՚ըլլայ, անով Հէլին ալ ճամբայ եղլելու կ՚ուշանայ։

Ան միջոցին Հէլին երեցաւ. անուշ խաղաղութեան ձայնով՝ քիչ մը ինքն ալ անուշցած կ՚երեւար, սկսաւ աս երկուքին հետ կատակով խօսիլ ու ծիծաղիլ։ Անդրէասն ու Սամուէլը արմաւենիի տերեւէ գլխարկներ շինեցին ու գլուխնին դրին. վերջը վազեցին իւրաքանչիւրն իրենց ձիուն քով, որպէս զի վերջէն Հէլիին օգնեն։

— Ծո՛ ազաք շուտ ըրէք, պոռաց Հէլի, ժամանակնիս կարճ է։

— Վայրկեան մ՚ալ չենք կորսնցներ, պատասխանեց Սամուէլ՝ ձիուն սանձը Հէլիին ձեռքը տալով ու ասպանդակն ալ շլացնելով, մինչեւ անդին Անդրէասը մէկալ ձիերը կը քակէր։

Հազիւ թէ Հէլի ձիուն վրայ հեծաւ չհեծաւ՝ ձին խոզակէն խոզակով՝ վեր վեր

ցաքից և վինքը տասը քայլ անդին դնե-
ւանց։ Մկկէն Սամուէլ վրայ հասաւ պատա-
լով, որպէս վի սանձը բռնէ։ Ջին մնար
այլանդակ գլխարկէն ասկի խրտնելով՝ վինքն
ալ գետին պառկեցուց, ու խինչելով կա-
տազաբար սկսաւ վազվզել վիմացի պշտին
մէջ։ Անդին Անդրէասն ալ՝ ինչպէս որ իսօք
գրեր էին՝ իրեն ձիերը թողուց. անոնք ալ
գրուխնին տուին շիտակ Հէլիին ձիուն ետևէն
վազելու։

Մեծ շփոթութիւն մ՚էր փրթաւ։ Անդրէասն
ու Սամուէլը կանչտրտանալով ասդին անդին
կը վազէին, շները վեր վար կը հաչէին,
բազմութիւն գերեաց, ոռայ ու ծեր գուրս
թափեցան, սկսան պոռալ կանչել ուրախու-
թիւնէ ծափ զարնել։

Հէլիին ձիուն աշխուժութիւնը Անդրէասին
ու Սամուէլին վիճակը շատ յարմար եկաւ։
Դաշտը մդոն մը երկայն և մդոն մը լայն
էր, անկէ անդին անտառ էր. ձին երբեմն
կը վազվռտէր, երբեմն ալ հանդարտ հան-
գարտ կը քալէր. բայց երբոր կը մօտենայինն
որ վինքը բռնեն, կից մը կը դնտէր ու
խինչելով կը փախչէր անտառը կը մտնէր։
Սամուէլ ամէն ջանք կ՚ընէր որ ձիերը շատ
չբռնուին ու սակն վատնուին. երբոր կը

տեսնէր որ ձիերէն մէկը բռնուելու վտանգի
մէջ ինկեր է՝ սուր ձայնով մը — Ձեզ տես-
նեմ, ձեզ տեսնեմ, ձօ՛ բռնեցէք, ձօ՛ բռնե-
ցէք, կը պոռար, ու վրանին կը վազէր.
այս ձայնէն և իր գլխարկէն ձիերը ասկի
կը խրտչէին ու հեռուները կը փախչէին։

Իսկ Հէլիի ատգնապը ալ կրնայ պատ-
մել, մէյմը ասդին կը վազէր, մէյմը ան-
դին, կը հայհոյէր, կը պոռար, տատրնները
գետին կը զարնէր։ Պ. Շէլպին ալ վերէն
պարապ տեղը կ՚աշխատէր, առ բրէք ան
բրէք կը հրամայէր. խաթունն ալ իր խցին
պատուհանը կնցած քիչ շատ այս շփոթու-
թեան պատճառը մակաբերելով՝ ծիծաղելէն
կը մարէր։

Վերջապէս կէսօրուան մօտ՝ Սամուէլն
երեցաւ յաղթանակաւ իր ձիուն վրայ հե-
ծած, Հէլիին ձիուն ալ սանձէն բռնած.
խեղճ կենդանին արիւն քրտինք մներ էր,
և աչուըներուն կրակէն ու քթէն գուրս տաւած
գոլորշիէն կ՚երեար թէ վես կատազութիւնն
իջած չէ։

— Բռնուեցաւ ձին, պոռաց հեռուանց
Սամուէլ յաղթական կերպով մը, թէ որ ես
չըլլայի՝ անոնք բան մ՚ալ չէին կրնար ը-
նել. ես բռնեցի։

— Դո՛ւ էիր հա, ըսաւ Հէլի քթին տակէն մռմռալով. մանաւանդ թէ դու չըլլայիր՝ այս բանս չէր հանդիպեր։

— Աստուած վկայ, պարոն, պատասխանեց Սամուէլ ցաւելով սը, մինչև հիմայ ես տունէն ընկնողն ես էի. չ՛ես տեսներ արիւն քրտինք մաը եմ։

— Գնա գնա բանդ, ինծի երեք ժամ քու խենդութիւններովդ կորսնցընել տուիր. հիմայ շուտ ճամբայ ելլենք, ա՛լ կատակը մէկդի թող։

— Բայց, պարոն, վրայ բերաւ Սամուէլ, հրամանքդ ձիերն ալ գմեզ ալ սպասնե՞լ կ'ուզես. հոգիխս բերանիս եկաւ, յոգներ ենք. ձիերը քրտնքի մէջ կը լողան. կէսօրուընէ առաջ անկարելի է ճամբայ ելլելը. ձիդ պարմանուելու կարօտութիւն ունի, տե՛ս վրան որչափ սիրտ կայ. իմ ձիս ալ կը կաղայ, խաթունը չուզեր որ խեղճ ձին շատ չարչարուի։ Մէկալ կոգմանէ ալ հանդիստ կեցիր, պարոն, վտանգ չկայ որ Եւիզան ձեռքերնէս փախցընենք. Աստուած վկայ կ'ըսեմ, որ ինծմէ գիտցիր՝ անիկայ զարմանալի շուտ քալող մը չէ։

Շէյխին խաթունը որ մեծ հաճութեամբ մարկ կ'ընէր պատուհանէն գաւթին մէջի եղած այս խօսակցութիւնները՝ վար իջաւ, որպէս զի ինքն ալ խօսքի բռնելով Հէլին ուշացընէ։ Քաղաքավարութեամբ մը ցատկից եղաւ Հէլիին այն զժբաղդ վիպուածին վրայ, ու կէսօրուան կերակուրին ժամանակը մօտ է ըսելով՝ բռնազատեց որ սեղանի ալ կենայ։ Քիչ մը ժուաբեցաւ Հէլի այնչափ ուշանալուն վրայ, բայց վերջապէս ակամայ կամաք սեղանի ալ կենալու յանձն առաւ. ուստի Սամուէլն ալ աչուըները շփշփելով Անդրէասին հետ հանդարտ հանդարտ ձիերը տեղ քաշեցին։ Ներս որ մտան, — Տե՛սա՞ր Անդրէաս, ըսաւ Սամուէլը. տեսա՞ր թէ ինչպէս մենք մեր վախճանին հասանք. այն անպիտանին ըրածները կատարեալ կատակերգութիւն մ'էր. այն ինչ հայհոյանքներ էին, այն ինչ կատաղաբար ոտուընները պատին զարնելներ էին, այն ինչ տգիտ անզգին վազելներ էին. քանի որ կը հայհոյէր, կը բարկանար, ես ալ մաքէս կ'ըսէի «Հայհոյէ, անպիտան դու. և սպասէ որ ձիդ բերեմ. բերանդ բաց կեցիր հոն». ակը Աստուած, կարծես թէ դեռ աչքիս դիմացն է։

Անդրէասն ու Սամուէլը կռնակնին պատին տուած՝ խնամալէն կը մարէին։

— Դիտեցի՞ր, կրկնեց Սամուէլ, երբոր

ձին բերի, այն ինչ կատարի նպատակով մը երեսս նայեցաւ. թէ որ կարելի ըլլար՝ հաւատա որ պիտ կը սպաննէր:... Բայց ան առենը կը տեսնէր թէ ես ալ եմ. ես ալ դիմացը այնպէս հեզաւի կերպով չէի կեցած նայիր:

— Տեսա, տեսա, կապիկ մ'ալ քեզմէ աւելի չէր կրնար ձեացընել, պատասխանեց Անդրէաս:

— Իրաւ է. տեսածը խաղմունն ալ, վերը պատահածին քով կեցած ինչպէս կը ծիծաղէր:

— Չէ, ես չտեսայ, ապին անդին վազելով գլուխս այնպէս բանիկիր էր, որ ե՛ւ վեր նայիլը մոքիս անցաւ:

— Տես Անդրէաս, ծանրաբեմամբ մը վրայ բերաւ Սամուէլ՝ Հէլիին ձին յուզելով, ես դիտողութիւն ընելու վարժութիւն ըրած եմ, որ շատ հարկաւոր բան է, նայէ որ դու ալ սորվիս քանի որ դես երիտասարդութիւնը վրայ ունիս: Սիրը դիտողութեամբ մեզի առաջ կրնան գալ և անով մեկմեկէ կը տարբերին:... Նայէ մեզ մը, այս առաւօտ չենք ացայ ես ինքնիմէս քաղիին որ կոզմէն փչելը, խաղմունն ուզածը չմակաբերեցիք մեզմէն, առանց ամենեքին իրեն ինծի բան մ'ըսելուն, այս է ահա իմ ըսած դիտողութիւնս. իրաւ ամէն մարդու հաւասար կարգալութիւն արուած չէ, բայց մարդ զանազանք մշակելով շատ առաջ կրնայ գալ:

— Թէ որ ես ալ քու դիտողութեանդ օգնած չըլլայի առաւօտ, կարծեմ բանը այնչափ յաջող պիտի չերթար, ըսաւ Անդրէաս:

— Անդրէաս, շատ ազէկ նշանակեր կաւատաս. վրադ մեծ համարմանք ունիմ, և չեմ ամչնար քու կարծեցդ այ հետևելու: Աղթարհքիս վրայ պէտք չէ զմարդ արհամարհել, Անդրէաս. գիտեն դի շատ անգամ աձիւնէն խորամանկ մարդն ալ իրմէ վարպետաբար կը գտնէ: Բայց հիմայ եկուր տեսնենք կերակուրնիս ուտենք, վասն դի մարդ կոխելու ալ ըլլայ՝ Հէլի Եղիպտոսն եմնէն երթալէն ես պիտի չկենայ:

ԳԼՈՒԽ Է։

Մօր մը արհաւիրքը։

Աղբար Թովմասին անակէն բաժնուելէն հաքը, Ելիզային թշուառ և անօգնական վիճակը անկարելի է երևակայել. էրկանը վշտերն ու ցաւերը և գլխուն գալիք փորձանքները, իրեն ու իր խեղճ ազգն անբաւայտ ու վտանգաւոր վիճակը քանի որ կը մտածէր, սիրտը տակնուվրայ կ'ըլլար. մէկալ կողմանէ ալ քանի որ կը յիշէր իր մէկ հատիկ պզտիկուց ի վեր ճանչցած ու վարժած բունիկը, ուր անմեղ թռչնոյ մը պէս մեծցեր էր՝ ճշմարիտ ու սիրելի բարեկամի մը հովանաւորութեանը տակը, և հիմայ սոսկալիք էր ձգելու, և անծանօթ ու վշտաբոյլ թափառելու. ասոնք ամէնը յուսահատութեան մէջ կը ձգէին զինքը։ Աչքին առջևը կու գային իր անմեղ ընտանի առարկաները և քաղցր յիշատակները, իր սննդեան տեղը, այն ծառերը՝ որոնց տակը պզտիկուց կը խաղար, այն ծառազարդ ճեմելիքները՝ ուր իր երջանկութեանը ժամանակ՝ կարճ էրկանը թեւը մտած՝ իրիկունները սակս

պարտելու կ'ելլէր. մէկ խօսքով՝ այն պարզ ու ցաւրա գիշերուան մէջ ամէն դիմացի առարկաները կարծես թէ լեզու առած՝ իր սրտին հետ կը խօսէին, և իրեն փախստական երեսը կը զարնէին։

Բայց մայրական սէրը ամէն բանի յաղթող է. իր տղուն մօտահաս վտանգը տեսնելով՝ այնպէս սիրտը արիացեր էր ու ինքզինքէն զատ եղեր էր՝ որ այս ամէն բան և ինչ և իցէ նեղութիւն, վիշտ ու տառապանք աչքին չէին երևար։ Տղան բաւական մեծ ըլլալով՝ կրնար օգնել մօրը հետ քալել, և ուրիշ անգամներ Ելիզան տղուն ձեռքէն բռնած կը տանէր. բայց այս անգամ տղան կորսնցընելու վախը սրտին այնպէս սիրեր էր՝ որ գանիկայ գիրկը սեմած՝ գալգուրալով կը գողար, ու գետին չէր ուզեր դնել. մէկ կողմանէ ալ թռչնոյ պէս արագ արագ կը վազէր։

Օգքին տակի սառած գետինը քալելու ժամանակ ճաթըռտելով ձայն կը հանէր. ասոր ձայնէն խեղճը վեր վեր կը ցատքէր ու կը գողար. տերևներու պզտի շարժմունք մը և ոը և իցէ շուքի մը ծածանմունքը՝ արիւնը երակներուն մէջ կը պաղեցընէին. վախնալով որ չըլլայ թէ հանկն հասնին՝ ու զինքը

քանեն, անոր համար երկնալով քալուածքը
կ'երագէր։ Ինքն իր վրայ կը զարմանար
այսչափ այժ ունենալուն համար, և գրկի
ապան փետրայ մը պէս թեթեւ կ'երևար իրեն։
Որչափ վախը կը շատնար՝ այնչափ կարծես
թէ գերբնական զօրութիւն մը վրան կու
գար, ու գինքը առաջ կը մղէր. մէկ կիէն
ալ աժգոյն ու ցամաքեալ շրմունքներէն խօ-
սիլն հառաչանքներով այս ձայնը կ'արձա-
կէր. — Տէր, օգնէ ինձի. Տէր, փրկէ գիս։

Ինչ կ'ընէիր գու ալ, մէկ որդեսէր մայր,
թէ որ քու մէկ հատիկ սիրելի ապագ ալ
անգամի գերեվարուած մը ծախուած բլլար,
որ վազը առաւօտ գար գրկէդ յափշտակէր.
ինչ կ'ընէիր երբ աչքդդի առնէիր այն
մարդը և գաշնագրին կնքուիլը լսէիր, և
կէս գիշերուընդ ինչուան առաւօտ միայն ա-
ռանց ունենալիք փախչելու. ինչպէս կը ձգէիր
ու կը փախչէիր... քանի՛ քանի մրան քիչ
ժամուան մէջ կը կարէիր. երբ ապան գիրկդ՝
իր հեզահ գլուխը ասիկ վրայ կոմնցուցած
ու փոխուկ ձեռուընովդ ալ վզիդ պրկուած՝
վախի ու քնոյ դէմ պատերազմէր...։

Եղիսային ապան իր մօրը վշաալից առ-
ատաստայը ժամանակ քուն կ'ըլլար։... Աղջի բերան այս կարգէ գուրս գիպուածն
ու վախը խեղճին քունը փախուցին. մայրը
հազիւ շունչ առնելու չափ թող կու տար որ
ձայն հանէ. ու մէկ կողմանէ կ'լսէր ապան,
որ լէ որ հանդարտ կենալու բլլայ՝ գինքը
կ'ապտակէ. իսկ ապան քունը առնելէն առաջ
հարցուց.

— Մայրիկ, հիմայ կրնամ քիչ մը քնա-
նալ, անանկ չ՞ե։

— Չա ապաս, հա, կրնաս քնանալ երբ
որ ուզես։

— Բայց մայրիկ թէ որ քնանալու ըլ-
լամ՝ գիս չ՞ես թողուր որ առնեն առնեն։

— Չէ, ապաս, չէ. քանի որ Աստուած
ինծի կ'օգնէ. պատասխանեց մայրը՝ գեղնած
երեսով ու կրակ կարած աչքերովը։

— Ապահով ես բոածիկ մայրիկ, անանկ
չ՛, կրկնեց ապկիը։

— Չա ապաս, հա, ապահով եմ։... Այս խօսքս կէս բերնով ըսած ժամանակ՝ գող ելաւ խեղճ մայրը. կարծես թէ իրմէ չէր այն խօսքը, այլ աներեւոյթ զօրութիւն մ'էր որ իրեն ըսել կու տար։ Ապան ալ գլուխը մօրը ասիկ վրայ կոմնցուցած, ու սկսաւ քնանալ։ Եղիսա ապան անուշիկ շրնչովը որ ատոր կը տաքցնէր՝ նոր զօրութիւն մը կը գգենուր, այն փոխուկ ձեռուընովը

որ վիզը սխմած պլլուեր էին՝ ելեկտրական այժ մը խեղճ մօրը վրայ կ'ազդէին։... Մըչաւ զօրաւոր է հոգւոյն ուժը մարդուս վըրայ... մարմինը կ'ուժոյզլնէ, ջղերը պողպատի պէս կ'ամրցնէ, ու ակարաց գերբնական զօրութիւն մը, այժ մը կու տայ։

Տիրոջը երկիրներուն սահմանները, ծառատունը, անասունը՝ Ելիզային արագ քալուածքին պիտոյ՝ շուքի պէս շուտ շուտ կ'անցնէին. բոլոր գիշերը մէկ ընթացքով առանց կենալու քալելով՝ հետզհետէ իրեն բնտանի տեղերէն հեռացաւ, ու արշալուսին՝ ինքզինքը արբունի մեծ ճամբուն վրայ գտաւ։ Օհիոյ գետին եզերքը պեղ մը կար, ուր Ելիզա Շելպիի խաթունին հետ շատ անգամ ծանօթի մ'այցելութեան գնացեր էր. ուստի միտքը գրաւ որ շիտակ հոն ինքնայ ու անկէ դեպ անցնի. իսկ անկէ անդին ճամբայ չգիտնալով՝ Աստուծոյ ապաւինի՝ որ իրեն ճամբայ ցուցնէ։

Երբոր լուսացաւ ու ճամբուն վրայ ձիեր ու կառքեր սկսան տեսնուիլ՝ մտքէն անցաւ որ չըլլայ թէ իր շուտափոյթ ու արտառաւոք քալելը ու խռոված դէմքը՝ անցնողներուն կասկած մը տան. ուստի աղան գրկէն վար առաւ ու վրան պլուխը շտկելով՝

այնպէս քալել սկսաւ որ ուրիշներուն աչքին չզարնէ։ Փախչելու առնը կապոցին մէջ քիչ մը խմորեղէն ու քանի մը խնծոր գրեր էր, սկսաւ խնծորները ճամբուն վրայ գետնակել որ աղան առնէն վազելով շուտ առաջ երթայ, առ կերպով խել մը մղոն տեղ քալցուց աղան։

Կէս օրուան մօտ թանձր անտառ մը մտան; որուն մէջէն խոխոջաձայն յստակ առուակ մը կ'անցնէր. ան տեղն աղան սկսաւ ուտելիք ու ջուր ուզել. մայրն ալ ցանկէն անդին անցաւ ու ժայռի մը տակը մտաւ՝ ուր անցուդարձները չէին կրնար զինքը տեսնել. հանեց կապոցին մէջէն ինչ որ ունէր, ու աղուն նախաճաշիկ մ'ընել տուաւ. աղան կը զարմանար ու կը ցաւէր թէ ինչու մայրը բան չէր ուտեր, ու գիրկը ցաւաքելով և զգին պլլլուելով՝ ուզեց բանի մօրը բերանը քիչ մը բան դնել։

— Չէ, չէ, սիրելի աղաս, ըսաւ Ելիզան՝ հէնրիկը պագնելով. քու մայրդ բերանը բան չի կրնար դնել, ինչուան որ զքեզ վտանգէն չազատէ. պէտք է որ դեռ երկայն ատեն քալենք, ու գետէն անդին անցնինք։

Ճամբուն վրայ եկաւ նորէն, ու աղուն ձեռքէն բռնելով՝ սկսաւ առաջ երթալ։ Ջին-

քը ճանչցողներուն բնակութենէն մղձաւանջ հեռացեր էր. և թէ որ յանկարծ մէկու մ'ալ հանդիպելու ըլլար՝ կը յուսար որ գինքը փախուստական չեն կարծեր, գիանալով որ Շէլպիին լծառանկը ինչպէս գինքը կը սիրէին: Իր մէկ ակնկալութենէն ալ այն էր՝ որ ինքը ու իր տան բաւական ձերմակ ըլլալով՝ գժուար էր որ հեռուէն խառնածին ըլլալնին ճանչցուի. և քանի որ կը հեռանար՝ ճանչցուելու վախը պակսելով և ջրեբուն զօրութենէն ալ կամաց կամաց սկսբանալով՝ յոգնածութիւն կը զգար. անոր համար սկսաւ ըսել, ու կալուածատէրի մը տան մօտ որ քիչ մը հանգչի և ուտելու բան գտնէ: Կալուածատէրին կինը՝ որ բաւական ու քիչ մը շատախօս էր, այս մասին կնիկը խեղճ վիճակի մէջ տեսնելով՝ ապշեցաւ ձեռց, ու շատ մը ազգնեերը տալով՝ հարցուց թէ ո՞ւր կ'երթայ: Իսկ Եղիպտա չուզելով իր փախչելն իմացընել՝ պատճառանք բռնեց թէ շարաթի մը իր բարեկամացը ժկտան քով կենալու համար այս պզտի ճամբորդութիւնը կ'ընէր: Տանտիկնոջն ալ այն առաջնանի գաղթը շարժեր էր Եղիպտոյին վրայ՝ որ լսածներուն և ոչ իսկ տարակուսելով՝ անոր պատմութիւնը հաստատ ու ճամբայ դրաւ:

Արեը մտնելէն ժամ մ'առաջ Եղիպտա Օհէյ գետին քովի պզտիկ գեղը հասաւ, հոգնած բերանը եկած, ոտաբոները վիրաւորուած, վրան գլուխն ալ ուռուցած, բայց սիրտը գեռ աննկուն. իր առջի նպատակը գետին վրայ գնաց, որ Յորդանանու պէս իրեն ու Քանանու ազատութեան երկրին մէջտեղէն՝ պըղտոր կը վազէր:

Գարնան սկիզբն ըլլալով՝ գետը ուռած ու գայրացած էր, և ամռուան ալիքներուն երեսը սառերու մեծամեծ կտորներ կը լողային: Օհէյ գետին եզերքը Քէնդըքիի կողմանէ գէպ ի ներս գնացած է, ուր սառերու կտորներն՝ այն նեղ անցքին վրայ գետին ընթացքը կ'արգելուին, ու այնպէս շարաւներ էին որ չարժական կամուրջի մը պէս՝ գետին երկու եզերքը իրարու կապեր էին:

Եղիպտա գետեզերքը քիչ մը կանգ առաւ ու տարակուսական աչքով այս տեսարանը դիտեց. սիրտ չբերաւ մէջը մտնելու ու սառերուն վրայէն անցնելու. նաւակ մ'ալ չգտնելով՝ որոշեց գետեզերքի օթեանը մտնել որ տեղեկութիւն մ'առնու:

Պանդոկապետին կնիկը իրիկուան կերակուր պատրաստելու վրայ էր. Եղիպտային առնուշ ու տխրական ձայնը լսելով՝ պատա-

ոաքաղը ձեռքը՝ նաեւ պարձաւ. — Ո՛վ ես, հարցուց։

— Հոս մէկալ կողմը անցնելու նաւակ մը կամ լաստ չկա՞յ արդեօք, պատասխանեց Ելիզա։

— Չէ, բաւ կնիկը, հիմայ նաւակները ալ չեն անցներ։ Բայց Ելիզային խռովիլն ու շիտիկը տեսնելով. — Կ'ուզէ՞ր անպէն անցնիլ, հարցուց. հիւանդ մը ունենալու ես անպիի կողմը, վատն զի շատ խռովեալ կը տեսնեմ զքեզ։

— Տղայ մը ունիմ որ ծանր վտանգի մէջ է, բաւ Ելիզա. երէկ իրիկուն լուր առի, ու շատ հեռուներէն վազելի եկայ՝ յուսալով որ նաւակ մը գտնեմ՝ անպէն անցնելու։

— Շատ կը ցաւիմ՝ այս կերպով ուշանալուդ վրայ, կրկնեց կնիկը՝ իր մայրական սէրն ալ արթննալով. շատ մեծ ցաւ է իմ սրտիս ալ... — Սողոմոն, կանչեց պատուհանէն։

Մէյ մ'ալ գտնէն մէկը ներս մտաւ՝ խոհարարի զգեստով, ձեռքերն ալ ապուռա։

— Սողոմոն, հարցուց կնիկը, այս իրիկուն կու գա՞յ սա տակառները անցընողը։

— Ջեմ գիտեր, պատասխանեց եկողը, բայց զուրցեր էր որ կը փորձէ, և թէ որ կարենայ անցնիլ՝ կու գայ։

— Հոս մէկը կայ, վրայ բերաւ կնիկը, որ աս գիշեր քանի մը վաճառք անպին անցնելու միտք ունի, աղէկ կ'ընես որ հոս սպասես մինչև որ գայ, որովհետև այս իրիկուն կերակուրն ալ հոս պիտի ուտէ։ Աչքդ ինչ ազուոր ազատ ունիս, բաւ, ու Հերիկին խմորեղէն մը տուաւ։

Բայց ատան շատ յոգնած ըլլալով՝ կու լար։

— Խեղճ ազատ, բաւ Ելիզա, վարժած չէ քալելու, ես ալ շուտ շուտ վազցուցի։

— Աղէկ, աղէկ, պատասխանեց կնիկը, աս խուցը սար պահեցուր խեղճը որ հանգչի։

Ելիզան ատուն ձեռքէն բռնած՝ տարաւ անկողնին վրայ պառկեցուց, ու ինչուան որ քնացուց՝ քովը կեցաւ, անոր ձեռուընները իր ձեռացը մէջ բռնած։ Իսկ ինքը չէր կըրնար աչուընները զոցել. քանի որ կը մտածէր թէ իր եաւէն կհկնող կայ, անհամբերութենէն հիւծած մշաշած՝ անկուշտ աչքով մը խռովեալ ջրերուն վրայ կը նայէր, որ խարոց էին իրեն ու ազատութեան հողին։

Բայց մենք հոս թողունք զինքը ու դառ-

նանք մէյ մ՚ալ զինքը փնտռողներուն։ Թէ-պէտ Շէյխին խաթունը խոստացեր էր որ շուտ մը կերակուրի նստին, բայց զանազան արգելքներով ուշացաւ սեղանը։ Խաթունը խաւիւ հրաման տուած էր Հէյլիին առջև որ շուտ շարժին, ու եանէ եան հինգ վեց հոգի խրկուած էր խոհանոցը Քէյէին՝ որ շուտ ընէ. բայց անիկայ զլուխը շարժելով՝ քթին տակէն մմնալով, իր սովորականէն դուրս՝ կամաց կամաց կը պատրաստէր։ Ծառայք մաքներին պիտի էին՝ որ խաթունին խոսիւ հրամանը երեսանց է, և սեղանին ուշանալը իրեն ահաճելի բան մը չէ. անոր համար ամենայն կերպով ջանք կ՚ընէին որ ուշացընեն ու եա ձգեն. ամէն լուացողը համեմին պնակը ձգեց կօտրեց ու մէջինը բոլոր գետին թափեց, ուսոի հարկ եղաւ որ Քէյէն նորէն աշխատի ամենայն զգուշութեամբ ու նորէն շինէ։ Իսկ երբոր Քէյէն կը փութացընէին որ շուտ լրմընցընէ՝ ինքը կ՚ըսէր. «Ես ան եիւղոներէն չեմ, որ աչերնուս պիտացը չեփած կերակուր հանեմ. աղէկ բանը շուտ չ՚լլար, կը հասկընաք»։ Մէկ ուրիշ մը՝ ապրիւզէն ջուր բերելու առեն՝ ինկաւ ջուրը թափեց, ուսոի նորէն պէտք եղաւ որ գառնայ ջուր բերելու երթայ. երբորդ մը՝ հալած կարագը գետին թափեց. միսվ բանիս՝ ամենայն ձախորդութիւն վրայ հասաւ։ Երբեմն երբեմն ալ երբոր մէկը մէկալը խոհակերոցը կը վազէին, ու «Շուտ ըրէք, կը պռոայէն, կ՚ուրտայ թէ Հէյլի ձանձրացեր է կերակուրին այսչափ ուշանալուն վրայ, ու նոսկ չկրնալէն՝ վեր վար սրահին մէջ կ՚երթայ կու գայ», անոնք բարձր ձայնով կը սկսէին ծիծաղիլ ու կատակի կ՚առնէին զանիկայ։

— Թող երթայ սորվի, հառաչեց Քէյէ նեղանալով. թէ որ խելքը գլուխը չժողվէ, ալ ուրկէ գէշ բաներու կը հանդիպի. օր մը գինքն ալ իր Տէրը պիտի կանչէ, իր Տէրը ... սեսնենք թէ ինչ երեսով պիտացը պիտի կարենայ կլլել։

— Անշուշտ գժոխք պիտի երթայ, պատասխանեց անդիէն հոն եղող պզտիկ սեւակներէն մէկը։

— Հազար գժոխց ալ արժանի է այդ անզգամը, ըսաւ Քէյէ բարկութեամբ. ինչ սրտիկ այրեր է, ինչ սրտիկ կտրեր է։ Այս խօսքս ըսելս առեն՝ պատառաքաղը ձեռքը՝ ձեռուընները երկինք վերցուց, ու — Մաքերնիկ բերէք, ըսաւ, մէկալ իրիկուն Օտնիկին կարզացած Յայտնութեան գրքին կտորը.

«Խորանիներուն վրայէն արդարոց հոգիքը կ'ադաղակեն ու Աստուծմէ վրէժխնդրութիւն կը պահանջեն». Աստուած անոնց ձայնին պիտի լսէ, այո՛, քիչ առնէն պիտի լսէ:

Քլոյէին վրայ բոլոր գերիները մեծ համարմունք ունենալով՝ բերանէն բաց մտիկ կ'ընէին ըսածներուն: Եւ որովհետեւ կերակուրները բոլոր պատրաստ էին՝ իրեն չարս կոպմը շարունեցան ու անոր խօսակցութիւնը մտիկ ընել սկսան:

— Այս մարդիկը յաւիտեան պիտի այրին, ըսաւ Անդրէաս, անանկ չէ՞:

— Ասոնց այրիլը շատ կ'ուզէի տեսնել, կրկնեց ուրիշ մը:

Այն միջոցին ներս մտաւ ազդար Թոմասս, ու ասոնց խօսակցութիւնները լսելով՝

— Տղաք, դուք ըսածնիդ ալ չէք գիտեր, ըսաւ, Մինչ ու Յաւիտեան բառերը սոսկալի բառեր են, գիտէ՞ք... միայն մտածելը զմարդ կը սարսափեցնէ. ամէն մարդիկ ալ հաւատարատակ Աստուծոյ արարածներն ըլլալով՝ այսպիսի բան մէկու մ'ալ պիտի չփափաքիք:

— Մենք ուրիշ մարդու այսպիսի բան չենք մաղթեր, պատասխանեց Անդրէասը, բայց եթէ մարդասպանութեան. այն թշուա-

ռականները յաւիտենական պատժոց արժանի են:

— Նայն իսկ բնութիւնը անոնց դէմ չի բողոքեր, ըսաւ Քլոյէ. ասոնք չեն որ պզտիկ տղաքը մօրենտուն գրկէն կը յափշտակեն ու ծախու կը հանեն. ասոնք չեն որ երբ խեղճ տղաքը կու լան, կը կանչեն ու մօրենտուն զգեստէն բռնած՝ չեն ուզեր թողուլ, կը քաշքշեն ու կ'առնեն կը տանին. ասոնք չեն որ կինը իր էրկանէն կը բաժնեն. (ու ասը ըսելու տեսնել Քլոյէին աչուընները լեցուեցան). եւ լաւ էր, կրկնեց, անոնց կեանքը վերցընէին. իսկ իրենց և ոչ փոյթերնին է, մէկ զգացմունք մ'ալ վրանին չ'երեւար. ամէն մարդերնին դրած չարութիւնը ի գործ դնելէն վերջը՝ կը նստին ուրախ զուարթ կ'ուտեն կը խմեն, կարծես թէ չարիք մ'ալ ըրած չըլլային: Տեսնես ինչ բանի կու գայ, թէ որ այսպիսիները չտանիչ տանի: Ա՛ս ըսաւ, ու զոհոզոյզը երեսը դարձուց և սկսաւ հեծծել:

— Աւետարանը՝ «Զձեզ հալածողաց համար աղօթք ըրէք, կ'ըսէ», վրայ բերաւ Թոմասս:

— Մէ՛ տէր, պատասխանեց Քլոյէ, այնպիսի չար մարդկանց համար աղօթք ընել՝ շատ ժուար բան է, իսկ ինծի՝ անկարելի:

— Իրաւ է, կրկնեց Թովմաս, բնութիւնը լոզ չի սար, բնութիւնը ուժով է. բայց Աստուծոյ շնորհքը ալ աւելի զօրաւորագոյն է, կարող է ամէն գժաւարութեանց յաղթելու: Մտածէ մէյմը զերեվաճառաց հոգւոյն Թշուառ վիճակը, ու շնորհակալ եղիր Աստուծոյ որ այսպիսիներուն չես նմանած. բիւր անգամ կ'ընտրեմ ծախուիլ, քան թէ սա Թշուառ մարդուն պէս բոլոր լրածնեբուս համար պատասխան տալ:

— Ես ալ նոյնպէս, բսաւ սեւակներէն մէկը. իսկ դո՞ւ Աղբէաս...: Աղբէասն ալ ուսերը թօթուելով ու փոխադարձ հաւանութեան նշան տուաւ:

— Շատ ուրախ եմ, բսաւ Թովմաս, որ ակբս այս առաւօտ անէն զարս չելաւ, ինչպէս որ միտքը գրեր էր. ծախուելէս աւելի գէշ պիտի բլլար ինծի՝ թէ որ երթայէս առաջ մէյ մըն ալ չտեսնէի զինքը. բնական է լրտեն այսպիսի տեսի մէջ փախչիլը որ չերեւնայ. բայց ինծի համար գառն բան էր, ինծի՝ որ պզտիկուց օրօրոցին մէջէն գիրկս մեծցուցեր եմ զինքը: Քիչ մը առաջ տեսայ որ հոս էր, ու սիրտս հանդչեցաւ. Աստուծոյ կամքն բլլայ: Խեղճ ակբս վերջին կաթսուածին մէջ բլլալով՝ շատ ադէկ որ զիս

ծախեց՝ քան թէ աւելի թշուառութեան մէջ ինկնար: Միայն ասկէ կը վախնամ, որ երթալէս վերջը՝ տանը բաները չբլլայ թէ աղէկ տառէ չերթան. օրովհետեւ ակբս ինծի պէս բոլոր տանը վրայ արժանութիւն ընել չի կրնար. ուրիշներն ալ իրաւ ադէկ սիրտ ունին ու աշխատասէր են, բայց քիչ մը ձգձգող են... այս մտածմունքն է միայն որ զիս կը տանջէ:

Նոյն միջոցին զանգակը զարնուելով՝ Թովմասը վեր կանչուեցաւ:

— Թովմաս, բսաւ Շէյլին քաղցրութեամբ. գիտցած բլլաս որ աս պարոնին հազար տոլլարի տուգանք վճարելու խօսք տուած եմ, թէ որ գայ ու գրեզ չգտնայ. հիմայ ուրիշ գրագմունքնեբ անի ձեռքը, առնոնք կարգի գնելէն վերջը՝ գրեզ առնելու պիտի գայ. ուստի այսօր բոլոր օրը ազատ ես. ուր որ ուզես կրնաս պտրտիլ:

— Շատ շնորհակալ եմ, պատասխանեց Թովմաս:

— Նայէ, բսաւ վաճառականը Թովմասին, սեսրան բնական խաբպախութիւնը ձեռք չտանես՝ ակբդ խաբելու համար. սիրտդ ինչպան վերջին գանկը կ'ատնամ: Թէ որ ուզէր ինծի մաիկ ընել՝ պէտք չէր ոչ գեզի

և ոչ ուրիշ գերիներու վատահիլ. գուք ա-
մէնքնիդ ալ օձաձուկի պէս լպրծուն էք,
ձեռքէ կը սահիք։

— Տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս Շէլ-
պիին. ութը տարուան էի՝ երբոր իմ ազար-
մած հոգի առջի ամիսին՝ հրամանքիդ մայրը՝
զքեզ իմ գիրկս առաւ, որ գեռ հազիւ
տարուան մը չափ կայիք, և ըսաւ. «Թով-
մաս, ահա ասոր քու պզտիկ ատրպ ու նայէ որ
վրան աղէկ խնամք ունենաս»։ Հիմայ լսէք,
տէր իմ, չպահեցի՞ ինծի տրուած պատուէրը,
ինչ բանի մէջ հրամանքիդ կամացն հա-
կառակեցայ, մանաւանդ քրիստոնեայ ըլլա-
լէս վերջը։...

Շէլպիին սիրտն եղաւ և լալ սկսաւ, ու
— Սիրելիդ իմ, պատասխանեց, ըսածներդ
բոլորն ալ իրաւ են. թէ որ իմ ձեռքս ըլ-
լար՝ աշխարհիս ոսկին ալ տայի՝ զքեզ
չէի ծախեր։

— Սորը Հաւտաքիս վրայ կ'երդնում, ըսաւ անգլէն Շէլպիին խաթունը, որ եթէ քիչ մը վրայ գնանք՝ շուտ մը նորէն կը գտնեմ զքեզ։ — Վերջը դարձաւ Էլիին՝ Պարոն, ըսաւ, նայէ՝ սրտ որ կը ծախես գինքը՝ ան մարդուն անունն ու տեղը մեզի խաղցնես։

— Շատ աղէկ, պատասխանեց Էլի. բայց

ես մէկ տարիէն՝ ինչպէս որ տաի, այնպէս
ողջ ու առողջ ձեր ձեռքը նորէն կը հաս-
ցընեմ զանիկայ։

— Շատ լաւ կ'ընես, վրայ բերաւ խա-
թունը, մենք ալ ան տանը կարող ենք
գնել, ու քեզի շահ ալ ընել կու տանք։

— Ախէ աղէկ բան չէիր կրնար ըսել,
խաթուն, պատասխանեց Էլի. ամենևին
փոյթս չէ, ոչ որ կ'ուզէ թող գնէ իմ վա-
ճառքս, բաւական է որ ես շահով ելլեմ.
գոհ եմ ես որ իմ ապրուստս հանեմ. աշ-
խարհիս մէջ ամենուն ուզածն ալ տա՞ս է։

Պարան Շէլպին ու իր խաթունը շատ
ձանձրացեր էին ու սրտերնին նեղացեր էր
գերեվաճառն այս աստիճանի լիրբ ու ան-
երես ընտանեաթեան վրայ, բայց երկուքն
ալ իրենք գիրենք բռնել կը ջանային։ Խա-
թունը սրչափ կը տեսնէր Էլիին անզգայ
ու անտարբեր կերպը՝ այնչափ կատածը ու
վախը կ'աւելնար, որ չըլլայ թէ խեղճ Ելի-
զային տանէն երթայ ու կարենայ գինքը
բռնել ու ազատ ձեռքէն տտուլ. ուստի ա-
մէն կանացի հնարք ու խորագիտութիւն ի
գործ գրաւ՝ որ ժամանակ անցընել տայ. գի-
մացն անցաւ, սկսաւ հետ ընտանեբար խո-
սիլ, իրեն խօսքերուն իրաւունք տալ՝ որ խօ-

սեղա գրպանի, որպէս զի ժամանակ անցնիլը չիմանայ։

Ժամը երկուքին Սամուէլն ու Անդրէասը ձիերը բերին. որոնց վրայ առաւօտեան պատահարէն վերջը աւելի ուժ ու աշխուժութիւն եկեր էր։ Հէլի երբոր վար իջաւ՝ երկուքը մէկտեղ վեհապն եղան ու ամենայն կերպ մեծ մեծ խօսքերով կը ջանային գինքը ապահովցնել՝ որ կրնան գիւրութեամբ Ելիզային հասնիլ։

— Ձեր աչքը շուն կը պահէ՞, հարցուց Հէլի մտամտալով մը։

— Հրամեր ես, պատասխանեց Սամուէլ պարծենալով մը. տես սա շունը... գիտե՞ս ինչպէս կը հաջէ. մենք ալ գրեթէ ամէնքնիս մէկմէկ շուն ունինք։

— Ձեր աչքը անտարակոյս սևերը որսալու շուն չի՞ պահեր։

Սամուէլ առջի հարցմունքէն ալ Հէլիին միաքը հակըցեր էր. բայց չհակընալ ձեւացընելով՝ իրր պարզամտութեամբ մը, — Մեր շները, պատասխանեց, շատ սաբ հոտառութիւն ունին, շատ ազէկ տեսակ են և քու լսած որսորդութեանդ շատ յարմար. թէպէտ և մինչև հիմայ գեռ փորձ մը ըրած չենք։

Հէլի ուզածը չգտնալով՝ — Գետինն անցնիք, ըսաւ բարկանալով, ու ձին հեծաւ, երկուքին ալ հրամեցով որ հեծնան։

Սամուէլ հնազանդեցաւ, բայց հեծնելու առեն կերպով մը Անդրէասը խրատըտացուց. ան ալ բարձրաձայն խնդալ սկսաւ. Հէլի սրտցնելով զարձաւ խարազան մը իջեցուց Անդրէասին։

— Կը զարմանամ վրաղ, Անդրէաս, ըսաւ Սամուէլ՝ անհաւատ ծանրութեամբ մը. դիմացի ընելիքնիս ծանր բան է, կատակը մէկ դի ձգելու է։

Երբոր Շէլպիին կատաւծներէն գաւթ եկան՝ Հէլի ուզեց շիտակ դէպ ի գետն իջնալ — վասն զի ամէնքն ալ այս ճամբով կ'երթան, ըսաւ։

— Իրաւ է ըսածդ, պատասխանեց Սամուէլ, բայց գետն իջնալու երկու ճամբայ կայ, մէկն ազէկ, մէկալը գէշ. հրամանքդ տեսնենք որը կ'ուզես բռնել։

Անդրէաս ի սկզբան Սամուէլին այս նոր տեղեկութիւնները լսելով՝ զարձաւ զարմանալով մը անոր երեսը նայեցաւ. բայց եաքը մէկէն ինքն ալ սկսաւ նոյնը հաստատել։

— Ապահով գիտեմ, ըսաւ Սամուէլ, որ

Եղիզան գէշ ճամբէն գնացեր է, որովհետեւ ան կոզմէն քիչ անցուդարձ կայ։

Հէլի թէպէտ վարպետութիւն եւ միանգամայն կասկածոտ էր բնութեամբ, բայց Սամուէլին ըսածին հաւնեցաւ. — Օ՜ո, ըսաւ, չըլլայ թէ երկուքիդ ալ խարդախ ոտախօսութեամբ՝ ուզենաք գլխս խարել։

Հէլիին այս խօսքին վրայ Անդրէասին ծիծաղը շարժելով՝ ան քաշուեցաւ ու սկսաւ այնպէս մը խնամալ՝ որ քիչ մնաց ձիէն պիտի իյնար. իսկ Սամուէլ ծանրութեամբ մը պատասխան տուաւ.

— Տէր ես, պարո՛ն, ինչ որ կ՚ուզես՝ ըրէ. սո՛ր ճամբան կ՚ուզես՝ ընարէ. մեզի համար երկուքն ալ նոյն է. բայց ինծի աւելի աղէկ կ՚երեւայ որ շիտակ ճամբէն երթանք։

Իսկ Հէլի մտածման մէջ ընկղմած՝ ոչ անոնց Սամուէլին խօսքերուն մասին կ՚ընկալուէր, ըսաւ. — Հաւանական է՝ որ քիչ յառաջխաղ ճամբէն գնացած պիտի ըլլայ։

— Ըսածիդ խօսք չունիմ, պատասխանեց Սամուէլ, կնիկ մարդիկ խելքէ զուրս բաներ կը մտածեն. շատ անգամ կարծածիդ հակառակը կ՚ընեն. բնութեամբ հակառակասէր են, անոր համար թէ որ միաքդ գնես՝ որ այս ճամբէն գնացեր են՝ լաւ կ՚ընես մէկա-

ղէն երթալ. և ոտուգիւ կրնաս ան տեղը պիրենք ձեռք ձգել. հիմայ իմ կարծիքս ալ աս է, որ կոզմեական ճամբէն գնացած պիտի ըլլայ Եղիզա, անոր համար լաւ կ՚ըլլայ, որ մենք ալ շիտակ ճամբան բռնենք։

Բայց Հէլի ասոր խորհրդին չուզեց հաւանիլ, և ուզեց խոտոր ճամբան բռնել, ու հարցուց Սամուէլին՝ թէ ո՛րչափ տեղէն պետեզերքը կրնանք հասնիլ։

— Քիչ մը տեղ է, պատասխանեց Սամուէլ, ու աչքին ծայրովն ալ՝ Անդրէասին նշան կ՚ընէր։ Բայց, կրկնեց, լաւ կ՚ըլլայ որ այս ճամբէն չերթանք, աղէկ չեմ պիտեր, անցուդարձ ալ չկայ, կրնանք մոլորիլ, և Աստուած գիտէ թէ ո՞ւր կ՚ելլենք։

— Փոյթ չէ, ըսաւ Հէլի, ես այս ճամբէն կ՚ուզեմ երթալ։

— Հիմայ միաքս եկաւ. կարծեմ լսեր եմ որ երկու կոզմէն ցանկով պատած է, այնպէս չէ՞ Անդրէաս։

Անդրէաս աղէկ չէր գիտեր. իրաւ շատ անգամ ան ճամբուն վրայօք լսեր էր ուրիշներէ, բայց ինքը անձամբ անկէ անցած չըլլալով՝ չէր կրնար որոշ կարծիքն ըսել։

Հէլի՝ որ վարժեր էր պզտի ու մեծ տուրեան մէջ աւելի հաւանականը գտնելու,

միաքը պրաւ որ Սամուէլ առաջուց առանց մտադրութեան այն պզտիկ ճամբուն անունը տուաւ, և թէ վերջը գէմ կենալուն պատճառը՝ Ելիզան ազատել է, անոր համար այն խառար ճամբէն ուզից երթալ։

Այս խառար ճամբայ ըսածնիս առնուօք ինչուան գետեզերքը կը հասնէր, բայց խել մը առեն էր որ արքունի ճամբան շինուելով այն կողմէն անցուգարձ չկար. այս բանս շատ լաւ գիտէր Սամուէլ, բայց առանց նշան մը տալու՝ Հէլիին առէն կ'երթար. իսկ Անդրէասս չէր գիտեր։

Ժամ մը այս երեքը քալելէն վերջը՝ կաղամախիի մը տակ բակը հասան, ուր մտով մ'ալ չկար. անկէ անդին ճամբուն ծայրն ալ մեծ շէնք մը շինուած էր, որուն ճամբան բոլորովին խափանուեր էր։

— Հրամանքիդ չըսի՞, պարոն, ըսաւ անդիէն Սամուէլ. ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ օտարական մը այս երկրիս բաները տեղացիէ մը աւելի ագէկ գիտնայ։

— Դու ուրեմն, ա՛յ անզգամ, գիտէի՛ր, հա՛... պռոաց բարկանալով Հէլի։

— Ես հրամանքիդ քանի՛ անգամ ըսի, կրկնեց Սամուէլ, բայց գուն ինծի չուզեցիր հաւատալ. ի՛ըսէի հրամանքիդ որ ատ ճամբան գոց է, չենք կրնար առաջ երթալ. ահա Անդրէասն ալ հոս է. ինքն ալ ըսածներս լսեց, կրնայ վկայել։

Հէլի ինչ ըսելիքը չէր գիտեր, ինքզինք բռնեց որ կիրք չելլէ. ուստի երեքը մէկէն ձիերուն գլուխը դարձուցին ու դէպ ի հասարակաց ճամբան սկսան երթալ։

Այս զանազան դիպուածներն էին, որ Ելիզային քիչ մը շունչ առնել տուին. երեք քառորդ հազիւ կար որ գետեզերքի գիւղին պանդոկին մէջ խեղճը իր ազան կը քնացընէր, երբ այս երեքը ձիով նոյն գեղն հասան։ Ելիզան ազուն քնանալու ժամանակ ինքը հանդիստ չկարենալով կենալ՝ պատուհանէն միակերպ ապիս անդին կը նայէր. մէյ մ'ալ հեռուանց զՍամուէլը տեսաւ, Սամուէլն ալ զինքը ճանչցաւ. Հէլին ու Անդրէասը աւելի հաւ էին։ Սամուէլ այս մերձաւոր վտանգը տեսնելով՝ կամաք գլխարկը հովին թողուց որ առաւ տարաւ, և իրը թէ հաւէն վազելով՝ սարսափելի վայնասուն մը փրցուց. խեղճ փախստականը տակնուվրայ եղաւ, պատուհանէն ներս քաշուեցաւ, մինչդեռ աս երեք ձիաւորները պատուհանին տակէն վազելով անցան ու դէպ ի պանդոկին մեծ դուռը գնացին։

Այս քանի մը վայրկեանը խեղճ Եղիզային զար մը եղեցաւ. կեցած խցէն դէպ ի գետը եզալու դուռ մը կար. մէկէն ազան պիրկն առնելն ու սանդուխներէն վար ցատքելը մէկ ըրաւ. և կայծակի պէս՝ Հէլիի զոնէն ներս մտնալու ժամանակ՝ վիմացէն անցաւ դնաց: Հէլի զասիկայ տեսածին պէս՝ մէկէն ձիէն վար իջաւ ու որչափ որ ձայն ունէր՝ սկսաւ Աղբէանն ու Սամուէլը օգնութեան կանչել ու ինքը կրակի պէս Եղիզային հետէն վազեց:

Այս ահաւոր վայրկենին կարծես թէ Եղիզային ոտուընները գետին չէին դպչեր. աչքը դոցեց բացաւ ինքզինքը գետեղերքը գտաւ: Անոնք ալ մէկէն հետէն հասան. ան ատեն Եղիզան ոգևորմուկ ճիչ մը հանեց, և այնպիսի ուժով մը՝ որ Աստուած վտանգի մէջ եղող յուսահատելոց միայն կու տայ՝ գետեղերքէն ինքզինքը ազմուա ջրին մէջի ոտի կտրտներուն մէկուն վրայ նետեց: Ցուսահատական ցատքել մըն էր այս, որ մէկը ինչուան վերջին աստիճանի խելագարութեան ու յուսահատութեան մէջ չինկնայ՝ անկարելի բան է որ յանդգնի: Հէլին, Սամուէլն ու Աղբէասը ապշած պապած կեցեր այս տեսարանս կը վիտէին:

Աստուցին ահագին կատրը, որուն վրայ ցատքեց, Եղիզային ծանրութենէն խորտակեցաւ ու սկսաւ ընկղմիլ. բայց ինքը շուտ մը յուսահատական նոր ազաղակով մը և անլուր զօրութեամբ անկէ ուրիշ սառուցի մը վրայ ցատքեց, անկէ ալ ուրիշի մը վրայ նետուեցաւ. սայթաքելով, ցատքելով, սահելով՝ միշտ ճամբան առաջ տարաւ՝ սառուցէ սառոյց անցնելով: Ոտքի ամաններըը եղան ոտքէն, գուրպաները պատռտեցան, ոտուընները արիւնուսայ եղան, սառները խեղճին արիւնովը ներկուեցան, բայց իրեն աչքին բան մըն ալ չէր երևար, ինքը բան մըն ալ չէր զգար: Վերջապէս՝ իբր թէ ետքի մը մէջ ըլլալ՝ մթընցած աչքին զարկաւ Օհիոյ գետեղերքը, ուր մարդ մը կեցած՝ ձեռքը երկնցուց ու օգնեց իրեն ցամաք ելլելու:

— Ո՛վ որ ալ ըլլաս, ըսաւ այն մարդը, արիասիրտ օրիորդ մը կ'երևաս դու իմ աչքիս:

Եղիզան ձայնէն ու գծագրութենէն ճանչցաւ որ իր սիրոջը կալուածներուն մօտ ուրիշ կալուածատէր մըն էր. — Ո՜հ, հրամանքդ ես պ. Սայմիս, հառաչեց. ա՜հ, ազատէ զիս, հոգիդ սիրես, խալըսէ զիս, ծակ մը խոթէ զիս:...

— Ինչ է, ինչ բան կայ, պատասխանեց Սայմիս, դու Պ. Շէլպին տունը չէի՞ր։

— Հրամեր ես, բայց այս պզտիկ ազատ, սա ազատ ծախուելցաւ... ահ ահա վիմացը կեցեր է գնողը... ու ձեռքովը Քէնըքըի գեհեղերքը կը ցուցընէր։ Ահ, հրամանքդ ալ պզտիկ ազատ մ'ունիս։...

— Հասկըցայ. բայց այդ ինչ արիւթիւն էր քու ըրածդ. ինչպիսի՞ կարճուէթամբ ազատիս անցար, ըսաւ Սայմիս, ու Եվիզային օգնեց որ գետին թռուցիկ վրայ ելլէ։

Երբոր վեր եկան՝ մարդը — ես զիս երջանիկ կը համարիմ, ըսաւ, որ քեզի կրցայ կերպով մը ծառայութիւն ընել. կը փափաքէի հոս քովս պահել զքեզ, բայց տեղ չունիմ. լաւ կ'ըլլայ որ քիչ մ'ալ վար երթաս ու վիմացի սա ճերմակ տունը մտնես, այն տանը անդիմքը շատ լաւ մարդիկ են. ալ վտանգ չկայ, մի վախնար, անունք քեզի կ'օգնեն, մանաւանդ թէ ուրիշի բարիք ընել շատ կը սիրեն։

— Աստուած զքեզ օրհնէ, սրտանց մը ըսաւ Եվիզա։

— Բան չկայ, բան չկայ, պատասխանեց մարդը, ըրածս բան մը չէ։

— Ահ, չըլլայ թէ, պարոն, մտանես զիս մէկու մը։

— Ինչ կ'ըսես աղջիկ, դուն զիս ինչ կը կարծես, ինչո՞ւ պիտի մտանեմ. գնա դու հիմայ ու նայէ որ կարճուէթամբ բանտերդ չայլողցընես. ալ ազատ ես հիմայ. ես ոչ երբեք քու ազատութեանդ մտանիչ կ'ուզեմ ըլլալ. քանի որ ես կենդանի եմ, դու միշտ ազատ պիտի ըլլաս։

Եվիզան ազան գիրկն առաւ գուրգուրալով ու շուտ մը դէպ ի տունը վազեց. մարդն ալ կեցեր միակերպ եռանէն կը նայէր։

— Թերևս Պ. Շէլպին, կ'ըսէր ինքնիրեն մարդը, զիս հաւատարիմ գրացի պիտի չհամարի. բայց ես ինչ կրնայի ընել. թէ որ իմ գերիներուս մէկն ալ իրեն ազատ՝ինէր, ինքն ալ նոյն բանը պիտի չընէ՞ր։... Իմ սիրտս չի քաշեր այնպիսի սրտազղի մէջ տեսնել մէկը որ կը հալի ու կը մաշի, ու մէկ կողմանէ ալ շները եռանէն կը վազեն. ահ, չէ, չէ. սիրտս չի պիտնար այսպիսի թշուառութեան մէջ տեսնել մէկը ու չօգնել ... պարձեալ, ամենևին պատճառ մը չեմ տեսներ՝ մէկու մը բարիք ընեմ ըսելով՝ ուրիշի մեծ չարիք մը հասցընեմ ու ազատութիւնը վերցնեմ թէ՛ սև եղեր է, թէ ճերմակ։

Այսպէս կը մտածէր ինքնիրենը քննելքեցի հեթանոս մարդը, որ ամենևին քաղա-

քական օրէնք ու սահմանադրութիւն չէր գիտեր. և առանց գիտնալու՝ բնական բերմամբ՝ քրիստոնէի մը պէս կը մտածէր. անշուշտ թէ որ այն երկրին օրէնքները գիտնար՝ աւելի կերպով կը շարժէր. ան առենը ինքն ալ մեծամեծ պաշտօններու հասնելու ու իմաստոց կարգը անցնելու յոյս կրնար ունենալ:...

Իսկ Հէլի այս տեսարանիս առնել արձան կարած կեցեր էր. և երբոր Եղիազան աներևոյթ եղաւ՝ գարձաւ տարտամ ու շիտիաց՝ Անդրէասին ու Սամուէլին նայեցաւ:

— Շատ կարզէ դուրս բան, ըսաւ Սամուէլ ժպտելով:

— Կարծես թէ, պատասխանեց Հէլի, այս աղջկան փորը հօթը տասնոյ մտեր էր. վայրի կատուի նման առ ինչպէս կը ցատքէր:

— Յուսամ որ, պարոն, ըսաւ Սամուէլ գլուխը քերելով, մեզի թշուլութիւն կ'ընես, նայն ճամբէն անոր եաևէն երթալ չուզելնուս համար, որովհետև այն ճամբան լմնելու մեր քովը սիրա չկար:

— Դեռ կը խնտաք ալ հա... մոռաց Հէլի:

— Աստուած վկայ, պարոն, պատասխա-

նեց Սամուէլ, ինքզինքս չեմ կրնար բռնել. ու սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղիլ. — Հա՛յ Ելիզա, հայ... այն ինչ ցաւքելներ էին, այն ինչպէս առաերուն վրայ կը վազէր, այն ինչպէս կը նետուէր. ո՜հ, ինչպէս ալ չէր վախեր:

Անդրէասն ու Սամուէլը ծիծաղելէն կը ճաթէին, այնպէս որ աչքերնէն արցունք կուգար:

— Ես հինայ ուրիշ կերպով կը ծիծաղեցնեմ զձեզ, Թշուառականներ, պոռաց Հէլի, ու սկսաւ խարազանը շարժել:

Անոնք երկուքը մէկէն կծկուեցան որ խարազանը իրենց չհասնի, ու պոռալով խընամալով գետզերքէն իրենց ձիերուն քով վազեցին, ու Հէլի դեռ թուրքին վրայ չելած՝ անոնք հեծան:

— Պարոն, ինձ բարով, ըսաւ Սամուէլ, յուսանք թէ ալ մեզի կատաւութիւն չունիս, մենք տուն կը դառնանք. խաղաղը չուզեր որ խեղճ ձիերը պիշերանց դուրս ինան: Ու երկուքը մէկտեղ ձգեցին փախան. և հեռուանց դեռ կը լսուէր իրենց ծիծաղն ու կատակները:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Որսորդը մարդկան։

Մութը բաւական կոխած էր՝ երբ Եղիզա յուսահատաբար Օհիոյ գետին վրայէն իր վտանգաւոր անցքը կատարեց։ Երեկոյեան թանձր մշուշ մը գետին վրայէն կամաց կամաց բարձրանալով՝ բոլոր օդը պատեց, ու անկարելի եղաւ Եղիզան աչ տեսնել։ Գետին բարձրութիւնն ալ ու սառուցի մեծամեծ կոտորներն և մութը՝ անյաղթելի արգելքներ եղան Հէլիի դիմաց՝ Եղիզային հասնելու. անոր համար ճարը հատած՝ գլուխը կախեց ու նորէն պզտի պանդոկը դարձաւ որ ինչ ընելիքը մտածէ։ Պանդոկապետին կինը գինքը խուց մը տարաւ, ուր պատրաստած գորգ մը փռուած էր, մէջ տեղն ալ փայտէն մանչորով ծածկած տեղան մը, չորս դին ալ քանի մը փայտէ կոտրատած աթոռներ, խցին մէկ կողմը կրակարան մը կար՝ կրակը կէս մարած, ու ծխնելուղին վրայ փայտէն գոյներով քանի մը գաճէ արձաններ շարած էին։ Հէլի կրակին դիմաց կոշտ փայտէ բազմոցի մը վրայ նստաւ ու սկսաւ

մարդկային գործոց անհաստատութեան վրայ մտածել...։

— Ինչ խելք էր ըրածս, կ'ըսէր ինքնիրեն, որ առ անփորձ ազուն հանէն ինկայ, հիմայ միայն պէս որոգայթի մէջ բռնուած՝ աշխարհքի դիմաց խաղք եղայ. ու սկսաւ ինքզինքը անիծել։ Մէյ մ'ալ յանկարծ մարդու մը ձայն լսեց, որ պանդոկին դրան դիմաց խօսելով ձիէն վար կ'ինջնար։

— Փառք քեզ, ըսաւ տեղէն ցատքելով, Ինչ մեծ դատաստանութիւն ինծի պատահեցաւ. թէ որ չեմ սխալիր առ եկողը Լուքէրը պիտի ըլլայ, — ու մէկէն պառաւհանէն դուրս նայելով, — Չա՛, իրաւցնէ ան է եղեր, ըսաւ, ու վար վազեց։

Պանդոկին բակը՝ գինեվաճառի սեղանատախտակին քովը՝ պղնձագոյն ու վիթխարի մարդ մը կեցեր էր, հասակը վեց ոտք բարձրութեամբ, անոր համեմատ ալ լայնութիւն ունէր. վայրի գոմէշի մորթէ զգեստ մը հագեր էր, որուն մազերը դէպ ի դուրս ըլլալով՝ ահռելի տեսք մը առեր էր։ Երեսին գծագրութիւնը ու գլխուն ձևը՝ իր ներքին վայրենի ու կատաղի բնութեանը ճշդրիտ պատկերն էր. թէ որ մէկը կարենայ մակարերել գաղիտ մը՝ մարդու ձև առած,

այս մարդս տեսնելով բաւական գաղափար կրնայ առած ըլլալ։ Ասոր հետ մէկը կար որ ամենեւին իրեն չէր նմաներ. խեղճ, բարակուկ ու ճոզած, կառուցի պէս արագաշարժ, սեւ ու սուր աչուըներով. անանկ երկայն քիթ մ'ունէր, որ կարծես թէ ամէն տեղ խոթել կ'ուզէր. մազերն ալ սեւ ու ցանցառ՝ ճակտին վրայ ժողվըած։ Առաջինը առանց բան մը խօսելու՝ գաւաթ մ'օղի խմեց, իսկ իր ընկերը գլուխը տուիս անդին դարձուց, պատին վրայ շարած շիշերը աղէկ մը գննելէն վերջը՝ ցած ձայնով մը հրամեց որ անանուխի օշարակ բերեն, ու ախորժելով մը խմեց։

Իսկ Հէլի իրեն հին բարեկամը տեսնելով պիտացը վազեց, ու — Բարի եկար, Լոքէր, այս ինչ բաղդ էր որ զքեզ տեսայ, ըսելով՝ ձեռքը սեղմեց։

— Ո՛ր սատանան զքեզ հոս բերաւ Հէլի, պատասխանեց Լոքէր։

Իսկ մէկալ մարդը՝ որ Մարք կ'ըսուէր՝ օշարակին գաւաթը մէկէն վրաւ ու պոկուննեները լզելով քովերնին մօտեցաւ ու գլուխը երկնցուցած՝ սկսաւ հետաքրքրաբար Հէլին դիտել։

— Գիտես, Լոքէր, ըսաւ Հէլի, որ զքեզ տեսնալուս վրայ շատ ուրախացայ. զժբազդութեան մը մէջ ինկայ, ինչքեմ օգնէ ինձի որ անվնաս ազատիմ։

— Հա՛յ, հա՛յ. կը հաւատամ, կը հաւատամ, մտմտաց Լոքէր. հարկաւ մէկը տեսնալու ախորժ ունենալուդ պատճառը՝ անկէ մէկ օգուտ մը քաղելն է. ինչ կայ նայինք։

— Քովիդ բարեկամդ է, ոչ է, հարցուց Հէլի ականջէն։

— Ինչ ըսել է։... Պարոն Մարք, ահա այս պարոնն է Նէչիլի հին վաճառականիս։

— Ուրախ եմ որ հրամանքդ ճանչցայ, ըսաւ Մարք Հէլիին, կարծեմ հրամանքդ պարոն Հէլիէն ես, և երկայն ու չոր ձեռքը անոր երկընցուց։

— Հրամմր ես, պատասխանեց Հէլի, և որովհետեւ զձեզ այսպէս յանկարծ տեսնալու մեծ բաղդ ունեցայ, պէտք է որ պզտիկ ուրախութիւն մ'ընենք։

Հրամայեց ճրագները վառել, տաք ջուր, օղի ու ծխախոտ բերել տուաւ, ու վառարանին կրակը քիչ մը արծարծելով՝ գնացին սեղանին չորս կողմը նստան։ Հէլի սրտաշարժ կերպով մը նոյն օրուան գլուխն եկածը սկսաւ պատմել. Լոքէր լուռ մտիկ կ'ընէր. իսկ Մարք բօճ շինելու զբաղած ըլ-

լալով՝ երբեմն երբեմն միայն կը վերցնէր աչուընները ու Հէլիին կը նայէր։

— Վերջապէս ամէն կերպով պզտիկ լինկար... հա՛, հա՛, հա՛... ծիծաղելով ըսաւ Մարք Հէլիին։

— Պէտք է խոստովանիլ՝ որ քարն ալ տեղը գրաւեր է, վրայ բերաւ Լաքէր։

— Ինչ ընեմ, պատասխանեց Հէլի, որ ղազ առաւտուրը միշտ այսպիսի նեղութիւններ հետը ունի։

— Թէ որ կարելի ըլլար, ըսաւ Մարք, անանկ տեսակ մը կտակք գտնել որ այնչափ գումի ու խնամք չունենայինք իրենց որ ղազ վրայ, այս բանս մեր քաղաքականացնալ գարուս մեծ ու երեւելի գիւտերէն մէկը կ'ըլլար։

— Խրատընէ՛ ... պատասխանեց Հէլի. ես ալ գէտ չեմ կրցած հասկընալ մայրերուն իրենց ազգ վրայ այս աստիճանի սէր ունենալնուն պատճառը. ազաք իրենց մայրերուն հոգ ու սրամաշոք տալէն զատ ուրիշ բան չունին, որով կարծես թէ աւելի գոհ պիտի ըլլային մայրերը որ զիրենք անդութենէն կ'ազատենք. բայց այնպէս չէ. ուրչափ որ ազգ մը անհանգարտ է՝ ինչպէս են սովորաբար ամէն ազաք, այնչափ ալ աւելի մօրերնուն սիրելի կ'ըլլան։

— Պ. Հէլի, սա տաք ջուրն հոս տուր, ըսաւ Մարք։ Նոյն բանը իմ մտքէս ալ անցեր է, կրկնեց. երբոր առուտուրի մէջ էի՝ գեղեցիկ կերպարանքով ու խելացի օրիորդ մը գտնեի, որ հիւանդոտ և կուզ զաւակ մ'ունէր. ազգումէլին տակ մ'ալ չէր արժեր. չէի գիտեր թէ ինչ ընեմ. տէր իմ բարեկամիս մէկուն տուի որ մեծցնէ զանիկայ. մտքէս ալ չէր անցներ բնաւ որ այս բանիս համար մայրը ձայն հանէ։ Բայց տակայն հոն պէտք էիր ըլլալ ու տեսնել թէ ինչ վայնասուններ ըրաւ. իբրև թէ աշխէն բան կորսընցուցած ըլլար՝ սկսաւ պոռալ ու աղաղակել, և գրեթէ խենդցաւ. կարծես թէ հիւանդութեանը և զինքը նեղացընելուն համար աւելի կը սիրէր զանիկայ։ Շիտակը շատ ծիծաղական բան է... ամէն կնիկ մարդիկ ալ ճյսպէս կը մտածեն արդեօք... Հըմ, խելքս չի հասնիր...։

— Մի և նոյն բանը իմ գլխէս ալ անցաւ, վրայ բերաւ Հէլի. անցեալ տարի երբոր Կարմիր[1] գետն լիքայ՝ կին մը գտնեցի որ ազուորիկ ազայ մ'ալ ունէր, որուն ա-

1. Մխախիփ մեծ գետին ճիւղերէն մէկը՝ 2,400 քիլոմէդր երկայնութեամբ, որ Միսցեալ Նահանգաց Լուիզիանա նահանգէն կ'անցնի։

չուքները հրամանքինիդ պէս կը փաթիլէին, բայց մօտէն քննեցի տեսայ՝ որ կոյր է եղեր. անոր համար տակառ մը օղիի հետ փոխնորդ ըրի. բայց երբոր ազան մօրը գրկէն բաժնել կ'ուզէին՝ տեսնես մայրը էգ վագրի պէս կատղեցաւ։ Դեռ ճամբայ չէինք ելած, անոր համար գերիներն ալ շղթայի չէի զարկած. մէյ մ'ալ նայիս մայրը ցատքեց բամբակի բեռան մը վրայ, ու նաւավարի մը ձեռքէն գանակն յափշտակեց, և մահ սպառնալով զամէնքը փախուց. բայց վերջը տեսնելով որ ճար չկայ՝ ազան գիրկը՝ ինքզինքը գետը նետեց, մէյ մ'ալ չերևցաւ։

— Բաբէ... պատասխանեց Լոքէր արհամարհանօք, դուն բան չես գիտեր եղեր, իմ գերիներուս մէջ այդպիսի բաներ չեն հանդիպիր։

— Իրա՞ւ կ'ըսես. ուրեմն դու ինչպէս քու գերիներուդ հետ կը վարուիս, հարցուց անդիէն Մարք հետաքրքրութեամբ մը։

— Ինչպէս պիտի վարուիմ... երբոր իմ գերի կանանցս մէկուն ազան կ'ուզեմ ծախել՝ շիտակ իրեն կ'երթամ, ու գինքը գինացս կ'առնեմ, և ձեռքս կզակին տակը կը դնեմ ու կ'ըսեմ. «Աղէկ նայէ, եթէ ձայն մը հանես, գլուխդ կը ջախջախեմ, ինչ որ

հիմայ ըսեմ քեզի մտիկ պիտի ընես ու ամենևին ձայն պիտի չլսեմ»։ — Ան ատեն կը գառնամ կ'ըսեմ իրեն. «Քու ազգդ քուկդ չէ, հապա իմս է, գուն՝ ալ անոր հետ բան չունիս, առաջին անգամ որ անոր գտնեմ՝ զանիկայ պիտի ծախեմ. ուստի շատ լալ պոռալ չեմ ուզեր, թէ չէ՝ գքեզ անանկ կը տանջեմ՝ որ ծնած ըլլալուդ վրայ կը զղջաս»։ Այս կերպով ահա կը հասկըցնան որ ինծի հետ գլուխ պիտի չկարենան ելլել, անոր համար ձայներնին կը քաշեն, կը սրքին կը մնան. թէ կրնայ՝ անոնցմէ մէկը թող ձայն հանէ...։ Այս խօսքիս՝ Լոքէր ձեռքը այնպէս մը սեղանին վրայ զարկաւ՝ որ վրայի բաները շարժ եկան։

— Աւսր կ'ըսեն գործ տեսնել, ըսաւ Մարք ծիծաղելով. այս պարոն Լոքէրը ինչ կարգէ դուրս մարդ է. հէ՛, հէ՛, այդ կերպով իր ձեռքին տակը եղող սեերը որչափ ալ յամառ ըլլան՝ բոնի կարգի կու գան. շիտակը՝ Լոքէր՝ դու թէ որ սատանայ ալ չես, անոր երկուորեակ եղբայրը կրնաս ըսուիլ. է՛, ասիկայ բեզի պարծանք մ'է։

Լոքէր այս քաղաքավարական ու գովեստի խօսքերուն վրայ՝ համեստութեամբ մը շնորհակալ եղաւ։ Հէյլի որ այս միջոցին ա-

զէկ խմելու զբաղած էր, սկսաւ թեթեւութիւն մը զգալ, և անսովոր կերպով մը իր բարոյական կարողութիւնները սկսաւ գործել, ինչպէս որ յաճախ կը պատահի սոյն պիսի պիսպուածոց մէջ ծանրագոյնին ու խոհեմ մարդկանց։...

— Շիտակը գրուցեմ, Լոքէր, ըսաւ, գոհ չատ խիստ բնութիւն մ'ունիս, ինչպէս շատ անգամ ըսեր եմ քեզի. միաքդ կու գայ Նէյլիզ քեզի հետ այս բաներուս վրայ խօսածներս. քանի՞ անգամ ըսեր եմ քեզի որ անոնց հետ պէտք է անուշութեամբ վարուիս. անով միայն կրնանք զանոնք մեզի շահաւոր ընել, և բաղդերնիս ալ կը բանի՝ երկնից թագաւորութիւնը մտնելու, երբոր այս աշխարհքիս վրայ ամէն բան լմընցնենք ու ալ վաստակ ընելու բան չգտնենք։

— Մենք աս բաներս շատոնգուընէ գիտենք, պատասխանեց Լոքէր. հոգիդ սիրես՝ սա ախեզբրիեղ խօսքերդ մէկդի դիր. սատանմարդս աւրուեր է։ Աս ըսաւ, ու կէս գաւաթ օղի անկեց։

— Ինծի մտիկ ըրէ, կրկնեց Հէլի՝ երկընալով աթոռին վրայ. նայէ ինչ կ'ըսեմ. ես այնպիսի առուտուրի հաւէ ըլլալ կ'ուզեմ որ շուտ ու շատ վաստկցընէ. բայց

ասկէ ալ ինչ կ'եղէ, վերջապէս այս ալ կը լմընցնայ. սա մէյ մը հոգիներս նայինք՝ բանը հոն է։ Գիտեմ որ այս խօսքերուս վրայ պիտի խնամեն լսողները, բայց փոյթս ալ չէ, զիս ոչ ոք կրնայ արգիլել որ իմ կարծիքներս չկարենամ համարձակ գուրգել։ Ես կրօնքի վրայ հաւատք ունիմ, և այս օրերս երբոր բաղդս շինեմ՝ միաք ունիմ որ քիչ մ'ալ հոգիս հոգամ. ան ալ հարկաւոր բան մըն է։ Ինչու՞ հարկ չեղած տեղը չարիք ընեմ. այս բանս ինծի խոհեմութիւն չ'երեւար։

— Ինչ, պատասխանեց Լոքէր արհամարհանօք, գու հոգիդ մի պիտի հոգաս, պարապ տեղը մի աշխատիր. առաջ ան նայէ թէ արդեօք գու հոգի ունի՞ս. սատանան զքեզ ազէկ մը մաղելու ալ ըլլայ, քու կաշիիդ տակը անանկ բան չի գտներ։

— Այսօր ամէն բան գէշ մաքի կ'առնուս, վրայ բերաւ Հէլի. ինչու՞ չես ուզեր որ քու ազէկութեանդ համար քանի մը խօսք խօսիմ։

— Բաւական է, բաւական. քեզի ըլլան այդ մամածուկ ու անմիտ խրատներդ. զիս այսպիսի փուճուսուճ խօսքերով մի նեղացըներ։ Գու ինծմէ ինչ տարբերութիւն

ունիս. ինծմէ աւելի սիրա ունիս, սուտ է, բոլորն ալ պարզ կեղծաւորութիւն է, դու՝ քու շահուդ համար կարելի ըլլար՝ սատա-նան ալ խաբելու եանէ կ'ըլլայիր:

— Խօսք չգաս՞ր, Լոքէր, պոռաց անպիէն Մարք. հիմայ այդ բաները մէկդի թողուցէք. աստղմէ մեզի ինչ շահ կայ. ամէն մարդ իր առանձին մտածմունքն ունի: Պ. Հէլին բարեսիրտ ու խղճմտանքաւոր մարդ է եղեր, շատ լաւ. դու ալ, Պ. Լոքէր, քու առանձին մտածութիւնդ ունիս, ան ալ լաւ. երկուքնիդ ալ իրաւունք ունիք. բայց այս վէճերէն օգուտ մը չ'ելլեր. մենք սա մեր բանը նայինք:... Ուրեմն, Պ. Հէլի, ինչ պիտի ընենք... կ'ուզե՞ս որ սա կնիկը ձեռք ձգելու համար քեզի օգնենք:

— Ինկան եանէն իյնալն ինծի չի վերադարձներ, վասն զի անիկայ Պ. Շէլպիին է, ես ազան միայն կ'ուզեմ ձեռք ձգել.... ահ, ինչ խենթութիւն էր ըրածս որ սա չըլլալուն գնեցի:

— Այս ասիկնը չէ, մտմտաց անպիէն Լոքէր քիթին տակէն:

— Էյ, բաւական է Լոքէր, կրկնեց Մարք, պոկտանքները լղճլով. մէկմէկ դատաստանէն ինչ կ'ելլէ: Պ. Հէլի, հոգ մի ըներ, այսպիսի բաները իմ ձեռքէս կու գան ... Ա՛ա ըսածդ ինչպէս կնիկ է, ով է տես-նենք:

— Ճերմակ, գեղեցիկ ու բարեկիրթ կին մըն է. այնպէս որ՝ Պ. Շէլպին թէ որ ութ հարիւր կամ հազար տոլլարի ալ ինծի տա-լու ըլլար՝ մէկ տալկի պէս կ'ատնէի, ու վրան վաստակ ալ կրնայի ընել:

— Ճերմակ, գեղեցիկ, բարեկիրթ է եղեր ... մտմտաց Մարք, սրտէն մեծ փափաք մ'անցընելով որ իրենն ըլլար ու ինքը ծա-խէր: Նայէ, Լոքէր, նայէ ձեռքերնիս ինչ ազնիւ առիթ ինկաւ վաստակ ընելու, պէտք չէ փախցընել. եանէն իյնանք ու սըրիկայ ձեռք ձգենք. բնականաբար ազան Պ. Հէ-լիին է, իսկ մայրը մենք երկուքնիս Նոր-Օռլէան կը տանինք ու հոն մեր հաշուին կը ծախենք. ինչ կ'ըսես դու, Պ. Լոքէր, ազնիկ չէ՞:

Լոքէր այս խօսքերուն ազնիկ ուշադրու-թիւն դնելէն վերջը՝ հաւանութեան նշան տուաւ:

— Ինծի մնիկ ըրէ, ըսաւ Մարք՝ բօն-չին գաւաթը ձեռքէն վար դնելով. գեղին մօտերը ամէն տեղ դիւրահաւատ ու բաներ-նուս յարմար գաւառներ պակաս չեն,

ամէն ուզածնիս ընել կու տանք անոնց։ Թէ որ կռիւ պէտք ըլլայ՝ ահաւասիկ Պ. Լոքէրը կեցեր է. իսկ թէ որ երդումն ուզեն՝ ես կեցեր եմ. սպրիկի հագուած, փայլուն կօշիկներով առջևին կ'ելլեմ, տեսնաք թէ ինչպէս ամէն բան կը յարմարցընեմ։ Չէ՛, աս առաջին անգամը չէ. օր մը Նոր—Օռլէանցի պարոն մ'եմ, ուրիշ օր մը այս անուն գաւառին մեծ հողատէրներէն մէկն եմ, ուր ես֊ծին հարիւր գերի ձեռքիս տակը կ'աշխատին. ալ ինչ ըսեմ։ Ամէն կատարելութիւն ամէն մարդու արուած չէ. Լոքէրը կռիւ ընելու մէկ հատիկ է, բայց սուտ ըսելու աներեւոյթ յարմարութիւն չունի. այս արուեստին մէջ բանի չի գար։ Թէ որ աշխարհիս վրայ ինծի պէս ուրիշ մ'ալ գտուի որ կարենայ ինչ բանի վրայ ալ որ ըլլայ, արձն գիմացն ալ որ ըլլայ՝ անայլայլակ կերպով երդուընալ, ինչ որ կ'ուզէ կու տամ։ Դատաւորաց ձեռքին մէջ օձաձուկի մը պէս կը սահիմ. բայց զուարճալին որն է պիտ՚ես... երբոր ես իրենց ուզածէն աւելի մանրամասնաբար տեղեկութիւն կու տամ։...

Լոքէր՝ որ ինչպէս տեսանք՝ դանդաղ էր իր շարժմանց ու մտածմանցը մէջ՝ յանկարծ

ձեռքը սեղանին վրայ զարնելով՝ — Շատ լաւ, պոռաց ուրախութեամբ, յանձն կ'առնում ես այդ առաջարկութիւնը։

— Է՛, հասկըցանք, պատասխանեց Մարք, գաւաթներն ալ կոտրել ինչ պէտք է, հարուածդ ուրիշ լաւագոյն առթի մը պահէ։

— Բայց ինծի ալ, պարոն, ըսաւ Հէլի, շահ մը չկա՞յ ասկէ։

— Ինչի՞... դու տղան պիտի առնես, պատասխանեց Լոքէր. բաւական չէ՞, անկէ աւելի դես ինչ կ'ուզես։

— Բայց, վրայ բերաւ Հէլի, ձեր այս շահուն պատճառը ես ըլլալով՝ պէտք է որ վաստակին հարիւրին տասը ինծի մասն հանէք։

— Ինչի պէս... պոռաց Լոքէր՝ հայհոյանօք ու ձեռքը սեղանին վրայ զարնելով. միթէ ինչ գրեր ես, մինչ քու շահուդ համար միայն այն փախստական կընկան հանէն պիտի խլտանք, հէ՞. տա բանը մաքկ հանէ՛. մայրը մենք կ'առնենք ու դուն մեզմէ բան մ'ալ պիտի չպահանջես. ապա թէ ոչ՝ մայրն ալ տղան ալ մենք կ'առնենք, հա՛. ձէ կընայ դէմ գնել։ Դու մեզի որոը ցըցուցիր, ա՛լ հիմայ մենք ա-

զաս ինք, ուզածնիս կրնանք ընել, որ մեզմէ ինչ աւելի իրաւունք ունիս. թէ որ դուկամ Շէլպին ուզենաք զմեզ պատասատանի կանչել, բաներնիս շատ լաւ է, տեսնենք թէ ո՞վ կը յաղթէ. թէ որ կ'ուզէք՝ փորձեցէք։

— Ազէկ, ազէկ, պատասխանեց շիոթենլոլ Հէլի, ինչպէս որ ըսիր՝ միայն ազատ տուր ինծի. չէ, բարեկամ, չէ. դուդիտեմ որ խօսքդ կը պահես, եկուր դուր տեղը մէկմէկու հետ չաւրուինք։

— Դուալ ազէկ գիտես, կրկնեց Լոքէը, որ ես քեզի պէս խեղճ մարդ չեմ, բայց առատաւրի մէջ՝ սատանայի հետ ալ ըլլայ՝ խարդախութիւն չեմ ըներ, խօսքս խօսք է. բան մը որ խոստանամ՝ կը կատարեմ, որ ալ ազէկ գիտես, անանկ չէ՞...

— Գիտեմ, գիտեմ, Լոքէը, պատասխանեց Հէլի. թէ որ ուզես ինծի խօսք տալ որ մէկ շաբաթուան մէջ ազատ կարենաս ձեռքս հասցընել՝ ալ քեզմէ ուրիշ բան չեմ ուզեր։

— Բայց իմ ուզածս այս չէ միայն, կրկնեց Լոքէը, ուրիշ բան մ'ալ կայ. միաքըլ կու գայ, Հէլի, Նէյչիլի մէջ քեզի համար կրած աշխատութիւններս. ինչ կարծես, անանք ես ձրի՞ կըլլեցի. ձեռքս ինկած օձաձուկը բռնելը ես գիտեմ. հիմայ այս ասիլը չեմ փախցըներ. պէտք է որ ինծի չիսուն տոլլար տաս, թէ որ կ'ուզես որ ազատ ձեռքդ հասցընեմ, ապա թէ ոչ գնա դուանսր խէրը տես. ես գլեզ ազէկ կը ճանչնամ։

— Ի՞նչ կ'ըսես, պոռաց Հէլի, ձեռքդ այնպիսի գործք մը ձգեցի որ քեզի հազար, հազար հինգ հարիւր տոլլարի վաստակ կը բերէ, գիտե՞ս... Շիտակը, Պ. Լոքէը, ուզածդ շատ անիրաւ պահանջմունք է։

— Անինսին անիրաւ չէ. ի՞նչ կարծես այս բանս քանի՞ շաբաթուան մէջ կը լմընցնայ. ենթադրէ թէ ամէն բաներնիս թողուցած՝ ասդին անդին այս ազատ փնտռելու պիտի ելլենք, և թէ որ վերջապէս չըկարենանք մայրը ձեռք ձգել, — որովհետև այդ թշուառականները գժուարաւ կը բռնուին — ան ատենը ի՞նչ պիտի ընենք. դումեզի դանկ մ'ալ կու տա՞ս... Անկէս բան չ'ըլլար, դուհիմակուընէ համրէ նայիմ ինծի սա չիսուն տոլլարը. թէ որ բաներնիս յաջողի՝ նորէն քեզի կը վարձենամ զանունք, թէ որ չյաջողի՝ սա ստակը մեր անօգուտ տեղը կրած աշխատութեանցը

փոխարէն կը համարինք. դու ի՞նչ կ'ըսես Պ. Մարք։

— Անանկ է անանկ, պատասխանեց Մարք ժպտելով. ասիկայ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ կանխիկ վճարում մը. մենք օրէնսգէտ մարդիկ ենք, այս բաներուն ազէկ տեղեակութիւն ունինք. Լոքէրը զգայն ուր որ կ'ուզես հոն կը տանի. անանկ չէ՞ Լոքէր։

— Թէ որ զգայն ձեռք բերեմ, պատասխանեց Լոքէրը, Զինչիննատի կը տանիմ, ու հոն կարատանատեղւոյն մօտ՝ մէկ բարեկամիս կը յանձնեմ։

Մարք գրպանէն եղրատած թղթապանակ մը հանեց, ու մէջէն երկայն թուղթ մը դուրս քաշելով՝ սկսաւ քթին տակէն կարդալ։ — Նայինք, ըսաւ, ընելիքներնուս ցանկը։

«Պառնս — կոմսութիւն Շէլպեայ — ձէյմ տզայն ազջ կամ մեռած բունդին 300 տոլլար։ Լաովըրա — Տիք ու Լիւսի — այր և կին, 600 տոլլար։ Բօլի կնիկը իր երկու տղոցմովը, ազջ կամ մեռած, 600 տոլլար ...» Մեր գործողութեանց ցանկը աչքէ կ'անցընեմ, նայինք թէ քու բանդ ալ դիւրաւ յանձն կրնանք առնուլ։ — վերջը դարձաւ, Պ. Լոքէր, ըսաւ, Սրբինկէրն ու

Լամոնը այս եաքինեներուս եաևէն ղրկելու ենք։ Շատ տաեն է որ նշաներ ենք զանոնք։

— Բայց անոնք քիչ բանով զոհ չեն ըլլար գիտե՞ս, պատասխանեց Լոքէր։

— Դու հոգ մի՛ ըներ, ես տէէն բան կը յարմարցընեմ. գեռ անոնք շատ բանի գործի մէջ մտած չեն. յուսամ թէ ես զանոնք քիչ բանով զոհ կ'ընեմ, ըսաւ ու սկսաւ կարդալը շարունակել։ Այս վերջի եւ րեքին բանը, կրկնեց, դիւրին է. վասն զի կամ սպաննելու է զանոնք, և կամ սպաննուած ըլլալուն վրայ երդմունք ընելու է, ուրիշ բան չ'ուզեր. իսկ մէկալ մնացածներուն եաևէն խիտալը, ըսաւ՝ թուղթը ծալլելով, կրնանք քիչ մը ուշացընել ։... Հիմայ մենք մեր բանին գանք... Պ. Հէլի, երբոր այդ կինը գետին մէկալ կողմն եղաւ, դուն նորէն գինքը տեսար։

— Ինչ ըսել է, պատասխանեց Հէլի, այնպէս որոշ տեսայ, ինչպէս հիմայ զքեզ դիմացս անկուած կը տեսնեմ։

— Մէկը իրեն օգնե՞ց, որ ցամաքն ելլէ, հարցուց Լոքէր։

— Հրամեր ես։

— Շատ հաւանական է, վրայ բերաւ Մարք, որ գինքը մէկը իր տունը առած

ըլլայ. բայց թէ ոչ, բանը հոն է գիտնալը. ինչ կ'ըսես, Պ. Լոքէր։

— Ինչ պիտի ըսեմ. պէտք է այս գիշեր գետէն անպին անցնիլ։

— Բայց դաւակ չկայ, ըսաւ Մարք, գետն ալ ահագին սառերով ծածկուած է, ուսկից անցնիլը շատ վտանգաւոր բան է։

— Ես անհնակ բան չեմ գիտեր, պէտք է որ անցնինք, պատասխանեց Լոքէր հաստատ ձայնով ու պէմքով մը։

— Տեսնենք... վրայ բերաւ Մարք այլայլելով. բայց երբ ըզքեզ աս գիշերս ալ շատ մութ է... Ա՛յս ըսելով՝ ղլուխը պատուհանէն դուրս երկընցուց։

— Իմացայ որ դու կը վախես, Մարք, բայց ճար չկայ, պէտք է երթալ, թէկուս կ'ուզէ՛ը որ մէկ երկու օր ալ սպասէինք, ինչուան որ աս կոիկը ժամանակ գտնելով մեզմէ առաջ Անտրեասին՝ կամ ուրիշ կողմանէ Գանատայի սահմանապահները անցնի, հէ՞։

— Օ՛, ես ամենևին վախ ըսած բանդ չունիմ, պատասխանեց Մարք, բայց...

— Բայց ինչ, հարցուց Լոքէր։

— Նաւակ չկայ։

1. Սահմանապահ Գանատայի։

— Պանդոկապետին կնոջմէն լսեցի, որ այս գիշեր մարդ մը կայ՝ գետէն անպին անցնող, ինչ որ ըլլայ ըլլայ, մենք պէտք է որ անոր հետ անցնինք։

— Լաւ շներ ունի՞ք, հարցուց Հէլի։

— Հէ՛, հէ՛, սքանչելի շներ, պատասխանեց Մարք, բայց ինչ բանի կու գան. կնկանը մէկ հագուստը պէտք էր՝ որ հատուցանել տայինք անոնց։

— Հոս մէկերիու բան ձգեր է, պատասխանեց Հէլի ուրախութեամբ. արտորանօք փախչելու ժամանակ՝ շալն ու գլխարկը անկողնին վրայ մոռցեր է։

— Օ՛, այս ազէկ եղաւ, ըսաւ Լոքէր, տուր ինծի տեսնեմ։

— Բայց շները չըլլայ թէ կատաղաբար խեղճ կնկան վրայ յարձակելով վնաս մը ընեն, վրայ բերաւ Հէլի։

— Հըմ... այս ալ մտածելու բան է, կրկնեց Մարք. անցեալները Մըպայլ ըսուած տեղը՝ մեր շները գերխներէն մէկը պատառ պատառ ըրին. եանկէն ալ չկրցանք հատնիլ որ ողորմելին անոնց բերնէն ազատէինք։

— Ա՛յս տեսակ վաճառքներուն՝ որ իրենց պեղեցկութեան համար կը ծախուին, շները հարկաւոր չեն, ըսաւ Հէլի։

— Իրաւ է, վրայ բերաւ Մարք. թէ որ անիկայ տուն մը մտեր է, հներն ինչ բանի կրնան գալ. հները բաց դաշտերու մէջ ազէկ կը ծառայեն, ուր գերիները փախչելու ալ ըլլան՝ հները համարձակ եահնէն կրնան հասնիլ։

Լոքէր նոյն առենը վար իջեր էր՝ որ գետին մէկալ կողմն անցնող մարդուն ձրդ գալը հարցնէ, մէյ մ՚ալ վազելով վեր ելաւ. — Երթանք, երթանք, բսաւ, գետը անցնողն եկեր է, շուտ ըրէ Մարք։

Պարոն Մարք այն հանդիստ ու տաքուկ խուցէն ելլելուն վրայ ցաւելով, ախուր կերպով մը չորս կողմը նայեցաւ, ու մեծ զբաղուածութեամբ դուրս ելաւ։ Հէլէն՝ Լոքէրին հետ ընելիքնին որոշելէն վերջը՝ 50 տոլարն ալ չուզելով համրեց, ու այս մեծադրոյ ընկերութիւնը քակուեցաւ։

Եթէ մեր աղնիւ ու կիրթ ընթերցողնեբէն ոմանք ահաճութիւն մը զգան թէ ինչո՞ւ այս անպիտան ընկերութեան վրայ խօսքերնիս այսչափ երկընցուցինք, կը համարձակինք ըսելու՝ որ այս նախապաշարմունքը մեզմէ թողուն. վասն զի փախչող գերեաց որսորդութիւնը, ներեն մեզի ըսելու, մեր մէջ հիմայ օրինաւոր ու ազգասիրական արուեստ մը դարձեր է։ Քանի որ Ամերիկայի Միացեալ–Նահանգաց երկիրը՝ Միսիսիփիէն սկսեալ մինչև Խաղաղական Ովկիանոսը՝ մարմնոց ու հոգւոց ընդարձակ վաճառանոց մը դարձած է, և մեր ԺԹ դարուն հսկայաքայլ յառաջադիմութեանց պէս մարդկեղէն ստացուածքն ալ կ՚ընդարձակի ու առաջ կ՚երթայ, շատ տարի չ՚անցնիր որ գերեվաճառները ու գերեաց որսորդները Ամերիկայի տնտեսականաց կարգը պիտի դասուին։

Մինչեռ պանդոկին մէջ այս հանդէսները կը կատարուէին՝ Սամուէլն ու Անդրէասը իրենց ուղածը յաջողելուն վրայ ուրախ ու գոհ սրտով՝ վազելով տուն կը դառնային։

Սամուէլն ուրախութենէն ճամբան ըրածը չէր գիտեր. երբոր տուն մօտեցան՝ իր ուրախական երգերովը պռոշներովը և սուլելովը բոլոր անտառը կը թնդացընէր. վերջապէս ժամը տասն անցած՝ տանը բակը մտան։ Եղբօրի խաթունը որ մինչև այն աստեն անհանգիստ կը սպասէր, ասոնց ձիերուն ոտքին ձայնը լսելով՝ մէկէն պատուհանը վազեց, ու — Դո՞ւք էք, Սամուէլ, հարցուց, ինչպէս եղաւ։

— Պ. Հէլէն, խաթո՛ւն, հոն պանդոկը մնաց, խեղճը շատ յոգնած է։

— Հապա Եղիազա՞ն։

— Անիկայ Յորդանանէն անցաւ, ու ինչպէս որ կ՚ըսեն՝ հիմայ ինքը Քանանաւ երկիրն է։

— Ի՞նչ կ՚ուզես ըսել, Սամուէլ, պառաւսխանեց խաթունը, այլայլած ու գոյնը նետած, կարծելով թէ գժբաղդութիւն մը պատահած ըլլայ[1]։

— Խաթուն, Աստուած իրենները կը պաշտպանէ. Եղիազան անանկ հրաշալի կերպով Օհիոյ գետն անցաւ՝ որ կարծես թէ Աստուած հրեղէն կառքով վրնքն յափշտակեց տարաւ։

Սամուէլ իր տանտիկնոջը վիմայը կրօնքի վրայ մեծ եռանդ մը կը կեղծէր, ու սուրբ Գրոց նկարագրական պատմութեանց վրայ մեծ համարմունք մը կը ցուցընէր։

— Սամուէլ, հոս եկուր, ըսաւ Պ. Շէլպի, որ ինքն ալ պառաւհանն ելեր էր, ու եղածները պառակ խաթունիկ։ Եկուր երթանք, Եմիլիա, ըսաւ կնոջն ալ, ու թող մտաւ. այս ինչպէս մտեր ես ու կը զղջաս, դու ալ ամէն բանէ մէկէն կ՚այլայլիս։

1. Վախնալով որ չըլլայ թէ մեռած ըլլայ. Յորդանանէն անցնիլն ու Քանաանուհւ երկիրը մտնելը՝ այս աշխարհէս անդիի աշխարհը անցնել կարծելով։

— Ինչպէս չայլայլիմ, պառաւսխանեց խաթունը. մայրական զգացմունք չունի՞մ... երկուքնիս ալ պառաւսխանաւ ենք Աստուծոյ առջեւ այս ազգին համար.... Տէր Աստուած, մի յիշեր մեր այս մեղքը։

— Մե՞ղք մի... մեղքը ո՞րն է, պառաւսխանեց Եղիպի, չատսո՞ր ինչ ասոնցմանի կաթոլիկներուն մէջ խոհեր էինք։

— Քանի որ այս ըրածնիս կը մտածեմ՝ կը սարսափիմ. չեմ կրնար խիղճս հանդարտեցնել։

— Աղբէաս, հոս եկուր. ձօ սև աղբարներ արթընցէք, կը պոռար Սամուէլ բակին մէջ. սա ձիերը ախոռ տարէք։ Զբօսնիք որ ակռա գիս կանչեց. ու մէկէն նետս մտաւ արմաւենիէ գլխարկն ալ ձեռքը։

— Սամուէլ, ըսաւ Եղիպի, սա եղածը մէկիկ մէկիկ պառակ ինծի նայիմ. հիմայ Եղիազան ուր է պիտի։

— Տէր իմ, պառաւսխանեց Սամուէլ, ես իմ աչքովս տեսայ որ սառույցներուն վրայ ցատքելով գետին անդիի կողմն անցաւ. այսպիսի բան կենացս մէջ չէի տեսեր. իրաւցընէ հրաշք էր։ Գետին անդիի եղերքը մարդ մ՚ալ տեսայ որ օգնեց իրեն դուրս

ելլելու. բայց մշուշը վրայ հասնելով՝ երկուքն ալ աներևոյթ եղան, անոր համար չկրցայ ո՛վ ըլլալը իմանալ։

— Սամուէլ, կրկնեց Շէյլի, պատմածդ շինծու բան մը կ՚երևայ ինծի, սառույցներուն վրայէն ցատքելով գետէն անկին անցնիլը գիւրին բան չէ, բայց...

— Գիւրին... առանց Աստուծոյ յայտնի օգնութեանն ո՛վ կրնայ այնպիսի բան ընել. հիմայ պատմեմ հրամանքիդ թէ ինչպէս և ըզաւ։ Պ. Հէյլին և ես ու Անդրէասը գետեզերքի պանդոկին հասանք. ես իրենցմէ քիչ մ՚առաջ էի, այնչափ Ելիզան ձեռք ձգելու փափաք ունէի՝ որ ոեղս հանդարտ չէի կրնար կենալ։ Երբոր պանդոկին մօտեցանք՝ մէյ մ՚ալ ի՞նչ կը տեսնես... Ելիզան պատուհանը կեցեր էր, Հէյլին ու Անդրէասն ալ ետևէս հասեր էին. նոյն տեղն չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ՝ գլխարկս գլխէս վար ինկաւ, ես ալ այնպիսի պոռալ մ՚է փրցուցի՝ որ մեռելներն անգամ կրնային արթընցնալ։ Ելիզան ձայնս լսածին պէս իմացաւ ու ներս քաշուեցաւ. նոյն տեղն ալ պ. Հէյլի պանդոկին դէպ ի գետը կ՚երթար. Ելիզան ալ ուրիշ դռնէ մը կայծակի պէս դուրս ելաւ ու առջևէս շուտ մը անցաւ

դէպ ի գետը վազեց։ Հէյլի զանիկայ տեսածին պէս՝ սկսաւ պոռալ ու զմեզ կանչել, և մէկտեղ անոր հետևէն ինկանք։ Եզերքէն տասը ոտք հեռուն՝ սառույցի մեծամեծ կտորներ կը լողային ու մէկմէկու կը զարնուէին և մէյմէկ շարժական կղզիներ կը ձևացընէին։ Եւեն հասանք չհասանք ու հա հիմայ պիտի բռնենք ըսելու չձգաց, մէյ մ՚ալ այնպիսի սարսափելի ձայն մը հանեց որ լսած չունէի, ու ինքզինքը սառույցներուն վրայ նետեց. սառույցներն իրենց հաւասարակշռութիւնը կորսընցնելով՝ սկսան իրարու զարնուիլ ու ջրին տակն երթալ. իսկ ինքը այծի պէս մէկէն մէկալը ցատքելով անկին անցաւ...։ Այս կնկան ունեցած ուժը կարկէ զուրս բան մը կը կարծեմ ես։

Խոխոջունը որ Սամուէլին այն պատմութեանը տակն այլայլած՝ բազմոցին վրայ փռուեր էր, — փառք քեզ Աստուած, կանչեց, վերջապէս սրտ է ձեացիր, չէ մեռած, այս ալ ինծի բաւական է. բայց խեղճը ո՞ւր է արդեօք հիմայ։

— Աստուած գինքը կը հոգայ, խոխոջուն, պատասխանեց Սամուէլ՝ աչուըները երկինք վերցընելով. ինչպէս ժիշտ ըսած եմ, ինչ-

պէս հրամանքդ ալ, խաթուն, շատ անգամ կը զուրցես՝ Նախախնամութիւն մը կայ, և Աստուած իր կամացը կատարուելուն այլ և այլ միջոցներ կը գտնէ. թէ որ այսօր ես չըլլայի՝ խեղճ Եղիզան հազար անգամ բռնուած էր: Ես չէի՞ որ այս առաւօտ կամօք ձիերը փախուցի, և թողուցի որ մինչև կէսօր վազվըռտեն, ես չէի՞ որ ամենայն կերպով ջանք ըրի՝ որ այս իրիկուն Հէլի ճամբան հինգ վեց մղոն մոլորած քալէ. ապա թէ ոչ անիկայ ինչուան հիմայ խեղճ Եղիզան ձեռք ձգած էր. այս ամէն բան Նախախնամութեան շնորհքն է:

— Այդ տեսակ Նախախնամութեան շնորհքներուն վրայ լաւ կ'ըլլայ որ կարճ կապես, վրայ բերաւ ծանրութեամբ մը Պ. Շէվկի. ես չեմ ուզեր որ ինծի հետ գործ ունեցողներուն այսպիսի խարդախութիւններ ի գործ դրուին:

Ինչպէս որ ապա դիմաց՝ այսպէս ալ սեւերուն հետ բարկութիւն կեղծելը շատ դըժուար բան է, ապաքն ալ, սևերն ալ բանին էութիւնը շուտով կ'իմանան. Սամուէլն ալ ապէկ հասկըցաւ տիրոջը այս կեղծեալ բարկութիւնը, անոր համար փոյթը չեղաւ, բայց մէկէն ամփոփուեցաւ ու սկսաւ առջևը նայիլ:

— Իրաւունք ունիք, պարոն, ըսաւ, պէտք չէր ինծի այնպէս ընել. բայց խեղճ սև մը. շատ անգամ աւելի գէշ բան ընելու յարմար է քան թէ ազէկի. մանաւանդ երբոր Հէլիին պէս պարոն մը դիմացնին ելլէ. շիտակըատ մարդը ամենևին կրթութիւն վրան չի ցուցներ. և ինծի պէս խեղճ մարդն ալ կրնայ մէկէն հասկընալ անոր քանի սատկ արժելը իր անշնորհք կերպերէն:

— Ապէկ, ապէկ, վրայ բերաւ անպիէն խաթունը, որովհետև յանդգնքդ կը ճանչնաս, գնա հիմայ Գլոյէին իմ կոզմանէս ըսէ որ քեզի ու Անդրէասին կէսօրուընէ աւելցած քիչ մը ուտելու բան տայ, կարծեմ փորերնիդ անօթի պիտի ըլլայ, որովհետև կէսօրն ալ հանդիսատ կերակուր չկերաք:

— Շնորհակալ ենք, խաթուն, որ մեր վրայ այսչափ հոգ կը ցուցընես, պատասխանեց Սամուէլ, ու յարգանօք ծռելով՝ դուրս ելաւ:

Սամուէլ, ինչպէս պատմութեան կարգէն ալ կը տեսնուի, բնական հանճար ունէր, և մանաւանդ իրեն այն վարպետ կերպովը՝ որով ամէն բանի տակէն կ'ելլէր, կրնար

քաղաքական ընթացքի մը մէջ մեծ պաշտօնի հասնիլ։

Գոհ սրտով և ուրախութեամբ սիրտը խուզէն գուրս եկածին պէս, արմաւենիէ գլխարկը գլուխը սիմեց ու շիտակ խոհանոցը գնաց. — Հիմայ սա սեներուն ճառ մը խօսիմ, կ'ըսէր ինքիրեն, որ ամէնքն ալ զարմանքներէն մատերնին խածնեն. ասկէ աղէկ առիթ չէի կրնար գտնել։

Հոս պէտք է այս ալ ըսել որ Սամուէլին մեծ փափաքներէն մէկն ալ քաղաքական ժողովքներու երթալն էր, ուստի պ. Շէյլի երբոր կ'երթար՝ ինքն ալ ամէն անգամ անխափան հետը կ'երթար, վարպետութեամբ մը ներս կը մտնէր, ու բարձր տեղ մը կեցած՝ առնախօսաց աղէկ մը խօսածներն մաիկ կ'ընէր, ու վերջը գուրս կ'ելլէր զուարճալի ու ծիծաղական կերպերով իրեն գերեկիցներուն առջեը կը ձևացընէր։ Թէպէտև իրեն ունկնդիրները իրեն պէս խոփշիկներ էին, բայց շատ անգամ մեծաւ հաճութեամբ կը տեսնէր ունկնդրաց մէջ սպիտակներ ալ, որ ծիծաղելով իրեն մաիկ կ'ընէին. ուստի այս կերպով ճարտասանի անուն հաներ էր իր նմանեցոց մէջ, ու օր օրուան վրայ աւելի պատիւը

կը մեծնար. ինքն ալ առիթ մը ձեռքէ չէր փախցըներ։

Ֆլոյէի ու Սամուէլին մէջ շատոնց ի վեր հակառակութիւն մը կար, ու մէկմէկու հետ միշտ պաղութեամբ կը վարուէին, բայց նոյն օրը անօթութիւնը սիրտ ըլլալով՝ Սամուէլ ուզեց կերպը փոխել. ուստի հանդարտ կերպով մը Ֆլոյէին առջեն ելաւ, ու իր հալածեալ եղբօրը պաշտպանութեանը համար նեղութիւն քաշողի մը պէս՝ սիրտը կոտրած նստաւ. ու Ֆլոյէին պատմեց խեղճութեան հրամանը. բայց միշտ Ֆլոյէն խոհանոցին մէջ մեծ ճանչնալ ձևացնելով՝ աւելի ազատ չանքի կերպ բանեցուց։ Ուզածը յաջողեցաւ. Ֆլոյէն Սամուէլին իրեն ցուցած յարգանքներէն թևերն ուռած՝ գինքը սեղանի մը դիմաց նստեցուց, ու ամէն ուզածը տալով՝ պէտք եղածին պէս գոհ ըրաւ զանիկայ։

Բոլոր գերիները խոհանոցը լեցուեր էին, որպէս զի եղածը լսեն. ալ Սամուէլը տեսնալու էր, յաղթանակին վայրկեանն հասեր էր. աներևոյթ ճարտասանութեամբ շատ հեղ կրկնեց նոյն պատմութիւնը, ու միշտ նոր նոր կերպեր ու խորհրդածութիւններ աւելցընելով՝ իրականէն աւելի կերպարանք մը կու տար պատմութեան։ Սամուէլին պատմած

ժամանակ՝ սևերուն ունեցած ուրախութիւնը անկարելի է նկարագրել. երբոր անոնք բարձրաձայն կը ծիծաղէին, կը պռռային, կը կանչուըռտէին՝ ինքը ծանր կեցած խոլոր մոլոր մէկուն մէկալին կը նայէր, և մեծ մեծ վճիռներ կ'որոտար։

— Ինծի նայեցէք, բարեկամք իմ. ան որ ուզէ մեզմէ մէկու մը պակչիլ՝ ամենուս ալ կը պակչի, ըսաւ՝ հնպհահաւի ազգը մը շողացնելով. սկզբունքը մէկ է... ար վաճառականը կ'ուզէ գայ մեզմէ մէկը գնելու համար, ես ահա կեցեր եմ... ինծի նկէք, ես ան մարդուն խելքը գլուխը կը բերեմ։ ... Ես ինքզինքս ձեզի համար կը զոհեմ, ձեր իրաւունքը, եղբարք իմ, պաշտպանելու համար՝ թէ որ հարկ ըլլայ՝ կեանքս ալ կը նուիրեմ...

— Բայց, Սամուէլ, ըսաւ Անդրէաս, որ մինչև ան ատեն լուռ կեցեր մտիկ կ'ընէր, քու հիմակուան խօսակցութիւնդ առաւօտեան ըրածիդ հետ չի համեմատիր. առաւոտ կ'ըսէիր որ Եղիան բռնելու համար Հէլիին օգնելու պիտի երթաս։

— Դու լուռ կեցիր, Անդրէաս, պատասխանեց Սամուէլ իշխանական կերպով մը. դու պէտ ապշայ ես, ամէն բանի խելքդ չի հասնիր. տղաք մարդու մը գործոցը ներքին խորհրդոյն չեն կրնար թափանցել։

Անդրէաս այս խօսքին վրայ ձայնը կարեց ու մէկդի քաշուեցաւ. — Ես, կրկնեց Սամուէլ, խղճմտանքով մտածեցի. կը կարծէի որ ատոր կ'ուզէ Եղիպային բռնուիլը, անոր համար որոշեցի որ հանէն երթամ. բայց երբոր իմացայ՝ որ խաղեցողը չ'ուզեր՝ խըղճմըտանքս աւելի շարժեցաւ, վասն զի խաղեցողին կողմը բռնելը միշտ աւելի աղէկ ու ապահով է։ Հիմայ իմացայ թէ ինչպէս ես միշտ իմ խղճիս ազգմանցը կը հանգիմ. ես իմ սկզբանցս մէջ հաստատուն եմ. այո՛ հաստատուն եմ, կրկնեց՝ հաւու վիզ մը խածնելով. ի՞նչ բանի կու գայ սկզբունքը՝ թէ որ մարդ հաստատուն չըռնէ զայն։ — Ա՛ս Անդրէաս, կրծէ սա ոսկորը, վրայէն պես միս կ'ելլէ։

Բոլոր գերիները Սամուէլին այս ճարտասանական զուրցուածքներուն՝ բերանին բաց մտիկ կ'ընէին. աս որ տեսաւ՝ նորէն սկսաւ խոշոր խոշոր ջարդել։

— Յարատեւութիւնը, ըսաւ նրբախօս ճարտասանի մը պէս, յարատեւութիւնը այնպիսի բան մ'է՝ որ շատ մարդ աղէկ չէ լմըբռնած։ Մէկը այսօր կ'ելլէ ջերմեռանդ

բան մը կը հաստատէ, վաղը անոր հակառակը կը գործէ. ամիկ մարդը հաստատուն միաք մը չունի։ — Անդրէաս, սա կարկանդակին կաորն ինծի նեաէ։ — Բայց օրինակով մը բացատրենք. յուսամ թէ պարոնայք և խանումնայք կը ներեն ընելի բազդատութեանս։ Ես կ'ուզեմ այս խոտի դէզին վրայ ելլել. սանդուղս այս կողմը կը դնեմ, աղէկ չէ. չեմ պնդեր, այլ կ'առնում անդիի կողմը կը դնեմ. վերջապէս դէզին վրայ կ'ելլեմ. յաջողութիւն չէ՞ ըրածս. որ կողմէն կ'ուզէ ըլլայ, վախճանն է այն դէզին վրայ ելլել. կը հասկընաք։

— Իրաւ շատախօսութեան մէջ ալ յաջողութիւն ունիս, մոմոց քթին տակէն Բլոյէ, որ գլխուն գալիք զժբազդութիւնը մտածելով՝ արտմութիւնը կ'աւելնար։

— Այո, ըսաւ Սամուէլ՝ ոտք ելլելով, այս եղբայրք իմ և քորք, ես սկզբանց աէր մարդ եմ. և այս բանիս վրայ շատ ուրախ եմ. սկզբունք ըսածդ աէն ժամանակ հարկաւոր է, թէ հիմայ և թէ վերջը։ Ես հաստատուն եմ իմ սկզբանցս վրայ. և հազար անգամ յանձն կ'առնում կրակը մանել այրիլ՝ քան թէ անոնցմէ հա կենալ. ճակատս բաց ի մահ կը պիտեմ, և բարձրաձայն կ'ա-

պազակեմ թէ արիւնս կը թափեմ իմ սկզբանցս համար, իմ հայրենեացս համար, ընկերութեան ընդհանուր օգտին համար։

— Է՛, բաւական է, բաւական, ըսաւ Բլոյէ. սկզբունքներդ մէկն ալ պիտի ըլլայ երթալ պառկիլ, և ոչ թէ այսչափ հոգւոյ մինչև առաւօտ քունը փախցընել։ Իսկ դուք, տղաք, թէ որ չէք ուզեր խարազանին ձայնը լսել՝ ելէք պառկելու գնացէք։

— Է՛յ, ա՛լ բաւական է սևեր, ըսաւ Սամուէլ՝ արմաւենիէ գլխարկը շարժելով. ես ձեզի իմ օրհնութիւնս կու տամ. գնացէք պառկեցէք, որ միշտ խելքով վարուիք։

Այս սրատաշարժ օրհնութենէն ետև՝ գիւղերը ցրուեցան, ու ժողովքն ալ լուծուեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Աստեղակալն ալ վերջապէս մարդ է։

Զարմարուն խուռնի մը մէջ, ուր կրակարանին բոցը երեկոյեան վերջաճաշիկի համար պատրաստուած սեղանին վրայի գաւաթներէն ու մաքուր և փայլուն թէյամա-

նէն կ՚անդրադառնար, Պէբա անունով ա-
տենապալը կրակին քով նոտած՝ կօշիկները
կը հանէր ու զոյգ մը գեղեցիկ մուճակ կը
հագնէր, որոնք իր կինը բաներ էր՝ երբոր
ինքը ատենապալաց ժողովէն գնացեր էր:
Խաթունն ալ սեղանին հարկաւոր բաները
կարգի կը գնէր, և երբեմն երբեմն կը զա-
նար ու ազաքը կը չխէր որ հանդարտ կե-
նան:

— Թոմիկ, գրան հետ մի խաղար. ա-
ժենեին հանգիստ պիտի չկենաս... Մարի-
ցա... Մարիցա, կատուին պոչէն մի քա-
շեր, խոզ ատ խեղճ կենդանին, մի ճուտցը-
ներ. Յակոբ, սեղանին վրայէն վար իջիր:

— Չես գիտեր, բատւ էրկանը՝ երբոր վայե-
կեան մը հանգիստ գտաւ, թէ ինչպէս յան-
կարծակիի եկանք, վատն գի ամենեին յոյս
չունէինք որ այս իրիկուն տուն գառնատ:

— Հազիւ թէ քիչ մը ազատեցայ խոր-
հըրդարանէն, բատւ ատենապալը, գոնէ այս
գիշեր հանգիստ քուն մ՚ըլլամ... հոգիս բե-
րաս եկեր է. գլուխս ալ կը ցաւի:

— Կ՚ուզե՞ս քիչ մը օդի տամ, հարցուց
կնիկը:

— Չէ, չէ, Մարիամ. համով ու տաք
թէյ մը, ան բաւական է, ոգելից ըմպելիք

չեմ ուզեր...: Ինչ աշխատութիւն է եղեր
օրէնսդրութեան պաշտօնն ալ:

Եւ քիչին տակէն ծիծաղեցաւ, իբր թէ
հայրենեաց համար զոհ կ՚ըլլայ:

— Նայինք խորհրդարանին մէջ ինչ նոր
բան հանդիպեցար, հարցուց կինը, երբոր
սեղանի պատրաստութիւնները լմընցուց:

Պէբաին խաթունը սովորութիւն չունէր
ախորժեան բաներուն հետաքրքրութիւն ը-
նելու, վասն զի զբաղելու բաւական բան
ունէր. անոր համար զարմանալով մը՝

— Նոր բան չկայ, պատասխանեց ա-
տենապալը:

— Լսեցի որ նոր օրէնք մը գրուիր է,
որ կ՚արգիլու որ գնացող վթխոտական գերիներուն օգնութիւն չըլ-
լուի: Իրաւ, լսեր էի որ խորհրդարանին
մէջ այնպիսի խօսք մը եղեր է, բայց ոչ
երբեք կրցայ ես գիս համոզել՝ որ քրիստո-
նեայ օրէնսդիր ժողով մը կարող ըլլայ այն-
պիսի օրէնք մը հաստատել:

— Բայց Մարիամ, կը տեսնեմ որ օր
ատուր քաղաքագէտ ըլլալու վրայ ես:

— Իմ պիտացս ձեր քաղաքագիտութիւնը
ոտակ մ՚ալ չ՚արժեր. միայն այս կը մտա-
ծեմ՝ որ եթէ այդպիսի անիրաւ օրէնք մը

հաստատեն՝ քրիստոնէութեան ու մարդկութեան դէմ ըրած կ'ըլլան...։ Յուսամ թէ այսպիսի օրէնք չեն հաստատեր։

— Հիմայ քեզի պատմեմ խորհրդարանին մէջի եղած խօսքերը. ուզեցին օրէնք մը դնել, որ Քէնզբըքիի հանքէն փախչող գերիներուն օդնութիւն չըլլայ։ Գերեհաններըը այնչափ ըրին՝ որ վերջապէս Քէնզբըքցիները սկսան բողոքել. ուստի խաղաղութեան համար պէտք եղաւ՝ որ այս օրէնքը մեր նահանգին մէջ ալ հաստատենք։

— Ինչ... ասով արգելուած է ուրիշ մեզի ապաւինող խեղճերը գոնէ պիշեր մը տուներնիս պահելու, քիչ մը կերակուր ու հագուստ տալու, և թողլու որ ճամբանին շարունակեն։

— Հրամեր ես, սիրելի, ապա թէ ոչ՝ իրենց գործակից եղած կը համարուինք։

Մարիամ՝ որ բնութեամբ վախկոտ ու ամչկոտ էր, այս խօսքերս լսածին պէս՝ կարծես թէ ինքիրմէ դուրս ելաւ, երեսը կարմրցաւ ու նեղանալով մը։

— Ինչ կը կարծես, սիրելի, լսաւ իր էրկանը, այս օրէնքը արդար ու քրիստոնէավայել բան է։

— Կը յուսամ որ շատ չես սրտոզիր,

պատասխանեց առնակալը, երբոր լսես որ ես ինքս ալ նոյն օրէնքը հաստատողներէն մէկն էի։

— Ամո՛ր, կրկնեց կնիկը, ես այս բանս քեզմէ չէի յուսար ամենևին... խեղճ աղորմելի գերիներ, անօք և անօգնական...։ Այս անիրաւ ամօթալից և աւելի օրէնքը չպատհոդներէն առջիր ես պիտի ըլլամ, և յուսամ թէ առիթ չի պակսիր։ Ինչ կարդէ պատս հրաման է. ատ ինչ ժամանակներու հասանք, որ ես իմ առնս մէջ պիտի չկարենամ իմ ազատութեամբս խեղճ ու տառապելոկ տառապած մ'ընդունելու. մինչ դերի ըլլալուինին ու միշտ բանութեան տակ ընկճուելուինին՝ մարդասիրութեան գուռը գոց պիտի ըլլայ անոնց դէմ։

— Բայց Մարիամ, մէկ մ'ալ ինծի մըտիկ ըրէ. քու զգացմունքներդ շատ վսեմ ու մարդասիրել են, անոր համար ինծի ալ ասկէց առքը աչ աւելի սիրելի պիտի ըլլաս. բայց պէտք չէ որ մեր սրտին զգացմունքները մեր գաղութութիւնը շփոթեն։ Խօսքերնիս առանձնական մեր զգացմունքներուն վրայ չէ. հասարակաց բնդհանուր օգուտը մտածելու է, տարաձայնութիւնը այնչափ սիրեր է՝ որ խաղաղութեան համար առան-

ձնական զգացմունքները պէտք է մէկդի դնել. ինչ պիտի ընես:

— Ես քաղաքականութենէ ամենևին չեմ հասկընար, բայց սուրբ Գիրքս կը պատուիրէ՝ որ քաղցեալդ կերակուր տամ, ծարկեցուն զգեստ հոգամ, պշտացեալները մխիթարեմ. ուստի ես սուրբ Գրոց խօսքին կ'ուզեմ հետևիլ:

— Իսկ թէ որ քու այս կերպ վարմունքդ հասարակաց ընդհանուր դժբաղդութեան մը պատճառ ըլլայ...

— Աստուծոյ հնազանդ ըլլալը՝ ոչ երբեք հասարակաց չարիք մը կրնայ հասցընել, կարելի բան չէ. ամենէն ապահով ճամբան Աստուծոյ պատուիրանացը հնազանդիլն է:

— Բայց նայէ, Մարիամ, ինչ կ'ըսեմ. քեզի հիմայ...

— Բաւական է բաւական, ինչ կ'ուզես ըսէ, բոլոր գիշերս ալ խօսիս՝ դիս չես կրնար համոզել: Հիմայ լինծի ան ըսէ. եթէ յանկարծ մէկ խեղճ փախստական մը անօթի ու ծարաւ և ցրտէ փայտ գարձած՝ գայ քեզի ապաւինի, փախստական է ըսելով կը վռնտա՞ս զինքը, թէ արդեօք...

Աաենակալը դժբաղդաբար[1] մարդասէր ու բարեսրտին մէկն էր, և ոչ երբեք սիրտ ըրած էր իրեն ապաւինող փախստական գերիները վռնտելու և կամ մատնելու. կնիկն ալ աղէկ գիտէր անոր սիրտը, ուստի անոր համար համաձակաբար վրայ կու տար: Աաենակալը իր կնոջը հարցմունքին պատասխան չտալու համար՝ սկսաւ գրպանէն թաշկինակն հանելով՝ ակնոցին ապակիները մաքրել, ու մէկ կողմանէ ալ հազալ կը ձևացընէր: Կնիկը տեսնելով իր էրկանը այսպէս անպատասխանի մնալը, շուտով վրայ բերաւ.

— Ես շատ կ'ուզէի որ մէյ մը վռնտէիր ... օրինակի համար՝ ձեան ժամանակ փախստական կնիկ մը գար ու քեզմէ ապաւինութեան տեղ ուզէր, դու ալ դուրս վռնտէիր կամ առնէիր բանտ դնել տայիր:

— Ծանր պարապ մ'էր, որ պէտք էր ընէի, պատասխանեց աաենակալը գաղն ձայնիւ:

— Պաքրաք մը... գոնէ աս բառը մի գործածեր. այդպիսի անիրաւ հրամանը՝ դուն ալ գիտես, որ ոչ պարապ է և ոչ ալ պարապ

1. Այս բառս դիտմամբ գրուած է իբրեւ Գերեհասնից դէմ օրէնք դնողները ծաղրելու համար:

պիտի կարենայ ըլլալ։ Թէ որ գերի ունեցողները կ'ուզեն որ իրենց գերիները չփախչին՝ թող հեռերնին ազէկ վարուին. ահա այս է իմ ըսելիքս։ Թէ որ գերի ունենալի, ինչ որ Աստուած չընէ, հաստատութեամբ կրնամ ըսել՝ որ ոչ ինծի և ոչ ալ քեզի կը փախչէին. երբեր անոնք գոհ ըլլան՝ ոչ երբեք աչերնին կը շարժին. կամք ալ ուենան՝ սովէն և ցրտէն, ու վախէն որ չըլլայ թէ ձեռք ինկնան ու սանջուին, մինչև վերջին խեղճութիւն չհասնին ու սաստիկ բռնութեան տակ չհծծեն՝ փախչիլը և ոչ մաքերնէն կ'անցնի։ Ինչ օրէնք որ կ'ուզեն դնեն. ես գերիներուն ոչ երբեք դէմ պիտի դնեմ, և յուսամ որ Աստուած ալ ինծի կ'օգնէ։

— Կեցիր, Մարիամ, մէյ մը ես ալ իմ պատճառներս ըսեմ...

— Ես քու պատճառներդ մանիկ ընելու կամք չունիմ, մանաւանդ այս նեղութիւս վրայ։ Դուք որ քաղաքագէտ կ'ըսուիք՝ ամէն բան կը խառնափնդորէք, պարզ բանի մը մէջ ալ հազարումէկ շփոթութիւն կը ձգէք, ասոր համար քաղաքագիտութիւն է ըսելով՝ ձեր առանձնական զգացման դէմ ալ որոշմունք կու տաք։ Ես զքեզ ազէկ կը ճանչնամ, սիրելի, դու ալ ինծի պէս այս օրէնքը արդար չես գտած մաքէդ, և ինծմէ աւելի ոչ երբեք պիտի հնազանդիս այն օրէնքին։

Նոյն միջոցին մէյ մ'ալ ծերուկ մը գլուխը դռնէն ներս խոթեց, ու — Խաթուն, ըսաւ, կրնա՞ս մէյ մը շնորհք ընել խոհակերոցը հրամել։

Աեներակալը քիչ մը հանդչած ըլլալով գրասեղանին առջևն անցաւ ու սկսաւ լրագիրները խառնել։

Շատ չանցաւ՝ կինը վազեց գարձաւ ու արտօրինօք գինքն ալ կանչեց, ու երկուքը միասեղ խոհակերոցը մտան։

Մանկահասակ ու վայելչադէմ կնիկ մը աթոռի մը վրայ կիսամեռ ինկած՝ հոն մնացեր էր, պզտիկ ազայ մը գիրկը սեմած. հագուստը ազատ ու պատըռտած, ոտաբոները բորիկ, վիրաւոր ու արիւնլուայ։ Գըծագրութենէն կ'իմացուէր՝ որ այն արհամարհեալ ցեղէն էր, այսու ամենայնիւ իր դէմքին վրայ կ'երեար փափուկ ու ախուր գեղեցկութիւն մը։

Աչն առտպեալ կերպարանքն ու սառուցեալ անդամները տեսնելով, որոնց վրայ կարծես թէ համաց համաց մահուան ըս-

տաւերները կը տարածուէին, այլայլութենէն առնակալին շունչը բռնուեցաւ. իսկ խաչմուտն ու Գինա պառաւ ազախինը խեղճ կնիկը արթնցընելու եռանդ եղան. սև ծերուկ ծառան ալ ազուն ոտքի ամանները ու գուլպաները կը հանէր՝ որ անոր տառած տուրքները տաքցնէ։

— Խե՛ղճ կնիկ, կ'ըսէր Գինա, ինչպէս ալ յանկարծ ինկաւ մարեցաւ, կ'երեայ թէ կրակը գլխին վարկաւ, կամ գրպէն ցուրտ ցուրտ գալով՝ յանկարծակի տաքութիւնը այլայլութիւն վրան բերաւ. խեղճը երբ ներս մտաւ՝ բան չունէր, քիչ մը տաքնալ ուզեց, և հազիւ թէ ուսկիցը կու գաս ըսելուս չմնաց, մէյ մ'ալ այսպէս ինկաւ մարեցաւ։ Խե՛ղճ կնիկ, սա ձեռուընները նայեցէք, այնպէս փափուկ են՝ որ կարծես թէ ամենևին չէ աշխատած։

— Խե՛ղճ ազջիկ, լսաւ խաչմուտը։ Մէյ մ'ալ մարած կնիկը խոշոր ու սև աչուրնները բացած՝ իրեն նայեցաւ. ու յանկարծ երեսը պատ գարձած՝ սաք եկաւ, — Ո՛ւր է Հենրիկս, տարի՛ն Հենրիկս, պոռաց։

Տղան անպիէն մօրը ձայնը լսելով՝ ծառային գրկէն վար ցատքեց ու մօրը քով վազեց. մայրը գինքը գիրկն առաւ ու սիրե-

լով, — Ո՛հ, հոս է, հոս է, հառաչեց. ու վերջը խաչմուտն պառնալով, — Կ'ազաչեմ խաչմուտ, ըսաւ հեծեծանօք, օգնէ մեզի, Թող մի տար որ գան զմեզ գանեն։

— Մարդ մ'ալ ձեզի հոս միասս չի կրնար ընել, պատասխանեց կնիկը, հոս ապահով է, բանէ մ'ալ մի վախնար։

— Աստուած օրհնէ զձեզ, վրայ բերաւ խեղճը, ու երեսը ձեռուընովը գոցելով՝ սկսաւ հառաչելով արցունք թափել։ Իսկ ազան տեսնելով որ մայրը կու լայ, կ'ուզէր անոր ծնգաց վրայ նստիլ։

Խաչմուտն անուշ խօսքերէն ու ցուցած ինամքէն խեղճ կնիկը կամաց կամաց հոգի առաւ. շատ մը կրակին գլխուց անկողին մը պատրաստեցին ու կնիկը ազան գիրկը՝ խորունկ քուն մտաւ. այնչափ չանացին որ իր հանգստեանը համար ազան ուրիշ անկողնի մէջ գնեն՝ բայց կարելի չեղաւ, քնացնելու ժամանակն անգամ ազան բազուկն առած կեցեր էր, սաստիկ երեակայութենէն՝ կարծելով որ ամէն վայրկեան գիմացը մէկը կեցած ազան գրկէն յափշտակել կ'ուզէ։

Առեւտրականը և իր կնիկը խուճապին պատճառն. ամենևին նախընթաց խօսակցութեանց նշան մը չտալով. պարոնը լրագիրը ձեռք

առաւ, խաթունն ալ պիմացը նստած կար կ'ընէր։

— Շատ հետաքրքիր եմ սա կնիկան ալ ըլլալը իմանալու, ըսաւ վերջապէս աաենակալը՝ լրագիրը վար դնելով։

— Երբոր արթընայ՝ ան աաեն կը հարցընենք կ'իմանանք, պատասխանեց խաթունը։

— Նայէ ինչ կ'ըսեմ... քիչ մը լուս կենալէն վերջը վրայ բերաւ աաենակալը։

— Ի՞նչ։

— Սա քու հագուստներդ մէկը չե՞ս կրնար սա կնոջը տալ... քիչ մը վրան կը յարմարցընենք... վան պի հասակը աչքիս քեզմէ քիչ մը աւելի երկայն երեւցաւ։

— Տեսնենք, պատասխանեց խաթունը ծիծաղելով մը։

— Նայէ, ինչ կ'ըսեմ, կրկնեց աաենակալը...։

— Ինչ պիտի ըսես նայինք։

— Աղէկ կ'ըլլար որ քու հին կրկնոցներդ մէկն ալ տայիր, խեղճը վրայի հագուստ մ'ալ չունի։

Նոյն միջոցին Դինա ներս մտաւ ու ըսաւ թէ օտարական կինն արթընցեր է ու խաթունը կը կանչէ։ Պ. Պէրա ու խաթունը ելան իրենց երկու մեծ տղաքը միասեղ խոհակերոցը գնացին. իսկ անոնցմէ պզտիկները նոյն տաեն պառկելու ղրկեր էին։

Փախստականը կրակին քով նստեր էր, և ախուր ու վհատեալ աչուըներով կրակին բոցը կը դիտէր։

— Չե՞ս կանչեր ես, ըսաւ խաթունը առուշ կերպով մը.... յուսամ թէ քիչ մը հանգչեցար։

Խեղճը առանց պատասխան տալու՝ երկայն հառաչանք մ'ըրաւ, ու այնպէս խեղճ ու ազաչական աչուըներով խաթունին երեսը նայեցաւ, որ չկրցաւ զթասիրտ կնիկը արցունքը բռնել։

— Աժենեին բանէ մ'ալ վախ մի՛ ունենար հոս, ամէնքնիս ալ քեզի հետ ենք. հիմայ դու ինծի ան ըսէ, սիրելի, թէ ուսկից կու գաս, ու ինչ բանի կարօտութիւն ունիս։

— Ես Քէնդրքիէն եկայ, պատասխանեց փախստականը։

— Ե՞րբ, հարցուց անգիէն աաենակալը։

— Այս իրիկուն։

— Ինչպէս գետէն անցար։

— Սատյգներուն վրայէն։

— Ինչ... սատյգներուն վրայէն, հար-

ցուցին բոլոր հոն գտնուողները զարմանալով։

— Հրաժեր ես, պատասխանեց օտարականը մեղմով. Աստուծոյ օգնութեամբը սառոյցներուն վրայէն ցաքելով անցայ. վասն զի հակէս հասեր՝ պիս բռնել կ'ուզէին. ուրիշ ճամբայ ալ չկար։

— Ինչ կը լսեմ, ըսաւ անպիէն վիրը յիշուած սև ծերուկը՝ որ Քաչոյ կ'ըսուէր, կաթը կաթը սառոյցներուն վրայէն ինչպէս անցար...։

— Ո՛հ, գիտեմ, գիտեմ, պատասխանեց փախստականը. բայց Աստուած օգնեց ինծի ու վերահաս վտանգէն պիս ազատեց. թէ որ չանցնէի՝ պէտք էր որ հոն մեռնէի։ Աստուծոյ կարողութեան չափը մարդ չի կրնար գիտնալ մինչև որ փորձը առած չըլլայ։ — Այս խօսքերուս տակն խեղճ կրնկան աչուրները լեցուեցան։

— Գերի՞ էիր դու, հարցուց Պէրա։

— Հրաժեր ես, Քենդլըքիի հարուստ հողատէրներէն մէկուն գերին էի։

— Տէրդ քեզի հետ ապէկ չէ՞ վարուեր, ինչ, կը չարչարէ՞ր զքեզ։

— Չէ, պարոն, չէ, աէրս շատ ազնիւ մարդ էր։

— Հապա խաթինդ խիստ էր։

— Ո՛հ, չէ, պարոն, չէ. իմ խաթունս գիտ իր զաւկին պէս կը սիրէր։

— Ինչ եղաւ ուրեմն որ այնպիսի հանգիստ տեղը թողլով, այսպիսի վտանգներու մէջ ձգեցիր դու զքեզ։

Կնիկը այս խօսքիս վրայ ուշադրութեամբ խաթունին երեսը նայեցաւ, ու տեսնելով որ սևեր հագած էր, — խաթուն, ըսաւ յանկարծ, կ'երևայ թէ զաւկընեռէդ մէկը մեռած պիտի ըլլայ։

Այս անակնկալ հարցմունքը խեղճ խաթունին միտքը ախուր յիշատակ մը ծորացուց. վասն զի հազիւ ամիս մը կար՝ որ իր զաւկընեռէն մէկը գերեզմանն էր դրեր։

Պ. Պէրա կռնակը դարձուց ու գէպ ի պատուհանը գնաց. իսկ խաթունը լալով՝ — Ինչո՞ւ իմծի այս հարցմունքը կ'ընես, հարցուց. սիրելի զաւակ մը կորսընցուցեր եմ։

— Հիմայ իմ վիճակս ալ կրնաս ըմբռնել, պատասխանեց կնիկը. ես ալ քիչ առաջուան մէջ եռեւէ եռու երկու զաւակ կորսնցուցի. և ես ձեռքովս զանոնք գերեզման դրի...։ Այսկայ միայն մնացեր էր, որ գիշեր ցորեկ քովէս չէի հեռացներ,

իմ մէկ հաւիկ ուրախութիւնս ու մխիթարութիւնս էր։ Ձինքն ալ, խաթուն, կ'ուզէին ձեռքէս յափշտակել ու ծախել. ազայ մը՝ որ իր կենացը մէջ մօրը քովէն ոչ երբեք հեռացեր է, միտակուկ առնուլ հարաւային երկիրները ղրկել։ Ա՛լ չկրցայ, խաթուն, պիտանալ. մանաւանդ երբոր իմացայ որ զաշինքն ալ հաստատուեր է ու աչքս սառ բազրեր է, գիշերանց ոտաս առի ու փախայ։ Գնացի՝ տիրոջս գերիներէն երկու հոգի հետս առած՝ եանէս ինկաւ, և հասան ինծի ու այնչափ մօտեցան՝ որ խօսակցութիւննին կը լսէի. ա՛լ ճար մը չգտնելով՝ ինքզինքս գետին մէջի սառոյցներուն վրայ նետեցի, ու ա՛լ չեմ գիտեր թէ ինչպէս գետէն անցայ. այսչափը միայն միտքս է՝ որ գետին ասպիի եզերքը մարդ մը ձեռքէս բռնեց ու դիս թումբին վրայ հանեց։

Այս բանս պատմելու ժամանակ՝ խեղճ փախստական կնկան սիրտը այնպէս մորմոքեր ու բռնուեր էր՝ որ և ոչ կաթիլ մը արցունք աչքէն կը վազէր, իսկ մաիկ ընդոհները՝ սրտերնին եկած՝ կու լային։

Պ. Պէքրին երկու ազաքը զուր տեղը գրպաննին թաշկինակ փնտռելէն եաև՝ չգըտնելով՝ մօրերնուն հագուստովը երեսնին գո-

ցեցին ու սկսան լալ և արտասուքնին սրբել։ Խաթունն ալ երեսը թաշկինակովը գոցած կու լար. անկին պառաւ Գինան խոշոր արցունքներ թափելով՝ — Տէր, ողորմէ մեզի կ'ըսէր. — ինչպէս նաև Քուչոյ ծերուկն ալ շապկին թեովը աչուըները սրբելով՝ նոյնպիսի հառաչանքներ կ'արձակէր։

Իսկ առենակալը քաղաքական պաշտօնեայ ըլլալով՝ պէտք չէր որ հասարակ մահկանացուի մը պէս ինքն ալ լար. ի վերայ այսր ամենայնի պատուհանին դարձած՝ ակնոցին ապակիները կը մաքրէր, ու երբեմն երբեմն իր հեկեկալը չիմացընելու համար կը թքնէր ու քիթը կը սրբէր... սակայն աչուըները լեցուեր էին, բայց լալը կը չնար բռնել...։ Քիչ մ'առեն պատուհանին պիմացը այնպէս կենալէն վերջը՝ դարձաւ յանկարծ փախստականին քովը եկաւ, ու ըսաւ. «Զրսի՞ր որ ազէկ ու բարեսիրտ աէր մ'ունէիր»։

— Չրամեր ես, պատասխանեց կնիկը, ոչ երբեք պիտի մոռնամ. խաթունս ալ ինծի ամէն բարիք կ'ուզէր. բայց երկուքին ալ ձեռքէն բան չէր գար։ Պարաքի տակ ընկեր, և այնպիսի մարդու մ'ալ ձեռք մատնուեր էին՝ որ բռնապատուած էին անոր ա-

մէն ուզածը կատարել։ Այս բաներս ալբ իր կնոջը պատմելու ժամանակ՝ ես ալ լսեցի. բարեսիրտ խաթունս՝ իմ ազատս համար այնչափ ազաչեց, միջնորդութիւն ըրաւ, բայց ալբս պատասխան կու տար, որ անօգուտ է, վասն զի գաշինքը արդէն ստորագրուած է. ես ալ երբ այս լսեցի՝ ազատ առի ու անէն փախայ. վասն զի այս է միայն իմ մէկհատիկ ակնկալութիւնս ու մխիթարութիւնս. թէ որ ասիկայ ալ ձեռքէս յափըշտակեն՝ ինծի համար ամէն բան կը լմընայ։

— Էրիկ ունի՞ս։

— Հրամեր ես, բայց այն ալ ուրիշ ախրոջ մը ձեռք է. ալբը այնպիսի խիստ մարդ է՝ որ ոչ երբեք թոզ կու տար որ զայ մէյ մը ինծի հետ տեսնուի, և օր օրուան վրայ խստութիւնը կ'աւելցընէր. սպառնացեր էր ալ որ վնասը հարաւային կողմի գերեզմանոցներուն կը ծախէ։ Կարծեմ մէյ մ'ալ մէկզմէկ տեսնելիք չունինք այս աշխարհիս վրայ...

Այս վերջի խօսքերս այնպիսի հանգարտ կերպով մ'ըսաւ, որ լսողներուն կրնար մրքէն անցնիլ որ էրիկը կորսընցընելուն վրայ այնչափ փոյթ չէր ըներ. բայց իր խոշոր ու սևորակ աչուըներուն մէջ այնպիսի խոր-ին տրտմութիւն մը տպաւորուեր էր, որ անկարելի էր ունեցած զգացմունքը չիմանալ։

— Հիմայ ուր կ'ուզես երթալ, հարցուց խաթունը։

— Գահաաա... բայց չեմ ալ գիտեր թէ ուր է այդ երկիրը. շատ հեռու է ասկէց։

— Այնչափ՝ որչափ չես կարծեր, պատասխանեց խաթունը. բայց մենք ամէն ջանք կ'ընենք, ուզածդ կը կատարենք։ Դինա, գնա խուցդ անկողին մ'ալ իրեն համար պատրաստէ, վաղը առաւօտ կը մտածենք ընելիքնիս. հիմակուհիմայ, սիրելի, վախնալու բան չունիս, յոյսդ Աստուծոյ վրայ դիր, ան զքեզ կը պաշտպանէ։

Խաթունը իր էրկանը հետ նորէն խօսիլ սկսաւ քաշուեցաւ. խաթունը կրակին քով գնաց նստաւ, իսկ Պ. Պէրտ խուցին մէջ վեր վար խորունկ մտածման մէջ ընկղմած կը քալէր. մէյ մ'ալ կնոջը քով մօտեցաւ, ու — Մարիկ ըրէ ինծի, ըսաւ. նայէ ինչ կ'ըսեմ. պէտք է որ այս երկիրն ատ կնիկը հետանայ տակէց. իր եանէն ինկողը հարկաւ վաղը առաւօտ կանուխ այս կողմերը

պիտի գայ. լմէ որ կնիկը մինակ ըլլար՝ պիւրին էր բանը. մարդը մինչև որ գայ ու երթայ՝ մէկ տեղ մը կը փակէինք գինքը, բայց տղան ի՞նչ պիտի ընենք, բանակ մ'ալ ըլլայ՝ կարելի բան չէ որ լուռ կենայ. յանկարծ լմէ որ ձայն մը հանէ կամ գլուխը պատուհանէ մը դուրս հանելով՝ բանը դուրս կըլլէ՝ շատ գէշ կ'ըլլայ: Մտածէ լմէ ինչ կ'ըլլայ լմէ որ գիրենք Պէրա տատնակալին տունը գտնեն:... Չէ, չէ, պէտք է որ այս իրիկուընէ հեռանայ երթայ տակէց:

— Այս իրիկնուն, ձուր կ'ուզես որ երթայ:

— Դուն ինծի թող, պատասխանեց ատենակալը՝ ճակատը շիլելով, ու սկսաւ կօշիկները հագնիլ ու մէկ կողմանէ ալ, — Շատ գէշ բան է, շատ գէշ բան է, կ'ըսէր:

Թամամունը թէպէտ իր էրկանը խորհրդոց մէջ չէր մտներ սովորաբար, բայց այս անգամ ուզեց իր էրկանը մտածմունքին իմանալ:

— Ինծի մարիկ ըրէ, լսաւ էրիկը, ես երկրաւէր մը կը ճանչնամ այս կողմերս, որ Վան–Դրոմբ կը կոչուի, և տատեն մը ատեանի մէջ իր մէկ պատաստանը պաշտպաներ եմ: Այս մարդս Քէնդրքիէն այս կողմերս եկաւ, ու իր բոլոր գերիները ազատելով՝ գետաձոգէն վեց հօթը մղոն հեռու երկիր մը գնաց անտառին մէջ, անձանօթ տեղ մը, ուր գժուարաւ մարդ կրնայ երթալ գտնել. այդ կնիկը այս գիշեր հոն տանելու է, ուր ամէն վտանգէ ապահով կրնայ ըլլալ. բայց եկուր նայէ որ գիշերանց ինծմէ գատ ուրիշ մարդ չի կրնար կառքը քշել:

— Ինչպէս... պատասխանեց կնիկը, մեր Քուչան չի՞ կրնար կառք քշել:

— Այնպէս է. բայց գետաձոգին եզերքէն երկու գժուարին ճամբաներ կան, որ բոնցմէ մէկը շատ վտանգաւոր է, մանաւանդ չգիտցողին. ես շատ անգամ ձիով անցեր եմ այն ճամբէն, անոր համար ինծմէ լաւ գիտցող չկայ: Ուստի կը տեսնես որ ուրիշ կերպով չենք կրնար այս բանս ընել. թող Քուչան կէս գիշերուան տատենները՝ կամացուկ մը ձիերը լծէ, ես ատեն կը տանիմ տա խեղճ կնիկը: Կատած մը չտալու համար այ՝ կնիկը Վան–Դրոմբին տուր ձգելէս վերջը՝ կառքով տա մօտիկ իջևանը կ'երթամ, ու հոն Քօլոմպայէն և կող ճեպընթացին կը սպասեմ. ճեպընթացը առաւօտեան դէմ կը հասնի, ատով կը կարծեն տատնողները որ մինչև իջևանը հրթալու համար կառքս մէկ տեղ տատ եմ.

խակ ես չիտակ Ֆօլտմպոյ կ'լլչնեմ իմ քանի մը գործերուս համար։ Գիտեմ որ իմ ձեռքովս հաստատուած օրինաց պէտ բան կ'լնեմ, բայց ինչ ընեմ, Թող ինչ կ'ուզէ ըլլայ, ես իմ մաքիս գրածէն ետ չեմ կենար։

— Ահ, սիրած մարդ՛պ լաւ է, ըսաւ խաթունը՝ էրկանը ձեռքէն բռնելով. ինչպէս կրնայի զքեզ սիրել Թէ որ չճանչնայի քու սիրած. ու աչուընները լեցուեցան։ Առնտալը շատ մը վար իջաւ որ կասքը պատրաստակ տայ, ու վերջը նորէն վեր գալով,

— Մարիամ, ըսաւ, մաքէս բան մ'ալ կ'անցնի, չեմ պիտեր Թէ դու ինչ կը մտածես. գարան մը լեցուն է... մեր... խեղճ Հենրիկոսին վերաբերեալ հագուստներով... այս ըսաւ ու դուռը գոցեց գնաց։

Խաթունը այս խօսքիս վրայ՝ իր խցին բովը պահակու պզտիկ մուշ մը մնաւ, ու ձեռքի ճրագը սեղանի մը վրայ գնելով՝ գրպանէն բանալի մը հանեց, ու ախուր աչուընկով գարան մը բացաւ, ու հառաչեց. նոյն միջոցին իր երկու ազաքն ալ նաեւէն վազեցին, ու հետաքրքրաբար կը նայէին Թէ մայրերնին ինչ կ'լնէ։

Մէ մայր, որ աս պրածս կը կարդայ, անդ մէջ գարան մը կամ մտուկ մը չունիս որ բանալու ժամանակ կարծես Թէ պզտի գերեզման մը կը բանաս... երանելի ես Թէ որ այս բանս քեզի ալ չէ պատահած։

Խաթունը կամաց մը գարանը բացաւ. ինչ տեսնես, մէջը այլ և այլ ձևերով հագուստներ կային, կրծկալներ, գուլպաներ. գոյգ մ'ալ պզտի մուճակ կար, որուն մատչած ծայրերը պլլուած Թուղթէն գուրս ինկեր էին։ Փայտէ ձի մ'ալ կար պզտի կառքի մը լծած, գնտակներ և ուրիշ խաղալիկներ։ Ֆալընտի նստաւ, ու գլուխը ձեռքին դրած՝ սկսաւ դառն արցունք մը Թափել. մէյ մ'ալ յանկարծ գլուխը վեր վերցուց ու սկսաւ քանի մը շապիկ, գուլպայ և ուրիշ բաներ մէկդի դնել, ու կապոց մ'ըրաւ կապեց։

— Մայրիկ, հարցուց ազոցմէ մէկը քովը մօտենալով, այս կապոցը որո՞ւ պիտի տաս։

— Ահ, որդեակ, պատասխանեց խաթունը՝ արցունքը սրբելով, Թէ որ հիմայ երկնքէն մեր սիրելի պզտի Հենրիկը տեսնէ՝ շատ պիտի ուրախանայ որ իր աշխարհքիս վրայ ձգած յիշատակը բարեգործութեան համար կը գործածենք։ Ամենեին սիրտս ա-

ռաջ չէր երթար առանցմէ բաժնուելու. բայց այս խեղճ կնկանէն աւելի ուրիշ յարմար մարդ մը չեմ տեսներ որ այս սիրելի յիշատակներս տար. ան կրնայ ալ աւելի թշուառ մայր մ'է. Աստուած խեղճին վրայ գթայ ու օգնէ իրեն:

Շուտ մը ուրիշ գարան մ'ալ բացաւ, ու մէջէն քանի մը կանացի հագուստներ հանեց, ու էրկանը բաժին պէս շակեց շակըրաեց ու պատրաստեց:

Կէս գիշերն անցած չանցած՝ առնակալը կառքը դուրս հանել տուաւ, ու խաթունին ալ ըսաւ՝ որ երթայ փախստականն արթնցնէ: Խաթունը բոլոր պատրաստածները տուտւկի մը մէջ դրաւ, կղպանքով ալ գոցեց ու էրկանը ազաչեց որ կառքին մէջ դնել տայ: Մէկ քանի կտոր բան ալ փախստականին ու ազուն հագուեցնելու համար դուրս ձգեր էր: Յետոյ շուտ մը գնաց զինքն արթընցուց ու հագուեցուց զիրենք, և առաւ վար բերաւ: Առնակալը մէկէն զանոնք կառքը խոթեց, ու Քուչոյ ծառան մէկ տեղ առած՝ ճամբայ եկաւ:

Ելիզան գլուխը կառքէն դուրս հանեց և ձեռքը դէպ ի անոր երկընցուց, ու խոշոր սև աչուըներովը սիրալիր կերպով մը խա-

լժանին երեսը կը նայէր, և կարծես թէ բան մը կ'ուզէր ըսել: Երկու երեք անգամ բերանը բացաւ որ բան մ'ըսէ, բայց խեղճ կնկան՝ սրտին այլայլութենէն՝ լեզուն կապուեր էր, չնորհակալութեան խօսք մ'ալ չկրցաւ ըսել իր բարերարին. այն տեղն ձեռուըները դէպ ի երկինք վերուց ու այնպիսի հառաչանք մ'էր հանեց՝ որ մարդ յաւիտեան չի մոռնար, ու նստարանին վրայ խփնալով՝ ձեռուըներովը երեսը գոցեց: Կառքին դուռը գոցուեցաւ, ու կառքը ճամբայ եկաւ:

Խեղճ հայրենասէր առնակալ ... ինչ ողբալի վիճակի մէջ կնկաւ. շաբաթ մ'առաջ իր ամենայն ճարտասանութիւնը թափելով՝ փախստական գերիներուն և անոնց օգնութիւն ընողներուն դէմ օրէնք հաստատել տուեր էր, առիթի մը պէս կարծութեամբ բոլոր առեղծին ունկնդիրները զարմացուցեր էր..., բայց հիմայ թշուառութեան ներկայ տեսարանը զինքը բոլորովին փոխեց... Անշուշտ իր խօսելու առեն մտքէն չէր անցած՝ որ գիմացը թշուառ մայր մը պիտի ելլէ իր ազովը, և այն ազան իր քանի մը շաբաթ առաջ վախճանած ազուն անունովը, և անոր հագուստներովը ծած-

կուած պիտի ըլլայ...: Եւ իրաւցընէ՝ ա-
ռեւտակալը զթասիրտ և մարդասէր մէկն էր
բնութեամբ...:

Ինչ և իցէ, եթէ մեր առեւտակալը քա-
ղաքական օրինաց դէմ յանցաւոր գտնուե-
ցաւ այս բարերարութեամբ, սակայն այն
ցուրտ գիշերուան առեն իր յանցանքին
պատիժը կը քաշէր:

Ամէն առաջ անպատար անձրևներ եկեր
էին. Օհիոյ անուշ ու հարուստ երկիրը զար-
մանալի է ցեխ պատրաստելու: Առեւտակալին
կառքը սկսաւ ցեխերուն մէջ թաղուիլ, ու
ձիերը չէին կրնար քաշել: Առեւտակալն ու-
զեց վար իջնել, բայց հազիւ թէ մէկ ոտքը
դեսին դրաւ՝ մինչև ծնկուըները ցեխին մէջ
թաղուեցաւ. վեր եկաւ, ազատիմ ըսելու
չմնաց՝ մէյ մ'ալ խեղճը ցեխին վրայ ին-
կաւ, ուսկից հազիւ հանեց գինքը Քուչոն:
Շատ աշխատանքով և կամաց կամաց ձիերը
քշելով՝ ցեխերուն մէջէն հազիւ դուրս ելաւ
կառքը, կալուածատիրոջ մը տանը դիմաց
հասաւ ու հոն կեցաւ. երկար առեն դուռը
զարնելէն ետև, վերջապէս կալուածատէրը
վար իջաւ ու դռները բացաւ:

Ասիկայ երկայնահասակ թաւամազ մարդ
մ'էր, և աստեղայ կարմրագոյն բաճկոն մը

հագած. խարտեաշ մազերն ու քանի մը օ-
րուան չածիլած մօրուքը՝ առաջին անգամ
առեւտրին վրայ շատ ախորժելի ապաւորու-
թիւն մը չէր ըներ: Դուռը բանալով՝ աս
ճամբորդները տեսածին պէս՝ քիչ մ'առեն
պաղ կեցաւ ինաց. և ճրագը անոնց մօտե-
ցընելով՝ գլուխներնէն ինչուան ոտքերները
ապշած գնեց զանոնք: Մեր առեւտակալը
չէր գիտեր թէ ինչպէս հասկըցնէ անոր իր
յանկարծական գալստեան պատճառը, և
մինչդեռ թոզութիւն խնդրելով՝ կ'աշխատի
պատմելու, մենք տեսնենք թէ ո՛վ է այս
նոր մարդը:

Ազնուասիրտ ծերունին Յովհաննէս Վան-
Դրոմբ՝ առեւտր հարուստ կալուածատէր
մ'էր, և Քէնդըքի գաւառին գլխաւոր գերի
պահողներէն մէկն էր: Իր բնական մեծա-
սիրտ, ազնիւ ու արդար բնութեամբ՝ երկայն
առեն է ի վեր գերեվարուութեան դէմ հե-
ւանքները տեսնելով՝ զղջացեր էր գերի
ունենալուն վրայ. վերջապէս միտքը դրաւ
որ բոլոր գերիները ազատէ. ուստի Օհիոյ
նահանգին մէջ բարեբեր կալուած մը գնեց,
ու բոլոր ունեցած գերիներուն օրինաւոր
կերպով ազատագիրը տալով՝ իր կալուած-
ներուն մէջ տեղաւորեց զանոնք. ինքն ալ

գետածոցին մօտերը առուն մը շինեց իրեն համար, ու հոն քաշուած՝ խաղաղական ու հանգիստ կեանք մը կ'անցընէր։

— Պարոն, կրնա՞ս դերեաց որսորդներուն ձեռքէն փախչող խեղճ կնիկ մը իր ապուխը՝ քու առնդ ընդունիլ, հարցուց վերջապէս առնեակալը։

— Կարծեմ թէ կրնամ, պատասխանեց ազնուամիտ կալուածատէրը՝ ծիծաղելով ու անվախ կերպով մը։

— Ես ալ չէի տարակուսիր այս բանիս վրայ, ըսաւ առնեակալը։

— Ուրիշ մը որ ալ գայ, կրկնեց վանդրոմը, պատրաստ եմ զինքն ընդունելու. հօթը գառակ ունիմ, ամէնքն ալ վեց ոտք հասակաւ բարձր, որոնք ինծի պէս պատրաստ են. գնա բարև ըրէ իմ կողմանէս դերեաց որսորդներուն ու ըսէ որ թող հրամեն երթ որ կ'ուզեն. իրենց վայլած պատուովը կ'ընդունինք զիրենք, ըսաւ՝ մազերը շակելով ու բարձրաձայն ծիծաղելով։

Ելիզան ճամբաներուն գէշութենէն ծանծաւած ու յոգնած, գունէն ներս մտաւ՝ ապան ալ գիրկը քուն եզած, կալուածատէրը ճրագն անոր մօտեցուց՝ մէյ մը երեսը դայեցաւ, և անոր խեղճ կերպը պետնելով

գութը շարժեցաւ. մէկէն խոհանոցին մօտ խուց մը բանալով՝ նշան ըրաւ որ ներս մտնէ. կանթեղ մ'ալ վառեց ու սեղանին վրայ դրաւ, և գարձաւ։

— Ինծի նայէ, ըսաւ խեղճ կնկան, հիմայ զու այս առնս մէջ վախնալու բան մը չունիս, մի որ կ'ուզէ գայ. ես այս տեսակ պիտուածներուն վարժած եմ. առնը կը տեսնե՞ս՝ ըսաւ, պատին վրայի քանի մը առըջճանակները ցուցընելով. ով որ զիս ճանչցեր է՝ ազէկ գիտէ որ իմ անէս անկարելի է իմ կամացս դէմ մարդ մը զուրս հանել. ուստի գնա դուն ալ հանգիստ եղիր, և հոգ մ'ըներ, ըսաւ, ու դուռը վրայէն գոցեց։

— Այդ ինչ գեղեցիկ կնիկ է, ըսաւ առնեակալն... բայց այդպիսիները պէտք է որ փախչին. բաւական է թէ քիչ մը ըզգացմունք ունենան։

Առնեակալը համաոօա կերպով մը ելիզային պատմութիւնը պատմեց անոր։

— Կարելի՞ բան է... այդ ինչ անիրաւութիւն է, ըսէր բարեսիրտ կալուածատէրը։ Խե՜ղճ աղջիկ. ամէն կողմէն պաշարուած, եղջերուի պէս որսորդներէ հալածուած՝ իր բնական զգացմանցը մեկ ընե-

լուն համար. ոմն կրնայ մայր մը մեղադրել իր տղան ազատելուն համար: Այս կ'ըսէր, ու մէկ կողմանէ ալ խոշոր ձեռուըներով աչուըները կը սրբէր:

— Կը հաւատամ, բարեկամ, կրկնեց նոբէն, տեսնելով որ սա մեր եկեղեցականները սուրբ Գրքէն վկայութիւններ բերելով կը պաշտպանէին գերեվաճառութեան անիրաւ օրէնքը, շիտակը՝ կրօնքէ պաղեր էի, եկեղեցի ալ ոտք չէի կոխեր. բայց օր մը գիտուն եկեղեցականի մը հանդիպեցայ, որ բոլորովին դէմ էր սա անիրաւ օրէնքին, շատ վկայութիւններով հակառակը հաստատեց ու իմ միաքս ալ շինեց:

Այս խօսքերս ըսելու ժամանակ՝ դարանէն կիպրոսի գինիի շիշ մը դուրս հանելով,

— Աղէկ կ'ըլլայ, ըսաւ առնակալին, որ մինչև առաւօտ հոս կենաս, հիմայ աղախինը կանչեմ որ հրամանքիդ համար անկողին մը պատրաստէ:

— Ձէ, չէ. շնորհակալ եմ, պատասխանեց առնակալը, պէտք է որ ճամբան շարունակեմ. Փոլոմպիա գնացող ճեպընթացին հասնիլ կ'ուզեմ:

— Է՛, դու գիտես. երբոր հարկ է երթալդ, ես ալ հետդ կու գամ խել մը տեղ՝

որպէս զի աղէկ ճամբայ մը ցուցնեմ. եկած ճամբադ շատ գէշ է:

Մէկէն գնաց պատրաստուելու, ու լապտերը ձեռքը՝ առնակալին կառքին ճամբայ ցուցընելու իջաւ: Երբոր իր երկիրներէն դուրս ելան՝ առնակալը Պ. վան-Գրամբին ձեռքը տասը տոլլարի թուղթ մը դրաւ, ու այն կնկանն համար է՝ ըսաւ, և շնորհակալ լլալով՝ վերջին բարևը տուաւ:

— Հրաժեր ես. երթաս բարով, երթաս բարով, ըսաւ կալուածատէրը. ու մէկմէկու ձեռքը սեղմելով՝ բաժնուեցան:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Թովմասին ծախուիլը:

Փետրուար ամսուն թաց ու անձրևոտ առաւօտ մը ծագեր էր աղբար Թովմասին տնակին վրայ. և թշուառացեալ սրտերու սխուր զէմքերը կը լուսաւորէր: Պզտիկ սեղանատախտակը դորէն կրակարանին քովը էր, բայց այս անգամ ճերմակեղէնները յարդարելու համար փոռց մը կար վրան. կրակին քով աթոռի մը կռնակը մէկ երկու

հասա՝ բայց մաքուր՝ չապիկներ փուած էին, որ քիչ առեն էր որ արդուիէ (իբրիւ) անցեր էին. և Քլոյէն ձեռքը ուրիշ մ՚ունէր: Մեծ խնամքով ամէն կտորտուածներուն վրայէն կ՚անցընէր երկաթը և ճմռուած կտորները կը տափկեցընէր. և երբեմն երբեմն ձեռքն ալ աչքին կը տանէր ու արցունքները կը սրբէր:

Թովմասն ալ քովը նստած, Նոր կտակարանը ծնկանը վրայ բաց՝ գլուխը ձեռքին կոթնցուցեր էր: Երկուքն ալ լուիկ կեցեր էին. իսկ ապաքը իրենց խեղճուկ անկողնոյն մէջ անուշ քուն կը քաշէին, վասն զի պէտ առեն էր:

Թովմաս՝ որուն սիրտը սիրով կը բորբոքէր, (մանաւանդ ընտանեաց սիրով, որ իւր Թշուառ ցեղին դէմ ուղղուած յատկութիւններէն մէկն է, և պատճառ մեծամեծ Թշուառութեանց), ոտք ելաւ ու կամաց կամաց ապտց անկողնոյն քով մօտենալով՝ սկսաւ վրանին նայիլ:

— Այս վերջին անգամն է որ զձեզ կը տեսնեմ, ըսաւ հառաչելով:

Քլոյէ պատասխան չտուաւ, ու արդուկը ուժով հատա շապկին վրայէն կ՚անցընէր. քիչ մ՚ատենէն արդուկը կրակին քովը դրաւ ու եկաւ սեղանատախտակին քով նստաւ, ու լալով, — Պէտք է համակամութիւն ունենալ, ըսաւ. բայց, ահ Տէր, ինչպէս կարենամ ես դիս բռնել. գոնէ դիանալի ուր երթալիքդ և Թէ հետդ ինչպէս պիտի վարուին: Խոժոռներ կը խոստանայ որ ձեռքէն եկածը կ՚ընէ ու տարիէ մը կ՚ազատէ զքեզ. բայց, ահ, Աստուած դիտէ Թէ մինչև ան առեն ինչ կ՚ըլլայ: ... Հարաւային կողմերը գնացողներէն մարդ պարձած չէ... հոն կը սպանուին խեղճերը: Ես լսեր եմ որ ինչպէս աշխատեցընել կու տան զանոնք հոն:

— Նոյն Աստուածն է հոն ալ, Քլոյէ, որ հոս մեզի հետ է:

— Այնպէս է, ըսաւ Քլոյէ, բայց Աստուած Թող կու տայ երբեմն որ մեծ Թշուառութիւններ մեր վրայ գան. քանի որ այս կը մտածեմ՝ չեմ կրնար ինքզինքս մխիթարել:

— Ես Աստուծոյ ձեռքն եմ, պատասխանեց Թովմաս, Աստուծոյ որոշածէն դուրս մարդիկ բան մ՚ալ չեն կրնար ընել. ես Աստուծոյ աւելի շնորհակալ կ՚ըլլամ, որ միայն ես ծախուեցայ, և ոչ դու ու տղաքդ. հոս գոնէ ապահով տեղ մ՚էք. ինչ որ ըլլայ՝

ինձի պիտի ըլլայ, բայց Աստուած կ'օգնէ ինձի ալ։ Մեր տիրոջը մեզի ըրած բարիքները թէ որ մտածենք, ըսաւ աչուընները լեցուած, պէտք է Աստուծոյ կամացը ինքզինքնիս հպատակենք, ու մեր տէրերը չմեղադրենք։

— Մեր տիրոջը, հառաչեց Փլոյէ, մեզի ո՛ր ըրած բարիքները մտածենք, ես չեմ գիտեր. այս ըրածը անիրաւութիւն չէ՞։ Ինքը պարագ ունենալով՝ ծախեց զքեզ՝ որ պարտատիրոջը ձեռքէն ազատի. բայց մինչ դու իրեն քու գնայդ կրկինը չե՞ս վաստակցուցած. պէտք չէ՞ր որ զքեզ ազատէր և տարիներով առաջ ազատէր։ Թող ինչ որ ի'ուզեն ըսեն, ինչ խոստմունք որ ի'ուզեն ընեն, ասիկա ըրածը մեծ անիրաւութիւն է։ Ինչ ըսել է՝ հաւատարիմ ծառայ մը ծախել, որ իր տիրոջը վրայ աւելի սէր ունէր քան թէ իր կնոջն ու զաւակաց վրայ. այս բանիս օր մը Աստուած համար պիտի պահանջէ։ Ինչ ըսել է՝ նեղութենէ ազատելու համար՝ ընտանեաց մը սէրն ու արիւնը այս կերպով ծախել։

— Փլոյէ՛, թէ ալս կը սիրես, այդպիսի խօսքեր մի՛ ըսեր. գուցէ այս վերջին անգամն ըլլայ որ մէկզմէկ կը տեսնենք։ . . .

Նայէ, Փլոյէ, ես տիրոջս վրայ գէշ խօսք չեմ կրնար լսել. պզտիկուց ի վեր իմ ձեռքս մեծցած ըլլալով՝ բնական գութ մը, սէր մ'ունիմ վրան... Ի՞նչ ընենք, տէր և ազնիւներն երբեմն այսպիսի բաներ կ'ընեն, պէտք է համբերել ու ամէն բանին վերջը նայիլ։ Ուրիշ տէրերուն հետ բաղդատէ զինքը. ո՛ր գերին ինձի պէս ազէկ նայուած ու խնամուած է. ապահով եմ որ եթէ տիրոջս ձեռքն ըլլար՝ այս իմ ծախուելուս ալ ճարը կը գտնէր, բայց կ'երեայ թէ ձեռքէն բան չի գար։

— Դու ինչ կ'ուզես ըսէ. պատասխանեց Փլոյէ, որուն՝ սրտին այլայլութենէն՝ գլուխը գարձեր էր. այս բանիս մէջ գէշութիւն կայ, անիրաւութիւն կայ, ես ասիկա դիտեմ։

— Մէյ մը երկինք նայէ, Փլոյէ, մտածէ մէյ մը որ առանց վերինին կամացը մեր պլխէն և ոչ մէկ մազ մը կրնայ գետին իյնալ։

— Այդ խօսքերովդ ես չեմ մխիթարուիր.... բայց սակայն.... պէտք է ալ մխիթարուիլ։ Բայց ինչո՞ւ զուր տեղը կեցեր կը խօսիմ. ելլեմ քեզի նախաճաշիկ մը պատրաստեմ... ո՞ գիտէ մէյ մ'ալ այսպիսի նախաճաշիկ պիտի ընես։

Հիւսիսային նահանգաց սևերուն հարաւային նահանգաց կալուածատէրներուն ծախուելու համար կրած վախերնին ու ցաւերնին աղէկ ըմբռնելու համար՝ պէտք է մարդ գիտնայ որ իրենց բնական զգացմունքին շատ սաստիկ է՝ բնական տիզերնուն մեծ յարմունք ունին. բնութեամբ ոչ յանդուգն են և ոչ ալ նոր բանի ձեռք զարնող, այլ հանդարտ նատոդական բնութիւն մ՝ունին։ Բայց չվիրացած ու չճանչցած՝ մանաւանդ հարաւային կողմի՝ կալուածատէրներու ծախուելու վախը այնպէս սաստիկ է՝ որ մէջերնին ամենէն մեծ պատիժը այն կը համարին։

Գանատա ճամբորդութիւն ընողներէն մէկը կը պատմէ թէ Քէնոզքիի գերիներուն Գանատա փախչելուն պատճառը աւելի հարաւային գերեվաճառներու ծախուելու վախն է՝ քան թէ աէրերնուն իրենց հետ ունեցած վարուելը ու դիրենք չարչըրկելը։ Այս վախը սրոյ մը պէս իրենց ու իրենց կանանցն և տղոցը գլխուն վրայ կախուած է. և գիւղացնական քաջութիւն մը կ՝ազդէ այս բնութեամբ վախկոտ և համբերող գերիներուն. ու աչուընուն բան մը չեն երևար, ոչ ասլ, ոչ ծարաւ, ոչ ցուրտ, և որ աւելի սոսկալին է և ոչ ձեռք լմնալուն հետևանք թշուառութիւնը։

Առաւօտեան աղքատիկ նախաճաշիկը սեղանին վրայ կը պաղէր։ Շէլպիի խաթունը նոյն օրը աշխատութենէ ազատ թողուցեր էր Քլոյէն. ուստի ան ալ ամենայն ջանքով իր ճամբորդ էրկանը վերջին նախաճաշիկ մը պատրաստելու հետ էր. գիրուկ հաւերէն մէկը մորթեց, խմորեղէններ բացաւ, ու տեսակ տեսակ կարկանդակներ պատրաստեց։

— Նայէ, նայէ, Պետրոս, ինչ նախաճաշիկ է, բաւ Մ՝ոլէհէս ու հաւու կտոր մը խլեց։

Քլոյէն ապտակ մ՝իջեցուց, — Ա՛ս ինչ ծակաչք ես, պռոշ, խեղճ հօրդ վերջին նախաճաշիկին վրա՞յ ալ աչք տնկեցիր։

— Քլոյէ, ինչ կ՝ըսես, ըսաւ Թոմմաս քաղցրութեամբ։

— Հաւատա, չեմ կրնար ես զիս բռնել, պատասխանեց Քլոյէ, ու գոգնոցով երեսը գոցեց։

Տղաքը լուռ կեցեր էին, մէյմը հօրերնուն կը նայէին, մէյ մ՝ալ մօրերնուն. իսկ պզտիկ ազջիկը մօրը հագուստէն քաշելով՝ սկսաւ պռոշալ կանչել։

— Եկուր գիրկս, ըսաւ Քլոյէ՝ աչուընեւ

ըը սրբելով. խեղճ տղաք դուք ալ կաոր մը բան կերէք։

Այս որ լսեցին տղաքը՝ մէկէն սեղանին վրայ թափեցան։ Ադէկ ըրին, ապա թէ ոչ՝ բոլոր պիտի աւէլնար։

Նախաճաշիկէն վերջը եաւ Քլոյէ որ Թովմասին հագուստները պատրաստէ։

— Ո՞ գիտէ, ըսաւ, նոր ատրդ պիտի Թողու արդեօք որ ասոնք գործածես։ Ես լաւ գիտեմ... այդ մարդիկը սիրտ ըսած բանը չունին... Նայէ, սիրելի, երկու աստէ բաճկոն կը գնեմ, նայէ որ պաղ չառնուս. ասոնք հին շապիկներդ են, ասոնք ալ նորերն են. նայէ որ աղէկ հոգ տանիս ասոնց, վասն զի մաշելու որ ըլլան՝ քեզի ձիլ նորէն պիտի շինէ. այս գուրպաներն ալ երէկ իրիկուն առի ու քաշուածները բացի... ասկէ եաև ձիլ զքեզ պիտի հոգայ։

Այս ըսաւ Քլոյէ ու սիրտը նորէն եկաւ՝ գլուխը անտուկին կոթնցուց ու հեծեծանօք սկսաւ լալ։

— Երբոր մաքէս կ'անցընեմ, կ'ըսէր, որ մարդ մը չունենաս պիտի քովդ՝ որ գոնէ հիւանդութեանդ առեն հոգ ունենայ վրադ՝ խելքս գլխէս կ'երթայ. չեմ գիտեր ասկէ եաև ինչ մխիթարութիւն պիտի ունենամ այս աշխարհիս վրայ։

Տղաքը սեղանին վրայ ճաշացածները բոլորն ալ լափելէն վերջը՝ մօրերնուն քով շարուեցան. ու տեսնելով որ մայրերնին կու լայ, հայրերնին տրտում է, իրենք ալ սկսան լալ, ու ձեռքերնին աչուըներնուն տանիլ։ Պզտիկ աղջիկն ալ հօրը ծնգացը վրայ կը ցատքէր, մազերը կը քաշէր, երեսը կը ճանկէր ու ամէն կերպով իր սրտին ուրախութիւնը կը յայտնէր։

— Զուարճացիր, զուարճացիր, ըսաւ անդիէն Քլոյէ, քանի որ դեռ պզտիկ ես, քու լացերուդ օրն ալ կը հասնի. տեսնես պիտի դու ալ օր մը էրկանդ ծախուիլը, քու իսկ ծախուիլդ։ Այս տղաքս ալ... երբ քիչ մը բանի կարենան գալ՝ ասոնք ալ պիտի ծախուին։ Ինչ բանի կու գայ սևերուն զահլի տէր ըլլալը...։

Նայն տեն տղոցմէ մէկը, — խաթունը եկաւ, խաթունը եկաւ, պոռաց։

— Երբոր բան մը չի կրնար ընել՝ ինչո՞ւ համար կու գայ, ըսաւ Քլոյէ։

Նայիս Շելպի խաթունը ներս մտաւ։ Քլոյէ պաղ կերպով աթոռ մը տուաւ անոր ու հրամցուց որ նստի. խաթունը ուշ չըրաւ, գոյնը նետած ու այլայլած՝ նստաւ։

— Թովմաս, ըսաւ, եկայ որ...

Ա.յս խօսքիս վրայ սիրտը եկաւ, ու զա-
նունք հան լուռ կեցած սեսնելով՝ աթոռին
վրայ ինկաւ ու հեծեծանօք լալ սկսաւ։

— Ո՜հ, խաթուն, մի՛ լար, մի՛ լար այդ-
պէս, քսաւ Քլոյէ, ու ինքն ալ սկսաւ հե-
ծել ու լալ։

Քիչ մ՚ատեն ամէնքն ալ լուռ կեցեր կու
լային. այն երկու երջանիկ ու թշուառ մի-
ճակի մարդկանց արցունքներն էին՝ որ մէկ-
մէկու հետ խառնուելով՝ ամենաթխամ սրտերն
ալ կը փղձկեին ու առելութիւնն ու բար-
կութեան կրակները կը մարէին։ Քլոյէ ու
բոլոր այն ցաւալի սեսարանին ականատես
գերիները՝ խաթունին այս պատն արցունք-
ները սեսնելով՝ Թովմասին ծախուելուն հա-
մար, սրտերնէն վառած առելութեան բոցը
բոլորովին մարեցաւ ու սկսան անոր ցաւու-
ցը վշտակից ըլլալ։

— Սիրելի բարեկամս, ըսաւ Թովմասին
Շէյխի խաթունը, առ այժմ քեզի օգնելու
ձեռքէս բան չի գար. քեզի ոսոկ ալ առ-
լու ըլլամ՝ ձեռքէկ կ՚անուն...։ Բայց ա-
ռաջի Աստուծոյ կը խոստանամ քեզի որ
բաւական ոսոկ ունենալուս պէս՝ գքեզ վճռ-
տնել կու տամ ու կը գնեմ։ Ա.յս յուսով
սիրտդ ամուր բռնէ ու յոյսդ Աստուծոյ վը-
րայ դիր, ու անոր ապաւինէ։

— Պարոն Հէլէն եկաւ, պոռացին մէկբե-
րան տղաքը։

Նոյն միջոցին Հէլէի կոպիա կերպով մը
ոտքով դուռը հրեց բացաւ ու ամբարձաւոր
ներս մտաւ։ Անցուցած պէդ գիշերը ու բո-
լոր իր մտքը պրածներուն չդայջողիլը՝ շատ
պառնացուցեր էին զինքը։ — Երթանք, պա-
տրաստ ես, պոռաց Թովմասին երեսէն վեր։
Վերջը խաթունը սեսնելով՝ գլուխը բացաւ
բարև տուաւ։

Քլոյէ մէկէն Թովմասին ճերմակեղէնեն-
բուն մոսուկը գողցաւ, չուանով մ՚ալ պըղ-
ճից ու ծուռ ծուռ գերեվաճառին երեսը մէկ մը
նայեցաւ. կարծես թէ պառնալեհան արցունք-
ները շուտ մը մէյմէկ կրակէ կայծակներու
փոխուեցան։

Թովմաս առանց ձայն մը հանելու, ոտք
եկաւ ու մոսուկը ուսն առած՝ իր նոր տէ-
րոջը հետէն գնաց։ Քլոյէն պզտի ապրիկը
գիրկն առած՝ մինչև կառքը հետը գնաց,
սանր գերիներն ալ հեծեծելով կու լային
ու հետէն կ՚երթային։

Շէյխի խաթունը գերեվաճառը մէկդի ա-
ռած՝ ատք ատք կը խօսէր. նոյն սաեղը
բոլոր անեցիքը մէկ սեղ կառքին քովը
գնացին։ Բոլոր ան կոզմի գերիները մեծ ու

պզտիկ վազեր եկեր էին՝ որ իրենց հին բա-
րեկամին վերջին բարևին տան։ Թոմմասը
չէ թէ միայն Շէլպիէն ամենէն հաւատա-
րիմ գերին կը ճանչնային, այլ նաև բոլոր
գերիներուն իբրև բարի օրինակ մը և իբրև
մխիթարիչ մը՝ մեծ համարումն ունէին վե-
րան. ուստի անոր ծախուիլն ու անէն հե-
ռանալը ամենուն, մանաւանդ կանանց, մեծ
ցաւ պատճառեց։

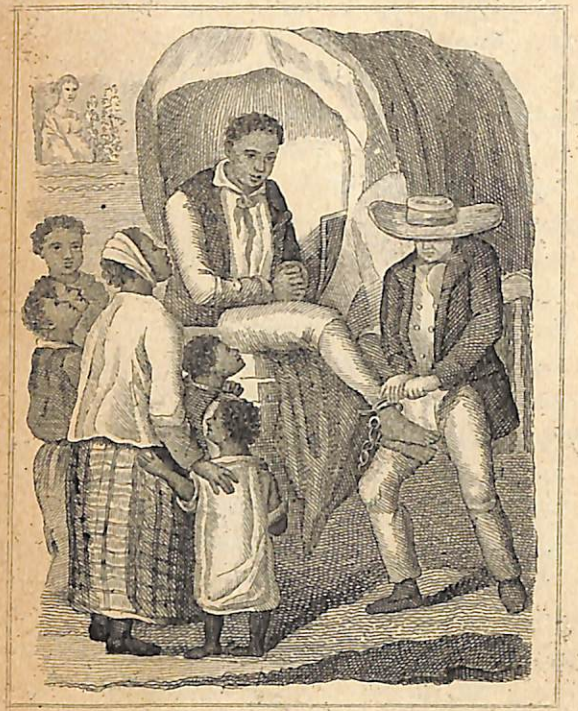
Կանանցմէ մէկը Քլոյէին վրայ ակռած
հանդարտութիւն մը տեսնելով՝ քովը մօտե-
ցաւ, ու — Ամենէս աւելի դու պիտի կարիճ
կ'ուզես ցուցընել, ըսաւ։

— Ես բոլոր արցունքս թափեցի մինչ
հիմայ, պատասխանեց Քլոյէ, բայց... (տես-
նելով որ գերեվաճառը կը մօտենայ՝ ծուռ
ծուռ երեսը նայեցաւ). բայց, կրկնեց, սա
անպիտանին պիտաց ինչ ալ ըլլայ՝ կաթիլ
մ'ալ արցունք թափել չեմ ուզեր։

— Կառքը հեծիր, պոռաց Հէլլի Թոմ-
մասին՝ գերեաց բազմութեան մէջէն անցնե-
լով՝ որոնք խլոր մլոր իրեն կը նայէին։

Թոմմաս անմիջ գառնուկի մը պէս՝ ա-
ռանց ուշանալու՝ շուտ մը կառքը ցատքեց։
Հէլլի կառքին նստարաններուն տակէն խո-
շոր ու ծանր երկաթէ ոռնակապ մը հանեց

T. I 173

ու սկսաւ Թովմասին ոտաւընները կապել։ Կատաղութեան մոմոալ մը փրթաւ բոլոր հոն գտնուող դերիներուն մէջ։ Շէյխի խաթունն ալ տանը դիմացը կեցած՝ Հէլիի ըրածը տեսնելով՝ — Ջուր տեղը այլ զգուշութիւնները կ՚ընես, պոռաց։

— Ես չեմ դիտեր, խաթուն, պատասխանեց Հէլի. 500 ոսկեր կորընցուցի, ալ ուրիշն կորսընցընելու կամք չունիմ։

— Այդ անպիտան մարդէն ինչ աղէկ բան կրնայ յուսացուիլ, բսաւ արտասութեամբ Ֆլոյէ։ — Իսկ երկու տղաքը՝ որ մինչև այն տեսնը բան մը չէին հասկըցած, հօրերնուն տաքը շղթան տեսածնուն պէս՝ իմացան ըլլալիքը ու լաց մ՚էր փրցուցին։

— Շատ կը ցաւիմ, ըսաւ Թովմաս, որ պ. Օրնիկն այսօր տունը չէ։

Օրնիկը քանի մ՚օրուան համար իր մէկ ընկերոջը հետ անտոյ կալուածները գնացեր էր. և հոյն օրը որ Թովմասին ծախուելու լուրը եկաւ՝ ինքը տուտօտը կանուխ ճամբայ ելլելով՝ բան մ՚ալ չէր իմացած։

— Պ. Օրնիկին իմ կոչմանէս շատ բարև ըրէք, ըսաւ Թովմաս աչուընները լեցուած։

Հէլի ձիերուն զարկաւ ու ճամբայ ելաւ։

Թովմաս ինչուան վերջը մխակերպ իր խեղճ անակին վրայ կը նայէր, ուսկից այնպիսի անգութ կերպով զինքը կը հեռացընէին։

Պ. Շէլպի նայն օրը առաւօտ չէր. Թովմասը ծախեր էր՝ այն ձանձրացուցիչ պարտաւորութիւնը ձեռքէն ազատելու համար, ուսկի պահպանքը առօրեպ գրկէին վերջը՝ երբ ծանր բեռէ մ՚ազատած կը կարծէր ինքզինքը. բայց իր կնոջ առջի գիշերուան լսած խօսքերը սրտին վէրք մ՚եղեր էին ու խիստ անհանգիստ էր։ Ջուր կը ջանար ինքզինքը համոզել՝ լսելով Թէ ուրիշներու նոյն բանն ընելով՝ ինք ալ իրաւունք մը ունիմ ընելու, և կ՚ուզէր խիղճը հանդարտեցընել. բայց իր ներքին բնական զգացմունքը զինքը հանդարտ չէր թողուր. անոր համար գոնէ Թովմասին երթալը չտեսնելու մտքով՝ նայն օրը առիւծ անգ եկաւ գնաց։

Կառքը փոշիէն ճամբանիրէ վազելով կ՚անցնէր։ Թովմասին ընտանիքի առարկաները մէկիկ մէկիկ աչքէն հեռացան, և իր այնչափ սաբուան սիրելեան անդամները հետզհետէ ծածկուեցան. քիչ առնէն Շէլպիի կալուածներէն դուրս եկան ու հասարակաց ճամբան մտան։

Հազիւ Թէ մղոն մը կարեր էին՝ Հէլի յանկարծ երկաթագործի մը խանութին դիմացը վար իջաւ՝ որ քովը ունեցած երկաթ ձեռնակապները նորոգել տայ։

— Ատոնք՝ սա մարդուս համար ինծի շատ պզտիկ կ՚երեւան, ըսաւ երկաթագործին՝ Թովմասը ցուցընելով։

— Տէր Ատուած, ինչ կը տեսնեմ. ա՜խկայ Շէլպիին Թովմասը չէ՞. ինչ... վինքը ծախե՞ց, ըսաւ երկաթագործը։

— Հրամեր ես, ծախեց, կրկնեց Հէլի։

— Ինծի անհաւատալի կ՚երեայ. որովհետեւ մարդէն կ՚անցնէր որ Թովմասը ծախեն, կըրկնեց երկաթագործը։ Հաւատա ինծի, այդ մարդը այսպէս կատկըղելու կարօտութիւն չկայ, շատ ազէկ, շատ պատուական ու շատ հաւատարիմ մարդ է։

— Այնպէս է, այնպէս, պատասխանեց Հէլի արհամարհանօք, այդ քու հաւատարիմ ըսած մարդիկներէդ ուժէի վախնալու է։ Անհոգ, ապուշ ու զլխով մարդիկներէն վախ չկայ. զանոնք լաթի մը պէս մէկ տեղէն մէկալ տեղը կրնաս քշել առանց դժուարութեան. բայց այս տեսակ գերիները՝ աչքերնին փոխելը մեզքէն աւելի կ՚աառնն. ուսաի զատնք շղթայի զարնելէն ապահով ճամբայ չկայ. Թէ որ մէյ մը ատաւրնին ազատ

թողուս՝ ան առենը կը տեսնես որ ուրիշի բարեմասնութենէն ինչպէս անոնք իրենց օգուտը կը քաղեն։

— Ի հարկէ, վրայ բերաւ երկաթագործը՝ գործիքները փնտռելով, հարաւային կողմերը շատ փափագելի չեն Քէնթըքիի գեղեցիկ նահանգին, ուր շատ շուտով մահերնին վրայ կը հասնի։

— Այնպէս է, պատասխանեց Հէլի, այն կողմերը գերեզմանները շատ չեն պիտանար. կլիմայէն է ինչէն է չեմ գիտեր, շատ շուտով կը մեռնին հոն, և մեզի ալ առուտուրի ապէկ գուռ կը բացուի։

— Շիտակը շատ ցաւալի բան է տեսնելը, որ այս Թովմասին պէս կարճ, հատաւարիմ ու արդար մարդը այն կողմերը տարուի, և հոն շաքարի արտերուն մէջ աշխատութեան տակ իրեն վերջի շունչը տայ։

— Օ՛, սիրտ հանգիստ բռնէ, Թովմասն երջանիկ վիճակ մ՛ունի. խոստացայ որ վրան աղէկ հոգ տանիմ։ Բարի ընտանեաց քով կը գնեմ զինքը. և թէ որ կլիմային ու ան կողմի սովորական ջերմին պիտանայ՝ կրնայ սեւի մը երեսկայածին չափ երջանիկ կեանք մ՛ունենալ։

— Կնիկն ու աղաքը հո՞ն ձգեց։

— Հրաժեր ես. բայց հոն ուրիշ մը կը պահենք իրեն. փառք Աստուծոյ, աշխարհիս վրայ կնիկ պակաս չէ[1]։

Այս խօսակցութեանցս առեն Թովմասի խանութին դուրսը կառքին մէջ սրխաւր նըստեր էր. մէյ մ՛ալ յանկարծ ձիու սմնտաձայն մը լսեց, ու եաևը պառնաշն ու նայիլը չմնաց՝ մէկէն Պ. Օրնիկը ձիէն վար ցատքեց ու Թովմասին վիզը պլլուեցաւ լալով ու հեծեծելով. — Այս ինչ անիրաւութիւն է, պոռաց, այս ինչ մեծ ամօթ է մեր առնը. ինչ ը՛ուզեն թող ըսեն, վատութիւն մ՛է այս բանս։ Մէհ, թէ որ քիչ մ՛ալ մեծ ըլլայի ու խօսքս անցնէր՝ այդպիսի բան թող չէի տար որ ընեն։

— Ո՜հ, Պ. Օրնիկ, սրչափ ուրախացայ զքեզ այս վերջին անգամս ալ տեսնելուս. շատ ցաւեր էի որ զքեզ մէկ անգամ մ՛ալ չկրցայ տեսնել, բայց հիմայ չես կրնար ևրևակայել թէ ինչպէս ուրախացայ։

Այս խօսքերս ըսելու առեն՝ Թովմաս քիչ մը շարժեցաւ. մէյ մ՛ալ Պ. Օրնիկ առնոր առքին շղթաները տեսնելով,

— Այս ինչ բան է, հառաչեց ձեռուը-

1. Ընթերցողը պատմութեանս Գ. գլուխը յիշելով՝ այս խօսքերուս թող չզարմանայ։

ները երկինք վերացած, այս ինչ անօրէնութիւն է. պէտք է որ ես սա անպիտան մարդուն հետ զարնուիմ։

— Չէ, չէ, Պ. Օննիկ, այդպիսի բան մի ըներ. կ'ազաչեմ, քիչ մը կամաց խօսէ, թէ չէ՝ լսածնելդ կը լսէ ու կը կասպի, ասոնով ինծի հետ ալ գէշ կը սկսի վարուիլ։

— Աղէկ ուրեմն, քու սիրոյդ համար բան մը չեմ ըներ, բայց այս ինչ անօրէնութիւն է, այս ինչ անկարգ բան։ Ինծի բան մ'ալ չըսին, բան մ'ալ չհարցուցին, և թէ որ Լինքոլը չըլլար՝ ես և ոչ հիմայ պիտի իմանայի։ Անոր համար երբոր տուն դարձայ պէտք եղածին պէս նեղացայ։

— Ո՛հ, գէշ ըրիր ես, Պ. Օննիկ։

— Ես դիս չկրցայ բռնել. ըսի թէ ասանկ մեծ անիրաւութիւն է... Բայց, վրայ բերաւ կամացուկ մը՝ կռնակը խանութին դարձընելով, ա՛ռ ասիկայ, իմ տղայս է, քեզի բերի։

— Ո՛հ, շատ չնորհակալ եմ, բայց չեմ կրնար առնուլ, պատասխանեց Թովմաս սիրաբը եղած։

— Պէտք է որ առնես, գալէս առաջ Բլոյէին իմացուցի որ այս տղայրը քեզի պիտի բերեմ, ան ալ խորհուրդ տուաւ որ

ծակեմ ու ժապաւէն մ'անցընեմ, որպէս զի կարենաս վիզդ կախել ու պահել, թէ չէ՝ այդ անպիտան մարդը ի հարկէ ձեռքդ կ'առնէ։ Բայց ինչուան որ սա մարդուն հետ չհաւտամ՝ սիրտս պիտի չհանգչի։

— Չէ, չէ, Պ. Օննիկ, մի ըներ, ինծի անով աղէկութիւն մ'ըրած չես ըլլար։

— Լաւ, միայն քու սիրոյդ համար ետ կը կենամ, կրկնեց Օննիկ, տղայրը Թովմասին վիզն անցընելով. հիմայ բանկոնդ ալ վրայէն կոճկէ որ չտեսնուի, ու քանի որ տեսնես զանիկայ՝ միտդդ բեր որ օր մը պիտի դամ զքեզ ազատեմ։ Այս բանիս վրայ Բլոյէին հետ ալ խօսեցայ ու ապահովցուցի զինքը որ սիրտը հանգիստ բռնէ. ես իմ վրաս կ'առնեմ այդ գործը, և այնչափ պիտի ըսեմ՝ որ ինչուան ձանձրացուցեմ հայրս, որպէս զի վերջապէս հարկադրուի զքեզ ազատելու։

— Ջուր տեղ ինծի համար հայրդ մի նեղեր։

— Չէ, գէշ բան մ'ընելու համար չէ, այլ զքեզ ազատելու համար միշտ ետևէն պիտի քալեմ։

— Հիմայ խոստացիր ինծի, Պ. Օննիկ, վրայ բերաւ Թովմաս, որ խելօք ու խելա-

ցի աղայ մը պիտի ըլլաս։ Նայէ, սիրելի, աանը յայտն ու ակնկալութիւնը բոլոր քու վրադ է. մօրդ խօսքէն գուբս չելլես. չմոռնես ան աղուոյ՝ որուն ինքզինքին խելացի համարելով՝ մօրեղբուն հնազանդիլ չեն ուզեր, կնկան խօսքին մարիկ ընելը ամօթ է ըսելով։ Աատուած ալ և իջէ բարիք շատ անգամ կը շնորհէ, բայց մայր մը մէկ անգամ միայն կու տայ. հարիւր տարի ալ սպրիս՝ այս քու մօրդ պէս բարեպաշտ ու բարեսիրտ մայր մը չես կրնար գտնել. ասոր համար վրան աղէկ սէր ունեցիր, գինքը մեծարէ միշտ ու նայէ որ իրեն մխիթարութիւնն ըլլաս։ Պիտի պահես ըսածներս, այնպէս չէ՞, սիրելի։

— Հա, հա, կ'ըսեմ կ'ընեմ, պատասխանեց Օննիկ։

— Խօսքերուդ աղէկ ուշ դիր. քու տարիքիդ տղաք երբեմն տաքցուելս կ'ըլլան. իրաւ բնութիւններնուն մէջն ալ կայ. բայց ճշմարիտ ագնուական մը, ինչպէս կը յուսամ որ դուն ըլլաս, կը նայի միշտ որ բերնէն անանկ բառ մը չհանէ՝ որ կերպով մը ծնողացը նախատինք ըլլայ, և կամ իրենց գործոցը չհաւնիլ մը ցուցընէ։ Կը յուսամ, Պ. Օննիկ, որ այս խրատներս հրամանքիդ ծանր չեն գար։

— Չէ, Թովմաս, չէ. քու յորդորներդ միշտ լսած սիրելի ու հաճելի եղած են։

— Նայէ սիրելի, պատասխանեց Թովմաս, լայն ձեռնլնտրելը Օննիկին երեսը շոյելով, նայէ ես քեզմէ ծեր եմ. դուն աղէկ մարդ մ'ըլլալու ամէն ձիրք ու կատարելութիւն ունիս. կրնաս օր մը պիտուն, խելացի ու ազնուական մարդ մ'ըլլալ. և քու ծնողացդ ուրախութիւնն ու պարծանքը։ Հօրդ պէս աղէկ սէր եղիր և մօրդ պէս ալ բարեպաշտ քրիստոնեայ. յիշէ քու Աստծիդ մահկանացուիս ժամանակը, Պ. Օննիկ։

— Ամէն լսածներդ կը ջանամ կատարել, Թովմաս, և կը խոստանամ որ ըսածդ պէս աղէկ մարդ մ'ըլլամ. ամենեին մի տարակուսիր։ Այս միտքդ պահէ որ քիչ առենէն տորէն գալ հոս պիտի գտնես, նայէ, ես եմ ըսողը... ինչպէս այս առաւօտ ալ Գլոյէին կ'ըսէի, երբոր մեծնամ և մարդու կարգ անցնիմ, անակռ տորէն պիտի շինել տամ աւելի մեծ ու կարգաւորեալ. ու մէջը ազատ գորգով փառաւոր սենեակ մը յատուկ քեզի համար պիտի պատրաստեմ։ Ո՛հ, ան առեն սեհնես թէ ինչ ուրախ օրեր պիտի անենաս։

Հէլի նոյն միջոցին երկաթէ ձեռնակապները առած՝ խոնարհէն գուբս ելաւ։

Օննիկ Հէլլին ձեռքի կապանքները տես-նելով՝ կիրք եկաւ, և — Գիտնաս, պարո՛ն, բսաւ, պիտի երթամ ծնողացս պատմեմ թէ Թովմասն ինչպէս կը չարչրկես։

— Գնա՛ բանդ. ինչ կ'ուզես ըսէ, պա-տասխանեց Հէլլի։

— Պէտք էիր ամբչնալ այդ ցած ա-րուեստիդ վրայ, որ մարդիկ անասուններու պէս շղթայի զարկած՝ անդադար ծախու կը հանես։

— Քանի որ հարուստ ազնուականներ կը գտնուին որ զմարդիկ կը գնեն, ես ա-ռուտուրը անարգ բան մը չեմ՝ պատճառ. ծախելուն ու գնելուն մէջ մեծ տարբերու-թիւն մը չեմ տեսներ։

— Երբոր ես մեծնամ, պատասխանեց Օննիկ, ոչ գնող պիտի ըլլամ, և ոչ ալ մա-նաւանդ ծախող. մինչև հիմայ Քէնպէքի ծնե-լուս վրայ կը պարծէի, հիմայ ամչնալս կու գայ, ու ինծի դախտանիք կը համարիմ։

Օննիկ մէկէն ձիուն վրայ ցատքընէն ու նռատիլը մէկ բրաւ. ու դառնացած աչուրները չորս դին կը պարձրնէր, կարծելով թէ ի-րեն այս մտածութիւնները մեծ բանի տեղ պիտի դնեն իւր հայրենակիցներուն։

— Մնաս բարով, ըսաւ Թովմասին, ա-բիացիր ու մի յուսահատիր։

— Երթաս բարով, Պ. Օննիկ, պատաս-խանեց Թովմաս, վերջին անգամ աչուըն-երը իր պզտիկ տիրոջը վրայ պարձրնելով, Աստուած օրհնէ զքեզ. Քէնպէքի նահանգը քեզի պէս ազնիւ ազգաք երանի թէ շատ ունենար։

Օննիկ վազելով ատեն գարձաւ, Թովմասն ալ անդադար հանէն կը նայէր ինչպէս որ անհրաժեշտ, և ձիուն սանձային ալ մարեցաւ. ասիկայ վերջին անտ էր, վեր-ջին ձայնն էր որ միաքը կը ձգէին իր բաղդը բնակարանը, իր սրտին սիրելիները . . . Բայց կարծես թէ կուրծքին վրայ՝ ուր որ Օննիկին փափուկ ձեռուընները այն ասլլարը կախեցին՝ ահաբեկիչ մը կը զգար. մէկէն ձեռքը շապիկին տակը խոթեց, ու այն տալ-լարը սրտին վրայ սեղմեց։

Հէլլի ձեռնակապները կապրին մէջ դեռա-լով, — Նայէ՛ ինչ կ'ըսեմ, ըսաւ Թովմա-սին, քեզի հետ ալ ազէկ կ'ուզեմ սկսիլ, ինչպէս որ ուրիշ պերճներուս հետ միշտ սկսեր եմ. թէ որ դուն խելքով վարուիս՝ ես ալ քեզի հետ ազէկ կը վարուիմ. ես իմ պերճներուս հետ խստութեամբ չեմ վարուած։ Ուստի նայէ որ խելքդ գլուխդ ժողվես, ա-պա թէ ոչ ինծի հետ չես կրնար խաղալ

հա. ես սևերուն ամէն հնարքները գիտեմ, ինծի աղէկ նայէ։ Երբոր անունը հանպարա ու խելքով կը, կենան ու փախչիլ չեն ուզեր, ես ալ անոնց հետ աղէկ կը վարուիմ, իսկ եթէ ուզածիս պէս չերթան՝ յանդգնքին իրենցն է, իմս չէ։

Թովմաս ապահովցուց Հէլէնն՝ որ փախչելու ամենևին միտք չունի. արդէն չէր ալ կրնար, վասն զի երկու սաուլտները շղթաներով կապուած մարդն ինչպէ՞ս կրնայ փախչիլ։ Բայց Հէլէն սովորութիւն ունէր իր շրջապատուելիքներուն հետ ունեցած վերաբերութիւնն այսպիսի պզտիկ յարդարակներով սկսիլ, և կը կարծէր թէ այս կերպ խօսքերով գերիները ուրախ կ՚ըլլան, իրեն վրայ վստահութիւն կ՚ունենան, և չի հարկապրիր զանոնք զոռ պատիժներու տակ ձգելու։

Ինչ և իցէ հիմայ թոզունք Թովմասը, և մեր պատմութեան մէկալ անձինքը նայինք թէ ինչ կ՚ընեն։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Գերւոյ մը իր տիրոջը քովէն փախչիլը.

Երեկոյեան մօտ էր, օրն ալ ամպոտ ու տխուր և բարակ անձրև մ՚ալ կու գար. Քէնդըքեի Ա. Ա. գեղի մը պանդոկին պիմացը օտարական ճամբորդ մը ձիէն վար իջաւ։ Անձրևի վախէն շատ մարդիկ ալ նոյն պանդոկն ապաւիներ էին. անոր համար բնակարանութեան միջ սրահին մէջ ամէն տեղ մարդ կը գտնուէր։ Բարձրահասակ ու վաստուժ Քէնդըքեցիներ օրսօրվի հագուստով վեր վար թոյլ թոյլ կը պարէին. սրսի հրացանները մէկ անկիւն մը ձգած, վառօդի քսակները ուրիշ անկիւն մը. անոնց օրսի շներ, տզիս պզտի ուտելիներ՝ խոտնակութեան տեսարան մը կ՚ընծայէին. չորս կողմն ալ երիտասարդներ պաթոններ նստեր էին, ամէնուն երկու ոտքի վրայ պէպ ի նաև ծուած, գլխարկնին գլուխնին ու ազմաշազախ ոտքի ամանները կրունկները փառաւորապէս կրակարանին չորս դին կըմթըմցուցած՝ խորունկ մտածութիւններու մէջ ընկղմեր էին։

Պանդոկապետը՝ որ գրամատեղանին քով կեցեր էր, իր հայրենակցացը պէս բարձր հասակ մ՚ունէր, գէմքը բաւական ապեղ, մազերը թաւ, գլուխն ալ մեծ գլխարկ մը։

Ոչ միայն ինքը, այլ հոն գտնուող ամէն մէկը մէյմէկ գիրքով գլխարկին գրեր էին. ոմանց գլխարկը թաղիք էր, ոմանցը ջրշան մորթէ, մէկուննը արմաւենիի տերևէ, մէկայինը հասարակ. և ամէնքն ալ զանազան կերպով գրած, այնպէս որ իւրաքանչիւրին գլխարկին գիրքէն իրեն բնաւորութիւնը կ՚իմացուէր։ Ոմանք գէպ ի մէկ կողմը ծռած գրեր էին, որ ուրախ ու զուարթ բնաւթեան նշան է. ոմանք ինչուան քթերնէն վար քաշեր էին, որ մտածութեան առ եղող մարդու նշան է. ոմանք ալ գէպ ի ետև գրեր էին, որ սառաիկ արթնութեան նշան է, վասն զի ամէն կողմն ազատ կ՚ուզեն տեսնել. իսկ անհոգ մարդկանց գլխարկը, ոտրոնց փոյթը չէ թէ գլխարկնին այսպէս գրեր են կամ այնպէս, գլուխներնուն վրայ ամէն կողմ կը տատանի։

Քանի մը լայնալարաւիք սեաը՝ մեծ գործածութեամբ կը մանէին կ՚ելլէին անպատար՝ առանց մատնաւոր բան մ՚ընելու, վասն զի ընելու բան մ՚ալ չունէին, բայց

բոլոր ջանքերնին ան էր՝ որ իրենց սիրոյ ու հիւրերուն աչքը մանեն։ Այս տեսարանին վրայ աւելցուր նաև կրակարանին բազմաթոց և շառաչող կրակը. դուռն ու պատուհանները բաց էին, վարագոյրները ցուրտ ու թաց քամիէ մը սուեր ու կը ծածանէին։

Այս բազմամիտ ու ազատասէր ընկերութեան մէջ մտաւ մեր ճանապարհորդը. կարճահասակ ու գիրուկ, մաքուր հագուած ու կլորակ երեսով մարդ մ՚էր, զուարթ ու համարձակ բնաւորութեամբ, ծիծաղկոտ ու նշանաւոր կերպ մ՚ունէր։ Մանաւոր խոնամք մը կը ցուցընէր իր պարկին ու ձեռքի հալանոցին վրայ, վասն զի երբոր ծառաները պիտացն եկան որ իրեն օգնեն՝ թող չտուաւ անոնց։ Աչուընին սկսաւ սրահին չորս կին պարագրնել, և ճամբու բեռնեղովը տաքուկ անկիւն մը քաշուելով՝ սեղան մ՚առաւ ու զանոնք գրաւ սեղանին տակը և ինքն ալ վրան նստաւ, ու սկսաւ գիտելով մը կրունկները կրակարանին կլորցնող պարանին դէմ, որ անխնայ ալ ու ձախ ուժով ուժով կը թքնէր։

— Էյ, դայլնք ինչպէս ես, պարոն, նոր եկողին հարցուց, ու ի պատիւ անոր՝ նոր խոսիս մ՚ալ արձակեց։

— Ինչպէս կը կարծեմ՝ շատ ազէկ եմ, պատասխանեց օտարականը, զգուշանալով առ ինքն եղած պատուէն՝ որ չըլլայ թէ խուխ մ'ալ իր վրան գայ։

— Ինչ նոր լուր ունիս, ըսաւ առաջինը, ու գրպանէն ծխախոտի տուփ ու որսի պանակ մը հանեց։

— Նոր բան մը չկայ, պատասխան տուաւ նորեկը։

— Ծխախոտ կը ծամե՞ս, ըսաւ առաջինն ու եղբայրսիրաբար կտոր մը ծխախոտ հրամցուց։

— Չէ, շնորհակալ եմ. ինծի զէշ կ'ընէ, պատասխանեց ճամբորդը՝ եռ եռ քաշուելով։

— Զարմանք, ըսաւ միւսը, ու հրամցուցած ծխախոտը իր բերանը նետեց. որովհետեւ երթալով բերնի խուխը կը պակսէր, և որպէս զի եռեւէ եռեւ նոր պաշար հայթայթէ։

Այժմ անգամ որ ղէպ ի նորեկ պարոնը կը թքնէր՝ անիկայ կը զգուէր, մինչև առաջինն անդրադառնալով՝ քաղաքավարութեան համար ղէպ ի ուրիշ կողմն դարձուց իւր թնդանօթը, և սկսաւ փայտակալի մը վրայ արձակել այսպիսի ճշդութեամբ և այն-

պիսի զինուորական հանճարով՝ որ եթէ բերդ մ'եղած ըլլար՝ քիչ մ'առեներ հիմնայատակ կը կործանէր կ'իյնար։

— Ինչ բան է, ըսաւ նորեկը, տեսնելով որ խել մը մարդ մէկտեղ ժողված՝ պատին վրայ կպցուցած ծանուցում մը կը կարդան։

— Նշանաւոր սև մի է, ըսաւ կարդացողներէն մէկը։

Օտարականը՝ որ Պ. Ռոբսըն կը կոչուէր, նստած տեղէն եղաւ ու ճամբու պարկն ու հովանոցը առէկ մը տեղաւորելէն ետև, ակնոցն հանեց քիթը գրաւ, և սկսաւ պատին վրայի ծանուցումը կարդալ, որ էր այս.

Ներքոյ գրեալս քովէն Գետրգ անուանով խառնուածին գերին փախեր է։ Այս Գետրգը վեց ոտք հասակի բարձրութիւն ունի, գոյնը նուագ թուխ, մազերը սև ու գանգրատոր. արբուն է բնաւորութեամբ։ Լաւ կը խօսի, կարդալ գրել գիտէ. անուսումնասիրելի ինքգինքը ձերմակ պիտի կեղծէ. կռնակին և ուսերուն վրայ խորունկ սպիներ ունէր. աչ ձեռքին վրայ ալ չ տառը կոխուած է տաք երկաթով։

Ո՛վ որ զինքն ողջ բերէ, կամ թէ բուռա-

կան պատձառներով ցուցքնեի բե վնասած է՝ չորս հարիւր տոլլար[1] վարձք ուզեի։

ՀԱՐՒՒՍ

Պ. Ուիլսըն ծայրէ ծայր այս ծանուցումը կարդաց ցած ձայնով քանի մ՚անգամ, կարծես թէ բերնուց կ՚ուզէր սորվիլ։

Ծխախոտ ծամող երկայնաստրուկը պարսնը, որ ինչպէս բսինք՝ անզգաստ վայատակալը խոխոջ կը կոծէր, ոտուընները վար առաւ շահուեցաւ, և եւս ծանուցման քով գնաց, ու բոլոր կոկորդը քաժելով՝ առատ խոխոջ մը ծեփեց զայն։

— *Ահա այս է իմ կարծիքս ալ, ընտիրքս ալ, լուաւ անխոսով կերպով մը, ու դարձաւ նորէն աեղը նստաւ։*

— *Էֆ, այդ ինչ է բրածդ, պոռաց անդիէն պանդոկապետը։*

— *Այդ ծանուցումը գրողն ալ ելէկ հոս ըլլար՝ նոյն բանը պիտի ընէի, լուաւ երկայնաստրուկը պարոնը. և սկսաւ անայլայլակ կերպով ծխախոտ կարել։ Ո՛վ որ քովը*

1. Որովհետև սոեպ կը ձիշտի գրքոյս մէջ այս տոկը՝ ընթերցողաց լաւ կ՚ըլլայ գիտնալ՝ որ տոլլարը Միացեալ Նահանգաց արծաթ տուկան է, որ 5 ֆր. 42 սանթիմ կ՚ընէ, կամ 23 դահեկան։

այդպիսի մարդ ունի ու հետը ազէկ չի վարուիր՝ արժանի է որ կորսընցընէ զանիկայ։ Այդպիսի ծանուցումներ բէնդըքրի նախատինք է. իսկացաը հիմայ ըրածիս պատճառը։

— *Ըսածիդ ես ալ իրաւունք կուտամ, ըսաւ պանդոկապետը, ու մէկ կողմանէ իր պանդոկն եկողներուն անուանց ցանկը կը շինէր։*

— *Ես ալ խելք մը գերի ունիմ, վրայ բերաւ երկայնաստրուկ պարոնը, միշտ խոխոջ արձակելով, և իրենց լսեր եմ. «Ծօ՛ տղաք, թէ որ կ՚ուզէք՝ թողուցէք քովէս փախչիլ. վախ ալ մի՛ ունենաք որ եանկէզ մարդ գրկեմ զձեզ բռնելու համար»։ Այնասիկ իմ բռնած կերպս. ազատ թող գերիներն որ փախչին, անոնք կամք չեն ունենար փախչելու։ Այս ալ բաւական չէ. ես անոնց ազատութեան գրերն ալ կարդի գրեր պատրաստեր եմ[1], որ եթէ յանկարծ ոտուը-*

1. Գերի ունեցողներէն ոմանք կը գտնուին՝ որ կասկած կամ ոդջութեան առնելին իրենց գերիները ազատ ձգելու միտք կամ դիտաւորութիւն կ՚ունենան։ Բայց շատ անգամ այսպիսի գեղեցիկ դիտաւորութիւնները ի գործ չեն գրուիր. յանկարծական թշուառութիւն մը, տնանկութիւն մը և կամ անակնկալ մահը կըրնան այսպիսի բարեգործութեան մը գործադրութեանն արգելք ըլլալ։ Այս գէնդըքցին այսպիսի անակնկալի դիպուածոց դէմ առնելու համար՝ առաջուց ա-

նեթս ալ անկեմ՝ անոնց ազատութիւնն ապահով ըլլայ։ Ասոնք, պարոն օտարական, այս գաւառիս մէջ ուրիշ մ՚ալ չկայ որ ինծի պէս աղէկ ու հաւատարիմ տեսը ունենայ։ Շատ առեն չէ որ 400 ոսկւոր արժող վաճառքով Զինչինապի զրկեցի ես զիրենք, և իրենք ամենայն հաւատարմութեամբ ստակը ճիշդ ձեռքս հասուցին, և առ բանիս վրայ ես ամենեն տարակոյս չունէի։ Էշի տեղ պիր զանոնք ու խաութեամբ վարուէ հետերնին, անոնք ալ էշի մը պէս հետդ կը վարուին. մարդու տեղ պիր զանոնք ու հետերնին անուշութեամբ վարուէ, անոնք ալ մարդու պէս հետդ կը վարուին։

Ասենախօս վաճառականը մէկ կողմանէ այս բարոյական ճառախօսութիւնս կ՚ընէր, մէկալ կողմանէ ալ կրակարանը խուխուլ կը լեցընէր։

— Բարեկամ, պատասխանեց Պ. Ուիլսըն, ըսածներուդ ես ալ բոլոր սրտով իրաւունք կու տամ. և այդ ծանուցման մէջի յիշատակուած մարդը նշանաւոր անձ մ՚է,

մէն բան հոգացեր ու բոլոր իր գերեաց ազատագրութեան թղթերուն տօրագրեր էր, որով յանկարծ մեռնելու ալ ըլլար՝ ժառանգը օրինաց դիմաց պարտական էր զերիներն ազատ թողլու։

ես ալ կը ճանչնամ զինքը. շատ մը տարի իմ գործարանիս մէջ աշխատեցաւ, և իմ գործատորացս մէջ ամենեն ճարտարն էր։ Հնարագէտ մարդ մ՚է ասիկայ. վուշ ծեծելու նոր մեքենայ մը հնարեց, որ շատ գործարանաց մէջ ալ կը գործածուի հիմայ, և իր տէրը այն մեքենային համար Ցէրութենէն արտօնութիւն ալ առեր է։

— Հասկըցայ, հասկըցայ, պատասխանեց վաճառականը, այդ մարդը նորահնար մեքենային տէրը եղաւ, և առած արտօնութեամբը աղէկ ստակ պիտից. իսկ խեղճ հընարսղին աչ ձեռքին վրայ տաք երկաթով նշան դրեր է։ Թշուառականը թէ որ ձեռքս ըլլար՝ անոր ճակտին վրայ այդպիսի նշան մը կը փնտի որ յաւիտեան չկարենար մոռնալ։

— Այսպիսի աչքաբաց ու ճարտար գիներն անհնազանդ կ՚ըլլան, ու գժուարին է զանոնք բռնել, ըսաւ անդիէն մարդուն մէկը. անոր համար է որ այսպիսի նշաններ ունին ու ծեծի վէրքեր ու ոպիներ կը կրեն վրանին. թէ որ հանդարտ կենալու ըլլային, տէրերնին ալ հետերնին այնպէս չէին վարուիր։

— Այսինքն է՝ Ասուած զանոնք մարդ

ստեղծեց, և աչքերը զանոնք անբանի տեղ կ՚ուզեն դնել, նեղսրտութեամբ պատասխան տուաւ վաճառականը։

— Աղէկ որ քննենք, կրկնեց նորէն նոյն մարդը, որ իր անկրթութեամբը չհմացաւ առաջնոյն գինքն արհամարհելը, այսպիսի բանի եկող գերիները իրենց տերանցը մեծ շահ մը չունին։ Ինչ բանի կու գայ անոնց ճարտարութիւնն ու հնարագիտութիւնը՝ երբոր իրենց տերանցը շահուն չեն ծառայեր. ուրիշ բան չէ ըրածնին՝ բայց եթէ աչք խաբել։ Ես ալ այսպիսի մէկ երկու գերի ունէի, շուտ մը զանոնք հարաւային կողմի գերեվաճառներուն ծախեցի, աղէկ գիտէի որ կանուխ ուշ՝ օր մը զանոնք ձեռքէս պիտի փախցընէի թէ որ այսպէս չընէի։

— Ուրեմն դու գնա Աստուծոյ ապօթք ըրէ որ ասկէ ետեւ անհոգ ու անմտածող արարածներ ստեղծէ քեզի համար, պատասխանեց վաճառականը։

Նոյն միջոցին մէյ մ՚ալ նայիս պանդոկին դիմացը մէկ ձիով պզտի փառաւոր կառք մը կանգ առաւ. մէջը ազնիւ ու հագուստ պարոն մը նստեր էր. կառավարն ալ սեւ ծառայ մ՚էր։

Ներս մտածին պէս՝ ամէնքը սկսան պի-

տել թէ ո՛վ է այս պարոնը, ինչպէս որ սովորութիւն է անձրեւի օր մէկտեղ ժողոված պարապտրդ մարդկանց՝ հետաքրքրութիւն ընելու ամէն եկող գնացողին։ Այնիկայ բարձրահասակ մարդ մ՚էր, պզնձագոյն սպանիացւոյ մը նման, վառվռուն գեղեցիկ աչուըներով ու սև փայլուն գանգրահեր մազերով. քիթն արծուունգն, բարակ ու շիտակ շրթունքներով, կերպարանքն ու վարմունքը վայելուչ, այնպէս որ ամէնքն սկսան ըսել թէ ասիկայ հասարակ մարդ մը պիտի չըլլայ։ Համարձակ կերպով մը ներս մտաւ. նշանացի հրաման տուաւ ծառային՝ որ սրընտուկը վար դնէ, և քաղաքավարութեամբ բարեւեց բոլոր հոն եղողները. եաքէն գլխարկը ձեռքը դէպ ի դրամատեղանը գնաց ու պանդոկապետին գրել տուաւ անունը Հենրիկոս Պըլաէր, Օքլէնտս քաղաքէն, Շէլպիի կոմսութեան մէջ. եաքը անտարբեր կերպով դարձաւ պատին վրայ կպցուցած ծանուցումը ծայրէ ծայր կարդաց։

— Յակոբ, ըսաւ ծառային, կարծեմ թէ Պէնտանի քով տեսածնիս այս տեղը նկարագրուած մարդուս քիչ մը կը նմանի, այնպէս չէ՞։

— Հրամեր ես, տէր իմ, պատասխա-

նեց Յակոբը, միայն ձեռքին վրայի նշանը որոշ չեմ գիտեր։

— Ես ոչ մարքէս ալ կ'անցնէր այդ բանդ, պատասխանեց օտարականը գլուխը շարժելով։ Եաքը գէպ ի պանդոկապետն երթալով՝ ազաչեց որ իրեն համար մանուածոր խուց մը պատրաստէ, ուսկից զի քանի մը գրելու բան ունիմ, ըսաւ։

Պանդոկապետը մէկէն ցաւքից, հետը մէկտեղ վեց հօթը սեեր ալ՝ ծեր և տղայ, մանչ աղջիկ, պզտիկ ու մեծ, սկսան բզզալ, վեր վար վազել, եզերել մտնել, մէկմէկու գլխուելի, ինչ է՝ նորեկ պարոնին խուց պիտի պատրաստեն։ Իսկ պարոնը՝ առանց մէկէ մը քաշուելու՝ համարձակութեամբ մը աթոռ մ'առած՝ սրահին մէկ անկիւնը նստաւ, ու սկսաւ քովը նստողին հետ ապիէն անգլիէն խօսակցիլ։

Արուեստաւորը՝ Պ. Ռիչըրն, օտարականը ներս մտաւ չմտաւ՝ սկսաւ զանիկայ պիտել հետաքրքիր ու անհանդարտ նայուածքով մը. իրեն այնպէս կու գար թէ զանիկայ տեղ մը տեսած պիտի ըլլայ, ճանչնայ պիտի, բայց թէ ուր՝ ամենևին միտքը չէր կրնար բերել։ Ամէն անգամ որ օտարականը կը խօսէր, շարժուձևք մը կ'ընէր կամ կը

ձիծաղէր, Պ. Ռիչըրնին տարակոյսն ալ կը շատնար. աչքը վրան անկիր էր, բայց երբոր անոր վառուտն ու սև աչուընները կը տեսնէր որ գէպ իրեն կը դառնային՝ առջիր կը նայէր։ Մէյ մ'ալ յանկարծ միտքը լոյս մը ծագեցաւ, և այնպիսի խռոված և տպշած կերպով մը օտարականին երեսը նայեցաւ՝ որ անիկայ անդրադարձաւ, ու սաք եղելով քովը եկաւ։

— Կարծեմ, ըսաւ, հրամանքդ Պ. Ռիչըրն ես, թէ որ չեմ սխալիր. ու ձեռք տրաւ։ Թոզուլթիւն կ'ընես մէկէն չկրցայ ըսել հրամանքդ ճանչնալ. կարծեմ միաբդ կու գայ Պ. Պրայէր՝ Օքլէնտս քաղաքէն, Շէլսիի կամուրջեան մէջ։

— Հրաժեր ես... հրաժեր ես, հրաժեր ես, պարոն, պատասխանեց Պ. Ռիչըրն, կարծես թէ երազին մէջ կը խօսէր։

Նոյն միջոցին սեուկ մը եկաւ ու ըսաւ թէ պարոնին խուցը պատրաստ է։

— Յաջոր, ըսաւ օտարականը ծառային՝ կէս բերնով, անուշկին ուշադրութիւն դիր։ Եաքէն Ռիչըրնին դառնալով՝ — կը փափաքէի, կրկնեց, հրամանքիդ հետ առանձին քանի մը հարկաւոր բան խօսիլ. թէ որ կ'ուզես հրամէ խուցս երթանք։

Պ. Ուիլսըն տաք եկաւ ու երազաշրջիկի մը պէս օտարականին առնէն կ'երթար։ Վերջին յարկը մեծ խուց մը մտան, ուր կրակն ալ վառած փայտերը կը ճարճատէր ու լոյս կ'արձակէր. ծառաներն ալ ամէն բան լմընցուցած՝ ամոռներն ու սեղանատախտակները կը սրբէին։

Երբոր ամէն բան լմընցաւ ու բոլոր ծառաներն ալ դուրս եկան, օտարականը ներսէն զուռը կղպեց ու բանալիքն ալ առաւ գրպանը դրաւ, և ձեռնոցները կօրթքին վրայ ձալլած՝ գարձաւ Պ. Ուիլսընին երեսն ակսաւ նայիլ։

— Գէորգ, կանչեց զարմանքով Ուիլսըն։

— Հրամեր ես... ես Գէորգն եմ, պատասխանեց օտարականը։

— Ամենևին մտքէս ալ չէր անցներ։

— Կարծեմ ալեկ ծալեր եմ, բսաւ եւ բնատարերը ծիծաղելով. ընկուզի կեղևով պղնձագոյն մարմինս թխացուցի, և մազերս ալ սև ներկեցի. անոր համար ծանուցման մէջ նշանակուածին ամենևին չեմ նմանիր։

— Գէորգ, Գէորգ, գիտե՞ս որ զժուարին բանի մը ձեռք զարկեր ես. ես քեզի այսպիսի խորհուրդ չէի տար։

— Ինչ կ'ուզէ լլլայ, ամէն բանի պատասխանատու ես եմ, պատասխանեց Գէորգ՝ նորէն ծիծաղելով։

Պէտք է հոս հարևանցի մը պիտի որ Գէորգ հօր կողմանէ սպիտակացեղ էր. իրեն մայրն ալ այն Թշուառներէն մէկն էր՝ որ իրենց գեղեցկութեան համար պատապարտուած են ակրեմուն ցանկութեանը զոհ լլլալու, և մայր լլլալու օրուց՝ սրոնք իրենց հայր ոչ ալ կը ճանչնան։ Քէնըլքիի վարժամ ընտանիքներէն մէկէն ժառանգած էր եւրոպական գեղեցիկ գծագրութեանն հետ՝ արի ու անհուաճելի ոգի մը։ Մօր կողմանէ գեղնորակ թեթեւ գոյն մը առեր էր, գեղեցիկ ու վառվռուն սև աչուըներով. ուսած մարմնոյն ու մազերուն գոյնը քիչ մը փոխուելով՝ սպանիացիի մը կերպարանք առած էր։ Եւ սրտվհեան շարժմանքն ու կերպը համարձակ ու բնական էր, անոր համար ամենևին զժուարութիւն չէր քաշեր այս յանդուգն ձեռնարկութիւնն առաջ տանելու. այսինքն՝ իւր ծառայովը ճամբորդութիւն ընող պարոն մը ինքզինքը կեղծելու։

Պ. Ուիլսըն, որ բարեմիտ ու ազնիւ ձեռնի մ'էր, բայց վերջի աստիճանի վախկոտ ու զգուշաւոր, խորին մէջ վեր վար կը

պարտէր սրտին անհանգստութենէն, և չէր գիտեր ընելիքը. մէյ մըն կ'ուզէր օգնել Գէորգին, մէյ մ'ալ կը փափագէր հայրենեացը կարգն ու օրէնքները պահպանել. ուստի պարձաւ ըսաւ.

— Շատ ապէկ, Գէորգ. ես կ'ենթադրեմ ուրեմն թէ քու օրինաւոր ակռք թղուցեր փախեր ես. չեմ զարմանար. բայց գիտցած ըլլաս, Գէորգ, որ շատ կը ցաւիմ, իրաւցընէ շատ կը ցաւիմ. և ինծի պարագ կը համարիմ այս բանս քեզի ըսելու. պէտք է որ ըսեմ։

— Ինչ բանի վրայ կը ցաւիս, պարոն, հարցուց Գէորգ հանդարտութեամբ։

— Ինչ բանի վրայ... ուստի զի կը տեսնեմ որ այդ կերպով քու հայրենեացդ օրէնացը յայտնի դէմ կը գործես։

— Իմ հայրենեացս... պատասխանեց Գէորգ պարտութեամբ. ես բաց ի կերեզմանէն ուրիշ հայրենիք չունիմ. և երանի թէ ինչպէս հին պատկած ըլլայի...։

— Ա՜հ. չէ, չէ Գէորգ. այդ բանդ մի ըսեր. մահացու մեղք է այդ խօսքդ, սուրբ Գրոց դէմ է։ Իրաւ է, Գէորգ, քու ակռդ խիստ մարդ մ'է, քեզի հետ շատ զէշ կերպով վարուեցաւ, չեմ կրնար զինքը պաշտպանել. բայց դու գիտես՝ հրեշտակը Ագարին հրամայեց որ դառնայ նորէն իր խաթունին քով և անոր հնազանդի, և թէ Պօղոս առաքեալն ալ Ոնեսիմոսը նորէն իրեն սիրոջը քով ղրկեց։

— Այդ կերպով Ս. Գրոց խօսքերը ինծի օրինակ մի բերեր, Պ. Ուիլսըն, ըսաւ Գէորգ՝ հրացայտ աչուըներով. ուստի զի կը նիկս քրիստոնեայ է, ես ալ միտք ունիմ քրիստոնեայ ըլլալու, թէ որ կարենամ այնպիսի տեղ մը երթալ՝ ուր կարող ըլլամ համարձակ քրիստոնէութիւնը պաշտելու։ Բայց հիմակուան իմ գտնուած պարագայիս մէջ՝ ինծի Ս. Գրքէն օրինակ բերելն ուրիշ բան ըսել չէ, բայց եթէ բոլորովին միտքս փոխել։ Ա՛ս ամենակալն Աստուած կը բազդեմ, ու զինքը պատասխան կը կանչեմ իմ իրաւանցս, և կը հարցունեմ իրեն թէ ազատութիւնս փնտռելն միթէ ինծի մեծ յանցանք է։

— Այդ քու զգացմունքդ բնական է մարդուս, ոմ Գէորգ, պատասխանեց ակնիւ ծեր բունին՝ քիթը սրբելով. այո՛, բնական են մարդուս. բայց իմ պարագս է զքեզ այս բաներուս չյորդորելու։ Այո, որպեսզի, շատ կը ցաւիմ վրադ, շատ զէշ վիճակի մէջ

ես. անոր խօսք չունիմ. բայց նայէ Աստ-
քեահն ինչ կ'ըսէ. «Ամէն մարդ ինչ կաշ-
մունք որ ունեցեր է՝ պէտք է որ անոր մէջ
հաստատուն կենայ»: Պէտք է ամէնքնիս ալ
Աստուծոյ նախախնամութեանը կարգադրու-
թեանցը գլուխնիս ծռենք, սիրելի, ու կա-
մակար հնազանդինք:

Գէորգ սաքի վրայ կեցեր էր՝ գլուխը դէպ
հոն ծռած, ու ձեռուընները կուրծքին վրայ
ծալլած՝ արհամարհանօք կը ժպտէր:

— Պ. Ուիլսըն, պատասխանեց Գէորգ,
թէ որ Հնդիկները զքեզ գերի բռնէին ու
կնոջդ և ազգդ գրկէն զքեզ յափշտակէին,
ու մինչև ցմահ իրենց համար գեաին բա-
նելու չարաչար դատապարտէին զքեզ, կ'ու-
զեմ պիտակ՝ արդեօք մաքդ կ'անցընէիր
որ այս նոր ու անակնկալ դառնալից վի-
ճակիդ վրայ գոհ ըլլաս, ու ինչ կոչմունք
որ ունեցար՝ անոր մէջ հաստատուն մնաս:
Ես կարծեմ՝ թէ առաջին անգամ գիմացդ
եղած ձիուն վրայ հեծնալդ ու փախչիլդ մէկ
կ'ընէիր, Նախախնամութեան կամքն այս է
ըսելով. այնպէս չէ՞:

Ծերուկը այս խօսքիս պատասխան չկըր-
ցաւ տալ, վասն զի տալու պատասխան ալ
չունէր. և սկսաւ վար նայիլ ու հովանոցը

ձեռքին մէջ խաղցընելով կատաւածքները
կը շահէր, և միայն այս ընդհանուր յոր-
դորանքս տուաւ. — Կը տեսնես, Գէորգ,
գիտես, որ ես միշտ քու բարեկամդ եղեր
եմ. և ինչ որ ալ ըսի՝ միայն քու աղէկու-
թեանդ համար ըսի: Հիմայ ինծի այնպէս
կ'երևայ, սիրելի, որ փախչելովդ ինքզինքդ
մեծամեծ վտանգներու մէջ պիտի ձգես, ո-
րմանցմէ շատ դժուար է որ զքեզ կարենաս
ազատել: Թէ որ յանկարծ ձեռք ինկնալու
ըլլաս՝ առջինէն չարագոյն պիտի ըլլայ վի-
ճակդ. ամէնքը վրադ պիտի ծիծաղին, աւելի
խստութեամբ հետդ պիտի վարուին, ու հա-
զիվ բերանդ բերելէնետև՝ զքեզ հարաւա-
յին կողմի գերեվաճառներուն պիտի ծա-
խեն:

— Պ. Ուիլսըն, բոլոր այդ ըսածներդ
գիտեմ, պատասխանեց Գէորգ. մեծ վտանգ-
ներու մէջ ինքզինքս կը ձգեմ, բայց . . .:
Այս ըսելով՝ հագուստը բացաւ ու երկու
տարճանակ ու մէկ գաշոյն մը ցրցուց:

— Կը տեսնե՞ս ասոնք, կրկնեց. ես ա-
ժէն բան աչքս առած եմ. ես հարաւային
կողմերը յաւիտեան իջնելիք չունիմ. չէ...
թէ որ այն վայրկենին հանդինք՝ ես գիտեմ
իմ ընելիքս...: Գոնէ վեց տանուաչափ ա-

զատ հայրենիք մը կրնամ գտնել ինծի, և այն կ'ըլլայ Քէնըլըքիին մէջ ունեցած առաջին և վերջին ատացուածքս...։

— Գէորգ, Գէորգ, այդ միաքդ դրած-ներդ զիս կը սոսկացընեն. ինքդինքդ յուսահատութեան տուեր ես....։ Շատ կը ցաւիմ վրադ. հայրենեացդ օրէնքները ատքի տակ կ'առնուս։

— Հայրենի՛ք.... Էհ, Պ. Ուիլսըն, դուն հայրենիք ունիս, բայց ես և ինծի պէս գերի ծնած թշուառներն ինչ հայրենիք կրնան ունենալ... Մեզի համար ինչ օրէնքներ կան... ո՛ր օրէնքները մեզ դրած ենք, ո՛ր օրէնքներուն մեր հաւանութիւնը տուեր ենք, որ պահելու ալ պարտաւորուինք։ Մենք ձեր օրէնքներուն հետ բան չունինք. ձեր օրէնքներն ուրիշ բանի համար չեն՝ բայց եթէ հարստահարելու և ատքի տակ առնելու միջոցներ։ Միթէ չլսեցի՞ ես Յուլիսի 4ին ձեր խօսած ճառերը[1]. դուք չէ՞ք

1. Յուլիսի 4ին Միացեալ Նահանգաց ազատութեան տարեդարձին յիշատակն է։ Այն օրը բոլոր ժողովուրդը ազգիս անդին կը ժողովին, նախ եկեղեցիները, վերջն ալ առանձնական խումբերու մէջ, և ազատութեան զանազան ճառեր կ'արտասանուին, ու Միացեալ Նահանգաց ընդհանուր կառավարութեան որոշումները կը կարդացուին։

որ ամէն տարի կը կրկնէք՝ թէ կառավարիչներուն իշխանութիւնը կառավարեալներէն կու գայ. ինչ կը կարծէք, միթէ մենք որ այդ խօսքերը կը լսենք, չե՞նք կրնար անոնց վրայ խորհրդածել. միթէ չե՞նք կրնար ձեր քարոզած բաները՝ գործերնուդ հետ բաղդատել։

Պ. Ուիլսընին միաքը, առանց իրեն պատասխան դպչելու կրնանք ըսել՝ որ ունեցած փափուկ՝ բայց մէջը պարապ՝ բամպակի կը նմանէր, որ ամէն բանի տեղիք կու տար։ Սրտէն կը ցաւէր Գէորգին վրայ, բայց ամենևին չէր կրնար ըմբռնել տառապեալ գերիի մ'ունեցած զգացմունքները, ու իրեն պարագ ու խելացիութիւն կը համարէր ցուցընել անոր որ փախչիլը յանցանք է, և անով զղջումի բերէ զանիկայ։

Ուստի, — Գէորգ, լսա՝ վար նայելով ու մտածելով մը, երածդ ազէկ բան չէ. անոր համար ինծի պարագ կը կարծեմ ըսել քեզի բարեկամարար, որ այդպիսի կարծիքները մէկդի դիր։ Վատն զի քու վիճակիդ մարդկանց համար, ով Գէորգ, վատնագաւոր ու շատ վտանգաւոր բաներ են...։ Ու գնաց խուցին մէկ անկիւնը նստաւ, և որուն այլայլութենէն ալ սկսաւ հովանոցին կոթը խածնել։

— Նայէ, Պ. Ուիլսըն, ինչ կ'ըսեմ, վըրայ բերաւ Գէորգ՝ վիճացը նսեմլով. ինծի նայէ որ վիճացդ նսեմ եմ, ես ալ քեզի պէս մարդ չեմ. երեսս նայէ, ձեռուըներս նայէ, վրաս նայէ. — այս խօսքին՝ կըսըբճուլեցամ մը նսրէն սաք եկաւ. — ես ալ որ և իցէ մարդու հաւասար մարդ մը չեմ: Մաիկ ըրէ, Պ. Ուիլսըն, բան մը պատահի. իմ հայրս ձեր Քէնթըքիցի ազնուականնեըէն մէկն էր, արժանի չդատեց՝ թէպէտ պարաքն էր՝ առաջուց այնպիսի հնարք մ'ընելու, որ իր մեռնելէն վերջը իր ժառանգները զիս ալ շներուն ու ձիերուն հետ մէկտեղ չծախեն:

Մայրս իր եօթը տղոցմովը ճամբրդի հանեցին. խեղճ կնկան աչքին առջև ամէնքն ալ մէկիկ մէկիկ զանազան աէրերու ծախուեցան: Ես եղբարցս մէջէն ամենէն պզտիկն էի. մայրս եկաւ զիս գնողին սաքն կնկաւ ու կ'աղաչէր կը պաղատէր որ զինքն ալ ինծի հետ մէկտեղ գնէ, որպէս զի տղոցմէ մէկը գոնէ քովը գտնուի. անիկայ սաքովը կից մը զարկաւ ու անդին հրեց զինքը: Գետին փռուած տեսայ մայրս, անոր լացն ու աղաղակը լսեցի՝ երբոր տեսաւ որ զիս ձիուն վրայ կը կապեն ու նոր տիրոջս տուին կը տանին:

— Վ՞ըչը...

— Ձիս գնողը գերեվաճառներէն իմ մեծ քոյրս ալ գնեց. ասիկայ բարեպաշտ ու ազնիւ ազչիկ մ'էր, և խեղճ մօրս պէս գեղեցիկ ու վայելուչ դէմքով, ազէկ կրթութիւն առած և ամենայն ազէկ ձիրքերով զարդարուած: Սկզբան շատ ուրախացայ տեսնելով որ գոնէ քովս սրտակից մ'ունիմ. բայց քիչ ատենէն ուրախութիւնս դառնութեան ու կատաղութեան փոխուիլ սկսաւ:

Օր մը պրան հանէն տեսայ՝ որ գինքը կը ծեծէին. այս ախանչներովս լսեցի խարազանին բախմանքը որ խեղճին փափուկ մարմնոյն վրայ կը շառաչէին. խարազանին ամէն մէկ հարուածները կարծես թէ սրտիս վրայ կ'իջնէին, և ձեռքէս բան մ'ալ չէր գար որ անոր օգնութեան հասնիմ: Եւ գիտե՞ս, պարոն, ինչո՞ւ համար գինքը կը ծեծէին.... վասն զի չէր ուզած որ իր քրիստոնէական պարկեշտ մաքրութեանը արատ մը բերեն ու իր համեստութեան դպչին, այն համեստութեանը՝ որ ձեր օրէնքը կ'արգելուն գերի օրիորդի մը...: Վերջապէս տեսայ օր մը որ խեղճը շղթաներով կապած՝ Նոր–Օռլէան գնացող գերեվաճառի մը ծախեցին... և միայն պատճառն այս էր... ալ

անկէ եաքը ինչ եղաւ չեմ գիտեր...։ Երկաչն և շատ երկայն տարիներ անցան վրայէս, ես ալ մեծցայ առանց հօր, առանց մօր, առանց քրոջ, առանց բնաւ մէկու մը որ վրաս պզտի գութ մ'ունենայ. շատ պէս ծեծուիլ, անարգանօք, սովով ու ծարաւով անցուցեր եմ բոլոր կեանքս։ Այո, պարոն, քանի՛ քանի անգամ այնպիսի սուլ քաշեր եմ, որ չներաւ առջև նետած սոկորներուն ալ կարօտեր եմ, և այն ալ չեմ կրցած գտնել...։ Քանի որ պզտիկ էի՝ ամբողջ դիշերներ լացով ու առանց քնոյ անցուցեր եմ. ոչ թէ անօթութենէս, և ոչ ալ կերած ծեծերուս համար կու լայի։ Չէ, պարոն, չէ. այլ իմ մայրս կու լայի, իմ քուրերս կու լային. այս աշխարհիս վրայ ինծի սրտաբեկ մը չունենալս կու լայի, զիս սիրող մը չգտնելս կ'ողբայի։ Խաղաղութիւն ինչ ըսել է, երջանկութիւն ինչ ըսել է չեմ գիտցած. անուշ խօսք մը ինչ ըսել է լսած չունէի, մինչև որ քու գործարանդ եկայ բանելու։ Հրամանքդ միայն, Պ. Ուիլսըն, ինծի հետ աղէկ վարուեցար. գուն ինծի սիրտ տուիր բանի մը ետեւէ ըլլալ, գրել ու կարդալ սորվիլ, և մարդ ըլլալ ու մարդկանց կարգն անցնիլ. Աստուած գիտէ թէ որչափ երախ-

տակէտ եմ հրամանքիդ ինծի ըրած բարեբարութեանդդ համար։

Այն առենն էր, պարոն, որ կինս պիտցաս ելաւ. հրամանքդ ալ տեսար ես զինքը. հրամանքդ ալ գիտես թէ ինչպէս գեղեցիկ ու ազնիւ է։ Երբոր իմացայ որ անիկայ զիս կը սիրէ, երբոր հետը կարգուեցայ ա՛լ աշխարհք իմս եղաւ. այնչափ հանգստութեան հասեր էի՝ որ զիս այս կենացս մէջ չէի կարծեր. և իրաւամբ, պարոն, վասն զի կինս որչափ ալ գեղեցիկ էր՝ այնչափ ալ բարի սիրտ մ'ունէր...։ Բայց ինչ օգուտ... ակռս զիս քու գործարանէդ հանեց, աշխատութենէ զրկեց, ինչպէս գիտես, զիս բոլոր բարեկամներէս ու սիրելիներէս բաժնեց ու խեղճութեան մէջ ստանակոխ ըրաւ։ Եւ ինչո՞ւ համար. վասն զի ես իմ ինչ ու ա՛լ ըլլալս մտցայ. որպէս զի ցուցընէ ինծի որ սխ մ'եմ, գերի մ'եմ։ Եւ պատկ այսչափ վրշտացս ու տառապանաց՝ զիս կնոջմէս բաժնեց, ու հրամայեց որ ուրիշի մը հետ կարգուիմ...։

Եւ ձեր օրէնքը՝ ընդդէմ Աստուծոյ ու խղճմտանաց, այդ անիրաւութիւնները թոյլ կու տան կատարելու...։ Արդ, պարոն, կը տեսնես որ այդ անիրաւ գործերէն մէկը

չկայ որ ձեր օրէնքներն արգելուն. այլ ա-նիրաւ գործերը՝ որ մօրս, քրոջս, հիկանոս և իմ սիրոս ճմլեցին: Մանաւանդ թէ Ֆէն-ղըքիի մէջ իշխանութիւն կայ ամենուն այս ամէն բանս լսելու, և մարդ չի կրնար ա-նոնց դէմ գնել:

Միթէ ասոնք հրամանքդ իմ հայրենեցոց օրէնքներըը կը համարիս: Չէ, պարոն, չէ. ես հայրենիք չունիմ, ինչպէս որ հայր չու-նիմ... սակայն եաւէ եմ հայրենիք մ'ու-նենալու. ձեր հայրենիքէն բան չեմ ուզեր. միայն թողու զիս որ խաղաղութեամբ իրմէ դուրս ելլեմ. ու երբոր Գանատա հասնիմ, ուր որ օրէնքները զիս կը ճանչնան, զիս կը պաշտպանեն՝ ան ատենը Գանատա իմ հայրենիքս կ'ըլլայ ու ես ալ անոր օրինացը կը հնազանդիմ: Բայց եթէ մէկը զիս բռնե-լու եաւէ ըլլայ, ազէկ գիտնայ որ ես ա-մէն բան աչք առեր եմ. ազատութեանս համար արեանս վերջին կաթիլն ալ պիտի թափեմ: Ձեր նախնիքը իրենց ազատութեա-նը համար արիւննին թափեր են, ինչպէս դու ալ կը պատմես. թէ որ բրածնին իրա-ւունք ու արդարութիւն էր՝ իմս անոնցմէ վեր է և շատ վեր:

Գէորգ այս խօսակցութիւնս լսելու ժա-

մանակ՝ խուցին մէջ ուժով ուժով վեր վար կը քալէր: Թափած պառն արցունքները, յուսահատական ձեռերը ու կրակոտ աչուք-ները՝ խեղճ ծերուն սիրտը շարժեցին ու միտքը բոլորովին փոխեցին: Իր ղզայուն բնութեամբ՝ կ'երեւակայէր տառապեալ գերեաց ընդհանուր թշուառութիւնը, և մանաւանդ պէս իր պիտացիներն խեղճ կեանքը, որուն մասնաւոր ու անձնական կատարելութիւնները ինքն անձամբ փորձեր էր ու գիտէր. և կը տեսնէր ցաւով սրտի՝ որ բոլոր մարդկութեան առջև մեծ համբաւով և յարգութեան արժա-նաւորութիւն ունեցող այսպիսի պատուական անձ մը՝ շահասէր ցածազգայ մը ձեռքը խաղալիկ եղած էր: Անոր համար սրտին այլայլութենէն քրտինք կը թափէր, և պե-պին մեսաքսէ մեծ թաշկինակ մը հանած՝ ուժով երեսը կը սրբէր: Ֆիչ մ'աաեն լուռ կենալէն ետև,

— Անհնաճ ըլլան, յանկարծ կանչեց, պերեվաճառներն ալ, գերի պնդողներն ալ. պժխքն ընդունի զիրենք այս անպիտան շա-հասիրութեան համար... Յուսամ թէ յիշողք չեն լսածներս...: Աղէկ ուրեմն, ճամբադ առաջ տար, Գէորգ, ճամբադ առաջ տար. բայց խոհեմութիւնը ձեռքէ մի ձգեր, որ-

վեակ. մարդ մի սպաններ, գոնէ զքեզ պաշտպանելու վտանգէն զուրս՝ մարդու ա-բիւն մի մաներ, մանաւանդ թէ ամենեին ուրիշի կենացը մի պակչիր: Ո՞ւր է հիմայ կինդ, Գէորգ, ըսաւ ու գողդոջալով ոտք ե-լաւ և սկսաւ վեր վար պարտիլ:

— Ան ալ փախեր է, պարոն, ան ալ ոտան գիրկը փախե՛ր է. Աստուած գիտէ թէ ուր թափառական կը պարտի. փախեր է հիւսիսային աստղը գտնելու, փրկութեան գաւառն հասնելու: Ո՞ պիտէ թէ մէյ մ՛ալ մէկմէկու ետը ու ուր պիտի հանդիպինք... մէկզմէկ պիտի գտնենք յարութեան այս աշ-խարհիս վրայ:

— Ինչ կ՛ըսես... ան ալ փախեր է, կարելի՞ բան է... այնպիսի աղէկ ընտանիք մը ինչպէս թողուց փախաւ:

— Աղէկ ընտանիքներն ալ պարագի տակ կ՛իյնան, ու մեր հայրենեաց օրէնքները թոյլ կու տան՝ որ մօր մը գրկէն իր տղան յափըշ-տակեն ու ծախու հանեն՝ պարագիներուն վը-ճարելու համար, ըսաւ Գէորգ՝ պառնապին կերպով մը հեգնելով:

— Լաւ, լաւ, վրայ բերաւ բարի ծերու-կը, գրպանը խառնելով, ալ չեմ ուզեր ըզ-քեզ գրգռել: Կրնայ ըլլալ արիւնք.... խըզճ-մըտանքի ձեռք կու տայ.... ինչ կ՛ուզէ ըլլայ: Ա՛ռ, Գէորգ, ըսաւ. ու խել մը թըղ-թեայ դրամներ դուրս հանեց:

— Չէ, չէ, ազնիւ պարոն, պատասխա-նեց Գէորգ, դու ինծի շատ բարիք ըրեր ես, չնորհակալ եմ. չըլլայ թէ այս առատաձեռ-նութեամբդ նեղութեան մէջ իյնաս: Ես բա-ւական ստակ ունիմ, յուսամ՝ թէ կարե-նամ ինծի բաւեցընել:

— Չէ, Գէորգ, պէ՛տք է որ ընդունիս. ստակը ամէն տեղ հարկաւոր կ՛ըլլայ. և որչափ ալ վատաբկիս՝ բաւական է թէ օրի-նաւոր ճամբով ըլլայ՝ շատ ունիմ չես կըր-նար ըսել: Ա՛ռ, տղաս, կ՛ազաչեմ չէ մ՛ը-սեր:

— Շատ աղէկ, կ՛առնեմ, պարոն. բայց այս պայմանով՝ որ վերջը վճարեմ, ըսաւ Գէորգ ու առաւ:

— Հիմայ լսէ ինծի, Գէորգ, որչափ ա-տեն այս կերպով ճամբորդութիւն ընելու միտք ունիս. յուսամ երկայն չի տեւեր, և շատ հեռու չես երթար, ինչ կ՛ըսես: Բայց չիտակը աղէկ ծպտեր ես, աղէկ ալ կը կեղծես. թէպէտ և ինծի յանդգնութիւն կ՛ե-րեայ: Իսկ այդ քովի սև ծառան ո՞վ է:

— Պահով մարդուն մէկն է. տարի

մ՚է որ Գանատա փախեր ազատեր է։ Հոն լսեր է որ աէրը իր փախստեան վրայ նեղանալով՝ խեղճ պառաւ մայրը կը ծեծէ ու կը տանջէ եղեր, ուսոի զանիկայ մխիթարելու և ազատելու համար եկեր այս կողմերս եկեր է։

— Գոնէ բան մը կրցա՞ւ լսել։

— Չէ, գեռ չէ. շատ անգամ իր մօրը գանուած կողմերը պարտեցաւ, բայց միւքը գրածը կատարելու յարմար առիթը չգտաւ։ Հիմայ մինչև Օհիոյ ինծի հետ պիտի գայ ու գիս իր փախստեանը օգնող բարեկամաց ձեռքը պիտի յանձնէ, և ինքը նորէն ետ պիտի գառնայ մայրը փնտռելու։

— Շա՜տ վսանգաւոր բան, շատ վսանգաւոր բան, ըսաւ ծերունին։

Գէորգ սաք եղաւ, և արհամարհական կերպով մը ծիծաղեցաւ։

Ծերունին Գէորգին զլխէն ինչուան սաքը զարմացմամբ մը քիչ մ՚ատեն դիտեցէն ու նայելէն վերջը,

— Գէորգ, ըսաւ, ինչպէս զարմանալի կերպով բոլորովին փոխուեր ես. կարծես թէ ալ առջի Գէորգը չես։ Գլուխդ բարձր բռներ ես, և խօսուածքդ ու շարժուածքդ քուկդ չէ, ուրիշ մարդու է։

— Վասն զի հիմայ ես ազատ եմ, պատասխանեց Գէորգ պարծենալով մը։ Այո՛, պարոն, այս վերջին անգամն էր որ մարդու մը համար տեր անուն բերնէս լսեցիր։ Ալ ես ազատ եմ։

— Ազէկ նայէ, ազահոտ չես. նորէն ձեռք կրնաս ինկնալ։

— Այն ժամանակը, պարոն, պատասխանեց Գէորգ, գերեզմանին մէջ ամէն մարդ ազատ ու հաւասար է։

— Այդ քու յանդգնութեանդ վրայ իրաւցընէ շատ զարմացեր եմ, Գէորգ, վրայ բերաւ Ուիլսըն, ինչպէս ալ այս մօտի պանդոկին իջար։

— Պ. Ուիլսըն, այս ըրածս այնպիսի յանդուգն ու կարգէ դուրս բան մ՚է՝ որ մէկու մ՚ալ մարդէն չ՚անցնիր՝ որ ես այս մօտի պանդոկն ըլլամ։ Ձիս ուզի հետուները փնտռել կու տան. հրամանքիդ մարդէն ալ չէր անցներ որ ես Գէորգն ըլլամ։ Ցակոբին աէրն ալ այս կողմերս չի բնակիր, ու գինքը հոս ճանչցող չկայ։ Ձինքը գանելու յոյսերնին կարեցին, ոչ աք ալ գինքը կը փնտռէ. և ծանուցման տուած նշանները՝ գիս ալ գտնող չի կրնար ըլլալ։

— Հապա ձեռքիդ նշանն ինչ կ՚ընես։

Գէորգ ձեռնոցները հանեց ու ձեռքին վրայ բարակ սպի մը ցրցուց՝ որ հազիւ թէ պացուհր էր։

— Աչ աչ, ըսաւ Գէորգ արհամարհանօք, Հարրիսին իմ վրաս ունեցած սիրոյն ու գիժոյն վերջին նշանն էր որ դրաւ։ Յաջորդիւ օր առաջ, խելքը փչեց որ իր անուան ակրոնասաոսովը ձեռքիս վրայ նշան մը դնէ, որովհետև կ'ըսէր թէ կը կասկածիմ որ այս օրերս քովէս փախչելու միտք ունիմ։ Ինչպէս, աղէկ չե՞մ հասած, ըսաւ ձեռնոցը ձեռքն անցընելով։

— Շիտակը, քանի որ կը մտածեմ վիճակդ և գլխուդ գալիք վտանգները՝ արիւնս երակներուս մէջ կը պաղի։

— Իմ արիւնս երկայն տարիներէ ի վեր տառեր ու պապեր էր, պարոն Ռիչըրն, բայց հիմայ տաքցեր է ու կ'եռայ, ըսաւ Գէորգ։

— Միրելի պարոն, վրայ բերաւ Գէորգ՝ քիչ մը լուռ կենալէն ետև, երբոր տեսայ որ դիս ճանչցար, վախցայ որ քու զարմացած կերպերէդ չմտածուիմ, անոր համար մտածեցի՝ որ ինքզինքս քեզի յայտնեմ։ Վաղը առաւօտ լուսցած՝ ճամբայ պիտի ելլեմ. վաղը իրիկուն յուսամ Թէ Օհիոյ նահանգը հանգիստ քուն մը կարենամ ըլլալ։ Այնպէս համարձակութեամբ ու հանգստութեամբ ճամբայ պիտի ընեմ. հասած տեղերուս ամենէն աղէկ պանդոկները պիտի իջնեմ, ու մեծամեծաց սեղանը պիտի նստիմ։ Ուսաի ճնաս բարով, պարոն. Թէ որ լսես՝ Թէ ձեռք ինկեր եմ, ապահով եղիր որ մեռեր եմ։

Գէորգ շիտակ ոտքի վրայ կեցած՝ իշխանական կերպով ձեռք տուաւ։ Բարեսիրտ ծերուկը սիրով ձեռքը սեղմեց, ու նորէն քանի մը յորդորանքներ տալէն վերջը՝ հովանոցն առաւ ու դուրս ելաւ։

Գէորգ քիչ մ'ատեն ոտքի վրայ լուռ կեցաւ ու դէպ ի դուռը կը նայէր. յանկարծ միտքը բան մը գալով՝ վազեց դուռը բացաւ։

— Պ. Ռիչըրն, ներս հրամէ, ըսաւ, բան մ'ալ ունիմ ըսելիք։

Ռիչըրն ներս մտածին պէս՝ Գէորգ նորէն դուռը կղպեց ետևէն, ու քիչ մ'ատեն գետին նայելով մտածելէն վերջը,

— Պ. Ռիչըրն, ըսաւ, միշտ քրիստոնէական վարուեցար հետս, հիմայ նորէն քրիստոնէական առաքինութեան ու բարերարութեան վերջին գործ մը կը խնդրեմ հրամանքէդ։

— Ինչ է, Գէորգ։

— Բաւական իրաւ է, պարոն, որ ես մեծ վանդակներու մէջ ինքզինքս ձգեր եմ։ Աշխարհքիս վրայ մարդ մը չունիմ՝ որ իմ մահուանս վրայ լայ ու ցաւի, լաւ հեկեկալով։ Կրնայ բլլալ որ զիս ոպատնեն, ու չան պէս պիտի խածեն, և երկրորդ օրը մէկն ալ իմ վրաս պիտի չմտածէ, մէկն ալ զիս մաքէն պիտի չանցընէ՝ բայց ևթէ իմ խնդամ կրնա։ Մե՛ռ, Թշուառ աղջիկ, դու միայն պիտի ցաւիս, դու միայն իմ վրաս պիտի լաս...։ Պ. Ուիլսըն, յանձն կ՚առնո՞ւս սա պզտիկ գնդասեղը իրեն ձեռքը հասցնելու.... խեղճը նոր տարիին ինքը ինծի ընծայ ըրաւ. տուր տասիկայ իրեն և ըսէ՝ որ զինքը սիրեր եմ և պիտի սիրեմ կենացս մինչև վերջին շունչը։ Խօսք կու տա՞ս, պարոն, ինդիրքս կատարելու։

— Աղէկ աղէկ, տղաս, ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց Ուիլսըն՝ աչուընները լեցուած և գոզգոջուն ձայնով, ու գնդասեղն առաւ։

— Ըսէ իրեն, կրկնեց Գէորգ, որ իմ վերջին կամքս սա է որ Գանատա երթայ, թէ որ կրնայ. փոյթ չընէ թէ խավարտնը զինքը կը սիրէր, փոյթ չընէ թէ ինքն ալ իր ծնած տունը կը սիրէ. ապսպրէ իրեն

որ չերթայ թէ ևս գառնայ, վասն զի գերութիւնը միշտ թշուառութիւն է մարդու։ Զուրց իրեն որ մեր Հնդիրին իրեն ազատ մարդ կրթէ մեծցընէ, որպէս զի ան ալ իմ քաշածներս չքաշէ։ Այս բոլոր բաներս ըսէ իրեն, Պ. Ուիլսըն. յուսամ որ զանց չես ըներ։

— Հա, Գէորգ, հա, խօսք կու տամ որ ըսեմ, դու հոգ մի ըներ, բայց վատահ եմ որ չես մեռնիր։ Արիացիր, կարեճ ես դուն. Աստուծոյ ապաւինէ Գէորգ, օր մ՚առաջ ազատ երկիր մը հասնելուդ լուրը կը փափաքիմ առնել, ու բոլոր սրտովս կը մաղթեմ քեզի. Աստուած հետդ ըլլայ։

— Աստուած... ինծի համար ալ կա՞յ Աստուած մը՝ սրտին կարեկամ ապաւինիլ[1], պատասխանեց Գէորգ այնպիսի գոհունակութեամբ՝ որ խեղճ ծերուն լեզուն կապուեցաւ։ Մե՛ռ... կենացս մէջ այնպիսի բաներ

1. Ընթերցողը ներէ Գէորգին այս յուսահատական խօսքերուն։ Դժբախտ Գէորգին ուրիշ խորհրդածութիւններն ալ այն երկիրներուն համար են՝ ուր խօսքով ազատութիւն կը քարոզուի, իսկ օրէնքի ուժով՝ գերութիւն ի գործ կը դրուի. և այնպիսի գերութիւն՝ որ մինչև օրինաւոր կը համարուի այն խեղճ գերիներուն խղճմտանքն ալ բռնադատել՝ Աստուծոյ ու բնութեան օրինաց դէմ գործելու՝ պարզ տէրերուն շահուն համար։

տեսայ, այնպիսի բաներ քաշեցի, որ մաքէս ալ չէր անցնիր որ կրնայ Աստուած մ'ըլլալ. այն բաները քրիստոնէից վրայ այնչափ տպաւորութիւն չեն ըներ, ինչպէս մեր վրայ կ'ընեն։

— Ո՛հ որպեսի, այդպիսի մտածութիւններ մաքէդ ալ պէտք չէ որ անցընես. վրայ բերաւ ծերուկը լալով ու հեկեկալով. կայ Աստուած մը, որուն կարգաւորութեանց խելքերնիս չի հասնիր ու չի կրնար ալ հասնիլ, բայց իր ամէնը ճշմարտութեան ու արդարութեան վրայ դրած է. կայ Աստուած մը, Գէորգ, հաւատա խօսքիս, յոյսդ անոր վրայ դիր, և ինքը քեզի կ'օգնէ, ապահով կեցիր։ Աղարտութիւնը տեղը պիտի երթայ, թէ որ այս աշխարհիս մէջ ալ չէ՝ անդիի աշխարհքը։

Կրօնքն ու վթաստիրութիւնը այն բարեսիրտ ծերուն խօսքերուն վրայ այնպիսի այժ և տպաւորութիւն տուին՝ որ Գէորգ յանկարծ կանգ առաւ, ու քիչ մ'առեն մտածելէն վերջը՝ զարձաւ հանդարտութեամբ մը պատասխանեց։

— Շնորհակալ եմ հրամանքիդ յորդորական խօսքերուն, ապահով եղիր որ պիտի չմոռնամ զանոնք։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Օրհնաւոր առուտուրի մը այլևայլ պարագաները.

> Զայն գուժեաց ի Հռոմայ, ողբուեաւ և լալուեաւ և աշխարուեաւ յոյժ. Հռաքէլ լայր զորդիս իւր, և ոչ կամէր մխիթարիլ։
>
> Մատթ. Բ.

Հէլի ու Թոլմաս կառքին մէջ ծեծուելով ծեծուելով՝ ճամբանին առաջ կը տանէին. երկուքն ալ իրարմէ տարբեր խորհուրդներու մէջ ընկղմեր էին։ Հետաքրքրական բան մ'է այս քովէ քով երկու նատողներուն մաքերնէն անցուցած խորհուրդները գիտնալը։ Մի և նոյն նոտարանին վրայ նստած, արտաքուստ իրարմէ ուրիշ տարբերութիւն չունին՝ բայց եթէ մէկը քիչ մ'աւելի սև է. երկուքն ալ նոյն աչուընեն ունին, երկուքն ալ նոյն ականջներն ունին, երկուքն ալ նոյն ձեռքերն ունին, մէկ խօսքով երկուքն ալ մի և նոյն գործարաններն ունին, մի և նոյն բանը կը տեսնեն, բայց իրենց մաքէն ան-

ցուցած խորհուրդները ուրչափ իրարմէ տարբեր են. ինչպէս տարբեր են իրարմէ այն երկու սրաերը՝ որ թէպէտ մի և նոյն նախնական շնորհքն ընդունած են Աստուծմէ, բայց մէկն ի բարին և միւսն ի չարը զօրծածած ըլլալով՝ իրարմէ այնչափ տարբեր է իրենց ունեցած զգացմունքը։

Հէրի՝ Թովմասին հասակին երկայնութեանը և կուրծքին լայնութեանը վրայ կը մտածէր. և մաքէն կ՚ըսէր, թէ եր սրտի կայ առողջ ու գիրցած վաճառքի հանելու ըլլամ՝ անշուշտ ազէկ վաստակ մը կրնամ ընել։ Միանգամայն կարգի կը գնէր մաքէն մէջ թէ ինչ կերպով իր վաճառքները այր, կէն, ծեր ու տղայ ծախու հանէ. և մաքէն մէջ անոնց հաւանական գիներն ալ կը կըլսէր և հաշիւն ալ կ՚ընէր։ Եւ քիչ մնաց իր վրայ կը զառնար և իր մարգասիրութեան վրայ կը զարմանար...։ Ուրիշ գերեվաճառից տովորութիւնը կը պախարակէր, որ խեղճ գերիներուն ոտքն ու ձեռքը ծանր շղթաներով կը կապեն. իսկ ինքը Թովմասին միայն ոտուընները կապեր էր, ձեռուընեն ազատ թողուցեր էր, ինչուան որ այս շնորհքովս չգնդծանի. և ապերախտ կը կոչէր զանոնք՝ որ այս եղած շնորհքը չեն

ճանչնար։ Եւ քանի՛ քանի անգամ խաբուեր էր իր գերիներէն, որոնց հետ այնչափ ազգակ վարուեր էր... և ասով հանդերձ ե՛ւ պարձեալ մարդասէր գտնուեր եմ, սիրտս բուռն է, կ՚ըսէր...։

Իսկ ընդհակառակն՝ Թովմաս արքային Գրքի մը այս խօսքերս կ՚որոճար մաքէն անդադար. Քանզի ոչ երբ ուխտիւք քաղաք որ առաւել վնասուց է, այլ զնանկերձեալսն խնդրելովք[1]։

Սուրբ Գրոց այս խօսքերը՝ զոր դլխաւորապէս անուս ու տգետ մարդիկ գրեր են, աւէն ժամանակ Թովմասին պէս բարեսիրտ ու պարզամիտ մարդկանց վրայ մեծ ազդեցութիւն մ՚ըրեր են[2]։ Այս խօսքերը մարդուս սիրտը հիմունքէն կը շարժեն, և փողի մը պէս արիւնթիւնը, ոգւոյն այժը և եռանդը կ՚արթնցնեն, ուր առաջ յուսահատութեան խաւարը կը տիրէր։

1. Եբր. ԺԳ. 14։

2. Ընթերցանդից սկզբունքն է որ Սուրբ Գիրքը աւէն մարդ պէտք է կարդայ, կ՚ըսեն, ու ինչ որ Հոգին ազդեցութիւն ընէ իրեն՝ այնպէս պէտք է իմանայ. ուրով իւրաքանչիւր մարդ ըստ իւր խելացը կը մեկնէ Սուրբ Գրոց խօսքերը. իսկ զանոնք որ ըստ մեկնութեան Սուրբ Եկեղեցւոյ կը հաստատեն Սուրբ Գիրքը՝ պարզամիտ ու բարեսիրտ տեղ կը դնեն։ Բայց թէ իրենց այս ենթադրութիւնը ուրչափ ծուռ է ու պահանջմունքին ալ անտեղի՝ ակներև է հոս բացատրել։

Հէլի զրպանէն քանի մը լրագիր դուրս հանեց ու սկսաւ հետաքրքրութեամբ մէկի ծանուցումները աչքէ անցընել։ Կարգալու շատ վարժ չէր, և սովորութիւն ունէր քիչ մ'ամուրկեկ ձայնով կարգալու, իբրև թէ աչքով տեսածները՝ ականջովն ալ լսէ. ուստի սկսաւ հատիկ հատիկ հետեւեալ ծանուցումը կարդալ։

ՎԱՃԱՌՔ ԿԱՊԱԿԱՑԱՐԻ

Սեւեր. Ըստ վճռոյ դատաւորաց, երեքշաբաթի, փետրուար 20, Ռուչինկըլի քաղաքին (Նահանգ Բհինդըլի) Արդարութեան առեւնիի դրանը դիմաց՝ ծախուի պիտի հետեւեալ Անները.

Ագար	60	տարուան
Յովհաննիկս	30	»
Բենիամին	20	»
Սառուղ	25	»
Աղկերտ	14	»

Առնց գիներ հանգուցեալ Պ. Ճ. Պրէֆորդ ապահովին պարտատէրներուն ու ժառանգացը ուչ պիտի բաժնուին։

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄԱՐՐԻՍ
ԹՈՎՄԱՍ ՖԼԱՅՆԴ } Կապակատարք.

— Պէտք է որ երթամ՝ տեսնեմ ես սա ապրանքները, ըսաւ Հէլի Թովմասին՝ քովը խօսելու ուրիշ ընկեր ու նիւթ չունենալուն։ Այս անգամ ալ կ'ուզեմ ընտիր ապրանքներով վաճառականութեանս գուռը բանալ։ Դուն ալ կ'ախորժիս, Թովմաս. վասն զի ապագի ընկերութիւն մը կը գտնես։ Հիմայ շատակ Ուշինկըլն պիտի երթանք, և մինչև որ հոն գործերս լմընցընեմ՝ ապահովութեան համար զքեզ բանտը պիտի պահեմ։

Թովմաս բանտ մտնելու այս նոր լուրն ալ քաղցրութեամբ ընդունեցաւ։ Հէլիի նոր գերիներ գտնելը լսելով կը մտածէր անոնց խեղճութեան վրայ. անոնք ալ իրեն պէս իրենց կնիկն ու տղաքը ձգելով նոյն ցաւն ու վիշտը պիտի քաշէին։ Մէկալ կողմանէ ալ բանտ մտնելու լուրը իր ականջին ծանր եկաւ. վասն զի իր պատուոյն նախատինք կը համարէր այս բանս։ Այո՛, իրեն նախատինք կը պատէր, որովհետեւ հաւատարմութիւնն իրեն պարծանք կը համարէր. ուրիշ ինչ բանի վրայ կրնար պարծիլ արդեօք։ Թէ որ մարդկային ընկերութեան քիչ

մ՚աւելի բարձր պասէն ըլլար, պարծելու դուրչ միայն այս բանս չէր ունենար։

Ինչ և իցէ՝ իրիկուան դէմ Ուշխիկըն հասան, ու գիշերը Հէլի պանդոկը, Թովմասն ալ բանտին մէջ անցուցին։

Երկրորդ օրը կէսօրուան մօտ Ագարու-թեան առենին բակը խուռն բազմութիւն մը ժողովեր էր. ոմանք կը ծխէին, ոմանք ծը-խամաերև կը ծամէին, ոմանք կը թքնէին, ոմանք կը յօրանջէին, և մէկմէկու հետ կը խօսակցէին, իւրաքանչիւրն իրեն ընտելութեանն ու ախորժակին յարմար, և աճուրդի սկսե-լուն կը սպասէին։ Ծախուելիք գերիներն ալ այր և կին առկիւն մը ժողոված՝ իրարու հետ ցած ձայնով կը փսփսային։

Ծանուցման մէջ յիշուած Ագար պառա-ւը՝ գէմքով ու գծագրութեամբ կատարեալ ափրիկեցի մ՚էր. վաթսուն տարուան մը կար, բայց հիւանդութիւններով ու ծանր աշխատութեանց տակ՝ ժամանակէն առաջ պառուեր էր. աչուքները դրեթէ կուրցեր էին, ու սաստիկ չզգայուէն՝ մարմինը կծկեր էր։ Քովը կեցեր էր իր մէկհատիկ Ալպերտ անունով որդին, որ տասնըչորս տարեկան գեղեցիկ տղայ մ՚էր։ Շատ տգաք ունեցեր էր խեղճ պառաւը, բայց ամէնքն ալ մէկիկ

մէկիկ ձեռքէն յափշտակեր ծախեր էին, և այս միայն մնացեր էր իր քովը. անոր հա-մար խեղճը դողդոջուն ձեռուըներով տգան գրկեր էր, և յուսահատաբար անցնող դար-ձողին երեսը կը նայէր։

— Մի վախեր, Ագար, ըսաւ տարեց մարդուն մէկը, ես պ. Թովմաս Ֆլայթլին հետ խօսեցայ, ինքը չանք կ՚ընէ որ զձեզ երկուքնիդ մէկտեղ ծախու հանէ։

— Ըսէք որ պեռ ձեռքէս բան կու գայ, պատասխանեց պառաւը՝ դողդոջուն ձեռուը-ները վեր վերցընելով. կրնամ կերակուր եփել, խոհանոցը սրբել, պնակները մաքրել. պարապ տեղ հաց չեմ ուտեր. և գիտես ալ շատ սուղ չէ. ըսէք, կ՚աղաչեմ, ըսէք... պանց մի ընէք, ըսաւ խեղճ պառաւը պա-պաձելով։

Հէլի ասոնց մէջ մտնելով՝ մէկուն մօ-տեցաւ. քերանը բանալ տուաւ ու մէջը նա-յեցաւ. ակռաները քննեց, շիտակ ոտքի վը-րայ կայտնել տուաւ, եսքը երեսի վրայ ծը-ռեցուց, և կիներու ամրութիւնը իմանալու համար քանի մը շարժմունքներ ընել տուաւ. վերջէն ուրիշի մ՚անցաւ, ու նոյն փորձերը անոր վրայ ալ կատարեց։ Երբոր պատն ե-կաւ կարգը՝ թևերը գնեց, ձեռքերն եր-

կընցընել առաւ, մաուրընները նայեցաւ, ու արագաշարժութիւնն խմնալու համար քանի մ՝անգամ վեր ցատքել առաւ։

— Առանց ինծի ասիկայ չի ծախուիր, ըսաւ պառաւը՝ առին ու վրայ եղած. մենք երկուքնիս մէկտեղ պիտի ծախունք. ես դեռ բաւական ուժ ունիմ, պարոն, կրնամ շատ տեսակ աշխատութեանց պիտանալ։

— Ո՞ւր, կալուածներու մէջ... չեմ կարծեր, պատասխանեց Հէլի՝ արհամարհական կերպով մը խեղճին վրայ նայելով։

Զուարճալի անյարմարութիւն։ Այս քըննութիւնը լմընցընելէն ետև՝ Հէլի ետ քաշուեցաւ, ու գլխարկը ծուռ դրած, ձեռուընները գրպանը, բերանն ալ ծխախոտ՝ կլսպսէր որ աճուրդն սկսի։

— Ինչ կ՝ըսես հրամանքդ ալ, հարցուց մարդուն մէկը, որ Հէլիէն վերջը՝ ինքն ալ քններ էր գերիները. ինչպէս երեցան քեզի։

— Փէհ, պատասխանեց Հէլի՝ խուխ մ՝արձակելով. այն երկու երիտասարդներն ու սա տղան գնելու միտք ունիմ։

— Բայց գիտե՞ս որ պառաւն ալ այն տղուն հետ կ՝ուզեն ծախել, վրայ բերաւ մարդը։

— Աղէկ մտածութիւն. սրտնոտած կըմտիք մը՝ որ և ոչ կերած աղին գինը կ՝արժէ։

— Ուրեմն պանիկայ ալ գնելու միտք չունի՞ս։

— Թեղէ պիտի ըլլամ որ գնեմ. աչքը կայր, ջղացաւէն կարկամած, ապշութեան ալ նշան կ՝երևայ վրան։

— Կան մարդիկ որ այդպիսի պառաւներն ալ գնելով՝ չկարծածնէն աւելի շահ կը հանեն, պատասխանեց մարդը։

— Հըմ, կարելի է. բայց ինծի ձրի ալ տան՝ չեմ առներ. հազիւ վրան նայելու սիրտ բերի։

— Բայց մէկդ է՝ խեղճը իր տղուն հետ չգնելը. ողբալի առանց անոր չի կրնար ապրիլ. կարծեմ գինն ալ շատ սուղ պիտի չըլլայ։

— Ով որ կ՝ուզէ տատիկը ծոլ նեռել՝ լաւ գնէ. ինծի տղան պէտք է կալուածի մը համար. պառաւն ինչ ընեմ. առանց տատիկի ալ տան՝ չեմ առներ։

— Բայց շատ պիտի ցաւի խեղճը, ու յուսահատութեան մէջ պիտի լայնայ։

— Է՛հ, բնական է, պատասխանեց Հէլի ցրտութեամբ. տղան ձեռքէն կըտնցնեմ, ի հարկէ պիտի ցաւի։

Երբոր տատիկը կը խօսէին՝ ամբոխին մէջ շշնկոց մ՝ինկաւ. կարճահասակ ու եռանդուն

մարդ մ'երեցաւ՝ որ մատնեաիկն էր, ու բազմութեան մէջէն ճամբայ բանալով առաջ կուգար։

Խեղճ պառաւը հազիւ թէ շունչ կրնար առնուլ, ու ազատն պըղըտած կեցեր էր։

— Քանի կեցիր, Աչպերա, ինծմէ մի՛ բաժնուիր, կ'ըսէր որդւոյն, վատն զի երկուքնիս մէկտեղ պիտի ծախեն։

— Մ՚հ, մայրիկ, վախեմ թէ չէ, պատասխանեց ազատն։

— Պէտք է որ զմեզ մէկտեղ ծախեն, կրկնեց պառաւը՝ զգզոչուն ձայնով, ապա թէ ոչ՝ քեզմէ բաժնուելու ըլլամ՝ շուտով պերեզման կը մտնեմ։

Մատնեաիկը ճանկ մը ձեռքը՝ բարձր ձայնով — Մէկզի կեցէք, կը պոռար ամբոխին. ճամբան սիրտ։

Յուդակին վրայ եղած երիտասարդները միջակ գնով շուտ մը ծախուեցան, որոնցմէ երկուքը Հէլլին էին։

— Էյ, հիմայ կարգը քեզի եկաւ, ըսաւ մատնեաիկը խեղճ պառաւին ազատն, ու ճանկովը մէջտեղ քաշեց բերաւ. եկուր ցոյց տուր հանդիսականոց քու կատարելութիւնդ։

— Ձիս ալ մէկտեղ գրէք, պարոն, կ'ա-

պահեմ, գիս ալ իրեն հետ ծախեցէք, կը ճըւար խեղճ պառաւը՝ ապէն չբաժնուելով։

— Ընդէն կորսուէ, ձայիդ քաշէ, պոռաց պառաւին երեսէն վեր մատնեաիկը, ու ձեռքովը մէկկի հրեց. գես քու կարդդ չեկաւ։ Քեզ տեսնեմ սուտկ, ցաւալ նայիմ. ու այս լսելով՝ ազատն բարձրաւանդակի մը վրայ հանեց. խեղճ մայրը հանէն կու լար ու կը հեկեկար։ Ցղան կանգ առաւ, ուզեց մէկ մը հաւը նայիլ՝ բայց չկրցաւ, և իր խաշոր վառուռն աչուըներուն արցունքները սրբելով՝ բարձրաւանդակին վրայ ցատքեց։

Ցղան աշխոյժ կերպը, անդամներուն ճկունութիւնը, զէմքին գծագրութիւնը շատ բան աչքին զարկաւ. ու շատ մը մարդիկ զանիկայ ձեռք ձգելու առաջ նեռուեցան։ Իսկ ինքը խռոված շփոթած՝ չորս դին կը նայէր, և վերջը գնել ուզողներուն խառնաձայն ազազակը մաիկ կ'լսէր։ Վերջապէս ճանկը երկընցաւ, Հէլլին էր գնողը։

Խեղճ ազան երբոր իր այս նոր տէրը տեսաւ, կանգ առաւ ու աչքը մօրը վրայ դարձուց. իսկ մայրն ալ լալով պզտլով, ձեռքերը բացած, — Ձիս ալ մէկտեղ գրէք, պարոն, կ'ըսէր, Աստուծոյ սիրոյն հա-

մաը ըլլայ. ապա թէ ոչ՝ կը մեռնիմ երբոր տղէս գիս բաժնես։

— Ան իմ՝ գիտնալու բանս չէ, պատասխանեց Հէլի՝ անտարբեր պաղութեամբ մը, ու կռնակը դարձուց անդին գնաց։

Խեղճ պառաւն ալ շատ մը ծախուեցաւ. այն մարդը որ Հէլիին հետ վերը խօսեցաւ, կ՚երևնայ թէ սրան ալ գեռ գիժուկեան կաթիլ մը մնացեր է եղեր. ոչինչ գնով կրնեց զանիկայ. և աճուրդն ալ լրմընցած ըլլալով՝ ժողովուրդը ցրուեցաւ։

Այս խեղճ շնչաւոր ապրանքները՝ որոնք տարիներով մի և նոյն տիրոջ ձեռքին տակ մէկտեղ ապրեր էին, և հիմայ իրարմէ բաժնուելով՝ ալ գիրար պիտի չկարենային տեսնել, վշտալից պառաւին չորս կողմն առին, որ յուսահատութենէն մեռնելու պատրաստ էր հասեր, ու սկսան մխիթարել ու ցաւակից ըլլալ իր թշուառութեան։

— Գոնէ մէկ հատը միայն քովս ձգէին ... աչերս շատ անգամ ինծի խոստացեր էր, որ այս վերջինս քովէս չհեռացընէ... ինքն ինծի խոստմունք տուեր էր, կ՚ըսէր պառաւը լալով ու հեկեկանօք։

— Աստուծոյ ապաւինէ, Ազար մայրիկ, ըսաւ ցաւագին կերպով գերիներէն մէկը։

— Անկէ ինծի ինչ միխիթարութիւն կայ, պատասխանեց խեղճ պառաւը կողկողալին։

— Մայրիկ, մայրիկ, մի լար այդպէս, կը պոռար անդիէն տղան. կ՚ըսեն թէ աղէկ աէր մը գտեր ես։

— Ալպէրտ, ինչ բանի կու գայ... ոմ սիրելի ու ցանկալի տղաս... ա՜հ, ինչպէս պիտի կենամ ես առանց քեզի....

— Անդին տարէք սըրիկայ, պոռաց Հէլի. ծօ ինչ կը վաստկիիք այդպէս զինքը ողբալ տալէն։

Պառաւին ճանչուորներէն քանի մը հոգի մօտեցան խեղճին, ու կէս մը համոզմամբ ու կէս մը բռնութեամբ՝ վերուցին զինքն ու տիրոջը կառքը գրին, մէկ կողմանէ ալ կը ջանային մխիթարել զինքը։

— Երթանք, պոռաց Հէլի՝ երեք նոր գնած գերիները առաջ մղելով, ու գլուխնէն քանի մը ձեռնակալ հանեց ու անոնց ձեռքն անցուց, և ամէնքն ալ երկայն շղթայի մը կապելով՝ առջևը ձգեց ու շիտակ բանտ տարաւ։ Քանի մ՚օրէն ալ Օհիոյ գետին վրայ երթևեկող շոգենաւը գրաւ իր ապրանքներն ու ճամբայ ելաւ։ Ասիկայ սկիզբն էր իր այս անպատուան վաճառականութեանն. ու որչափ որ շոգենաւն առաջ երթար՝ միաք

ունէր ապրանքները շահագրնելու. վասն զի գնահեղեցաց այլևայլ տեղւանք իր գործակցին ձեռքով՝ այս ապրանքներէն խել մը ժպղովել տուեր էր։

Շոգենաւը՝ որ Գնդեցիկ–Գետ կ'ըսուէր իր գեղեցկութեան ու արագութեանն համար՝ հանգստաբաչյալ գետին ջուրը կը պատռտէր, ու գեղեցիկ և պայծառ երկնից տակ՝ ազատ Ամերիկոյ ստեղքն ու դրօշակը կը ծփային։ Շոգենաւուն վրայ բազմութիւն ազնուական ուիկնանց ու պարոնայց խռներ էին. ու վեր վար կ'երթային կու գային, ու այն գեղեցիկ օրը կը վայելէին։ Ամէնքն ալ կենդանութիւն մը, զուարթութիւն մը և ուրախութիւն մը կը շնչէին, բաց ի Հէլլիի գերիներէն, որ ուրիշ ապրանքներու հետ մէկտեղ՝ գիրենք ալ վաթը պիզեր էին, ո՛րոնք բնութեան հատարակաց վայելմունքէն զրկուած ու մէկտեղ եկած՝ կամացուկ ձայնով կը խօսակցէին։

— Ծո ազաք, ըսաւ Հէլլի՝ յանկարծ աչքանց քով գալով, է՛ ինչպէս. յուսամ ուրախ զուարթ էք. ամենուն մի՛ արամիք ու մի՛ գանգատիք. թէ որ խելքով կենաք՝ գիտնաք որ ես ալ ձեզի հետ ազէկ կը վարուիմ։

Խեղճերը անտարբեր կերպով մը՝ «Հրաշալեր ես, պարոն» ըսին, որ դարերէ ի վեր խեղճ խաւիղիկ գերիներուն սովորական ու միանգամայն պարտաւորեալ տալիք պատասխանն է։ Բայց ասով ինչպէս կարելի էր՝ որ մխիթարուէին... ամէն մէկն իրենց սրտին մէջ խորտնկ վէրքեր ունէին. ինչպէս կըրնային մոռնալ շուտ մը իրենց ամուսինն, իրենց մայրը, իրենց որդիքը, իրենց եղբարքն ու քրոջաւանքը, որոնցմէ քիչ մ'առաջ բաժնուեր էին, ու մէյ մ'ալ զանոնք տեսնելու յոյս չունէին...։

— Կիտո, ըսաւ Յովհաննէս անունով ապրանքը, երեսուն տարեան է, (ու շղթայակապ ձեռուընները Թովմասին ծնկանը վրայ դնելով), խեղճը դլխուս եկածն ամենևին չի գիտեր։

— Ո՞ւր կը բնակի, հարցուց Թովմաս։

— Այս տեղւանքի մօտ պանդոկ մը, պատասխանեց Յովհաննէս... Ա՜հ, ուր էր թէ մէյ մ'ալ կարենայի աշխարհիս վրայ տեսնել զինքը։

Խե՛ղճ Յովհաննէս... մարդկային բնութեան բնական զգացմունք մ'էր ասիկայ... արցունքը աղբիւրի մը պէս աչքէն այնպէս կը վազէր, ինչպէս որ կը վազէ ճերմակի

մը աչքէն։ Թոմսոն իր բազմախոց սրաէն խորունկ հառաչանք մը հանեց, ու ձեռքէն եկածին չափ դանիկայ մխիթարելու խօսքեր ջանաց գտնել...։

Իսկ անոնց գլխուն վրայ բազմութիւն առանց և դանանց, հարց և մարց, ժպտվեր էին, և քանի մը հատ ալ սիրուն աղաչքներ գեղեցիկ թիթեռնիկներու պէս իրենց ծնողաց չորս կողմը կը կայտռէին, կը թռչըռտէին։ Աչխոյեան ուրախ ու գուարթ ընկերութեան մը մէջ ինչպէս քաղցր ու անուշ կ'երեւայ մարդուս իր կեանքը...։

— Մհ, մայրիկ, բաւ ազգդէ մէկը, նաւուն մէջ գերեզմատ մը կայ, հետն ալ հինգ վեց գերի ունի վարը։

— Խեղճ մարդիկ, պատասխանեց մայրը ցաւագին ու սրտմտութեամբ։

— Ինչ եղեր է որ հարցուց խաթունն մէկը։

— Վարը քանի մը խեղճ գերիներ կան, պատասխանեց մայրը։

— Խեղճերը շղթայով ալ կապուած են, վրայ բերաւ տղան։

— Ինչ մեծ նախատինք է այս բանս մեր հայրենեաց, բաւ ուրիշ խաթուն մը։

— Մհ, շատ բան պէտք է՝ այս բանիս

աղէկ կամ գէշ ըլլալը ցուցընելու համար. վրայ բերաւ անդիէն մաքուր հագուած ազնիւ խաթուն մը, որ նստած մանր մունր կարեր ընելու զբաղեր էր. ես հարաւային կողմերը գնացեր պտըտեր եմ. և շիտակն ըսելով՝ այն կողմի գերիներուն վիճակն աւելի աղէկ է իրենց գերութեան մէջ, քան թէ ազատ ըլլալին։

— Կրնայ ըլլալ, կրկնեց առաջին խաթունը, որ այն գերիներուն մէջ գտնուին մէկ քանին, որ այլևայլ պատճառներու համար՝ իրենց գերութեան մէջ երջանիկ ըլլան. բայց լինձի համար գերութեան ամենէն դառն բանն է՝ բնութեան զգացմունքն արհամարհել, ու բնական և օրինաւոր սիրոյ կապակցութիւնները քակել. ինչպէս՝ ընտանիք մը իրարմէ բաժնել ու զատ զատ ծախել ու ցրուել։

— Ըսածդ իրաւ դառն բան է, պատասխանեց կար կարող խաթունը՝ որ գոհ սրբտով ձեռքի լմընցուցած տղու հագուստին կարուածքները կը զննէր. բայց կարծեմ թէ այդպիսի բան չի պատահիր։

— Մհ, մանաւանդ թէ շատ անգամ վրայ բերաւ առջի խաթունը։ Ես շատ տարիներ Փէնսըլքիի ու Վիրճինիոյ գաւառները

բնակեր եմ, և այսպիսի բաներ սեռեր եմ որ մարդուն սիրտը կաոր կաոր կ'ըլլայ։ Մաոաձէ, խաթուն, երեսակայէ որ զան հրամանքիդ երկու ազաքը գրկէդ բռնութեամբ խլեն ու տանին ծախեն. հրամանքդ ինչ կ'ըլլայիր։

— Աոանք մեր զգացմունքը չունին, պաոաոխանոց գիմացինը՝ ծնկանը վրայ խնկ պրպելով, ուսոի չենք կրնար զանոնք մեզմէ չափել։

— Իրաւցընէ կը սխալիս, խաթուն, պաոաոխանոց աոջինը, կ'երևայ թէ բան չես սեռեր, չես լսեր. ես անոնց մէջ ծներ ու անոնց մէջ մեծցեր եմ. անոնք անոնկ զգայուն են՝ որ չես կրնար երեսակայել, թերես մեզմէ ալ աւելի։

— Իրա՞ւ կ'ըսես, կրկնեց խաթունը. եաքը սկսաւ յօրանջել ու քաշկոոտիլ, ու խոսակցութեանը գառնալով՝ իր տոլի ըսածը կը հաոոատաէր. — Եա, ըսաւ, այս գիտեմ, որ գերեզմանն մէջ աւելի երջանիկ են՝ քան թէ ազատ ըլլային։

— Աչոր տարակոյս չկայ, ըսաւ անգիլէն հպարտաց ու ծանրակաց բողոքակրօն պաոաւելի մը, որ խաթունները խոսակցութիւնը մտիկ կ'ընէր. Աոաւաձոյ նախախնամութեան կամքն այս է՝ որ Աբրահեցի սեռերը միշտ գերի ըլլան ու իրենց ցած վիճակին մէջ մնան. «Անիծեալ Քանան մանուկ, » կ'ըսէ սուրբ Գիրքը, և հոիցի ծառայ եղ» բարց իւրոց[1]»։

— Այս ինձի ըսէ, բարեկամ, վրայ բերաւ բարձրահասակ պարոն մ'ալ որ քովը կեցեր էր, այդ քու բերած վկայութիւնդ արդեօք սուրբ Գիրքն ալ նոյն մտքով կը հասկընայ։

— Օ՛, աոոր վրայ տարակոյս չկայ, պաոաոխանոց պատասխանեց. Աոաւաձոյ իր նախախնամութեամբն ի յաւիտենից որոշեր է որ այդ ցեղը գերութեան մէջ ծնանի ու գերութեան մէջ մեռնի, պատճառը պէտք չէ եաևէ ըլլանք քննելու. ուսոի մենք չենք կրնար Աոաւաձոյ կամքին դէմ ելլել։

— Թէ որ այդպէս է՝ մենք գերեվաճաոութիւնը ձեռքէ չենք, վասն զի այս է Նախախնամութեան կամքը, վրայ բերաւ պարոնը, ու դարձաւ

— Հրամանքդ ինչ կ'ըսես, նայինք, ըսաւ Հէլիին, որ հոն ոտքի վրայ կեցած, ու ձեռքերը գրպանը՝ ուշադրութեամբ խոսակցութիւնն մտիկ կ'ընէր։

1. Ծննդ. Գլ. Թ. 25։

— Շատ աղէկ ուրեմն, կրկնեց նորէն բարձրահասակ պարոնը, պէտք է որ մենք Նախախնամութեան որոշմանցը հնազանդինք, պէտք է որ գերի գնենք, ծախենք, փախնորդ ընենք, աճուրդի հանենք, մեզի ծառայեցընենք, ասոնք ասոր համար եղեր են։ Երբոր այսպէս է՝ քու խղճմտանքդ հանգիստ է, անանկ չէ՞, պարոն օտարական, հարցուց նորէն Հէլիին։

— Այդ բանդ և ոչ ալ մաքէս անցեր էր, պատասխանեց Հէլի. ես բաւական ուսմունք ըրած չեմ որ ինքիրենս կարենամ այսպիսի բաներ մտածել։ Ես ապրուստս գըտնելու համար միայն գերեվաճառութեան ձեռք զարկեր եմ, միշտ մաքէս աս ալ անցընելով՝ որ եթէ ըրածս գէշ է՝ բաներս կարգի գնելէն վերջը՝ կը զղջամ ու ետ կը կենամ, ու բնաւ մէյ մ'ալ այսպիսի արուեստի ձեռք չեմ զարներ։

— Ուրեմն ասկէց ետև զղջալու ու ետ կենալու կարօտութիւն չունիս, անանկ չէ՞, կրկնեց բարձրահասակ մարդը. սուրբ Գիրքը հասկընալը կը տեսնեմ որ մեծ աղէկ բան է եղեր[1]...։ Թէ որ դուն ալ այս կարծիքը

1. Այս խօսակցութիւնները իւրաքանչիւր մարդ սուրբ Գիրքը ըստ իւր մտացը հասկընալ ուզողները ծաղրելու համար խմնալու է։

բռնէին պէտք սուրբ Գիրքը հասկըցած ըլլայիր՝ շատոնց այս բաներուս խելքդ կը հասնէր ու խիղճդ երբեմն չէր տանջեր զքեզ։ Դուռ ալ կ'ըսէիր՝ «Անթեալ».... ըմ... ատունը միաքս չմնաց, ու խաղաղութեամբ քու առուտուրդ առաջ կը տանէիր։

Եւ այս օտարականս՝ որ այն բարեսիրտ վաճառականն էր՝ որ Փէնսըլքիի պանդոկին մէջ կրակին քով նստած տեսանք, այս խօսակցութենէս վերջը քաշուեցաւ անկիւն մը նստաւ, ու ծուխ քաշելով՝ մէկ կողմանէ քթին տակէն արեւմտահայկական կերպով կը ծխադէր։

Երկայնահասակ ու բարակուկ երիտասարդ մը, որուն երեսէն կ'երեւար զգայուն և ուշիմ բնաւորութեան տէր ըլլալը, ատոնց քով մտաւ և այս խօսքերս կրկնեց. Զաւեշտ որ վիճակագրական կաւիչիք թէ արտասցեն ձեզ մարդիկ՝ այնպէս և դուք արարէք նոցա. այս ալ կարծեմ սուրբ Գրոց խօսքն է, ըսաւ։

— Ասոր տարակոյս չկայ, պատասխանեց Փէնսըլքեցի վաճառականը. այս խօսքս այնպէս պարզ է՝ որ մեզի պէս խեղճ մարդիկ ալ կը հասկընան. ու բերնէն հրաբուխ պէս ծխախոտի ամպ մ'արձակեց։

Երիտասարդը պատասխան տալու վրայ էր, մէյ մ'ալ յանկարծ զանգակը զարնուեցաւ, շոգենաւը կեցաւ. ամէնքը վազելին իմանալ ուր հասած ըլլալնին:

— Ասոնք երկուքն ալ եկեղեցական են արդեօք, հարցուց վաճառականը քովինները մէկուն, առջի երկու իրեն հետ խօսողները ցուցընելով:

Մարդը գլխով՝ հա՛, ըսաւ:

Մէյ մ'ալ տեսնես շոգենաւուն մօտեցող նաւակներէն՝ սև գերի կնիկ մը վեր նաւուն մէջ ցատքեց, ու ամբոխը պատռեց վար իջաւ, ու վազեց վերը յիշուած Յովհաննէս երեսուն տարուան ապրանքին վիզը պըզտըեցաւ ու սկսաւ լալ ու ողբալ: Ա՛յս այն խեղճ գերի կնիկն էր, որ էրկանը թըշուառութիւնն իմանալով՝ վազեր եկեր էր գինքը դանելու...:

Բայց ինչո՞ւ այս խեղճ պատմութիւններն ու ցաւալի դիպուածները յաճախ կը կըրկնուին...: Օր չ'ըլլար որ լրտանեկան սուրբ կապերը չխզուին, սրտեր իրարմէ չբաժնուին, ակարներ ու խեղճեր՝ զօրաւորին շահուն ու կրիցը զոհ չըլլան: Հարկ չէ որ պատմենք այս թշուառութիւններն ու խեղճութիւնները՝ որ ամէն օր վրէժխնդրութիւն

կը պահանջեն Աստուծմէ՝ որ խաւար չէ, թէպէտ երկար ժամանակ լուռ կը կենայ:

Երիտասարդ պարոնը, որուն խօսքը բռնած ձեռքը, ձեռնարկը կարծելին վրայ ծալած՝ այս ախուր ու սրտաշարժ տեսարանը կը դիտէր: Քիչ մ'ետեն զանգակով՝ քովը հէլլին տեսաւ, ու

— Բարեկամ, ըսաւ սիրտն եղած, այդպիսի առատաւար իմնչպէս, իմնչ սրտով կրնաս ընել. տես սա երկու խեղճերը. մինչդեռ քիչ առեղէն իմ կնիկս ու ազատ տեսնելուս վրայ հեծկլտալնէ կ'ուրախանամ, մինչդեռ նոյն զանգակը իմնէ՝ իմ ընտանեացս մօտենալուս նշանը կու տայ, նոյն զանգակը այս խեղճերուն ալ իրարմէ յաւիտեան բաժնուելուն նշանը կու տայ: Աղէկ դիտցիր որ այս բաներուս համար Աստուծոյ պատասխան պիտի տաս:

Գերեվաճառը լռութեամբ և գլուխը կախած սկսաւ վար նայիլ:

— Ձայն հանէ նայինք, կրկնեց անդիէն Քէնտըքեցի վաճառականը. եկեղեցականաց մէջ ալ իմնչ տարբերութիւն կայ... կ'երեւայ որ այս օտարականիս ծանր կու գայ Աստիճան... իմնչպէս ալ անունը մաքէս կ'ելլէ:

Հէլլի քթին տակէն մռմռալ սկսաւ:

— Այս բոնած ճամբադ դէշ է, վրայ բե՛ր նորէն Քէնդըքճիին, թէ որ յանկարծ այս օրերս Աստուծոյ վիմագին եկեղեցին, ինչպէս օր մը ամէնքնիս ալ պիտի եկեղեցիք, ինչ պատասխան պիտի տաս։

Հէլէի մտածելով՝ շոգենաւուն մէկալ կողմը գնաց։ — Թէ որ, կ՚ըսէր ինքնիրեն, գեղիներու մէկ երկու խումբ ալ ծախեմ այս տարի, եա կը քաշուիմ այս արուեստէն, վասն զի ես ալ կը տեսնեմ որ ծայրը պիտի չհլլէ։

Եաքը գրպանէն թղթապանակ մը հանեց, ու սկսաւ հաշիւներն աչքէ անցընել. և ասիկայ հնարք մ՚է՝ որ Հէլէի նման մարդիկ ի գործ կը դնեն, երբոր խռովիլ խըզճմըտանքը հանդարտեցընելու համար։

Շոգենաւը նորէն ցամաքէն հեռացաւ ու ճամբան սկսաւ առաջ տանիլ. ճամբորդները նորէն իրենց տեղերին գարձան. էրիկ մարդիկ սկսան խօսիլ, կարկաչ, ծուխ քաշել. կնիկները կար կարել. տղաքները վեր վար կը վազվռտէին, ու նաեւ ալ սաստիկ ախրագութեամբ իրեն ճամբան կը շարունակէր։

Երկրորդ օրը շոգենաւը Քէնդըքճիի պզտիկ քաղաքի մը պիտաց քիչ մը կեցաւ, Հէլէի ալ իր քանի մը գործերուն համար դուրս ելաւ։

Թովմաս՝ թէպէտ ոտքն ու ձեռքը շղթաներով կապուած՝ կրնար ոտնփոխ առնուլ, ուստի շոգենաւուն վրայ ելաւ ու սկսաւ քաղաքը դիտել։ Շատ չանցաւ՝ տեսաւ որ Հէլի արտասրանօք կու գար, հետը սեւ մանկահասակ կնիկ մը, որուն գիրկը պզտիկ տղայ մը կար։ Բաւական մաքուր հագուստեր էր կինը. եաւէն ալ սեւ գերի մը՝ ուսը պզտիկ անուակ մը շալկած։ Կինն՝ այս գերիին հետ զուարթութեամբ խօսելով նաւը մտաւ. զանգակը զարկաւ, շոգենաւը ճամբայ ելլելու նշան տուաւ ու մեքենան սկսաւ բանիլ։ Այս կինը գնաց նաւուն մէջտեղը դիզուած ապրանքներուն վրայ նստաւ, ու տղուն հետ սկսաւ խաղալ և զանիկայ զբաղեցընել։

Հէլի երկու երեք անգամ շոգենաւուն մէջ վեր վար պտրտեցաւ եաւ, եկաւ այս սեւ կնկան քով նստաւ, ու անտարբեր կերպով մը մէկ երկու խօսք ըսաւ անոր։

Թովմաս տեսաւ որ կնոջ ճակտին վրայ սեւ ամպ մը պատեց. և այլայլած ու խիստ կերպով պատասխան տուաւ.

— Չէ, ըսաւ, չեմ կրնար հաւատալ, հրամանքդ կատակ կ՚ուզես ընել ինձի հետ։

— Թէ որ չես հաւատար՝ սա Թուղթը նայէ, պատասխանից Հէլի՝ ծոցէն Թուղթ մը

հանելով. ասիկայ քու ծախուելուդ պաշտա-
պերն է՝ ախրայդ սատրապութեամբ. գիտնաս
որ սուգի հագար լինի, ազէկ սակ աւելր
եմ քեզի համար։

— Ջեմ կրնար հաւատալ՝ որ աչքս զիս
այսպէս խաբած ըլլայ, պատասխանեց կինը
ալ աւելի պլլայլելով։

— Որովհետև կը տարակուսես, ըսածիս
չես հաւատար, սրու կ'ուզես կարկացուր այս
թուղթը։ Պարան, ըսաւ Հէլլի անկէ անցնող-
ներէն մէկուն, շնորհք ըրէ սա պաշտպիրը
կարգա, վասն զի այս կինիկը չ'ուզեր հա-
ւատալ իմ խօսքիս. նայէ ի՛նչ կ'ըսէ։

— Այս թուղթս, պատասխանեց մարդը,
պաշտպիր մ'է ձեռն Ֆռառայք անունով պա-
րոնէն սատրապուած, որով հրամանքիկ կը
թողու Լաչխան իր տղովը. ինչպէս որ Թըղ-
թէն ալ կ'երևայ՝ տուտուրը եղեր լմնցեր
է. ասիկայ տարակոյս չի վերցներ։

Խեղճ կնոջ վրցուցած աղաղակէն ու կո-
ծէն ձայնէն՝ ճամբորդները բոլոր վրան թա-
փեցան. Հէլլի ալ այս աղաղակին պատճառը
համառօտիւ մը մեկնեց անոնց։

— Իմ աչքս լաւ լինի, կը կրկնէր խեղճ կինիկը, որ գիս Լուիզվիլ վարձքի տուեր
է խահարար ըլլալու պատրուակի մը՝ ուր էրիկս

ալ կը ծառայէ[1]։ Իմ աչքս լինի այսպէս
ըսաւ, ուստի չեմ կրնար կարծել որ սուտ
րսած ըլլայ։

— Բայց լինքը ծախեր է զքեզ, խեղճ
կնիկ, այս բանս տարակոյս չի վերցներ,
ըսաւ կարեկցութեամբ՝ բազմութեան մէջէն
ուրիշ մ'ալ՝ գաշնագրին թուղթը կարդալով.
անիկայ զքեզ ծախեր է։

— Ան տեսեր լինչ գուբ տեղը կը խօ-
սիմ, պատասխանեց կնիկը, ու մէկէն հան-
գարտեցաւ. և տգեղ դիրկը՝ մնուկին վրայ
նստաւ, ու կռնակը անցուստրաց գարձուցած՝
տրտում տխուր գետին վրայ կը նայէր։

— Վերջապէս հանդարտեցաւ, ըսաւ գե-
ղեցիկտեսը. ի՛նչ որ ալ եղած բաւական արիութիւն
ունի։

Շոգենաւը շուտ շուտ առաջ կ'երթար,
բարակ ու ամառուան անուշ քամի մը կը
փչէր, որ խեղճ կնկան ճակտին զարնելով՝
կլիան տարբեռիները կամաց կամաց լքնե-
ցուց... բարերար քամի, որ ամենուին չես
հարցներ թէ զովացուցած ճակատ ինչ

1. Գերի ունեցողները շատ անգամ գործ չունենալով՝ իրենց գերիները ուրիշի վարձքի կու տան. և ինչպէս ձի, եզ, կով, էշ վարձողներ կան, այսպէս ալ անկողմերը մարդիկ կան՝ որ գերիները վարձելը իրենց արհեստ ու բազդ շինելու համարյ մ'ըրած են։

գայն ունի: Խեղճ կինը գետին ալիքներուն վրայ կը նայէր, որ արեւուն ոսկեգոյն ճառագայթները կը ցոլացընէին. ամէն կողմանէ ահաւոր ալիքները կը թնդային շոգենաւուն մէջ գտնուող երջանիկ մարդկանց ուրախ զուարթ խօսակցութիւններէն, բայց իր սրտին վրայ մեծ բեռ մը ծանրացեր էր: Տղան ծնկանը վրայ ոտք ելած՝ պզտիկ ձեռուըներովը մօրը երեսը կը շոյէր, կը ցաւքէր, ու վեռ նոր լեզու ելած ըլլալով՝ կը ջանար կակազելով մը խօսիլ. կարծես թէ մայրը մխիթարել կ'ուզէր: Ցանկարծ մայրը գլուխը կուրծքին վրայ սեղմեց, իր արցունքներովը անոր կլօրիկ երեսները կը թրջէր, որ զարմացած մօրը կը նայէր: Ինչ մ'ասեներն կարծես թէ հանդարտեցաւ, ու սկսաւ ոտուն կաթ ծաղ:

Տղան տասը ամսուան էր, հասակէն վեր ուժով ու կայտառ. վայրկեան մը հանդարտ չէր կենար, ու մայրն ալ հանգիստ չէր թողուր:

— Ինչ ազուոր ոտայ ունիս, ըսաւ ճամբորդներէն մէկը՝ ձեռուըները գլուխը գրած՝ կնկան քովէն անցնելով. քանի՞ ամսուան է:

— Տասնուհէս ամսուան է, պատասխանեց մայրը:

Օտարականը ոտուն սուլեց, ու կասը մը շարքար ձեռքը տուաւ. տղան զայն մէկէն առնելն ու բերանը դնելը մէկ ըրաւ:

— Ինչ աշխոյժ ալ է, կրկնեց օտարականը, ու սուլելով հեռացաւ քովերնէն: Նաւուն մէկալ կողմն երթալով՝ Հէլիի մօտեցաւ՝ որ ապրանքներուն կսեղնած ծուխը կը քաշէր: Օտարականն ալ ծխախոտը վառեց ու — Բարեկամ, ըսաւ Հէլիի, գեղեցիկ կին մը ձեռք ձգեր ես:

— Կարծեմ անկէ տեսքովն ալ կրնայ ըլլալ, պատասխանեց Հէլի՝ ամպի պէս ծըխախոտին մուխը բերնէն դուրս փչելով:

— Դէպ ի հարաւային կողմը՞ը պիտի տանիս զանիկայ: — Հէլի ծուխը բերանը՝ գլխովը հա՛ ըսաւ:

— Կալուածներու համար:

— Հրամեր ես, կալուածի մը համար գերիներու յանձնարարութիւն մ'ունիմ, յուսամ թէ առ կնիկն ալ հոն կարենամ գըտնել: Ինծի ըսին թէ ազէկ կերակուր եփել գիտէ. թէ որ կ'ուզեն թող խոհարար ընեն զինքը, թէ չէ՝ բամբակի գաշտերուն մէջ թող աշխատցընեն: Մատուըները շատ յարմար են այն տեսակ աշխատութեանց, ես ալ քննեցի տեսայ: Ի՛նչ ալ ըլլայ՝ յուսամ

թէ ծախքը հանեմ, ու վրան վաստակ ալ ընել կարենամ։

— Հապա ուրկէ՞ կը ծախեմ։

— Իրաւ է. ասիկա մը գտնելու ըլլամ կը ծախեմ։

— Հարիւր ոսկի պիտի ծախես, պատասխանեց օտարականը՝ ապրանքներուն վրայ երկուցած նոտիկով։

— Այն չեմ պիտիր, ըսաւ Հէլի. կը տեսնես ի՛նչ ապուր է, աշխոյժ, վերուկ, ուժով ոգի է, և քարի պէս պինդ մարմին ունի։

— Իրաւ է. բայց գնողը պրչակի տակն անպատուղ կերցընէ խմցընէ պիտի, մինչև որ մեծնայ։

— Էհ, շան ձագի մը պէս շատ կը մեծնայ. ոսկէ մը տեսնես թէ ի՛նչպէս ոսոխ կ'ելլէ ու համարձակ վեր վար կը վազէ։

— Ես յարմար տեղ մ'ունիմ, և հետէ եմ բանի մը պզտի աղաք ձեռք ձգելու։ Խոհարար ազախնայս տարի մէկալ օր լուացքի խալիչներն մէջ ինկաւ խղճուեցայ, մինչդեռ մայրը լուացքները կը փռէր. ուստի կը մտածեմ որ ուրիշ ոգի մը տակ իրեն մեծցընելու։

Հէլի ու օտարականը քիչ մը տեղն լուռ կեցած ծուխ կը քաշէին, և երկուքն ալ մէկմէկու կը սպասէին որ խօսք բանան. վերջապէս օտարականը գարձաւ ըսաւ.

— Ի՛նչ ալ ըլլայ՝ մարդ մ'ալ չես կրնար գտնել որ աս տղուն տակը տալլարէն աւելի ուզէ տալ։

Հէլի գլուխ թօթուեց՝ խուխ մ'արձակելով,

— Աւելորդ ապրանք չունիմ, ըսաւ, ու սկսաւ նորէն ծխել։

— Ուրեմն նայինք դուն ինչ կ'ուզես։

— Ես ալ կրնամ, ըսաւ Հէլի, անուցանել աս տղան երկար ուրիշի մը անուցանել տալ. ասկէ վեց ամսէն՝ հարիւր տալլար կ'արժէ. մէկ երկու տարիէն երկու հարիւր տալլար՝ ուր որ ըլլայ. ուստի հիմայ յիսուն տալլարէն տակ մը վար չեմ տար։

— Պարոն, այդ ըսածդ ծաղրական բան է. ոչ կու տայ քեզի 50 տալլար։

— Տակ մ'ալ վար չեմ իջնար, պատասխանեց Հէլի։

— Ես ալ շատ շատ երեսունէն վեր գտնեմ մ'ալ աւելի չեմ տար։

— Մտիկ ըրէ, կրկնեց Հէլի՝ խուխ մ'արձակելով. երեսունին վրայ կէս երեսուն մ'ալ աւելցուր, 45 տալլարէն վար չեմ տար։

Օտարականը քիչ մը մտածելէն վերջը, հաւանեցաւ։

— Կու տամ, ըսաւ։

— Շատ աղէկ, կրկնեց Հէլէի, ձեր պիտի ելլես։

— Լուիզվիլ։

— Լուիզվիլ, ըսաւ Հէլէի, լաւ. այսօր իրիկուան դէմ կը հասնինք. ատան քնացած կ'ըլլայ. մի մեայն աեհնն է, կամացուկ մը կ'առնուս, որպէս զի ձայն չհանէ, և նաւէն դուրս կ'ելլես։ Ես ամէն բան խաղաղութեամբ լմընցրնել կ'ուզեմ. ամենեին աղաղակ չեմ սիրեր։ Դաշնագիրները ստորագրեցին ու նորէն ծխել սկսան։

Պարզ ու գեղեցիկ իրիկուն մ'էր. քիչ առնէն շոգենաւը Լուիզվիլի դիմաց կեցաւ։ Տղան մօրը գիրկը կը քնանար։ Մայրը երբոր քաղքին անունը լսեց՝ մէկէն ատան վերարկուին մէջ պլլեց, և շուտ մը ապրանքի կապոցներուն վրայ պրաւ, ու շոգենաւէն եզերքը վազեց, որ առնէ թէ պանդոկի ծառաներուն բազմութեան մէջ իր էրիկն ալ կը տեսնուի՞։

— Ահա հիմայ ժամանակն է, ըսաւ Հէլէի օտարականին, ու քնացած ատան անոր ձեռքը առաւ. նայէ որ չարթնցրնես. թէ որ ատուն ձայնը լսէ մայրը՝ աշխարհք տակնուվրայ կ'ընէ։

Գնդապետը զգուշութեամբ մը ատան առած՝ պուրս եկաւ, ու ամբոխին մէջ կորսուեցաւ գնաց։ Երբոր շոգենաւը նորէն նշան տալով ճամբայ եկաւ, կնիկն իր էրիկը տեսնելէն յուսահատած՝ իր ատուն քով վազեց. բայց ինչպէս մեծ եղաւ զարմանքն ու ցաւը՝ երբոր ատան իր գրած տեղը չգտաւ. — Ո՞ւր է ատաս, պռոաց, խելքը գլխէն գնացած։

— Լուշիա, պատասխանեց Հէլէի, ատդ գնաց, աւելի աղէկ է որ շուտ իմանաս քան թէ ուշ։ Գիտէի որ պիտի չկարենաս դուն զանիկայ հարատային կապերը առնիլ, անոր համար աղէկ առիթ մը գտնելով՝ պատշաճ դատեցի որ հարսնա ընտանեաց մը ձախեմ, ուր գինքը քեզմէ աւելի աղէկ կը դայլին։

Հէլէի քանի մը հիւսիսային նահանգներուն քաղաքացւոց ու քաղաքագիտաց քարոզած քաղաքական ու քրիստոնէական կեղծաւորապաշտ կատարելութեան ծայրն էր հասեր. մարդկային բնութեան ամէն տկարութեանց ու ամէն անհմտ նախապաշարմանց չափերը էր. աչքը այնչափ անգամ տեսած էր այսպիսի թշուառ տեսարաններ՝ որ խեղճ կնոջ

ոզորժելի ու յուսահատական կերպարանքն և ոչ իսկ ապաւորութիւն ըրաւ սրտին. անտարբեր կերպով մը յորգորել սկսաւ զինքը որ գաւ տեղը չլայ չպոռայ ու բոլոր ճամբորդները չձչին բանի մը համար տակնուվրայ չընէ: Իսկ ոզորժելի կնիկը սրտին այլայլութենէն ու յուսահատութենէն և ոչ շունչ կրնար առնուլ. հարուածոյն սաստկութենէն սրտին հառաչանքները լուր էին, և արցունքը աչուըներուն մէջ պակեր էին. ջիղերը բռնուեցան, աչուըները մթընցան, ու խեղճը անշունչ ինկաւ ետաց:

Հէլի չկրնաց մխիթարել զինքը. — Գիտէի, ի՛նչէր, որ առջի անգամ լսելուդ պէս այլայլես պիտի, բայց քեզի պէս խելացի ու կարեկից կնիկ մը, Լուչիա, պէտք չէ որ վհատի. ձեռքէդ բան մը չի գար. այս բանս պէտք էր որ օր մը չէ՝ օր մը հանդիպէր, ճար չկայ:

— Ա՜հ, պարոն, ո՜հ պարոն... պաաաաախանեց կնիկը խղճուկ ձայնով մը, չնորհակալ եմ, չնորհակալ...:

— Դու խելացի կնիկ մ'ես, Լուչիա, ես զքեզ աղէկ տեղ մը կը տեղաւորեմ. և հան շաւաղ ուրիշ էրիկ մը քեզի կը գտնես. քեզի պէս գեղեցիկ ու տեսքով կին մը...

— Ա՜հ, պարոն, ինծի չնորհք մ'ընէիր ու չխօսէիր, կրկնեց կինը՝ անանկ վշտացեալ ու յուսահատ ձայնով մը, որ Հէլի ալ իմացաւ որ կարող չէր իր զօրաւոր խօսքերով զանիկայ մխիթարելու, ուստի տաք ելաւ ու գնաց. կնիկն ալ երեսը մէկդի դարձուց և գլուխը կրկնոցովը ծածկեց:

Հէլի նաւուն վրայ վեր վար սկսաւ պարսիլ, և երբեմն քովը կը մօտենար կը նայէր:

— Շատ վշտացաւ, ի՛րաւ ինքիրեն, բայց սակայն հանդարտ է. թող քիչ մ'ատեն իր ցաւոց մէջ ընկղմի, կամաց կամաց ի հարկէ կը վարժի:

Թովմաս այս ատեն եղածները տեսեր էր ու հետաքրքրն ալ ինքիրեն կը գուշակէր. խեղճ աղէտ տնուկր որ մեր հիմակուան ըռաւաւորևալ քաղաքակրթութենէն չէր հասկըցած, Հէլիի անպէտքութիւնը մանչէն չարաչար կը պախարակէր. մէկ որ ինքն ալ քանի մը քաղաքագէտ ու կրօնագէտ մարդիկներու պէս գիտնար ու լմընէր՝ որ այս հանդիպածներն ուրիշ բան չէին՝ բայց եթէ օրհնաւոր առաջադրի անտեսութեան հետևանքները, անշուշտ շատ առելի տարբեր կերպով պիտի մտածէր:

Բայց Թովմաս իր ապիառւթեամբ՝ Ա.Ե-
տարանի խօսքերէն զատ ուրիշ բան սովրած
կամ միաքը պահած չէր. խեղճին սրտէն
արիւն կ'անցնէր, երբոր կը տեսնէր ողոր-
մելի ու թշուառ կնոջը զէմ եզած անիրա-
ւութիւնը, որ թարշամեալ բուսոյ մը պէս
զլուխը ծռած կեցեր էր։

Ա.յն հզի ունեցող, զգայուն ու մտածող
անձը՝ Ամերիկայի օրէնքները չեն ամբչնար
բամբակի, շաքարի ու խահուէյի տակառնե-
րուն ու կապոցներուն հաւասար՝ ապրանքի
մը պէս ծախել ու գնել։

Մօտեցաւ խեղճին քովՀ և ուզեց մէկ եր-
կու խօսքով մը զանիկայ մխիթարել, բայց
կնիկը հառաչանքէ զատ ուրիշ պատասխան
չտուաւ։ Թովմաս աչուընեն արցունքով լե-
ցուած՝ չկրնաց սիրա տալ անոր. կը յի-
շեցընէր իրեն մեր Փրկիչը որ մեզի համար
ամէն նեղութեանց համբերեց, կը յիշեցընէր
յաւիտենական կեանքը՝ որուն ոահմանուե-
րէն ներս ցաւ ու արտմութիւնք չեն կրնար
մտնել. բայց խեղճ կնոջ սրտին մէջ վիշտն
ու արտմութիւնը շատ խորունկը թափանցեր
էին, և Թովմասին տուած մխիթարութիւն-
ները չկրցան մինչև այն խորերը հասնիլ։

Խաղաղ ու հանդարտ գիշերը վրայ հա-

ւաւ. անթիւ աստղերը երկնքի կապուտակ
կամարին վրայ սովորականէն աւելի կը
փայլփլէին. կարծես թէ հրեշտակաց աչուր-
ներն էին՝ որ երկրիս վրայ իրենց դայուած-
քը զարձուցեր էին. բայց այն հեռաւոր
երկնքէն ոչ մխիթարութեան ձայն մը կը
լսուէր և ոչ օգնական ձեռք մը կ'իջնէր։
Հետզհետէ նաւուն մէջ լռութիւնը պատեց.
ամէնքն ի քուն մտեր էին. և միայն ալիք-
ներուն ձայնը կը լսուէր, որոնք շոգենաւը
կը պատրաստէր կ'անցնէր։ Թովմաս մնաւակի
մը վրայ երկնցաւ, ու անկէ՝ հեռուէն՝ խեղճ
կնոջ խորին հառաչանաց ձայնները մտիկ
կ'ընէր։

— Ո՜հ, Տէր Աստուած, ինչ պիտի ը-
նեմ, դու ինծի օգնէ ու գթա վրաս։

Ա.յս խօսքերս երկայն ատեն կրկնուեցան,
վերջէն խորին լռութիւն մը պատեց։ Կէս
գիշերն անցած էր, Թովմաս պատած տե-
ղէն յանկարծ վեր ցատքեց. քովէն թռչունի
մը պէս սև շուք մ'անցաւ ու գէպ ի նա-
ւուն եզերքը մօտեցաւ. քիչ մ'ատենէն ծանր
մարմնոյ մը ջուրն խնկնալուն ձայնը լսուե-
ցաւ... ու ա՛լ ոչ ձայն մ'եղաւ և ոչ շուք
տեսնուեցաւ։ Թովմաս գլուխը վեր վերցուց
.... խեղճ կնկան նստած տեղը պարապ

էր.... Տեղէն եկաւ ու կամացուկ մը չորս կողմը նայեցաւ, բայց մէկն ալ չտեսաւ։ Ան Թշուառ ու յուսահատ սիրտը ան պահ բիր էր բարախելէն.... և գետին ջրերը՝ որ վինքը կլլեր էին՝ առջինին պէս խաղաղ ու հանդարտ իրենց ընթացքն առած կը վա՛ րէին։

Համբերութի՛ւն ... համբերութիւն պէտք է, մա՛ղ ընթերցող, որ այս սղտմ և սրտա՛ ռուչոր տեսարանները կը կարդաս ու սիր՛ ալով գոհունակութեամբ կը լեցուի։ Բայց մխի՛ թարիչն Աստուած՝ չէ մոռցած ու չի կրնար ալ մոռնալ այն հարստահարիչոց ցաւն ու հառաչանքները.... ինքն իր մարգասէր զո՛ րութեամբ կը տեսնէ այս մեծեղեռն անօրէ՛ նութիւններն ու կը համբերէ ... Համբերէ դու՛ ալ, մա՛ղ ընկճեալդ, իրեն պէս համբերէ ու սիրով աշխատէ, վասն զի որչափ որ ան՛ երկբայելի ճշմարտութիւն մ՛է Աստուծոյ էութիւնը, նոյնպէս ալ անտարակուսելի է՝ որ պիտի գայ օր մը՝ որ ըստ իւրաքան՛ չիւր գործոց հատուցումն պիտի ըլլայ մարդ՛ կանց։

Հէլի առաւօտը ուրախ զուարթ եկաւ, ու առջի գործը իր կենդանի ապրանքներն աչ՛ քէ անցընելն եղաւ։

— Կինն ո՞ւր է, հարցուց Թովմասին։

Թովմաս՝ խոհեմութեան ինչ հարկաւոր բան ըլլալն ալ՝ հէկ պիտնալով, պատշաճ չդա՛ տեց իր վրայ եղած տպաւորութիւններն ու կասկածները տիրոջը հաղորդելու, և միայն

— Ա՛յս առաւօտ վինքը չտեսայ, պատաս՛ խանեց։

— Չը՛մ. չի կրնար ըլլալ որ գիշերուան միջոց դուրս եկած ըլլայ, վասն զի չոգե՛ նաւուն կեցած ամէն տեղուանքը՝ ուրիշի վտահիլ չկրնալուս՝ կ՛եղէի ես անձամբ պահպանութիւն կ՛ընէի։

Հէլի մոեմտական կերպով մ՛ըսաւ Թով՛ մասին այս խօսքերս, բայց անիկայ պա՛ տասխան մ՛ալ չտուաւ։ Հէլի նաւուն մէջ ամէն կողմը պտըտեցաւ, տակառներուն, կապոցներուն տակն ու վրան, մէջն ու դուրսը նայեցաւ, մեքենաներուն, ծխահանին քով վնտռեց, բայց անօգուտ։

Բոլոր աշխատութիւնը պարապ եղած, ե՛ կաւ Թովմասին քով։

— Ընտակ լսէ, ըսաւ Թովմասին, առա՛ ջի՛ ըսեր, դու պիտի գիտնաս, կինն ինչ եղաւ. ես երէկ իրիկուն ժամը տասնին տե՛ սայ որ հոս պառկեր էր. կէս գիշերուան տասներեքն ալ նոյն տեղն էր, բայց առա՛

ւօտեան ժամը չորսին ալ չտեսայ վինքը. իսկ գու միշտ հոն պատկեր էիր, ի հարկէ բան մը պիտի գիտնաս:

— Ուրեմն, պարոն, պատասխանեց Թովմաս, գիտցած ըլլաս որ առաւօտեան դէմ քովէս սև ատուեր մ'անցաւ. կէս քուն կէս արթուն՝ ականջիս ջուր ինկնալու ձայն մ'ևկաւ. այս ձայնէն արթընցայ բոլորովին, ու տեսայ որ կինն իր տեղը չէր. գիտցածս այսչափ է:

Գերեվաճառը ոչ զարմացաւ և ոչ ալ ցաւեցաւ... ասկէ ալ աւելի սոսկալի դիպուածներ լսեր ու տեսեր էր, անոր համար վարժեր էր իր գրած սիրտը: Մահուան նեղկայութիւնն իրեն վրայ սարսափ մ'ալ չէին բերած, և իրեն կեանքի մէջ այսպիսի բաներ շատ եկեր էին գլխուն: Սկսաւ հայհոյել ու բարկանալ, և մէկ կողմանէ ալ ափսոսալ՝ որ եթէ մէկ քանի այսպիսի դիպուածներ ալ գլխուն գալու ըլլան՝ բացը պիտի ելլէ:

Ուրիշ հնարք ու ճար չունէր. վասն զի Լուչիան այնպիսի երկիւղ մ'անցեր էր՝ որ յաւիտեան փախստականները եա չի տար:

Ասով գերեվաճառն յուսահատած՝ հաշուեգիրքը բացաւ, ու կորուստներուն մէջ գրեց նաև այս հոգեղէն ու մարմնեղէն ապրանքին կորուստը ալ:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Գուաքեր Գաղրակաճի մը տուները.

Հիմայ խաղաղական տեսարան մը կը բացուի առջևնիս: Եկէք մտնենք մեծկակ խոհանոց մը, որուն մաքրութեանը խօսք չկայ. պատերը վայելուչ նկարուած, գեղին ալ գեղնորակ ապխակ՝ բնաւ փոշի չկայ վրան: Կրակարանները մաքուր ու երկաթները փայլեցուցած. պատին վրայ ալ զանազան մեծութեամբ պղնձեղէն անօթներ շարած, որոնց փայլունութիւնը՝ մարզուս ախորժակը կը բանայ. խոհանոցին չորս անկիւնն ալ քանի մը հին՝ բայց հաստատուն՝ մեծ ու պզտիկ ամբոններ պրած էին, որոնցմէ մէկուն վրայ լուիկ ճրչիկ նստած՝ կար կ'ընէր Ելիզա՝ մեր հին բարեկամուհին:

Խեղճը հալած մաշած՝ ֆէնդըքին ելլելէն վերջը երթալով աւելի նիհարցեր էր. երեսին վրայ ալ խոր արամութիւն մը կը տեսնուէր: Բազմապիսի վիշտերու մէջ ինկնալով ու ծեծուելով՝ աւելի արիացեր ու նեղութեանց համբերելու վարժեր էր: Եր-

բեմն երբեմն աչուընները վեր կը վերցնէր և իր պզտիկ Հենրիկին խաղերը կը դիտէր, որ Թիթեռնիկի պէս այնտեղ մօրը չորս կին կը Թռչըտէր։

Ելիզային քովը ալ յիսունրհինգ վեհասուն տարեկան խաղուն մը նստեր էր, ու մանուկը պղնձէ ամանի մը մէջ չորցուցած գեղձեր կը շարէր։ Գլխի ճերմակ գառակը, կուրծքը դրած բամբակէ սպիտակ խաշիկնակը, և վրայի հագուստը բառակառապէս կը ցուցընէին Թէ ինչ պատանեաց կը վերաբերէր։ Աւրիկայ Գուաքերուհի մ'էր. դէմքը կլոր ու կարմրորակ, սև սև տեղ տեղ ճերմակ ինկած մազերը ճակտին վրայէն ժողոված, ուր պարզութեան հետ մէկտեղ խաղաղութիւն ու մարդասիրութիւն մը նկարուած կը տեսնուէին։

Ա.յս խաղուկս կ'ըսէր Հոաքէլ Հէլեաէյ։

— վերջապէս ուրեմն, Ելիզա, ըսաւ, կը մտածես Գանատա անցնելու, հէ՞։

— Հրամեր ես, խաղուն, պատասխանեց Ելիզա, պէտք է որ ճամբան առանց տանիմ, հոս կենալու սիրտ չեմ բներ։

— Հոն երթալու ըլլաս՝ ինչ պիտի ընես. ատ ալ պէտք է մտածել, աղջիկս։

Ելիզային ձեռուընները կը դողդողային, աչուընները ալ վազած արցունքը ձեռքի կարը կը Թրջէր, բայց պատասխան տուաւ.

— Ձեռքս եկածը կ'ընեմ, յուսամ Թէ պարապ չեմ ձգար։

— Հոս, աղջիկս, քու տանդ պէս՝ ուզածիդ չափ կրնաս կենալ, ըսաւ Հոաքէլ։

— Շնորհակալ եմ, խաղուն, բայց գիշերը քունս չի տաներ, կրկնեց Ելիզա՝ իր Հենրիկը ցուցընելով, կարելի բան չէ որ սիրաս հանգիստ ըլլայ հոս. մէկալ գիշեր երազիս մէջ նորէն այն մարդը տեսայ որ աղաս կ'ուզէր տանիլ, ըսաւ սարսռելով։

— Խե՛ղճ աղջիկ, ըսաւ Հոաքէլ՝ արտասուքը սրբելով, պէտք չէ որ այդչափ վախնաս. Աստուած ուզեր է՝ որ մեր գեղին մէջէն գերի մ'ալ ձեռք չկրնայ, յուսանք Թէ դուն ալ ձեռք չես իյնար։

Նոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ և կարճահասակ ու գիրուկ կնիկ մը ներս մտաւ, որ բաղարովին Հոաքէլին պէս հագուեր էր։

— Հո՛ւթ Սահվէն, կանչեց Հոաքէլ՝ եկուղին դիմացը վազելով ու ձեռքը սեղմելով, ինչպէս ես, բարի եկար։

— Բարի տեսանք, պատասխանեց կնիկը, շատ ապրիկ եմ, չնորհակալ եմ, ու գլխի պզտի գլխարկը հանեց ու նստաւ։

— Հռութ, կրկնեց Հաքէլ, ասիկայ Ելիզա Հարրիսն է, ան ալ իրեն ազգն է, որոնց համար հետ խօսեցայ։

— Շատ ուրախ եմ զրկել սեռնելուս վրայ՝ պատասխանեց կնիկը՝ Ելիզային ձեռքը սեղմելով. ա՛ն է ազգ. ես անոր կատր մը կարկանդակ բերի, բայց ու Հենրիկին ձեռքը քանի մը կատր կարկանդակ գրաւ։

— Քու ազգդ ո՛ւր է, Հռութ, հարցուց Հաքէլ։

— Քիչ մ՛առաջն կու գայ, պատասխանեց Հռութ. ազջիկդ Մարիամը՝ ներս մնալու առանց գրկէս առաւ վեր տարաւ։

Ա՛յս խօսքին Մարիամ ազգն գիրկը ներս մտաւ։ Հաքէլ մէկէն վազեց և Մարիամին գրկէն առաւ ազգն, ու — Ա՛յս ինչ աշխոյժ ու կայտառ է՝ ըսելով՝ կը պագնէր ու կը գգուէր. այս որչափ մեծցեր է, կ՛ըսէր։

— Իրաւ շատ մեծցեր է, բայց Հռութ, ու տղան գլխարկն ու վրայի վերարկուն հանելով գետին գրաւ զանիկայ, ու ինքն ալ աթոռի մը վրայ նստած՝ սկսաւ շուտ շուտ գուրգայ հիւսել։

— Խաչկինը կրակին վրայ դիր, ըսաւ Հաքէլ աղջկանը։

Մարիամ խաչկինն ուժգ քիչ մը ջուր

լեցուց ու կրակին վրայ դրաւ։ Պղնձէ ամանին մէջը շարած չոր գնդձերն ալ գնել տուաւ Հաքէլ, ուր քիչ մ՛առնէն սկսան եփիլ ու ի պատիւ հիւրերուն ախորժահամ անուշահոտութիւն մ՛արձակել։ Հաքէլ գիմացը գոգնոց մը կապեց ու սկսաւ պաքսիմատ շինել։

— Ա՛քիլա Բենէլոս խանութն ինչպէս է, հարցուց Հաքէլ։

— Ա՛զէկ է, ըսաւ Հռութ, գոն այս առաւօտ այցելութեան գնացի իրեն, անկողինը շակեցի ու խուզն ալ քիչ մը կարգի դրի։ Լիա Հայլն ալ այս կէսօր անոր քով գնաց, քանի մ՛օրուան համար հաց ու կերակուր եփեց։ Ա՛յս իրիկուն նորէն պիտի երթամ։

— Ես վազը պիտի երթամ, ըսաւ Հաքէլ. ճերմակեղէններն ալ կը նայիմ։

— Լաւ կ՛ընես, ըսաւ Հռութ։ Կարծեմ Ա՛ննա Սպենլաւան ալ հիւանդ է. երէկ Յովհաննէսն այս գիշեր քովն էր. վազը ես ալ պիտի երթամ։

— Թէ որ դու շատ զբաղած ես՝ Յովհաննէսը կերակուրը հոս կրնայ ուտել։

— Շնորհակալ եմ, Հաքէլ, սեռնենք։ Ա՛հաւասիկ Սիմէոնն ալ եկաւ։

Մէյ մ՚ալ յանկարծ Հռաքելի երիկը Սիմէոն Հէ՛լիակէյ ներս մտաւ։ Աւիկայ բարձրահասակ ուժով մարդ մ՚էր. հասա չուխայէ հագուստ մը հագեր էր, գլուխն ալ լայն եզերքներով գլխարկ մը։

— Ինչպէս ես Հռութ, ըսաւ՝ ու անոր փափուկ ձեռուընները սեղմից. Յովհաննէսն ինչպէս է։

— Անոնք ալ ազէկ են, պատասխանեց Հռութ զուարթութեամբ։

— Ինչ նոր լուր ունիս, հայր, հարցուց անպիէն Հռաքէլ, պաքսիմատները փուռը գնելով։

— Բան չկայ, պատասխանեց Սիմէոն ձեռքերը լուալով. միայն գրացիներս Պետրոս Սաելպինոսն ըսաւ ինծի որ այս իրիկուն քանի մը յարևկաւնեղովը հաս պիտի գայ։

— Իրա՞ւ կ՚ըսես, պատասխանեց Հռաքէլ զարմանալով մը, ու աչքին ծայրովը Եղիզային նրեսը նայեցաւ։

— Զըսո՞ր դու ինծի, ներս գալով Սիմէոն՝ հարցուց Եղիզային, որ դուն Հարրիս կ՚ըսուիս։

Սիմէոն ու Հռաքէլ մէկմէկու աչք ըրին, իսկ Եղիզան այս յանկարծական հարցմունքին վրայ զարմանալով մը ու այլայլած՝

կէս բերնով — Հրամեր ես, ըսաւ։ — Վասն զի կը վախեր որ չըլլայ թէ իր փախստեականը համար ծանուցում մը հանուած ըլլայ։

— Մայրիկ, եկուր քեզի երկու խօսք ունիմ ըսելիք, ըսաւ Սիմէոն Հռաքելին, որ ալիւրոտած ձեռուընները կը մաքրէր, ու երկուքը մէկդի խոհանոցին դուրս ելան։

— Ինչ բան կայ, հայր, հարցուց զուրս ելլելէն վերջը Հռաքէլ։

— Այդ հնդկան երիկը այս կողմերս է, պատասխանեց Սիմէոն. այս իրիկուն հաս պիտի գայ։

— Ասոր պիտի՞ս, հայր, ըսաւ Հռաքէլ ուրախանալով։

— Այո՛ասոր պիտիմ. երէկ Պետրոսը կառքով քաղելու եղած ըլլալով՝ ճեղլենթացին կայարանին դիմաց պատահ մը ու երկու հատ ալ երիտասարդ տեսեր է, որոնցմէ մէկուն անունը Գէորգ Հարրիս է եղեր. և ինչ որ վրան կը պատմէ՝ ատոր երիկը պիտի ըլլայ, աչքերաց ու գիպեցիկ մարդ մ՚է կ՚ըսէ. հիմայ մէկէն իրեն ըսեի՞նք արդեօք։

— Չէ, պատասխանեց Հռաքէլ, առաջ Հռութին ըսենք. ան ըսելով մէկէն Հռութը դուրս կանչեց։

— Կը հաւատամ, բաւ Հռաքէլ Հռութին, հայր Սիմէոնը կ'ըսէ թէ այս իրիկուան եկողներուն հետ մէկտեղ Ելիզային էրիկն ալ կայ եղեր։

Ա՛լ Հռութին ուրախութիւնը մի կրնայ պատմել. սրտին խնդութենէն ձեռնըները վերցընելով անտակ մը ցատքեց՝ որ գլխանոցէն երկու գանգաւր՝ վզի ճերմակ թաշկինակին վրայ գետը ինկան։

— Կամաց, սիրելի, բաւ Հռաքէլ. ի՞նչ կ'ըսես, հիմայ մէկէն խմացընե՞նք իրեն։

— Ի հարկէ հիմայ մէկէ՛ն խնացընելու է, պատասխանեց Հռութ. երեսկայէ թէ ես իրեն տեղն ըլլայի, ինչպէս չէի ուրախանար։

— Հանգիստ, խելքդ միտքդ ուրիշի բարիք ընել է, բաւ Սիմէան խանդապանօք։

— Ինչու՞ համար աշխարհը եկեր ենք. թէ որ ես էրիկս ու տղաքս չտիրէի՝ չէի կրնար Ելիզային զգացմունքն երեսկայել։ Գնա խնացուր իրեն, բաւ Հռութ՝ Հռաքէլին ձեռքէն բռնելով. պահկեա խաղդ տար գինքը. ես իրիկուան կերակուր կը պատրաստեմ։

Հռաքէլ խոհանոցը մտաւ, ու Ելիզային — Հեռս եկուր, բաւ. քեզի խօսելու բան մ'ունիմ։

Ելիզային գոյնը նետեց ու զողալով սրտուն վրայ սկսաւ նայիլ։

— Մի վախեր, բան չկայ, սիրտդ հանդարտ բռնէ, պատասխանեց Հռութ՝ քովը վազելով ու ձեռքը սեղմելով. ուրախական լուրեր պիտի տանք քեզի. ներս մտիր, Ելիզա, մի վախեր, բաւ ու խեղճը խոհանոցին քովը խուց մը մտցուց։

Երբոր Ելիզան խուցը մտաւ ու գուռը վրայէն գոցուեցաւ, Հռութ Հեռրիկին քով վազեց, գիրկն առաւ ու սկսաւ պագնել. — Գիտես, բաւ, այսօր հայրդ պիտի տեսնես. կը ճանչնա՞ս գինքը, հիմայ կու գայ հայրդ։ — Տղան աչուըները պատըռտելով զարմացած երեսը կը նայէր։

Նոյն միջոցին անդին Հռաքէլ Էլիսէյ Ելիզային ձեռքէն բռնած — Աստուած ողորմեցաւ քեզի, Ելիզա, կ'ըսէր, էրիկդ սարիուէթեան տունէն փախեր է։

Այս յանկարծական լուրին վրայ Ելիզային արիւնը գլուխը զարկաւ ու գէպ ի սիրտը վազեց. գոյնը նետեց այլայլած ու վրան լինկաւ։

— Սիրտդ ամուր բռնէ, աղջիկս, կրկնեց Հռաքէլ՝ ձեռքը անոր գլխուն վրայ գնելով, իր բարեկամներուն հետն է, ու այս իրիկուն հոս պիտի գան։

— Այո իրիկուն... այո իրիկուն, հառաչեց խռոված Ելիզա. սրտին այլայլութենէն ըսածը չէր գիտեր, ինքզինքը կորընցուց ու մոռցաւ ինկաւ։ Երբոր արթընցաւ՝ ինքզինքն անկողնոյ մէջ պառկած գըտաւ, ու Հռութէն ալ քովը կիցած՝ քափրանան օդիով ձեռուընները կը շփէր։

Իրեն այնպէս կու գար թէ երկայն ատեն ծանր բեռ մը վերուցեր է, ու հիմայ անկէ թեթևցած՝ ախորժական յոգնածութիւն մը կը զգար։ Ջղերը՝ որ փախչելու օրէն ի վեր կարգէ զուրկ պրկուեր էին, քիչ մը հանդչեցան, ու վրան հանդստութիւն մը ու զուարթութիւն մը եկեր էր։ Թևպէտեւ աչուընները բաց էին, բայց խաղաղական անընդոյդ մը պէս կը տեսնէր քովը եկող գնացողներուն շարժմունքները. գանէն կը տեսնէր որ քովի խուցը սեղան են դրեր, վրան ճերմակ ծածկոց մը. թէյամանին կուտար Թագին եռացումը կը լսէր. կը տեսնէր որ Հռութ կ'երթար կու գար՝ ձեռքը կարիանդակներու և շաքարեղէններու պնակներով, և ամէն երթալուն գառնալուն՝ Հէնրիին ձեռքն ալ կարկանդակ մը կամ շաքարեղէն մը կու տար, կամ թէ սղոն երեսը կը շոյէր ու մազերը կը շահէր։ Երբեմն երբեմն ալ

Հռաքել անկողնոյն քովէ կու գար, բարձը կը շահէր, վերմակը կը յարդարէր, և մայրենի գթով Ելիզային վրայ կը նայէր։ Մէկ միջոցին Հռութին երիկը Յովհաննէս Սահակեան ալ եկաւ. Հռութ զիմացը վազեց, կամացուկ ձայնով հետը խօսեցաւ, մատովը Ելիզային խուցը ցուցընելով։ Սեղան նըստան ամէնքը թէյ խմելու. Հէնրիին ալ Հռաքէլին մայրենի խնամացը սակ՝ բարձր աթոռ մը վրայ քովը նստեր էր։ Խառնաձայն ականջը կը հաճոյէին անանց փսրատուկ խօսակցութիւնը, թէյի գաւաթներուն ձայնը. եաքէն անուշ քուն մը մտաւ. խեղճը ազան գլուխը առած ասպեղրու չուսով փաթաթած սոսկալի պիշերէն եաև այսպէս հանգիստ քուն չէր եղած։

Երազին մէջ գեղեցիկ երկիր մը կը տեսնէր, ծաղկալից գաշտերով, վազուկ ջրերով, հովանաւոր կղզեկներով. հոն տուն մը կար, զոր բերկրապատառ սրտիւ՝ խմն է կ'ըսէր. ազան՝ երջանկութեան ու ազատութեան հասած՝ կը խազար. երկինը գալը կը լսէր. իրեն մօտենալը, իրեն պլլուիլը ու արցունքներով երեսը թրջելը կ'իմանար, մէյ մ'ալ արթընցաւ...։ Տեսածներն անցողական երազներ չէին...։ Գիշերուան ժամերն առաջ

գնացեր էին. տղան քովը անուշ քուն կ'ըլլար, կանթեղին լոյսը հազիւ կը պըլպլար. իսկ Գէորգ՝ ամուսնոյն անկողնոյն քովը նստած՝ ուրախութեան արցունքներ թափելով գլուխը բարձին դրած՝ անշարժ կեցեր էր։

Երկրորդ առաւօտ առանը մէջ կարծես թէ հարսնիքի ուրախութիւն կար. Հոաքէլ մայրը առաւօտանց կանուխ եղած՝ բոլոր սրդաքն ու աղջիկները քովը ժողված, զոքանք երէկ առեն չունեցանք ամէնքն ալ մեր սիրելի ընթերցողաց ներկայացընելու, թեւերը սոթթած՝ նախաճաշիկ պատրաստելու զբաղեր էր։ Գիտնալու է որ այս կողմերը նախաճաշիկ պատրաստելը թեթեւ բան մը չէ, անոր համար շատ հոգւոյ ձեռնտուութեան կարօտ է։ Յովհաննէս շուտ մը ազբիւրը վազեց պագ ջուր բերաւ. կարոլոս առուշիկէնի համար ալիւր կը մաղէր, Մարիամ խահուէ կ'ազար, Հոաքէլ ալ կ'երթար կու գար՝ ամէն բան կարգի կը դնէր։ Նայն առեն անկիւն մը քաշուած՝ Սիմէոն հայրերէն ալ շապկանց՝ հայլիի մը դիմաց մօրուքը կ'ածիլէր։ Խաղաղութիւնն ու միաբանութիւնը մեծ խոհանոցին մէջ սիրեր էին. դանակներն ու պատառաքաղները մաքուր

սեղանին վրայ շարուած, կերակրեղէնները եփուած պատրաստուած էին, հրաւիրեալները միայն կը պակսէին. անոնք ալ մէկիկ մէկիկ խաղաղութեամբ իրարու հետ սիրալիր խօսակցութիւններ ընելով՝ եկան ժողովեցան։ Երբոր Գէորգը, Ելիզան ու պզտիկ Հենրիկն ալ պառկելու խուցէն ելան՝ ամէնքը սիրով վրանին թափեցան և չէին գիտեր ինչ ընդունելութիւն ընեն։

Ամէնքը մէկտեղ նախաճաշիկի նստան, բաց ի Մարիամէն, որ ոտքի վրայ կեցած՝ եփուած կերակուրներն հետզհետէ սեղանին վրայ կը դնէր։ Հոաքէլ այսպիսի երջանիկ օր չէր ունեցած իր կենաց մէջ. այնչափ ամէն մանր բանի ալ հոգ, այնչափ խնամք վրան չէր տեսնուած. խահուէի պնակներն անգամ տալու ժամանակը մայրական գութ մը կը ցուցընէր։

Այս առաջին անգամն էր՝ որ Գէորգ ճերմակներու հետ իբրև հաւասարակից տոհոց՝ սեղանը նստեր էր. անոր համար սկզբան քիչ մը քաշուեցաւ ու շփոթեցաւ. բայց հիւրընկալուաց ցուցած մտաղրութիւնը տեսնելով շուտ մը փարատեցաւ իրեն շփոթութիւնը։ Այն առեն սիրաւ տան մը ու ընտանեաց գաղափարը մտքին մէջ տպաւո-

բուիլ, ու Աստուծոյ նախախնամութիւնը ու հաւատոյ սկզբունքները նոյն առեն սրտին մէջ բուռնիլ սկսան. իրեն անմոլար աչք բնաւորութիւնը կակղցաւ, մաքին տարակոյսները ցրուեցան, յուսահատութիւնն անցաւ, և տեսնելով այս աւետարանական սէրն ու խաղաղութիւնը՝ փարատեցաւ մաքէն հեթանոսական ագիտութեան խաւարը:

— Հայր, բաւ կարգաս՝ Սիմէոնի պզտիկ աղան, թէ որ վրաղ պատասխան բանան լմնչ պիտի ընես:

— Պահանջուած տուգանքը կը վճարեմ, պատասխանեց Սիմէոն հայրը հանդարտութեամբ:

— Թէ որ բանիս ալ ուզեն զքեզ գնել:

— Դու մօրդ հետ չե՞ս կրնար առնիլ պարձնել:

— Մօրս ձեռքէն ամէն բան կու գայ, բայց ամօթ չէ՞ որ մեր երկրին մէջ այնպիսի օրէնքներ գտնուին:

— Մեզի պրուած օրէնքներուն վրայ պէշ պէտք չէ խօսինք, Կարոլոս, պատասխանեց Սիմէոն հայրը ծանրութեամբ մը: Աստուած մեզի ամէն երկրաւոր բարիք կը պարգեւէ, որպէս զի արդարութեան ու ողորմութեան գործերը պակաս չընենք. բայց թէ որ ա-

րութիւնը այս մեր ըրած բարեգործութեան համար վրանիս տուգանք գնէ, պէտք է որ սիրով հանձնենք:

— Բայց ես, վրայ բնաւ կարոլոս աղան, կ'առնեմ բոլորովին գերի ունեցողները:

— Չես կրնար զարմացընես, աղաս, պատասխանեց Սիմէոն հայրը. մայրդ այդպիսի բաներ չսորվեցուց քեզի: Թէ որ Աստուած պրանս պիտաց վշտացեալ գերի ունեցող մ'ալ ղրկէ՝ պերեաց ըրած բարիքս անոր ալ կ'ընեմ:

Կարոլոս կարմրցաւ քիչ մը, բայց մայրը ձիծաղելով,

— Բան չկայ, Կարոլոս, բան չկայ, բաւ. թէ որ դու ալ մեծնաս մարդ ըլլաս՝ հօրդ պէս կը մտածես:

— Զըլլայ թէ, բաւ անպիէն Գէորգ՝ Սիմէոնին, մեր պատճառաւ վտանգի մէջ ինկնաք:

— Մի վախնար, Գէորգ, պատասխանեց ծերը, մենք մեր ունեցած պարտքը կը կատարենք այս աշխարհիս վրայ. թէ որ բարեգործութիւն մ'ընելու համար զմեզ վտանգի մէջ ալ չգտնէ՝ մենք մեր անուանը արժանի չեղնք ըլլար:

— Բայց ինծի համար չեմ ուզեր որ զուք վնաս մը քաշէք։

— Մի վախնար, բարեկամ, վասն զի այս մեր ըրածը քեզի համար չէ՝ այլ Աստուծոյ ու բոլոր մարդկութեան համար է։ Բոլոր օրը այսօր հանգիստ հոս կեցիր. այս իրիկուն մեր կառքը զքեզ ու քեզի հետ եղողները ապահով տեղ մը կը տանի կը ձգէ։ Պէտք չէ տնտեսել, եւեզդ ինկողները հարկաւ քիչ տահնէն հոս ալ կը հատնին։

— Թէ որ այսպիսի վտանգ կայ՝ հիմա կուընէ կանուխը չկայ. ինչու՞ համար ինչուան իրիկուն սպասենք։

— Հոս օրուանս մէջ ձեզի վտանգ մը հասնելու վախ չկայ. բոլոր այս գաղթականները քեզի բարեկամ կը գտնես, սիրելի, ամէնքն ալ վրադ աչք կ'ունենան. իսկ դիշերանց ճամբայ ընելն աւելի ապահով ու հանգիստ կ'ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Վարդուհի.

Մխիթարի... Շապոպրիանի նկարագրած բնութեան ծածկեալ գարմանալեացն ու անկոխ միայնութեան եզերքները ինչպէս փոխուեր են հիմայ, ու նոր կերպարանք մ'առեր են...։

Աչի հրաշալի ափունքներն, այն անբըռնակ անապատները ինչպէս շուտ մը բազմամարդ աշխարհք մը գարձեր են, ոչ ինչ ընդհատ հիանալի և վսեմ քան զառաջինը։ Չկայ ուրիշ գետ մ'ալ որ իրեն պէս այնչափ ճոխութիւն թափէ Ովկիանոսին մէջ, վասն զի արևագարձներէն սկսեալ ինչուան բևեռները եղած բերքերը՝ առատաբար կը բաշխէ այն երկիրներուն՝ որոնց մէջէն կ'անցնի։ Աչի պղտոր, սրընթաց, փրփրագէզ ջրերն՝ այն կողմի բնակչաց գործունէութեանն ու աչքաբացութեան հաւատարիմ պատկեր են։ Երանի թէ այսպիսի մէկ բարերար գետ մը իր ալեացը վրայ չկրէր մարդկէզէն ապրանքներով բեռնաւորուած

նաւեր, որոնց մէջէն հարուստ արհեստից և ընկճելոց հառաչանքներն ու պատն գանգատներն յերկինս ի վեր առ անծանօթ[1] Աստուած մը կը վերանան... անծանօթ անտեսանելի Աստուած մը, որ պիտի գայ օր մը՝ իր արդարութեամբը վերջ տալու այս աշխարհիս վրայի թշուառութեանց։

Արևը մանելու վրայ էր. իր շառագոյն ճառագայթները ծովանման գետին վրայ կը ծածանէին. շաքարի գործոյնն եղէգներն և սիրազգեստ նոճիի ծառերուն գագաթներն երեկոյեան մեղմիկ հովմէն առատանալով՝ կարծես թէ վերջին բարև կու տային մարը մանող արեւուն։

Այս խաղաղ ջրին վրայէն բեռնաւորեալ շոգենաւ մը՝ վերջին ասուիճանի արագութեամբ սահելով, ջրերը փրփրացընելով՝ կ'անցնէր կ'երթար։

Հէյի Թովմասին հեզ ու հանդարտ կերպերէն՝ կամաց կամաց իր առջի խռովութիւններէն սկսաւ ան կենալ. առաջ որ բոլոր ցրը աչքը վրան էր, ու գիշերն ալ՝ ապահով ըլլալու համար՝ անոր ձեռքն ու ոտքը շղթաներով կը կապէր, սկսաւ անկէ

1. Այսինքն՝ Մոօդ անքմբռնելի։

վերջը ազատ թողուլ, որ առանց շղթաներու նաւուն մէջ տղին քալէ։ Թովմասն ալ պարապ չէր կենար, ամէնուն պիտոյքը կը հասնէր, նաւատաղներուն կ'օգնէր, այնպէս որ բոլոր նաւուն մէջինները վրան մեծ համարումն ոտացան ու նաւատաղներն ալ զինքը մատով կը ցուցընէին։ Իսկ երբոր աշխատութիւն չգտնէր՝ կ'երթար ապրանքներուն մէջ անկիւն մը կը քաշուէր, ու ծնկանը վրայ Աստուածը բացած՝ կամաց կամաց կը կարդար։

Դէռ Նոր–Օռլէան չհասած՝ քանի մը հարիւր մղոն միջոց Միսիսիպիին յատակը շրջակայ երկիրներէն զգալի կերպով բարձր է, անոր համար ափունքը վրայ քաան ուրբարձրութեամբ հաստ թումբեր շինուած են, որպէս զի ջուրը քովի երկիրները չկոխէ։

Գետին մէջէն շոգենաւով անցնելու ատեն՝ գետեզերքը հրաշալի տեսարան մ'է. շոգենաւը աշտարակի մը պէս բարձրացած՝ վրայէն[1] բոլոր քովի երկիրները աչքին առակը

1. Մարդ մինչև աչքով չտեսնէ՝ չի կրնար մտքով երևակայել Միսիսիպիի գետին վրայ համբարդութիւն ընող շոգենաւերուն մեծութիւնը, որ մէյմէկ շարժուն բերդեր կը նմանին։ Այս անագին մեծութեամբ շոգենաւներն՝ երեք չորս կարգ ունին, մէջը ընդարձակ սրբանոցներով ու բազմաթիւ խցերով. նաւուն վրայ շատ

կ՚իյնան։ Թովմասն ալ կը տեսնէր այն գաղ-
թականութեան երկիրները՝ ուր քիչ առնէն
ծանր աշխատութեանց տակը պիտի հեծէր.
հեռուէն կը տեսնէր որ գերիները կը հեր-
կէին և կ՚աշխատէին, ու անոնց անակնները
նշմարելով՝ որ իրենց սիրոյը փառաւոր տու-
ներուն քովերը կարպաս մէկ շարքի վրայ
շինուած էին, մյաքը եկաւ Քէնղէքիի մէջ
Շէլպիին տունն ու կալուածները, իր վար-
պապա անակը, ու խորին հառաչանք մը
հանեց սրտէն։...

Մաքովը աչքին վիմացը կու գայէր իր
աղայութեան հասակին ընկերակիցները, իր
կնիկը՝ որ մեծ զոհաբերութեամբ մը՝ երե-
կոյեան կերակուրը պատրաստելու զբաղեր
էր. իր աղուց անմեղ ու զուարճալի խաղե-
րը, և պզտիկ աղջկանը՝ իրեն ծնկանը վրայ
նստած՝ մանկական հապահանքները։ Մէյ
մ՚ալ յանկարծ աչուըները գետնեզբքը գար-
ձընելով՝ շաքարի եղէգներուն ու գործիքնե-
րուն ձայնը կարծես թէ կը կրկնէին ականջին՝ թէ «Անցան անդառնալի կերպով այն
երջանիկ օրերը»։

անգամ բամպակի չորս հինգ հազար կապոց կը տա-
նին. ու երբոր այսպէս բեռնաւորուած ճամբայ կ՚ընեն՝
հեռուէն մեչմէկ լեռան պէս կ՚երեւան։

Թէ որ քիչ մը կարպաս ու գրել գիտցող
մը Թովմասին վիճակն ունենար, գոնէ թուղթ
գրելով իր սրտին գաղտնութիւնը կը զովացը-
նէր. եկուր նայէ որ Թովմաս գրել չէր գի-
տեր. չէր կրնար իրեն վիճակն ընտանեացը
խնացընել. անոր համար իրեն և անոնց մէջ
եղած բաժանման վիհը կերպով մը զոցելու
յոյս ու ճար ալ չկար։ Կարպաս ալ մեծաւսա
սոխրած ըլլալով՝ հազիւ թէ գիւաւորութեամբ
կը հանէր կարպացածը։ Աւետարան մ՚ու-
նէր՝ որ միշտ հետը կը պարտցընէր, ու
հանած կտորներուն եզերքը գրչով նշաններ
գրեր էր, այն կերպով՝ ուզած տեղը գիւրու-
թեամբ կը գտնէր, ու գանոնք կարդալով ու
առատ արցունքներ թափելով՝ կը ջանար
ինքզինքը բռնել, ու Աստուծով մխիթարուե-
լով՝ սրտին խորունկ վէրքերուն գառն ցաւե-
րը մեղմացընել։

Շոշոնաւուն մէջ ճամբորդներուն հետը
Նոր – Օռլէանցի հարուստ ու ազնուական
պարոն մ՚ալ կար, որ հինգ վեց տարուան
շնորհալի աղջիկ մ՚ունէր, ու իր ազգական-
ներէն խոխոն մ՚ալ հետը, իրրև աղջկանը
պատակ՝ միասեղ ճամբորդութիւն կ՚ընէր։
Թովմաս շատ անգամ այս պզտի աղջկան
դիտելով մը կը նայէր, ու անոր աշխոյժ

բայց միանգամայն այն տարիքին մէջ ցուցած ծանր ու ազնուական կերպերը կ'ապշեցընէին զինքը։

Աղջիկն ալ իր վաւէրուն ու ազնիւ վարմունքով՝ մանկական դիւցազնութեան նախանշոյ մ'էր. կլորիկ գլխին վրայէն՝ ազուր և ոսկեզոյն մազերն ուսերուն վրայէն կախուած՝ շնորհալի դէմքին դիւցազնութիւնը կ'աւելցընէին, կապուտակ աչուըներուն անուշ նայուածքն ու ծիծաղկոտ կերպը՝ ամենուն սիրտը կը յափշտակէր։ Ամենեին հանդարտ չէր կենար, միակերպ նստուն մէջ ծայրէ ի ծայր կը պտրտէր, ամէն խեղճ ու ողորմելի մարդկանց քով կ'երթար, ամէն անդ կը մտնէր ու կ'ելլէր. հայրը ու հետի պայեակն ալ չէին կրնար զինքը քիչ մ'առեն քովերնին բռնել, հազիւ թէ քովերնին կ'երթար՝ մէյ մ'ալ յանկարծ թռչնոյ մը պէս կը ձըզէր կը հեռանար։

Թովմաս իր բնական պիւրտզած ու փափուկ երևակայութեամբ՝ օրէ օր այս պզտիկ աղջկան վրայ իր սէրը կը շատըցնէր. աչքին երկնային բան մը կ'երևար, ու երբոր կը տեսնէր զանիկայ իր ճերմակ հագուստով՝ բամբակի կապոյտներուն վրայ ելած՝ հրեշտակ մը կը կարծէր որ երկինք թռչիլ կ'ուզէ։

Միակերպ այս աղջիկը Հէլիին գերեզմանին քովերը կը պատէր. վշտացեալ կերպով կ'երթար ծանր շղթանին վեր կը վերցընէր կը նայէր, ու մէյմ'ալ յանկարծ հառաչանք մ'ընելով՝ աներևոյթ կ'ըլլար. շատ անգամ կ'երթար պառուղ, անուշեղէններ կը բերէր ու այն խեղճերուն կը բաժնէր։

Թովմաս շատ կը փափաքէր մէյմը խօսիլ այս աղջկան հետ, բայց չէր համարձակիր. ազաք շահելու ու լեզուին անոնց սիրցընելու ազէկ կերպեր ունէր. պզտիկ–մզտիկ ազայական խաղալիքներ ալ շինել գիտէր. ատոնք սկսաւ ցուցընել աղջկան՝ որ հետն ընտանենայ, բայց անիկայ սաստիկ ամօթածութեամբը սիրտ չէր ընար ու կը քաշուէր Թովմասէն։ Բայց վերջապէս իր մանկական հետաքրքրութեան չկրնացաւ, սկսաւ Թովմասին քով մօտենալ և նայիլ, ու անկէ քանի մը շինած խաղալիքներէն ընծաներ առնել, որով մէջերնին շատ մը բարեկամական կապ մը հաստատուեցաւ։

Օր մը Թովմաս ալ սիրտ ընելով՝ հարցուց աղջկան. — Անունդ ի՞նչ է, օրիորդիկ։

— Վարդուհի Մէն–Բլէր, պատասխանեց աղջիկը. բայց հայրս ու ամէնքը Վարդիկ

կը կանչեն Լինճի. հապա դուն ինչ անուն ունիս:

— Իմ անունս Թովմաս է, բայց Լինճի ալ Քլինգըքի նահանգին մէջ ազաք Աղբար Թովմաս կ'ըսէին:

— Աղէկ, ես ալ ուրեմն քեզի ասկէ եաև Աղբար Թովմաս պիտի կանչեմ, վասն զի կը սիրեմ զքեզ. իսկ հիմայ ձեր պիտի երթաս ուրեմն, Աղբար Թովմաս:

— Ձեմ գիտեր, օրիորդիկ:

— Ձե՞ս գիտեր:

— Չէ. մէկու մը պիտի ծախուիմ, բայց չեմ գիտեր սրա:

— Հայրս կրնայ զքեզ գնել. թէ որ ըզքեզ գնելու ըլլայ՝ գիտնաս որ մեր քովը շատ երջանիկ կ'ըլլաս. այսօր կ'երթամ կ'ազաչեմ հօրս:

— Շնորհակալ եմ, ազնիւ օրիորդիկ:

Նոյն միջոցին մէյ մ'ալ շոգենաւը կեցաւ որ փայտ առնէ: Վարպետին հօրը ձայնը լսեց՝ որ գինքը կը կանչէր ու մէկէն գիմաց վազեց. Թովմասն ալ եղաւ փայտ կրողներուն օգնելու գնաց:

Աղջիկն և իր հայրը միասեղ շոգենաւուն եզերքին կոթնած՝ կեցեր նաւուն ափունքէն հեռանալը կը գիտէին. հազիւ թէ անիւները

շարժիլ սկսեր էին, մէյ մ'ալ խեղճ աղջիկը սաստիկ վար կախուելով՝ հաւասարակշռութիւնը կորընցուց ու գետն իյնաւ: Հօրը խելքը գլխէն գնացած, ինքզինք աղջկանը եաևէն գետ նետելու վրայ էր, բայց եաևէն հասան գինքը բռնեցին, վասն զի իր տեղը արդէն ուրիշ մը կարճուիճամբ ինքզինքը ջուրը նետեր էր:

Թովմաս՝ շոգենաւուն սասրին յարկը՝ նոյն տեղւոյն տակը կեցեր էր, ուր էր վարպետը. գետն իյնալը տեսնելով՝ մէկէն կըրբճուելիամբ ինքզինքը ջուրը նետեց, ու երբոր աղջիկը ջրին վրայ եկաւ՝ բռնել գրկեցն ու լողալով նաւուն վրայ հանելը մէկ ըրաւ:

Հայրն և բոլոր նաւուն մէջի մարդիկը աղջկան վրայ հասան, առին մարած՝ վարը կանանց սրահը տարին, ու հոն ամէն խնամքով և գանազան հնարքներով արթընցուցին գինքն ու խելքը գլուխը բերին:

Երկրորդ օրը շոգենաւը Նոր–Օռլէանի գէմ հասաւ. ճամբորդները մեծ շարժման մէջ էին, ամէնքը պատրաստուելու հետ էին. ոմանք իրենց անասունը կը կազդէին, ոմանք ալ իրենց բեռները կը ժողվէին, ուրիշներն ալ կը զարդարուէին՝ որ շուտ մը դուրս ելլեն: Մատնապետը, ծառայք ու նաւասաններն

բոլոր նաւը կը մաքրէին, երկաթները կը փայլեցընէին, որպէս զի յաղթանակաւ քաղաք մտնէ։ Թովմաս ալ նաւուն մէկ ծայրը՝ թեւերը կուրծքին վրայ ծալած՝ կեցեր էր, ու աչքին ծայրով երբեմն երբեմն նաւուն մէկալ անկիւնը ժողովուած մարդկանց բազմութիւն մը կը դիտէր։ Վարպետին ալ հոն՝ առջի օրուան հանպիսած գժբախտ դէպքին համար երեսին գոյնը նետած՝ բայց առողջութիւնը տեղը՝ իր հօրը քովը կեցեր էր։ Հայրն ալ բամբակի կապոցի մը կռթնած՝ ձեռքն ալ թղթապանակ մ՚ունէր. ամէնս ու շնորհալի կերպ մը կը ցուցընէր. դէմքն ու կապոյտ աչուընները, սակեհատն մազերն՝ իր աղջկան դէմքին և աչուըներուն ու մազերուն կը նմանէին, բայց առանց աղջկան գծագրութեան ուժն ու զօրութիւնն ունենալու։ Հոն կեցեր արհամարհանօք Հէլիին մարիկ կ՚ընէր, որ ծախու հանած ապրանքին գեղեցիկ յատկութիւնները ճարտասանութեամբ մէկիկ մէկիկ անոր կը համրէր։

— Մէկ խօսքով, ըսաւ Ակն–Քէր, ամէն քրիստոնէական ու բարոյական առաքինութիւններով զարդարուած կ՚երեայ այդ քու ապրանքդ. ինչ կ՚ուզես տալինք։

— Շիտակը, պատասխանեց Հէլի, հազար երեք հարիւր տալլարով հազիւ կրնամ տալ հրամանքիդ. պատուոյդ վրայ կ՚երդուընամ որ հազիւ ծախքս կը հանեմ, ու բան մ՚ալ վրան չեմ վաստըկիր։

— Խե՛ղճ մարդ, կրկնեց Ակն–Քէր հեգնաբար, ուրեմն ինծի շնո՛րհք մ՚ընելու համար այդ գնով կ՚ուզես տալ։

— Հրամմեր ես, տեսայ որ ապչիկդ վրան շատ սէր կապեր է։

— Այնպէս է, իրաւունք ունիս, ապչիկս շատ սէր կապեր է այդ գեղացի վրայ. տեսնենք ուրեմն՝ այս շնորհալի աղջկան սիրոյն համար՝ քրիստոնէարար ո՞րչափ վար կրնաս իջնել պահանջածէդ։

— Բայց քննէ տես մէյմը ինչ անգամներ ունի, ձիու պէս ուժով է. ինչ լայն կուրծք, ինչ պլուխ է. սակի մը համար այդ գլուխը մեծ հանճարի նշան է. այդ մարդը առնէ տեսակ բանի կու գայ։ Թէ որ ըսածիս չափ ալ խելացի չըլլար՝ միայն մարմնոյն կազմուածքին համար աղէկ գին մը կ՚արժէ. ո՛ւր մնաց որ խելացի ու հնարագէտ մարդ է. ինքը մինակ բոլոր իր սիրոջը տունը կը պարձընէր, իր յաջողութեանն ու ճարպիկութեանը խօսք չկայ։

— Ա՛լ դէշ, ա՛լ դէշ, պատասխանեց Ակն–

Քէչէր հեգնաբար, իր շատ յաջողակութեանն համար աւելի քիչ կ'արժէ, որովհետեւ այլապիսիներուն աչքը՝ աչերնին կզոպաելու ու փախչելու վրայ կ'ըլլայ. ուստի այս իր ճարպիկութեան համար գոնէ երկու հարիւր տոլլար վար պէտք է իջնես:

— Ընդհանրապէս իրաւ է, պարոն, ըսածդ, բայց մէյ մ'ալ այդ մարդուն բարուցը նայելու է. թէ որ կ'ուզես՝ իր կրօնասիրութեանն ու առաքլինի վարուց բարի վկայութիւնները հրամանքիդ ցուցընեմ. այնպէս՝ որ իր երկրին մէջ բոլոր ընկերները զինքն իբրև քարոզիչ կը պաշտէին:

— Օ՛, չըսե՞ս, զինքը գրաներէցս կընամ ընել, պատասխանեց Սէն–Քլէր ծիծաղելով. նոր մտածութիւն մ'ալ այս է. բայց եկուր նայէ որ ես տանս մէջ կրօնք շատ չեմ բանեցըներ:

— Կատա՞կ կ'ընես, հրամանքդ, պարո՛ն:

— Ինչէ՞ն գիտես, կատակը ո՞րն է. չըսի՞ր թէ քարոզիչ մ'է, կ'ուզէի գիտնալ թէ արդեօք ո՞ր ժողովքին կամ ո՞ր աստիճանին դիմացը քնտուեր է. բայց վկայականները մէյմը տեսնեմ:

Գերեվաճառին համբերութիւնն ալ հատեր էր այս երկայն բարակ խօսակցութենէս, բայց Սէն–Քլէրին կատակներէն քիչ մը սիրտ կ'առնուր թէ քանակը քիչ մը պիտի ցնծայ: Հանդարտութեամբ եղած թղթապանակին հանից գրպանէն, ու բամբակի կապոցներուն վրայ փռեց, և Թովմասին վկայութիւնները սկսաւ փնտռել. Սէն–Քլէրն ալ դիմացը կեցած՝ հեգնօրէն անոր ըրածները կը դիտէր:

Վարպետին կապոցի մը վրայ եկաւ, ու հօրը վիզը պլլուեցաւ՝ ըսելով.

— Ի՛նչ գին ուզէ՝ տուր ու գնէ, հայրիկ. գիտեմ որ Թովմասը գնելու համար բաւական սատկ ունիս քովդ:

— Ի՞նչ պիտի ընես, հոգիս, պատասխանեց հայրը, քեզի ի՞նչ բանի կու գայ. խաղալիք չէ որ անով զուարճանաս:

— Երջանիկ կ'ուզեմ ընել զինքը:

— Է՜, տասը խօսք չունիմ, հոս իրաւունք ունիս, ըսաւ հայրը ծիծաղելով:

Հէլի՝ Պ. Շէլպիին տուած վկայականը Սէն–Քլէրի ձեռքը տուաւ. ան ալ մատուցանելուն ծայրովը բռնելով՝ անտարբեր կերպով մէյմը աչքէ անցուց ու ըսաւ.

— Աղէկ գրուած է, կ'իմացուի որ կրթուած պարոն մը գրեր է. բայց տա մարդուն կրօնասիրութիւնն ինծի ի՞նչ բանի կու գայ: Հիմայ աշխարհս կրօնասէր մարդիկ-

ներով լեցուեր է. այնչափ ալ կրօնք կայ՝ որ մարդ չի պիտեր թէ սրա վատահի. վասն զի ամէն մարդ իր ուզածը կրօնասիրութեան ծածկութիւով կը գոցէ. քանի մ'օր է՝ լրագիր չկարդացէս՝ չեմ գիտեր թէ կրօնքը քանիւ՞ եղեր է, գիտեմ ինչ է: Բայց հիմայ նայինք սա քու սեփ կրօնքը քանի՞ ապրանք կ'արժէ[1]:

— Հրամանքդ, պարոն, թողութիւն կ'ընես, գիս կը կատակես, բայց իմ ըսածս ճշմարտութիւն է: Իրաւ է՝ որ հիմայ կրօնասիրութեան պատրուակաւ շատ բաներ կ'ըլլան կրօնքի դէմ, ու հիմակուան կրօնասիրութիւնը պարզ աշխարհային քաղաքավարութիւն մը դարձեր է, որ կեղծաւորութենէ տարբերութիւն չունի. անոր համար այնպիսի կրօնքը թէ՛ ճերմակ մարդու մը վրայ ըլլայ և թէ՛ սեւ՝ արժէք մը չունի. բայց այս Թովմասինն անոնց չի նմանիր. ասոր կրօնասիրութիւնը կարգէ դուրս բան մ'է. այս տեսակ հոգեսիրութիւնը գերիներուն հեզութիւն ու հանդարտութիւն մը կու

1. Բոլոր այդ խօսքերը գերեվաճառը ծիծաղ ընելու մտքով ըսած է, հեգնելով միանգամայն հիւսիսային Ամերիկացւոց օր օրուան վրայ նորանոր կրօնքներ հնարելը, որոնց թիւ չկայ:

տայ, ինչպէս որ այս Թովմասին վրայ կը տեսնես, և ինչպէս առջի աէրն ալ կը վրկայէ:

Ինչ և իցէ, Աէն–Քլէր գրպանէն խել մը թղթէ ստակ հանեց ու Հէլիի գիմացը համրեց գրաւ, ըսելով — Որովհետև դու այսչափ գովեստ խօսեցար, ես ալ կը հարկադրիմ քիչ մը սուղ գնով առնուլ այդ քու կրօնասէր ապրանքդ. ինչ կ'ըսես:

— Ինչ ըսեմ, պատասխանեց Հէլի, կարծեմ Ամուծոյ գիմաց ամէն մարդ իր գործերուն միայն պատասխանատու է, և ուրիշի աղէկութենէն իրեն օգուտ մը չկայ:

— Ափսոս որ գերուդ մը կրօնասիրութեան համար այսչափ վճարեցէն վերջը, մարդ չի կրնար անկէ օգուտ մը քաղել անգործի աշխարհքը: Ինչ որ է, հիմայ գուն համրէ սա գրամը, նայէ գոհ ես:

— Շատ աղէկ է, ըսաւ ուրախութեամբ Հէլի, ու գրպանէն եղջիւրէ հին կաղամար մը հանելով և շուտ մը գաշնագիրն ստորագրելով՝ Աէն Քլէրի ձեռքը տուաւ:

— Շատ կ'ուզէի, ըսաւ ծիծաղելով Աէն–Քլէր, որ իմ վրաս ալ գին մը կարէիր. նայէ գէմքս, նայէ թեւերս, նայէ ձեռուըներս ու ծնկուըներս, նայէ հասակս, կուրծքս,

որչափի՞ վիս կ'արժեցըներս.... ունեցած կըրթութիւնիս, գիտութիւնս, հանճարս, մարդավարութիւնս ու կրօնքս քանի՞ կը կարծես որ արժէ. վերջինը կարծեմ շատ տարբերութիւն պիտի չընէ գնայս, վասն զի... Բայց, Վարդիկ, եկուր երթանք, ըսաւ, առանց պատասխանին սպասելու. և երբոր Թովմասին քովէն կ'անցնէին՝ կզակը բռնեց. — Թովմաս, ըսաւ, մէյմը երեսս նայէ, տես թէ նոր աւրօջդ կը հաւնի՞ս:

Թովմաս գլուխը վեր վերցուց ու մէյմը երեսը նայեցաւ. և այն աշխոյժ ու ազնիւ կերպէն զմայլած՝ արցունքով աչուընները լեցուած՝ — Աստուած օրհնէ զքեզ, աէր իմ, ըսաւ:

— Աստուած տայ, պատասխանեց Սէն–Բլէը, չեմ տարակուսիր որ քու աղօթքովդ Աստուած կ'ողորմի ինծի. Թովմաս, հիմայ ես ըսէ ինծի, կարք գըտե՞լ պիտի:

— Իմ պաշտօնս, աէր իմ, Պարոն Շէլպիին տունը կառավարութիւն էր:

— Շատ ազէկ, ուրեմն դուն իմ կառավարս պիտի ըլլաս, բայց այս պայմանով որ շաբաթը մէկ անգամ պիտի գինովնաս:

Թովմաս այս խօսքին վրայ զարմանալով, մտածեցաւ թէ իրեն նախատինք հա-

մարելով, — Ես ամենևին չեմ գինովնար, պատասխանեց:

— Ուրիշներն ալ այդպէս կ'ըսեն, բայց գործով տեսնենք. թէ որ գինի քիչ խմես՝ ինծի ալ, քեզի ալ շահ է. ինչ և իցէ՝ յաւսամ թէ ինծի ազէկ կը ծառայես:

— Մի տարակուսիր, աէր իմ, պատասխանեց Թովմաս:

— Կը տեսնես, վրայ բերաւ Վարդիկ՝ Թովմասին, որ հօրմէս շատ գոհ պիտի ըլլաս: Հայրս ամենուն հետ անուշաբութեամբ կը վարուի, ամենուն բարիքը կ'ուզէ, բայց քիչ մը կատակ լսել կ'սիրէ:

— Շնորհակալ եմ այս քու հօրդ վրայ տուած գովութեան, պատասխանեց խոտալով Սէն–Բլէը, ու կամաց կամաց պարապուեցաւ ցամաք եղերու:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Թովմասին նոր տէրը.

Հիմայ որ մեր այս խոնարհ վիճակին կենցաղավարութիւնը Սէն–Բլէրի կենցաղին հետ շատ վերաբերութիւն պիտի սկսի ու-

նենալ, անոր համար պէտք է որ երկու խօսքով Սէն–Ֆլէրի ժվ ըլլալը պատմենք ընթերցողաց։

Օգոսթինոս Սէն–Ֆլէրի ընտանիքը բուն Գանատացի էին, բայց ինքը Լուիզիանա նահանգը ծնած էր. հայրը այն կողմի հարուստ կալուածատէրներէն մէկն էր. հօր եղբայրը, որ բարքով Օգոսթինոսի հօրը շատ նման էր, Ուէրմընդ նահանգը հաստատուած էր, իսկ հայրը՝ Լուիզիանա։ Օգոսթինոսի մայրը ազգաւ գաղղիացի բազմաթիւ ընտանիքէն կ'իջնէր, որ գաղթականութեան առջի սահմանները Գաղղիայէն եկած՝ այն կողմերը բնակած էին։ Օգոսթինոս ուրիշ եղբայր մ'ալ ունեցաւ, բայց ինքը բնութեամբ մօրն եղած ըլլալով՝ անոր պէս ալ փափուկ կազմուածք մ'ունէր. այն պատճառաւ հայրը զինքը պզտիկուց Ուէրմընդ նահանգը հօր եղբօրը քով ղրկեց, որ օդափոխութեամբ՝ հնարաւոր ցուրտ ու առողջարար կլիմայէն քիչ մը բնութիւնն ուժովնայ։

Օգոսթինոս Սէն–Ֆլէր պզտիկուց կարգէ դուրս զգայուն բնութիւն ունէր, որ աւելի կանանց կը վայլէ՝ քան էրիկ մարդկանց. սակայն ժամանակը վրայ գալով՝ քիչ շատ բնութեանն այժ տուաւ, սանոյ կարող ըլ-

լալու փոխել զայն։ Առաջին կարգի հանճար մ'անհնարէն՝ միտքը զազափարաց աշխարհին մէջ կը թափառէր, անոր համար ալ պազ աչքով կը նայէր այս աշխարհիս բաներուն վրայ։ Չափու թէ ուսմունքը լըմընցուցեր և պարծէն ելեր էր՝ աշխարհիս մէջ ընդհանուր եղած երիտասարդաց անփորձ ու վաւաշուն կրնակայութեանց մէջ ինքն ալ բռնուեցաւ։ Իրեն ալ ժամանակ հասեր էր, այն ժամանակը՝ որ լերաքահչիւրին համար մէյմէկ անգամ կը հնչուի. իրեն ասոնց ալ հօրիզոնին վրայ բարձրացեր էր, այն ասպաղը՝ որ շատ անգամ ընդունայն տեղը կը ծագի, բայց իրեն յիշատակը յաւիտեան մարգուս մտքէն չի ջնջուիր. իրեն համար ալ այս առաղը ընդունայն տեղը ծագեր էր։ Պարզ խօսելով՝ հիւսիսային նահանգներուն մէկուն մէջ՝ տեսքով ու միանգամայն ազնիւ սրտով օրիորդի մը հետ ճանչցուեցաւ, ու անոր վրայ սէր կապից, ու մինչև հարսնացութեան ալ եղաւ. ուսկի այսպիսի ուրախական յոյսերով՝ ելաւ հարսնային կազմերը հօրը տունն եկաւ՝ որ հարսանեաց հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնէ։ Բայց անկարելի է իրեն սրտին ցաւը պատմել. երբոր հազիւ թէ հօրը տունը հասեր

էր՝ մէյմ՛ալ յանկարծ եաևէն՝ բոլոր իրեն առ նշանածը գրած թղթերն ետ եկան՝ հարսնացուին խնամակալին թղթի մը հետ, ուրով կ՛իմացընէր թէ քիչ առենէն այն օրիորդը ուրիշի մը հետ պիտի կարգուի։

Սրտին դառնութենէն՝ Սէն — Փլէր և ոչ պատասխան տուաւ թղթին, կամ մէկ կերպով մը պատճառն ուզեց հարցընել, մանաւանդ որ այդպիսի բան հարցընելն իրեն անձնական նախատինք կը դառնէր. ուստի՝ ինչպէս որ աշխարհիս մէջ շատերուն հանդիպած է ու կը հանդիպի, ջանաց իր մաքէն դուրս հանել անոր սէրը. և ինքզինքն աշխարհիս յորձանաց մէջ նետեց։ Վրան հազիւ թէ առանձինզ օր անցաւ՝ ուրիշ մը հետը ճանչնալուց, և քիչ առենէն ամէն բան կարգի դնելով՝ հետը կարգուեցաւ։ Այս իրեն նոր հարսը շատ սեսքով էր, և վառվռուն սև աչուըներ ունէր. հետն ալ հարիւր հազար տոլար օժիտ բերեր էր. որով բնականաբար ամէնքը երանի կու տային իրեն։

Սէն—Փլէր կարգուածին պէս՝ եկաւ Բոնշարրէն լճին քովի գեղեցիկ ամարաստունը գնաց, ու բարեկամներով մէկտեղ հոն բնակեցաւ։ Օր մը նամակ մ՛եկաւ իրեն, որուն երեսագրէն ճանչցաւ ուսկից գալը։

Ուրախ զուարթ ընկերութեան մը մէջ՝ խաղալու ու խնամալու հետ եղած ատեն՝ ձեռքն հասաւ այս նամակը, որով մէկէն Սէն—Փլէր այլայլեցաւ, երեսին գոյնը նետեց. և քանի մը վայրկենէն դուրս ելաւ՝ խուճն առանձնացաւ և բացաւ թուղթն ու կարդաց զայն, որ երանի թէ ձեռքն ալ հասած չըլլար։

Իր առաջին հարսնացուն այս թղթին մէջ բոլոր իր վիշտերը կը նկարագրէր։ Խնամակալն իր տղուն հետ ուզելով զինքը կարգել՝ սկսեր էր սկզբան առ Սէն—Փլէր գրած թղթերն ալրպկալ ու պահել, և անոր թղթերն ալ իրեն չէր տար, որով մեծ տարակուսի մէջ ընկեր էր և որոշին ցաւէն հիւանդացեր էր. բայց վերջապէս խմանալով խնամակալին խարդախութիւնը՝ ծածուկ կերպով այս թուղթս կը գրկէր, որուն մէջ կ՛աղաչէր ու կը պաղատէր և մեծ յուսով Սէն Փլէրէն մէկ պատասխանի մը կը սպասէր։ Սէն—Փլէր այս թուղթս կարգացածին պէս՝ տակն ու վրայ եղաւ, մանաւանդ տեսնելով անոր իր վրայ ցուցած երախտապիտութիւնն, անշէջ սէրն և հնարհակալութիւնները. բայց բանը բանէն անցած ըլլալով՝ նստաւ յետագայ տոմսակը գրեց։

Հասաւ ձեռքս թուղթ, բայց շատ ուշ։ Ինչ որ ինծի գրուեցաւ՝ ամենուն հաւատացի և զրեց անհաւատարիմ կարծեցի խոստմանդ, ու թղթովին քեզմէ յոյս կտրեցի. ան հիմայ ես կարգուած եմ և ամէն բան ըսկսեցած է։ Մոռնանք մեկզմեկ. այս բանս միայն կրնանք ընել։

ՕԳՈՍՏԻՆՈՍ

Այսպէս անցաւ Օգոստինոսի երեսակայական ու խաբուսիկ կեանքը և դիմացը միայն իր էական կենաց վճռակը ձեաց։ Ձամբորդի մը կը նմանէր՝ որ ծովեզերքը կեցած՝ աբծամաիայլ կապուտակ ալիքը կը դիտէ, ոտրոնց վրայ ճերմակ առագաստներով նաւակները կը ծփին. բայց քանի մը վայրկենէն՝ ալիքները կ'իջնեն, ջուրը կը քաշուի, թիակնեռուն գաշնակաւոր ձայնը կը լռէ, առագաստները կ'ամիսուին, և դիմացն ուրիշ բան չի ձեաւ՝ բայց եթէ ախուր, անզարմ ու հոտած մակոյկ մը. որ մարզուս մտքէն այն առջի երեսակայեալ գեղեցկութիւնները կը ջնջէ կը տանի։

Ընդհանրապէս վիպասանական պատմութեանց մէջ վշտահար սիրահարներու վախճանը մահուամբ կը լրմնայ. բայց իրա-

կան կեանց մէջ չենք կրնար մեռնիլ՝ երբոր մեր սիրոյ առարկան սրտերնուս մէջ կը մեռնի։ Պէտք է ուտել, խմել, հագուիլ, ժուռ գալ, այցելութեան երթալ, դնել, վաճառել, կարդալ, խօսիլ, և կենաց ուրիշ հարկաւոր պիտոյքները կատարել. թէ և մեր բարոյական կեանքը բազմապատիկ վիշտերով ալ լեցուի՝ սակայն արտաքին կեանքն իր պիտոյքը կը պահանջէ։ Օգոստինոսին ալ նոյն բանը պատահեցաւ. թէ որ իր նոր հարսը կնոջ մը վայելուչ ազնիւ յատկութիւններն ունենար՝ պարտական չկայ որ վըրատպնեալ կենաց վէրքերը շուտով կը գոցուէին. բայց եկաւ անս որ էրկան ցաւերուն և ոչ հետքն անգամ կրցեր էր նշմարել. Մարիամ Մէդ–Բլէր բաց ի արտաքին տեսքէն, զոյդ մը վառուռն սև աչուրներէն և հարիւր հազար տոլլարէ՝ ուրիշ բան չունէր. հիւանդագին սիրտ մ'առողջացընելու պեղմանն ամենեւին չունէր։

Շատ անգամ Մէդ–Բլէր մտածեցին վճռքով բազմցնել վրայ կ'երկննար պլխացաւի պատճառով, անգամ մ'ալ Մարիամ իրեն չնչին գեղ մ'ալ չտաւ։ Անգութութիւնն ու պլիու ցաւը շատ օրեր ու շատ շաբաթներ տևեցին. միայն օր մը Մարիամ լսաւ՝ թէ

ամենեին զբեղ այսպէս վատառողջ չէի կար-
ծեր, կ'երեայ թէ պլիսու ցաւ ունիս. և թէ
ինչ զժուար բան է իրեն համար՝ միտակ
րնկերութեանց մէջ երեւնալ, և ամուսան մը
հարս՝ այսպէս առանց էրկան՝ այցելութեան
երթալ:

Օգոստոսին ի սկզբան սեպնեալ կնոջ
այս անկասկած կերպը՝ մաքէն կ'ուրախա-
նար, բայց երբոր առջի ամիսն անցաւ՝ սկը-
սաւ իր հաճոյքը փայփայուած ու շոյելով
մեծցած մանկամարդու մը պատն ծանրու-
թիւններն խմանալ: Մարիամ ի բնէ սիրոյ
կայծ մ'ալ չունէր իր սրտին մէջ, և ոչ ալ
զգածմունք. և թէ որ քիչ մ'ալ ունէր՝ չա-
փազանց ու անընտրող ինքնահաւանութեամբ
ուրիշի յարգ չէր ճանչնար: Պզտիկուց ի վեր
շոգոքորթներու ձեռք մեծցեր էր. իր կամքը
միշտ առաջ տանիլ սովրեր էր, բայց թէ
ուզածն իրաւացի՞ է արդեօք, և ոչ կասկած
մը մաքէն կ'անցնէր: Հօրը մէկ հասիկն
ըլլալով՝ բան չկար որ ուզէ ու հայրը ի-
րեն ժխտէ. ծառաներն ալ՝ սիրոյ աչքը
մանելու համար՝ այս աղջկան չորս կողմն
առած, գովեստ ու պատիւ չէր ձեռր որ ի-
րեն չտային. ուստի այսպիսի սնոտապծու-
թեամբ մեծցած՝ երբոր աշխարհքիս մէջ և-

բեալ սկսաւ՝ իր գեղեցկութեանն ու հարըս-
տութեանը համար կը կարծէր թէ բոլոր
աշխարհք եաեէն պիտի երթար. Սէն–Փլէրէն
հետ կարգուիլն ալ իրրև անոր շնորհք մ'ը-
նած կը համարէր մաքէն: Մեծ սխալ է
կարծել թէ անսիրտ կին մը՝ սիրուելու ալ
փոյթ չուներ. մանաւանդ թէ չափէն ալ ա-
ւելի ուրիշներէն սէր կը պահանջէ. ծրչափ
անսիրելի է՝ այնչափ սիրուիլ կ'ուզէ, և որ-
չափ ինքնահաւան է՝ այնչափ ալ նախանձոտ է: Այս պատճառաւ երբոր Սէն–Փլէր
կամաց կամաց աւելի յայտնի ըրաւ իր կը-
նոջմէն պաղիլը՝ Մարիամ քար չմնաց որ
չշարժէ. սկսաւ էրկանը պիտաց լալ, հա-
ոաչիլ, մեղադրել, բարկանալ, սպառնալ:
Ջանաց Սէն–Փլէր իր անուշ ու ներոզամիտ
բնութեամբ՝ հանդարտեցընել զինքը և ըն-
ծաներով ու շոգոմանքներով սիրտն առնել,
ու երբոր Մարիամ գեղեցիկ աղջիկ զաւակ
մ'ալ բերաւ՝ Սէն–Փլէր քիչ մ'աւելի վրան
զգացմունք ու գութ սկսաւ ունենալ:

Սէն–Փլէրի մայրն՝ իր ազնուական ու բա-
րեկիրթ բնաւորութեամբ և խելքով՝ մեծ հա-
մարումն թողեր էր իր վրան. Սէն–Փլէր ալ
կարգ գուբս մայրը կը սիրէր, ուստի ա-
նոր յիշատակին համար աղջկան իր մօրը

անունը պրաւ։ Մարիամ անտնելով իր էրկանը՝ աղջկանը վրայ ցուցած հոգն ու խնամքը՝ սաստիկ նախանձ մը սկսաւ զգալ, ու չէր կրնար քաշել, կարծելով թէ իր վրայ ունենալիք խնամքը աղջկան վրայ կը ցուցնէր։ Աղջկան ծննդենէն վերջը՝ Մարիամ առողջութիւնը կորսնցուց. բնական և մեսաւորական անգործ կեանքը, ձանձրոյթն ու ժպտհութիւնը, և ապարևքէն պատճառած ակարութիւնները՝ այն մանկահասակ գեղեցկութիւնը թառամեցուցին, և Մարիամ մը գեղնած ու չորցած հիւղ մը գարձուցին. խել մ՚ալ երևակայեալ հիւանդութիւններ պլուխը ժողվելով՝ աշխարհիս վրայ ամենէն թշուառն ու ողորմելին կը կարծէր ինքզինքը։

Իրեն լսածին նայելով՝ ամէն տեսակ հիւանդութիւն վրան կը գտնուէր, բայց գլխաւորը դլխի ցաւն էր, որ շարաթին երեք անգամ կը բռնէր, և օրերով կոչէն գուրս չէր ելլեր. անով ատոր բոլոր հոգը ծառայից ձեռքը մնաց։ Աէն–Փլէր ալ մեծ խնամք ունէր իր մէկհատիկ մատաղ աղջկան վրայ. տեսնելով անոր փափուկ ու խնամոց կարօտ կազմուածքը և մօրն ալ անխնամսպառութիւնն ու անկարողութիւնը։ Ելաւ աղջկան

հետ մէկտեղ Ուէսմընդ դահանդը գնաց ու իր Օֆէլիա հօրեղբօր աղջիկը հետն առած՝ իր տունը բերաւ, որ գոնէ աղջկան ու տանը վրայ հոգ ու աչք ունենայ։ Ահա այս կնիկն էր որ տեսանք շոգենաւուն մէջ Աէն–Փլէրի ու վարպետիին հետ, որ Ուէսմընդէն Նոր–Օռլէան կը պառնային։

Եւ որովհետև գիտ Նոր–Օռլէանի բարձր շէնքերուն ու գանգակատուններուն ծայրերը հազիւ կ՚երևան, ուստի քանի որ ժամանակ ունինք՝ ընթերցողաց ծանօթացընենք Օֆէլիան։

Ով որ Նոր–Անգլիոյ կողմերը պտըտեր է՝ տեսած պիտի ըլլայ այն կողմի գեղերուն մեծ տնեերը, որոնց բակին մէջ խոտը կը բարձրանայ, և շաքարի ծառն ալ իր խիտ տերևներով՝ թանձր սաւեր մը կը թողու։ Տեսած պիտի ըլլայ նաև այնտեղի խաղաղութիւնն ու հանդարտութիւնն և ամէն բանի կարգաւորութիւնը. ցանկապատէն ցից մ՚ալ կոտրած կամ ելած չէ, և կանաչազեղ գաւթին մէջ և սչ յարդի մը շիւղ կը տեսնուի. պատուհաններուն սակն ալ եղրեւանի ըստուած ծաղկաբեր թուփը անկուած է։ Տունը մեծամեծ լուսաւոր խուցերու կը բաժնուի, ուր ամէն բան իր տեղն է, այնպէս որ մարդ

կարծէ թէ տան կահ կարասիքն ամենևին տեղերնէն շարժած չեն: Ծառայք ալ հանապարտաքայլ ու կանոնաւորեալ կերպով իրենց պաշտօնը կը կատարեն, և իրենց առաջնորդ ունին տանը մէկ անկիւնը կազմած հին ժամացոյց մը: Հասարակաց խուցը հին զրահարան մը կայ ապահապատ, ուր քովէքով շարուած կը տեսնուին Ռօլէնի Հնահատորիները, Միլլէնի Դրախտ կորուսեալը, Պլնայէնի Ռիտագնացորիները, Սգօղի Աստուածաշնչի հանճարեղ տորիները, և տասնոց նման ուրիշ խել մը յարգ ունեցող գրքեր: Տանը մէջ ծառայ չ'երևար. տանտիկինը ձեռն պէս ճերմակ գլխանոց մը դրած, ակնոցը քիթը՝ կէսօրէն վերջը ազջիկները գլուխը ժողված՝ կար կ'ընէ, կարծես թէ ամենևին ուրիշ գործ մը չունէր: Տան աշխատութիւնները առաւօտեան կը կատարեն և ժամը ինչուան կէսօրուան մէկը՝ ամէն աշխատութիւն մոռցած կ'ըլլան: Օրուան ո՛ր ժամուն ալ մարդ իրենց այցելութեան երթայ՝ միշտ գիրենք ընդունելութեան պատրաստ կը գտնէ. խոհանոցը մաքուր, կարծես թէ մարդ ատք կոխած չէ. սեղանները, աթոռները, խոհանոցին անօթներն ու գործիները՝ իրրև թէ տեղերնէն շարժած չըլլային. և տակաւին հոն օրը չորս անգամ կերակուր կ'եփուի, պնակները կը լուացուին, կերակուր եփելու ամանները կը մաքրուին կը փայլեցուին, կարագ և պանիր կը շինուի: Բայց թէ ո՛ր տանն և ինչպէս՝ ասիկա գաղանիք մ'է որ չի գիտցուիր:

Ահա Օֆելիան ալ քառասունհինգ տարի այսպիսի խաղաղ տան մը մէջ անցուցեր էր իր օրերը, երբոր հօրեղբօր որդին գինքն ուզեց հետ տանելու: Բազմաթիւ ընտանեաց մ'առջևնեին էր, բայց իր հօրն ու մօրը աչքին գեռ ազայ կը կարծուէր. անոր համար երբոր իր հօրեղբօր որդւոյն հետ Նոր–Օռլէան երթալու ձայնը դուրս ելաւ, ամէնքը կը զարմանային: Ծերունի հայրը գրքաբանէն հին աշխարհացոյց մը դուրս հանեց ու սկսաւ նայիլ թէ Նոր–Օռլէանի պէս հեռաւոր երկիր մը ո՛ր լայնութեան տակ կ'ինկնայ. և որպէս զի այն կողմի մարդկանց բարքն ու սովորութիւնները գիտնայ՝ սկսաւ այլ և այլ ձանապարհորդութիւններ խառնել: Խեղճ մայրն ալ այլայլած՝ երթալիք քաղաքին վրայ տեղեկութիւններ կը հարցընէր. կարծես թէ հեռանասց երկիր կամ Սահարուհի կղզիները իր աղջիկը պիտի գրկէր:

Տան–քահանան, բժիշկը, գերձակը շուտ մ՛իմացան թէ Օֆէլիան հօրեղբօրորդւոյն հետ Նոր–Օռլէան պիտի երթայ. բոլոր գեղն ալ սկսան այս բանին վրայ խօսիլ: Քահանան գերհանդից կուսակից էր, կ՛ըսէր թէ Ուէսմընդի բնակիչներէն մէկը հարաւային գաղթականներուն մէջ երթալով՝ զիրենք իրենց ծուռ կարծեացը մէջ հաստատակ չէ արդեօք: Իսկ բժիշկը, որ հակառակ կարծիքն ունէր, կ՛ըսէր թէ Օֆէլիային Նոր–Օռլէան երթալովը՝ անոնք ալ կ՛իմանան որ Ուէսմընդի բնակիչները բոլորովին իրենց հակառակ կարծիք չունին:

Երբոր Օֆէլիայի ճամբայ ելլելն որոշուեցաւ՝ ամանըչխոյ օր բոլոր ծանօթներն ու բարեկամներն երթաս բարովի համար անոնց հրաւիրեցին գինքը. ամէնքը իր նոր բնակիչ ճամբորդութեան, տեսնելիք տեղերուն վրայ կը խօսէին, ու իրեն մեծամեծ բարեմաղթութիւններ կ՛ընէին: Ալն–Քլէր ալ յիսուն տոլլար տուեր էր՝ որ իրեն հարկաւոր եղած հագուստները գնէ. Լինքն ալ Պոսթընէն երկու մետաքսէ հագուստ և մէկ գլխարկ մը բերել տուեր էր: Կ՛արժէր արդեօք այսչափ ծախք ընել. բոլոր գեղը սկսան այս բանին վրայ խօսիլ. ոմանք կ՛ըսէին թէ ինչ կ՛ըլայ եղեր այսպիսի պարագայի մէջ՝ մէկ անգամ այսպիսի ծախք ընելը. ուրիշներն ալ կ՛ըսէին թէ լաւագոյն չէր արդեօք՝ որ փոխանակ վատնելու՝ այն գրամը քարոզչաց գրկուէր: Ամէնքն ալ կը զարմանային Օֆէլիային Նոր–Եօրքէն բերել տուած հագուստին վրայ, որուն նման այն կողմերը տեսնուած չէր. և մետաքսէ հագուստին վրայ՝ զոր առաջին հագնող ինքն եղաւ: Կ՛ըսէին թէ թաշկինակ մ՛ալ ունի՝ եղերքն ասղնագործ ժապաւէնած և չորս անկիւնը բանած. բայց այս վերջի պարագային վրայ՝ ամենուն կարծիքը միակերպ չէր:

Օֆէլիան՝ ինչպէս որ հիմայ կը տեսնենք՝ շոգենաւուն մէջ սենեակին մը հագեր էր. հասակը բարձր, չորչրուկ ու նշանաւոր գէմք մ՛ունէր. սեւ ու գիտող աչքերները չորս կին կը պաշտպանէր, կարծես թէ սիրտը հանգիստ չէր ու բան կը փընտռէր կարգի դնելու:

Վարմունքը ծանր և ուժով, խօսուածքը քիչ, բայց բերնէն խօսք մը գետին չէր ինկնար. և բոլոր իր սովորութեանց մէջ կարգի կանոնի և ճշդութեան նախապատուիրեալ մ՛էր: Ժամացոյցի մը պէս կանոնաւորեալ էր, շոգեշարժ մեքենայի մը պէս անփոփո-

խելի, և իրեն բնաւորութեան հակառակ բնաւորութեանց վերջի աստիճանի արհամարհող։ Իրեն դիմացը ամենէն մեծ մեղքն էր թեթեւամտութիւնը. և երբոր մէկուն համար ըսուէր թէ թեթեւամիտ է՝ ալ անիկայ իրեն աչքին ոտակի մը յարգ չունէր։ Ոտնք որ անզօրծ կեանք մը կ'անցընեն, անոնք որ ճիշդ չեն գիտեր թէ ըրածնին ինչ է, կամ անոնք որ գործ մ'ընելու համար շիտակ ճամբայ չեն բռներ, այնպիսիք իրեն աչքին դիմացը վերջի աստիճանի արհամարհ էին. և ոչ արժանի կը դատէր այնպիսիներուն վրայ ունեցած կարծիքն անգամ իրենց զրուցելու. և այնպիսեաց հետ վարմունքն ալ ցուրտ ու պաղ էր։

Մտաւորական կարողութեան կողմանէ գործունեայ, պարզ և ուժով միտք մ'ունէր Օֆելիա. հին պատմութեան տեղեակ էր, և իրեն նեղ սահմանին մէջ զօրաւոր մտածութիւններ ունէր։ կրօնական սկզբունքներն ալ կարգի վրայ առած՝ մտքին մէջ այնպէս տեղաւորեր էր՝ որ նոր սկզբունք մ'ալ ընդունելու տեղ չկար։ Գործնական կեանց վրայ ալ իրեն մասնաւոր գաղափարներն ունէր, ինչպէս են ատեն մը անտեսութիւնը և իր զեղին քաղաքական գործողութիւնները։ Իրեն

գլխաւոր յատկութիւնն էր խղճմտանքաւորութիւն. բոլոր իր սկզբանց գլուխն ասիկայ էր, ինչպէս նաեւ Նոր–Անգլիոյ շատ կանանց ալ։ Այս բանս իր բարոյական կազմութեան մէջ այնպէս էր, ինչպէս է կրանիտ քարը երկրիս խաւերուն մէջ, որ երկրիս խորերը ու լերանց ծայրը կը գտնուի։

Օֆելիա իր պարտուց գերին էր. երբոր ապահով ըլլար թէ բռնած ճամբան շիտակ է՝ ոչ հուր և ոչ ջուր կրնային զինքն ետ դարձընել։ Թէ որ իրեն զրուցելու ըլլային թէ այս ճամբուն ծայրը ջրհոր մը կայ, կամ լեցուն թնդանօթ մը՝ ամենևին ետ չէր դառնար։ Իրեն մտաց մէջ արդարութեան և կատարելութեան այնպիսի բարձր ու անթերի գաղափար մ'ունէր, որ անզգայ ինքզինքը կը նեղէր անոր հասնելու, և կը վշտանար իրեն անբաւականութեան վրայ։ Ամենևին մարդկային ակարութեան տեղիք չէր գիտեր, որով իրեն կրօնասիրութիւնն ալ խիստ ու տխուր կերպարանք մը կ'առնուր։

Բայց ինչպէս կրնար Օֆելիա Օգոստինոս Ան–Քլէրին հետ կենալ՝ որ անտարբեր, զուարթ, ներողամիտ, տարտամ, իր գործոցը մէջ անորոշ մարդ մ'էր։ Այս բանիս պատճառն յայտնի է, վասն զի Օֆելիա զին-

քը սաստիկ կը սիրէր։ Երբոր Օգոստինոս պզտիկ էր՝ ինքն-անոր քրիստոնէական վարդապետութիւն կը տովրեցընէր, վրան պլուխը կը մաքրէր, մազերը կը սանտրէր, և անոր կրթութիւն կու տար։ Վրան մեծ սէր ունէր Օֆէլիա, որուն կրցաւ Օգոստինոս վինքն համոզել թէ իրեն պարագրերը վինքը Նոր–Օռլէան կը կանչեն. պէտք է հետը մէկտեղ երթայ, որպէս զի վարդուհիին գաստիարակութեանը ուշ դնէ, և հոգը հիւանդութեանը պատճառաւ տանը մէջ եղած անկարգութեանց առջեւն առնու։ Օգոստինոսին տանը երեսի վրայ ծաղը լսելով՝ Օֆէլիային սիրտը շարժեցաւ. այն պզտիկ աղջիկն ալ կը սիրէր. և թէպէտ Օգոստինոսին վրայ հեղհեղուկ համարմունք ունէր, սակայն վրան գութ ունէր. իրեն կատակներուն վրայ կը ծիծաղէր, և իր բնաւորութեան հակառակ՝ անոր պակասութեանց աչք կը գոցէր։

Բայց Օֆէլիային վրայ աւելի լաւ գաղափար առնելու համար՝ ընթերցողք իրեն գործերէն կրնան պատասխան ընել, զորոնք հիմայ կը սկսինք կարդալ պատմել։

Ա հատասիկ նստեր է շոգենաւուն սենեակը. չորս վին խել մը ճամբու տոպրակներ, տիկեր, կողովներ, տնտուկներ շարած, զոր-

րոնք արտասրնօք իրարու կը կապէր բարակ չուանով մը։

— Վարպետ, ըսաւ, համրեցիր բեռները, կարծեմ և ոչ մաքէդ անցաւ. գու ալ ուրիշ ազգ պէս բաներուդ ուշ չես վներ։ Խաղտուկ տոպրակը՝ մէկ, գլխարկիդ կապոյտ հասա թղթէ տուփը՝ երկու. քաուչուկէ սընտուկն՝ երեք. իմ գզրոցս, գլխարկիս տուփը, սա մեծ տուփը՝ վեց. կաշիէ պզտի տնտուկը եօթը։ Հովանոցդ ձեր գրիր ...։ Հոս մնծի տուր որ թղթի մէջ պլլեմ և խմիսխս հետ կապեմ։

— Բայց, հօրքոյր, ինչ պարապ աշխատութիւն. տուն հասանք։

— Մարդ պէտք է իր բաներուն հոգ տանիայ, սիրելի, թէ որ կ'ուզէ որ աղէկ պահուին։ Մտանոցդ ինչ ըրիր։

— Չեմ գիտեր։

— Փնտռէ գտիր. կարի տուփդ բեր նայիմ՝ մէջը չըլլա՞յ։ Ա հատասիկ մտանոցը հոս է. մէջը կայ նաեւ մոմ, երկու դպակ, մկրատ, պտակ մը, թուղթ մը վնպատեղ. լաւ է, բան մը պակաս չէ։ Ինչ պիտի ընէիր թէ որ հօրդ հետ մենակ ճամբորդութիւն ընելու ըլլայիր ... ապահով եմ որ ունեցածիդ կէսը կը կորսընցընէիր։

— Իրաւ, հօրքոյր. բայց հայրս ինծի նորէն կը գնէր՝ թէ որ ահզ մը կենդանու ըլլայինք:

— Մեղայ... այս ինչ ագէկ բան...

— Աւելի ագէկ չէ՞, բսաւ Վարպիկը:

— Այդ բանդ անուներկի թեթեւամտութեան մ'է, պատասխանեց Օֆելիա:

— Բայց, հօրքոյր, սա մնատուկը չատ լեցուն է, ինչպէս պիտի գոցենք:

— Պէ՛տք է որ գոցուի, բսաւ Օֆելիա իշխանաբար, մէջի բանները անգամարելով ու խուփը ուժով մը գոցելով. սակայն որչափ ալ այժ տուաւ՝ չեզաւ, անկարելի եղաւ խուփը գոցելը:

— Վարպիկ, սըսոր վրան եղիր, բսաւ Օֆելիա, ուզէ չուզէ պէտք է որ գոցուի այս մնատուկը:

Վերջապէս գոցուեցաւ, ու Օֆելիան կզպեցավ՝ բանալին գրպանը դրաւ:

— Ահաւասիկ հասանք. հայրդ ուր է. կարծեմ՝ տաճկն է հիմայ բեռները դուրս հանել տալու: Նայէ, Վարպիկ, հայրդ ուր է. գնա կանչէ:

— Հո՛ն է հոն. էրիկ մարդկանց ժողովատեղին է, ու հոն նարինջ կ'ուտէ:

— Ինտարակոյս չի գիտեր թէ հասնելու վրայ ենք. վազէ իրեն խնդաց տուր:

— Հայրս ամենաւէն արտարալ չունի, և գեռ ալ նաւահանգիստ չմտանք, բսաւ Վարպիկ: Եկուր, եկուր, նայէ, ահա սըսիկայ է մեր տունը. սա ճամբուն դլուխը:

Շոպենատն՝ յոգնած հրէշի մը նման՝ խոր մնչելով մը նաւերուն մէջէն անցաւ ու ծովեզերք մտաւ: Վարպուհին ուրախութեամբ իր ծննդեան քաղաքին գանգակատուններ, գմբէթներն ու բարձր շէնքերը կը ցուցընէր Օֆելիային:

— Ագէկ, ագէկ, սիրելի, բսաւ Օֆելիա. բայց նաւը երկաթ նմտեց, հայրդ ուր է:

Ըսաւ չըսաւ՝ նաւուն մէջ ազազակը փրթաւ. ամէն կողմանէ ծառաներ ներս թափեցան. բեռնակիրներն սկսան կապոցները, մնատուկները, տոպրակները դուրս կրել նաւէն. կառապետ իրենց ազաքն սկսան քովերնին կանչել. և ամէնքը դուրս հլլելու ճամբուն վրայ պիղատեցան:

— Կ'ուզե՞ս մնատուկդ վերցընեմ տանիմ, խաթուն:

— Ո՞ւր պիտի երթան, խաթուն:

— Կարգն իմս է, խաթուն:

— Չէ, խաթուն, իմս է կարգը:

Ամէն կողմանէ այս ձայները կը լսէր Օֆելիա, որ բոլոր բաները պատերազմի կար-

գաւ շարած կեցած էր, կարծես թէ իրեն վրայ եկողներուն հետ պիտի պատերազմի արեամբ չափ։ Ամենևին չլսելու զարիւաւ. ոտքի վրայ անշարժ կեցած, հովանոցներուն կապոցը ձեռքը, ամենուն ալ չէ կ'ըսեր։

— Բայց այս ինչ լսել է, Վարդիկ. հայրդ ինչո՞ւ կ'ուշանայ։ Ալրեօք գիտն է ինկեր. գուցէ գլուխը բան մ'եկած ըլլայ։ Ձեմ գիտեր ինչ ընեմ։

Վերջապէս Սէն–Բլէր վրայ հասաւ՝ իր սովորական անհոգ կերպով, և իր աղջկան կատր մը նարինջ ուղլով, լսաւ.

— Կարծեմ պատրաստ ես, խաժուն, անանկ չէ՞։

— Ժամ մ'է պատրաստ քեզի կը սպասեմ, լսաւ Օֆելիա։

— Կառքը դուրսը մեզի կը սպասէ. բազմալիմնը քակուեցաւ. հիմայ կրնանք հանգիստ դուրս ելլել՝ առանց մէկու մը զարնուելու։ Հոս եկուր, լսաւ կառավարին, սա բեռները շալիկ տեսնեմ։

— Երեմ նայիմ ինչ կերպով կառքին մէջ կը դնէ, լսաւ Օֆելիա։

— Բան չունիմ. թմրդ, մարդը կը տանի։

— Ինչ ալ ըլլայ, սըրիկայ, սա մկիկը և նուիկայ ես իմ ձեռքովս կը տանիմ, ըսաւ Օֆելիա, ու երեք տուփ և տոպրակ մը մէկէն դրաւ։

— Սիրելի, ըսաւ Սէն–Բլէր, Դալարի Լերանց սովորութիւններն հոս չեն անցնիր. քիչ մ'ալ պէտք է այս կողմի սովորութեանց յարմարիլ. ուսաի վար Թող սա բեռները, ապա թէ ոչ զքեզ աղախին մը կը կարծեն. կառավարին տուր, անիկայ ամենայն զգուշութեամբ կը տանի։

Օֆելիան քիչ մը դժկամակեցաւ, բայց վերջէն մխիթարուեցաւ մտածելով որ ինքն ալ կառքին մէջ տեղ մը կրնայ գտնել։

— Թովմասն ո՞ւր է, հարցուց Վարդուհին։

— Կառքին առջև նստեր է, ըսաւ Սէն–Բլէր. կ'ուզեմ Թովմասը մօրդ ընծայ մը տանիլ այն գիտով կառավարին տեղը, որ անգամ մը կառքերնիս շրջեց։

— Թովմասն ալ կառավար է, ըսաւ Վարդուհին. գիտնաս, հայրիկ, որ անիկայ ոչ երբեք պիտի գիտուցայ։

Կառքը քիչ մ'առաջնէն հին տան մը դիմաց կանգ առաւ, որ կէս մը գաղղիացի և կէս մ'ալ սպանիացի ճարտարապետութեամբ շինուած էր։ Բակը՝ ուր համարակալ պոնէ մը կը մտցուէր՝ կառարեալ քառակուսի էր,

չորս կողմը մաւրիտանացի գիրկլմներով։ Բա-
րակ սիւներու վրայ շինուած սրահներ կային՝
արաբացի զարդարանքներով, որոնք Սպա-
նիոյ արաբացի իշխանութեան գեղեցիկ մե-
ծագործութիւնները մարդուս միաքը կը ձգէին։
Բակին մէջտեղը շատրուան մը կար, որ իր
արծաթափայլ ջուրը վեր կը ցայտէր, ու
ճերմակ մարմարեայ աւազանի մը մէջ կը թա-
փէր, որուն չորս կողմը հոտաւէտ մանիշակ
տնկուած էր։ Աւազանին բիւրեղանման մա-
քուր ջրոյն մէջ՝ հազարաւոր ոսկեգոյն ձկներ
կը լողային, որոնք արեւուն ճառագայթնե-
րէն փայլելով՝ մարդուս աչքը կ'առնէին։
Աղբիւրին չորս կողմն ալ գեղեցիկ
ճամբայ մը շինուած էր, գայլաթաղի մանր
խիճերով, յատակը այլեւայլ ձեւեր քաշած.
անդին կանաչ ազուր մարգագետին մը, ա՛լ
անդին կառքի շիտակ ճամբայ մը։ Երկու
բարձր նայընջենիներ ծաղիկ բացած՝ գեղե-
ցիկ տեսք մը կու տային. մարգագետինին
վրայ մարմարիոնէ արարացի սճով քանդա-
կած գեղեցիկ թազարներ կլոր շարուած էին,
մէջերնին արեւապաթէից սակաւագիւտ բոյ-
սեր տնկուած։ Մեծամեծ տունկներ գեղե-
ցիկ ծաղիկներով, Արաբիոյ յատկիկներ թխա-
պոյն տերեւներով և ուսկեզարկայլ ծաղիկնե-

րով, ծաղիկներէն ծանրացած վարդենիներ,
գեղին յասմիկ, և ուրիշ հոտաւէտ ծաղիկ-
ներ՝ անուշահոտութիւն մը կը բուրէին և ա-
խորժ հովանի մը կը թողուին։ Տեղ տեղ
հալուէի հին ծառեր կային, որ կարծես
թովչի մը պէս վաղանցիկ ծաղկանց մէջ կե-
ցած՝ բարձրէն վար կը նայէին։ Բակին բո-
լոր կամարները մաւրիտանացի կերպասներէ
վարագուրներ ունէին, որ կը բացուին արե-
ւուն ճառագայթներն արգիլելու համար։

Երբոր կառքը տանը բակը մտաւ՝ վար-
դուհին վանդակի մը մէջ փակուած թռչունի
մը պէս՝ մէկէն վար ցատքեց։

— Մեր տունն ազուր չէ՞, հօրքոյր, ը-
սաւ Օֆէլիայի։

— Շատ ազուր է, պատասխանեց Օ-
ֆէլիա. բայց քիչ մը հին է, ու հեթանոսի
տուն կը նմանի։

Թովմաս կառքին դիմացէն վար իջաւ, ու
զարմանալով չորս դին կը նայէր։ Սէն-Քլէր
Օֆէլիային ըրած պատաստանին վրայ ծի-
ծաղելով՝ դարձաւ Թովմասին և ըսաւ

— Իսկ դուն ինչ կ'ըսես, բարեկամ, կը
հաւնի՞ս մեր տանը։

— Հրամեր ես, տէր իմ, շատ ազուր
տուն է։

Մէյմ՛ալ տեսնես բոլոր տանը ծառանե-
րը մեծ ու պզտիկ գուբս թափեցան. ասոնց
պարագլուխ էր խառնածին երիտասարդ մը,
որ զարդարուն հագուստով, ձեռքը հատուէա
թաշկինակ մը՝ տիրոջը դիմացն ելաւ: Ասոր
անունն էր Աատլիոս. բազմութիւնը մէկդի
ընելով առաջ անցաւ:

— Աատլիոս, դո՛ւ ալ հոս ես, ըսաւ տէ-
րը՝ ձեռքն երկընցընելով. ինչպէս ես:

Աատլիոս բերանը բացաւ, սկսաւ ձեւե-
րով խօսիլ՝ առանըհինգ օր առաջ պատրաս-
ուած բարի–եկարի ճառը:

— Բաւական է, բաւական, ըսաւ Սէն–
Բլէր իր անփոյթ կերպով. ճառդ շատ գե-
ղեցիկ է: Նայէ բեռները զգուշութեամբ վար
առնուն. քիչ մ՛առանձին ես կաւ զամ. ու առ
ըսելով՝ Օֆելիան ներսը մեծ խուց մը առ-
պաւ:

Նոյն միջոցին վարպետ թոչունի մը պէս
թռաւ գնաց նկարչանոցին մը դուռը բացաւ,
ուր սեւաչեայ և երեսին գոյնը նետած կին
մը երկընցեր պառկեր էր բազմոցին վրայ:

— Մայրի՛կ, կանչեց Վարպետին ուրախու-
թեամբ, ու վազեց վիզը պլլուեցաւ, և սկսաւ
գինքը պագնել:

— Բաւական է, բաւական, սիրելի, ը-

նաւ մայրը՝ թոյլ կերպով մը ազդիկը գրկե-
լով. դայէ որ գլուխս շատ չցաւցընես:

Նոյն միջոցին վրայ հասաւ Սէն–Բլէր ալ
և կնոջը հետ պագաւեցաւ, միանգամայն
ներկայացընելով իրեն իր հօրեղբօր աղջիկը՝
Օֆելիան: Մարիամ ալ աչքը վերուց մաս-
նաւոր հետաքրքրութեամբ գնոնց տալը, և
ցուրտ քաղաքավարութեամբ մը բարի–եկար
ըսաւ իրեն: Բազմութիւն ծառայից և աղա-
խիններու վեր վազեցին, որոնց պարագլուխ
կեցեր էր տարիքն առած խառնածին կին մը,
որ սրտին անհամակրելութենէն և ուրախու-
թենէն կը գողգողար:

— Ա՜հ, հոս եմ, Մամմի, ըսաւ վար-
պետ, ու վազելով խառնածին կնոջ գիրկն ըն-
կաւ. որ ոչ միայն գրեթէ կը ցաւի՝ չըսաւ,
այլ գիրկն առաւ վարպետին և սկսաւ պագնել
և ուրախութենէն պռոալ կանչել, այնչափ որ
տեսնողները կարծէին խելքը թռուցեր է:
Վարպետին առաջ գրկէն ելաւ՝ ուրիշի մը վա-
զեց, մէկուն ձեռքը կը սեղմէր, մէկալին
համբոյր մը կու տար:

— Ա՜յ կոզմի տղաք, ըսաւ Օֆելիա,
բաներ կ՛լսեմ՝ որ ես ըլլալի չէի կրնար ը-
նել:

— Հապա ինչ կարծես, ըսաւ Սէն–Բլէր:

— Իրաւ, կրկնեց Օֆէլիա, ես ալ ու-րիշներուն հետ աղէկ կը վարուիմ, ամենե-ւին մարդու չարիք չեմ ուզեր. բայց ուրիշի հետ պատուիլ, ձեռք սեղմել ...

— Ինչ, սեւերու հետ:

— Հրամեր ես ... չեմ կրնար ընել:

Սէն–Փէլէր սկսաւ բարձրաձայն ծիծաղիլ. և առաջ կանչեց ծառայից բազմութիւնը որ կը սպասէին:

— Ամէնքնիդ ալ հոս եկէք. տէրերնիդ ողջ առողջ տեսնելնուդ վրայ գոհ չէ՞ք՝ ըսե-լով՝ ամենուն ձեռք տուաւ: Ինչ բան է, ը-սաւ, առանց նայելու՝ երեսները մրոտած տղու մը զարնուելով, որ չորս ոտքով հոն եկեր էր. սա ինչ պզտիկ բան է, մարդուս ոտքին տակը կ'իյնայ և ոչ կ'երեւայ:

Գերիները սկսան բարձրաձայն ծիծաղիլ, և Սէն–Փէլէրին շնորհակալութիւններ ընել. ինքն ալ ամենուն բարի ձեռք տուաւ:

— Հիմայ ա՛լ բաներնիդ գնացէք, ըսաւ անոնց Սէն–Փէլէր. անոնք ալ դուրս ելան, եաեւներնէն ալ վարպետները, որ տոպրակ մը լեցուն՝ անոնց խնձոր, ընկոյզ, շաքարեղէն, ժապաւէն, և ուրիշ խաղալիքներ բերեր էր, զարմանք մանուկներ իրենց համար ճամբան գտներ էր:

Թոլմաս շփոթած՝ անկիւն մը կեցած էր դարբը. Աուլիոս ալ սանդուխին կոթընած՝ ակնոցով գինքը կը դիտէր:

— Քեզի պէս անբաղաքավար, ըսաւ Սէն–Փէլէր Աուլիոսին՝ ակնոցն աչքէն վար առ-նելով, ընկերոջդ այդպիսի պատիւ կ'ընես: Ողբան է այդ հագած գեղեցիկ բաճկոնդ. կար-ծեմ իմս պիտի ըլլայ:

— Հրամեր ես, տէր իմ, ըսաւ Աուլի, հրամանքներուդ էր, բայց բոլոր ազատներ էր, այնպէս որ հրամանքներուդ չէր վայլեր հագնիլ. այլ ինծի պէս խեղճուկ գերւոյ մը կը վայլէ:

Այս խօսքերս լսելու տանն՝ Աուլի գլու-խը կը շարժէր, ձեռքովն ալ իւղաթուրմ հո-տաւէտ մազերը կը շահէր:

— Եղածն եղած է, ըսաւ Սէն–Փէլէր. հիմայ Թոլմասն իրեն խաթունին ցուցնեմ, եաքէն ա՛ռ գինքը խոհանոց տար: Նայէ հետը շատ չխնայեն, վասն զի քեզի պէս երիտուք կ'արժէ:

— Տէր իմ, ըսաւ Աուլի, միշտ կատակ ընել կը սիրէք. շատ ուրախ եմ հրամանք-նիդ այսպէս զուարթ տեսնելուս:

— Թոլմաս հոս եկուր, ըսաւ Սէն–Փէլէր: Թոլմաս ներս մտաւ, և բերանը բաց զար-

մացած մնաց՝ տեսնելով յատակի գեղեցիկ կապերտները, ապակիները, պատկերները, արձանները, վարագոյրները. այնպէս որ կը վախէր ոտքը գետին դնելու։

— Մարիամ, ըսաւ Սէն–Բլէր իր կնոջ, վերջապէս քեզի համար ազէկ կառավար մը գտնեցի։ Զափաւորութեան կոմսանէ նմանը չկայ. աչքդ վերցուր մէյմը երեսը նայէ. և մի՛ ըսեր թէ երբոր քեզմէ կը հեռանամ՝ զքեզ կը մոռնամ։

Մարիամ աչքերը վերցուց Թովմասին նայեցաւ։

— Ինքն ալ հարկաւ ուրիշներուն պէս կը գինովնայ, ըսաւ։

— Չէ. ամենայն կերպով զիս ապահովցուցին որ չի գինովնար։

— Կը փափագէի սակայն զքեզ խաբած չըլլային. բայց կը տարակուսիմ։

— Աւաղ, ըսաւ Սէն–Բլէր, Թովմասն հեռու վար տար, և ըսածներս մոռցիր բեր։

Աւաղի ցաւքըսակով դուրս ելաւ, Թովմասն ալ ծանրաքայլ եաւէն կ'երթար։

— Կատարեալ ձիագետի կը նմանի, ըսաւ Մարիամ։

— Կառաւիղը մէկուկէս թող, Մարիամ, ըսաւ Սէն–Բլէր, բազմոցին քովի սեղանին վրայ նստելով. ինչ նոր լուր ունիս նայինք։

— Ժամագրուեցինէդ առանըձինդ օր աւելի կեցար դուրսը, ըսաւ Մարիամ։

— Պատճառը քեզի գրեցի։

— Գրած թուղթդ այնպէս կարճ, այնպէս ցուրտ էր՝ որ չեմ կրնար բացատրել։

— Ինչ ընեմ. ճեպընթացն երթալու վրայ էր, կամ այնչափ պէաք էր գրել, կամ առհասարակ չգրել։

— Միշտ պատճառանք պակաս չեն՝ ճամբանին երկընցընելու, ու թղթերնին համաձօսելու։

— Ազատասիկ քեզի Նոր-Եօրքէն ինչ ազատ ընծայ բերի, ըսաւ Սէն–Բլէր, ու ծոցէն թաւշապատ տուփ մը հանեց։ Ասիկայ սիրուն քաշուած լուսանկար պատկեր մ'էր, ուր վարպիկն հօրը հետ ձեռք ձեռքի տուած նստած էին։

Մարիամ վեր ի վերանց պատկերին նայեցաւ, ու — Ինչո՞ւ այսպիսի պէշ պիրք ընտրեր ես, ըսաւ։

— Պատկերի մը պիրքը ամէն մարդու իր ախորժակէն կը կախուի. բայց նմանութեանն ինչ կ'ըսես։

— Թէ որ այս կոմսանէ չես յարգեր իմ կարծիքս, ես ալ հարցուցածդ արժանի չեմ պատասխանի, ըսաւ Մարիամ, ու տուփը գոցելով անդին դրաւ։

— Այլ ինչ անհամ ու անշնորհք կերպ է, ըսաւ մաքէն Այն–Բլէր, բայց պրսուանց բան չցուցընելով՝ – Բաւական է, Մարիամ, ըսաւ, ողջոյնիդ մի՛ ըներ, նամա՛ն է թէ չէ:

— Գլուխս մի՛ ցաւցներ, Այն–Բլէր. քանի որ եկեր ես՝ այնչափ ազազակ հանելին տան մէջ՝ որ գլուխս ճաթեցաւ. հիմայ դու ալ եկեր ես լուծի պարապ բաներ կը հարցընես:

— Ինչ, ըսաւ անպիէն Օֆէլիան՝ որ թեւաւոր աթոռի մը վրայ նստած՝ առանը կահ կարասիքը կը պիտէր, ու մաքէն անոնց գինը կը գուշակէր. գլխու–ցաւի հիւանդութիւն ունիս:

— Հրաւեր ես, պատասխանեց Մարիամ. կատարեալ մարտիրոսութիւն մ'է կեանքը:

— Թռչած գիհի ջուրը շատ զօրաւոր դեղ է գլխու–ցաւի դէմ, շաւերը փորձեր ու օգուտ տեսեր են անկէ, ըսաւ Օֆէլիա:

— Ուրեմն շուտ մը բերել տամ, վրայ բերաւ Այն–Բլէր ու զանգակը քաշեց. բայց Օֆէլիա, կրկնեց, հրամանքդ յոգնած պիտի ըլլաս և հանգչելու կարօտութիւն պիտի ունենաս:

Երբոր Ասուլփոս ներս մտաւ, Այն–Բլէր գիհը ապսպրեց, ու ըսաւ ալ որ Մամմին իրեն կանչէ: Մամմին վարդուհիին նոյն օրը ընծայ բերած գլխարկը գլուխը՝ ներս մտաւ:

— Մամմի, ըսաւ Այն–Բլէր, խաթունը յոգնած է, խուցը տար գինքն, ու նայէ որ իր ամէն պիտոյքն հոգաս:

Օֆէլիա Մամմիին հետ դուրս ելաւ:

ԳԼՈՒԽ Ժ.Զ.

Աղբար Թովմասիի նոր տիրուհին.

— Ահա հիմայ հանգիստ կեանք մը կ'անցընես, ըսաւ քանի մ'օր ետքը Այն–Բլէր՝ նախաճաշիկի ժամանակ Մարիամին. հօրեղբօրս աղջիկն արթուն ու գործունեայ կնիկ մ'է, տանը ամէն հոգը ինքը վրան կ'առնէ ու դուն քու հանգիստդ կը նայիս, ու կամաց կամաց վրայ կը գնես: Բայց պէտք է այս նոր պաշտօնս ամենուն դիմաց Օֆէլիայի տալ:

— Շիտակը գալուն վրայ շատ ուրախ եմ, բարով հազար բարով եկեր է, պատասխանեց Մարիամ, գլուխը ձեռքին կոթընցընելով. բայց քիչ առնէն ինքն ալ կ'իմանայ որ աս տանս մէջի սէրերը գերի են, ու գերիները մէյմէկ սէր պարձեր են:

— Ի հարկէ շատ բան պիտի խմանայ, և ուրիշ շատ ճշմարտութիւններ ալ տեղեակ պիտի ըլլայ[1]։

— Ուրիշները կը կարծեն որ մենք մեր գերիները մեր զուարճութեան և հաճոյից համար կը պահենք, բայց թէ որ մենք մեր շահը փնտռինք՝ պէտք էր որ զանոնք ազատ ձգէինք, որ իրենց ուզած տեղերին երթան։

Վարպետին որ հոն նստեր էր՝ մօրը այս բառերն վրայ զարմացած՝ մէյմը երեսը նայեցաւ ու անկեղծ կերպով մը, — Ինչո՞ւ ուրեմն կը պահենք զանոնք, ըսաւ։

— Շատակը՝ չեմ կրնար ըմբռնել, պատասխանեց Մարիամ. վասն զի անոնք են իմ կենացս թշուառութիւններն, անոնք են դժբաղդացուցէլ իմ հիւանդութեանս պատճառը. մեր գերիներն ամենէն աւելի անպիտաններն են։

— Մարիամ, ըսաւ Սէն–Բէէր, այս առաւօտ նորէն քիթդ կախած ու մխիթար կ'ընտաս. Մամիին պէս կարգաւորեալ աղախին մը տեղ կ'ուզես գտնել։

1. Ծանկեալ կերպով հակերգնել ուզելով Մարիամին՝ որ իր բռնած գէշ կերպերուն պիտի անդրադառնայ Օֆելիա։

— Մամիին իմ տեսածներուս մէջ ամենէն ազնիւ գերին է իրաւ, բայց այնպէս ինքնահաւան է, որ չես կարծեր։

— Ճիրաւի ինքնահաւանութիւնը շատ գէշ պակասութիւն մ'է, պատասխանեց ծանրութեամբ Սէն–Բէէր։

— Ինչ է այդ իրեն ըրածը, կրկնեց Մարիամ, որ բոլոր գիշերը կը քնանայ, ու չի մտածեր որ այս հիւանդութեանս համար՝ ամէն վայրկեան խնամքի ու արթնութեան կարօտ եմ. բայց այսու ամենայնիւ սիրտս չի քաշեր զինքն արթնցընել։ Այս առաւօտ սովորականէն աւելի ակար որ կը տեսնես զիս՝ գիտցաւ որ բոլոր պատճառն ան է, վասն զի այս գիշեր գինքը կանչելէն հոգիս բերանս եկաւ։

— Շատ գիշեր արթնան քովդ կեցած չէ՞, ըսաւ Վարպետին։

— Ինչէ՞ն գիտես, պատասխանեց նեղացնալով մայրը, անշուշտ քեզի եկեր գանգատեր է։

— Չէ, չէ, գանգատ բրած չէ ... գիշերները կրած նեղութիւնները պատմեց ինծի։

— Ինչո՞ւ երբեմն ալ Ճոլհաննան ու Սբրբուհին Մամիին տեղ չեն կենար քովդ, հարցուց Սէն–Բէէր, որպէս զի գոնէ ինքն երթայ քիչ մը հանգչի։

— Ինչպէս ալ այդ տեսակ խորհուրդներ լսած կու տաս, պատասխանեց Մարիամ. բսածդ, Սէն–Բլէր, դու ալ չես ըմբռներ։ Ջղերուս ցաւն այնպէս ոտտիկ է՝ որ պզտիկ բանէ մը մէկէն ինքզինքս կը կորսընցընեմ, և նոր մարդ քովս չեմ կրնար տեսնել։ Եթէ Մամմին կառը մը վրաս սրտանց հոգ ունենար՝ պիւրուէեամբ կ'արթընար. չվարժած մարդիկներուս հետ ինչպէս կրնամ յարմարիլ։ Ոմանք՝ ծառայից իրենց տիրոջ վրայ ունեցած տիրոյն՝ մեծ մեծ գովեստներ կու տան, բայց դեռ ես մեր ծառաներուն վրայ այդպիսի սէր չեմ տեսած։

Ա.յս ըսաւ Մարիամ ու հառաչեց։ Օֆէլիա այս խօսակցութիւններս լուիկ ձեղիկ մը տիկ կ'ընէր, առանց ամենեւին մէջ մտնելու. առաջ կ'ուզէր մարդը ճանչնալ՝ որ վերջը գիտնայ խօսելիքը։

— Մամմին, կրկնեց Մարիամ, իրաւ քանի մը շատ աղէկ կառարելութիւններ ունի, բայց իր ինքնահաւանութեան չափը չկայ. օրինակի համար՝ անկարելի եղաւ որ էրիկը մոքէն հանէ, ու ամէն օր գլուխս կ'ուտէ որ երթայ մէյմը զինքը տեսնէ։ Կարգուելէս վերջը՝ հոս գալու առենս հարկ եղաւ որ Մամմին ալ հետս գայ. հայրս անոր էրիկը

չէր ուզեր քովէն հեռացընել, որովհետեւ վարպետ երկաթագործ էր։ Ես ալ տեսնելով որ ալ գժուար պիտի ըլլայ որ մէկզմէկ նորէն գտնեն՝ հաւէ եղայ որ պտակը քակեն, բայց շատ վրայ չտալուս՝ հիմայ կը զղջամ, թէ չէ՝ մինչեւ հիմայ Մամմին ուրիշի մը հետ կարգած էր։ Ըսի իրեն որ ալ իր էրիկը տեսնելիք չունի, ուստի հոս ուրիշի մը հետ կարգուի. բայց անոր ինքնահաւանութիւնը կը տեսնե՞ս, անկարելի եղաւ որ խնդքէն զատ հանէ իր էրիկն ու միտքը փոխէ։

— Տղաք ունի՞, հարցուց Օֆէլիա։

— Հրամեր ես, երկու տղայ ունի։

— Հարկաւ վշտացած է զանոնք թողլուն համար։

— Հետս չէի կրնար զանոնք ալ բերել, այնպիսի անշնորհք բաներուն երեսն ալ նայելու սիրտս չէր քաշեր, ուրիշ կողմանէ ալ՝ թէ որ իրեն հետ մէկտեղ եկած ըլլային՝ Մամմիին շատ արգելք պիտի ըլլային։ Կարծեմ այս բանիս վրայ ծածուկ սիս պահեց. անոր համար ալ նորէն կարգուիլ ամենեւին չուզեց. և թէպէտ կը ճանչնայ ալ թէ ուրիշի այս հիւանդութիւններուս մէջ կարօտութիւն ունիմ իրեն, բայց այսու ամենայ-

նրա սայլը վիտեմ, որ երէկ կարենայ՝ վաղը գիս կը թողու մէկէն էրկանը քովը կ'երթայ։ Նայէ թէ ազէկ լսած գերիներուդ ինքնահաւանութիւնը մինչեւ ո՞ւր կը հասնի։

— Մաքէն ալ անցընելը, պատասխանեց հեգնաբար Սէն-Բէյէր, մարդուն պժգալը կը բերէ։

Օֆելիա այս խօսքին վրայ զարմանալով՝ Սէն-Բէյէրի երեսը դարձաւ նայեցաւ, կարծելով որ Սէն-Բէյէր իրաւունք կու տայ Մարիամին գանգատներուն. իսկ անիկայ սրտին նեղութիւնը հազիւ թէ զսպելով՝ պահունքները կը խածնէր որ չըլլայ թէ մաղը ծակի։

— Ի վերայ այսր ամենայնի, կրկնեց Մարիամ, ինծի խիղճ բրած եմ՝ որ իմ սասիկ անուշութեամբս երես տուի անոր. պէտք էր ինչպէս իր հագուստներուն վարանը խառնէիր նայէիր. ամէն տեսակ ազնիւ զգեստներ շինել տուի անոր, մանաւանդ թէ քանի բան ալ ձեռքովս շիներ և իրեն տուեր եմ. անգամ մ'ալ ամբողջ օր մ'անցուցի՝ որ գլուխը վնելու դիմարիկ մազերիս շակրատեմ. բոլոր կինացը մէջ հազիւ թէ մէկ երկու անգամ ձեռ կերեր է. ամէն առաւօտ կաթը, խահուէն և թէյը պատս չէ, շաքարն ալ ճերմակէն կու տամ որ աւելի գոհ ըլլայ. բայց այսու ամենայնիւ դեռ Սէն-Բէյէր գոհ չէ, կ'ուզէ որ խոհանոցին մէջ ամէն առաւօտ թեամբ երթցուի, բոլոր գերիներն ուզածնին ընեն։ Միւս բանիւ՝ բոլորն ալ վերջի աստիճանի երես եւած սըիրտթած արձեր են. բայց յանցանքը մերն է, մեր անհոգութենէն ու աչք գոցելէն է որ այսչափ համարձակութիւն առեր են. այնչափ անգամ ըսեր եմ Սէն-Բէյէրին, բայց օգուտ մ'ալ չեղաւ, ես յոգնեցայ ըսելէս։

— Ես ալ մտիկ ընելէն, պատասխանեց Սէն-Բէյէր՝ լրագիր մը ձեռքը առնելով։

Վարդիկ մօրը այս խօսակցութեան ժամանակ խորունկ մտածման մը մէջ ընկղմածի պէս՝ լռիկ կեցեր մտիկ կ'ընէր. մէյ մ'ալ եղաւ մօրը վիզը պըլլուեցաւ։

— Ինչ ունիս, աղջիկս, հարցուց մայրը։

— Մայրիկ, չե՞մ կրնար մէկ գիշեր մ'ալ ես քովդ կենալ. մէկ գիշեր մը միայն. յուսամ թէ ես ալ չզացաւիդ սաստկանալուն պատճառ չեմ ըլլար. քունս ալ չի տանիր, որովհետեւ արդէն շատ անգամ բոլոր գիշերն արթուն կը կենամ ու կը մտածեմ։

— Ինչ խեղճ բան է ըսածդ, աղջիկ. դուն ալ ինչ կարգէ գուրս բաներ կ'ըսես։

— Չիմայ այս նայինք, մայրիկ, կ'ուզե՞ս

թէ չէ։ Կարծեմ Մամմին քիչ մը փոքր է. քանի մ՚օր է պէտի ցաւ ունիմ, կ՚ըսէ։

— Մամմիին անմիա գործերէն մէկն ալ այս է ...։ Սա սեւերն ալ ինչպէս իրարու նման են. թէ որ պզտի բան մ՚ունենան, կամ թէ կաթ մը պլուխին ցաւի՝ բոլոր աշխարհք տակնուվրայ կ՚ընեն։ Ա՛լ ես այս իր խնդութեանց տեղիք չեմ կրնար տալ. այսպիսի պարապաներու՝ սկզբամբ կը մտածեմ, կրկնեց՝ Օֆէլիայի կողմը դառնալով, դու ալ փորձալ պիտի խնամես որ իրաւունք ունիմ եղեր։ Թէ որ մէյմը սեւերուն մտիկ ընես՝ ա՛լ առաւրնէ մինչեւ իրիկուն իրենց պարապ երեւակայեալ ակարութեանց գանգատներով տանջվիլ կը խլցընեն. կը տեսնես դիս, երբեմն հիւանդութեանցս վրայ տրտունջ մը լսած ունիս, թէպէտ Աստուած միայն գիտէ իմ քաշած նեղութիւններս. մարզուս պզտաւոր պարագաներէն մէկն ալ համբերութիւնն է, ես ալ ինքզինքս համբերութեան կը վարժեցնեմ։

Օֆէլիա աս կատարեալ հանդերձողին ճառախօսութիւնը մտիկ ընելով՝ զարմանքէն համր խնամալը բռնեց, բայց Սէն-Քլէր չկրնալով ինքզինքը բռնել՝ խնամալ մ՚էր փըրցուց։

— Էրիկս ալ, վշտացեալ կերպով մը կրկնեց Մարիամ, քանի որ իմ տարաբաղթեանցս ու հազարումէկ քաշած ցաւերուս վրայ խօսք կ՚ըլլայ՝ կը ծիծաղի. Աստուած տայ որ չզղջայ օր մը՝ երբոր ա՛լ բանը բանէն անցած տեսնէ, ըսաւ ու թաշկինակով երեսը գոցեց։

Քիչ մ՚ատեն լռութիւն ըլլալէն վերջը՝ Սէն-Քլէր ժամացոյցը նայեցաւ, ու հարկաւոր բան ունիմ ըսելով դուրս ելաւ. վարպետուհին ալ եաեւէն գնաց, ու միայն Օֆէլիան ու Մարիամը մնացին։

— Նայէ սա Սէն-Քլէրի բրածը, հառաչեց Մարիամ, էրկանը դուրս ելլէն վերջը՝ թաշկինակը վար առնելով. դեռ չի հասկնար թէ ինչ քաշեցի ու դեռ ալ կը քաշեմ. թէ որ այն տեսակ կոիկներէն ըլլայի որ ամէն պզտի բանի կը գանգատին ու կը տրտնջան՝ իրաւունք ունէր ձանձրանալու, էրիկ մարդիկ չեն քաշեր որ կանայք իրենց պիտացը ուշնեցած վշտերնուն վրայ խօսք բանան. ես այսչափ տարի լռութեամբ ու առանց պզտիկ տրտունջ մ՚ընելու՝ ցաւերու մէջ կը տանջուիմ ու դեռ ձայն չեմ հանած, անտակ որ Սէն-Քլէր դիս անզգայի տեղ սկսաւ դնել։

Օֆէլիա չէր գիտեր թէ ինչ պատասխան

ապայ. Մարիամ արցունքը սրբեց ու սաս-
տիկ անձրեւի տակ թրջած տատրակի մը պէս՝
ինքզինքը շակրաբերից նստաւ, ու անտեան
բաներու վրայ սկսաւ խօսիլ։ Խոհանոցին
վրայ, պարտէզներուն վրայ, ճերմակեղէննե-
րուն վրայ, և այլն, և այլն, խել մը խօ-
սակցութիւններ ու յանձնարարութիւններ ը-
րաւ Օֆելիային։

— Հիմայ, կրկնեց, ամէն բանին տեղը
գիտես, թէ որ մէյմ՛ալ իմ հիւանդութիւնս
բռնէ ու չկարենաս ինծի խորհուրդ հարցը-
նել, ամէն բան ինքնիրենդ կրնաս ընել։ Վար-
պետին վրայ ալ քեզի բանի մը խօսք ունիմ
ընելիք, վրան պէտք է աղէկ աչք ունենալ։

— Աղէկ կառավարութիւններ վրան կ՛ե-
լնան, պատասխանեց Օֆելիա։

— Վարպետին ալ կարգէ դուրս աղջիկ
մ՛է. այնպիսի բնաւորութիւն կը ցուցընէ
որ չեմ կրնար ըմբռնել թէ ուսկից առեր
է, ինծի ամենեին չի նմանիր։

Խօսքին հատաչանք մ՛արձակեց Մարիամ,
իբրև թէ մեծ դժբախտութիւն մ՛ըլլար այս
բանս։ Իսկ Օֆելիա մաքէն կ՛ուրախանար
ու — Աղէկ որ, կ՛ըսէր, քեզի չի նմանիր.
բայց գրսէն ինչպէս կրնար իր մաքէն ան-
ցածը բացատրել։

— Վարպետ միշտ ծառայից հետ կենակ-
ցիլ կը սիրէ, կրկնեց Մարիամ. անոնց հետ
շատ ընտանութեամբ կը վարուի, որ աղէկ
բան չէ։ Պզտիկուց ես ալ հօրս սենեակնե-
րուն հետ կը խաղայի, բայց սա վարպետին
պէս չէի. անիկա գերիներուն հետ իբրև
իրեն հաւասարակից կը վարուի. այնչափ
հաւէ եղայ՝ չկրցայ իրեն այս պակասու-
թիւնը շտկել. բայց ինչ կ՛ուզես, տղաք ինչ
որ ուրիշի վրայ կը տեսնեն՝ իրենք ալ նոյ-
նը կ՛ընեն. Ամէն—Բլէրին կերպը չես տես-
ներ. ան մարդն ալ ոչ որ քովը կը մտնէ
նայ՝ կ՛աւրէ, բաց ի իր կնոջմէն։

Օֆելիա այս խօսքերուն ալ պատասխան
չտուաւ։

— Ամպսիսի տոմով գերիներուն հետ պէտք
է վարուիլ, որ իրենց ցած վիճակին չմտա-
նան. ես ալ պզտիկութենէս ի վեր այս տոմ
բաներ եմ։ Բայց վարպետ բոլորովին հակա-
ռակը կ՛ընէ, ամենուն երես կու տայ, վերջը
չեմ գիտեր ինչպէս զանոնք հնազանդեցընէ
պիտի իրեն՝ երբոր տան գլուխն անցնի։ Ի-
րաւ, պէտք է գերիներուն հետ զգուշութեամբ
ու սիրով վարուիլ, ես ալ միշտ նոյն տոմը
կը բռնեմ, բայց մէկալ կողմանէ ալ անոնց
իրենք զիրենք ճանչցընել պէտք է։ Վարպու-

հին դաշախար չունի կերևնեուն ինչ առ-
տիճանի մարդիկ ըլլալնուն. լսեցիք քիչ մ'առաջ ինչպէս Մամիկին տեղը կ'ուզէր գիշերը քովս կենալ, անկէ կ'իմանաս որ եթէ վրան աչք չունենայի՝ ինչ բաներ դեռ պիտի ընէ:

— Բայց կ'ենթադրեմ, պատասխանեց Օֆելիա, որ հրամանքդ կերևներդ մարդու տեղ դրած ըլլաս, ու թողուս որ աշխատութենէ վերջը երթան հանգչին:

— Ի հարկէ, ո՛վ կրնայ տարակուսիլ. ես ձեռքս եկածը կ'ընեմ՝ որ առանց իրենք իրենց պարաքէն պակսելու՝ բանի մ'ալ կատարութիւն չունենան: Մամիկն երբ ալ ըլլայ՝ կրնայ քիչ մը քուն ըլլալ. անիկայ իր բանը գիտէ, աահն կը գանէ քնանալու, ես դեռ անոր պէս ուրիշ քնաս մ'ալ չեմ տեսած. կարելի ըլլայ՝ կոր կարելու, քալելու և կամ նստած աահն ալ կը քնանայ. բայց այս վարպետութիւն բնած կերպին պէս, գերևներուն վրայ յանճապակիի և կամ սակաւագիտ բոյսերու պէս իմանք ունենալը՝ ինծի շատ ծիծաղական բան կ'երևնայ:

Մարիամ այս խօսքերուս աահն բազմեցին վրայ երկնցաւ, ու ձեռքի հոտաւէտ

եղէն շիշը բացաւ ու սկսաւ հոտուըտալ. և վերջը դարձաւ սկսաւ ձայնով մ'ըսաւ, — կը տեսնե՞ս, սիրելի. ես իմ վրաս ոչ երբեք խօսք կ'ընեմ, ես այդպիսի սովորութիւն չունիմ. չեմ ալ ախորժիր: Բայց շիտակը այս լսած քանի մը բանիս մէջ Այն–Բլէրին հետ համամիտ չենք. ամենեին ըսածս չ'ըմբռներ, չ'ուզեր լսել. և ահա այս է իմ հիւանդութեանս գլխաւոր մէկ պատճառն ալ. իրաւ է որ ազէկ յատկութիւններ ունի, ես ալ գիտեմ, բայց էրիկ մարդիկ կարգէ դուրս ինքնահաւան են, և ամենեին կատանցմէ նըկատմունք չունին. գոնէ իմ վրաս այդպէս սպասուրութիւն ըրած է:

Օֆելիա սասիկ կը քաշուէր ընտանեկան էրիկ կնկան մէջ եղած շփոթութենէն մէջ մանելէն, ուստի ձայն չհանեց. իրեն սատանայի փորձութենէ մը փախչելով՝ գըրպանէն գուրպայ մը հանեց ու հիւսել սկսաւ, զոր միշտ հետը կը պարտքնէր, իրեն զօրաւոր պեղ ընդդէմ պարապութեան. և պատասխան մ'ալ չտուաւ: Բայց Մարիամին հոգը չէր, և ոչ ալ Օֆելիային չախորժէն անդրադարձաւ. ուստի սկսաւ նորէն խօսքն առաջ տանիլ, անուշահոտ շիշը նորէն հոտուըտալով:

— Ես, ըսաւ, Ալն–Քլէրի հետ կարգը–ւելովս՝ իրրեւ օժիտ իմ հայրենական ժա–ռանգութենէս զատ՝ խել մ՚ալ գերիներ հետս բերի, զորոնք՝ ըստ իրաւանց՝ ուզածիս պէս կրնայի գործածել։ Ալն–Քլէր ալ հայրենա–կան ժառանգութիւն ու գերիներ ունի, իմով անոնց վրայ մեծ իր կերպը բանեցընէ. բայց ինքն իր գերիներովը զոհ չըլլալով՝ ի՚ուզէ իմ գերիներուս ալ հրամայել. շատ բանի վրայ կարգէ դուրս կարծիքներ ունի, մանաւանդ գերիներու գործածութեան մէջ։ Կը հաւատամ, հրաման հանեց որ ամէն մէջ բաց ի իրմէ ու ինծմէ՝ ոչ ոք գերիներ–ուն պիտի կարենայ զարնել։ Ինքը՝ գերի–ները գլխուն վրայ ալ քալեն՝ անոնց ձեռք չի վերցըներ, իսկ ինծի համար պահանջելը որ գերիները ծեծեմ՝ իմ ակարութեանս նայելով՝ կատարեալ բարբարոսութիւն մ՚է։

— Այս տեսակ բաներուն տեղեկութիւն չունիմ, պատասխանեց անտարբեր կերպով մը Օֆէլիա։

— Դու ալ փորձով կը սորվիս այս ամէն մէջ. դու չես կրնար երեւակայել այս ան–պիտան գերիներուն անմտութիւնը, անհո–գութիւնն ու ապերախտութիւնը, որ մարդուն կիրքը կը հանեն։

Մարիամ այս խօսքերս լսելու ատեն կարծես թէ բոլորովին նոր ուժ առեր էր. մոգեր էր քիչ մ՚ատաջ ունեցած տկարու–թիւնները։

— Բայց, կրկնեց, այս բաներս Ալն–Քլէրի խելքը չի մտնար, ինչ գանգատ ալ ընեմ՝ մինք ինք պատճառը կը կրկնէ միշտ, մեզմէ կը տեսնեն ինչ որ կ՚ընեն. մենք ալ անոնց տեղը ըլլայինք՝ նոյն բանը կ՚ընէինք. ուստի անզիջութիւն է որ մեր ըրած բանը՝ ուրիշի վրայ պատուհասենք. դեռ ինչ պիտ–նամ... կարծես թէ անոնք մեզի հաւատար են... անոնք մեզի հետ կրնան բաղդա–տուիլ...։

— Ինչ կը կարծես, պատասխանեց Օ–ֆէլիա, չե՞ս հաւատար որ Աստուած սեւ–բուն ալ ճերմակներուն պէս զգացումն ու սիրտ տուած ըլլայ։

— Չէ, ամենևին չեմ հաւատար. ինչ կարդէ դուրս բան է լսածդ... անոնք ցած–ագգի ու մարդկութեան պիրան են։

— Ինչ. չե՞ս հաւատար թէ անոնք ալ անմահ հոգի մ՚ունին, պատասխանեց Օֆէ–լիա զայրագին։

— Հոգի մ՚ունին, անոր խօսք չկայ, ը–սաւ Մարիամ յօրանջելով. բայց ուզել զա–

նոնք մեզի հետ բազդատել, անոնք ալ մեզի հաւասար են, մեզի նման են ըսել՝ արտասոց կարծիք մ'է։ Այն-Քլէր միտքը գրած է թէ Մամմին իր երկրէն բաժնելը նոյն բանն է՝ ինչպէս թէ գիս իրմէ հեռացուցած ըլլային։ կրնամ հաւատալ ասոր.... իմ ուշադրած զգացմունքս կարելի բան է որ Մամմին ալ ունենայ. մկմկիկ շատ տարբեր ենք. երեկո ինչ որ կ'ուզէ թող ըսէ։ Կարելի բան է որ ես ինչպէս վարպետը կը սիրեմ՝ Մամմին ալ այնպէս իր պզտիկ լակոտները սիրէ։ Եւ տակաւին Այն-Քլէր կը ջանայ գիս համոզել, թէ և աստղաբաշխուհի ալ գտած ըլլայ, որ Մամմին իր տունը գրկեմ ու տեղն ուրիշ մ'առնեմ։ Ա՛լ քաշածիս չափը չկայ. շատ անգամ մարդու բան չեմ ըսեր, և սիգբունքս է ամէն բանի լուռութեամբ համբերել. բայց երբոր այս բանս առաջարկից ինծի՝ ա՛լ համբերութիւնս հատաւ, չկրցայ ես գիս բռնել։ Անկէ հետ աստեղին խօսք չբացաւ այս նիւթիս վրայ. միայն հետաքրքրեմ հրբեմ խօսքեր կը նետէ, որով կը տեսնեմ որ գիս նոյն կարծիքին վրայ է։

Այս խօսքիս վրայ Օֆելիա կը վախէր թէ ինքզինք պիտի չկարենայ բռնել. անոր հա-

մար սկսաւ արագ արագ գուրգան հիւսել, որ շատ բան կ'ուզէր նշանակել՝ թէ որ Մարիամ ըմբռնելու կարող ըլլար։

— Այս ըսածներէս կը տեսնես հրամանքդ ալ, վրայ բերաւ Մարիամ, թէ ինչպիսի տուն պիտի կառավարես։ Հոս ոչ կարգ կայ, ոչ կանոն կայ. հոս գերիներն ամէն ուզածնին կ'ընեն, բայց ի այն օրէնքն՝ որ հիւանդութենէս քիչ մը շունչ կ'առնեմ, ու տանը բաներուն քիչ մը կը խառնուիմ. շատ անգամ խարազանը ձեռքս կ'առնեմ որ ոմանց գլխուն իջնցընեմ. բայց այս բանս իմ կարողութենէս վեր է։ Մհ, ուր էր թէ Այն-Քլէր ալ ուզէր ուրիշներուն պէս ընել։

— Ուրիշներն ինչ կ'ընեն։

— Ուրիշներն իրենց գերիները ձեռի տակը[1] կը գրկեն ու տզէկ մը ծեծել կու տան. ասոնց հետ վարուելու մէկ հատիկ ճամբան այս է. թէ որ ես այսպէս տկար ու հիւանդոտ չըլլայի՝ անոնք ալ կը տեսնէին թէ տէր ինչ ըսել է։

— Հապա Այն-Քլէր ինչպէս կը հնա-

1. Հիւսիսային Ամերիկայի հարաւային կողմերը մասնաւոր տեղեր կան՝ ուր գերիները ծեծելու կը տանին այս տեղերուն իրենք Calabouse կ'ըսեն։

զանազանէ զանոնք, երբոր կ'ըսես թէ ա-
մէնէն անոնց ձեռք չի վերցըներ, հարցուց
Օֆէլիա։

— Էրիկ մարդիկ ուրիշ կերպ մ'ուտեն,
որ իրենք զիրենք կը պատահեցընեն. և
ուզածնին ընել կու տան։ Դիտո՞ր ես, Ամե-
ֆէլէր քիչ մը հրամայական կերպով խօսե-
լու ըլլայ, քիչ մը ձայնը բարձրացընէ՝ կար-
ծես թէ աչուըներէն կայծակ կը ցաքէ.
ես հազար պոռամ և հազար բարկանամ՝ օ-
գուտ չըներ. իրեն մէկ նայուածքը բաւական
է. անոր համար իմ զանգատանացս ամե-
նէնին տեղիք չի տար. բայց ճկուր նայէ որ
անոր ալ խոտութեան օրերը շատ քիչ են։
Ա՜հ, այս առնս մէջ առանց խոտութեան
բան չի լմընար. գերիներուն անպիտանու-
թեանն ու ծուլութեան խելք չի հասնիր։

— Երբէն հին խօսքերով բերանդ կը քա-
լէն, ըսաւ Ամե-ֆէլէր՝ յանկարծակի ներս
մտնելով։ Այդ անպիտաններն արդեօք ինչ
պատասխան պիտի տան պատասխանին օրը
իրենց ծուլութեանց համար։ Իրաւցընէ թո-
դութիւն պիտի չգտնեն. վասն զի ոչ ես և
ոչ Մարիամը իրենց այսպիսի չար օրինակ
տուեր ենք։

Ա՛ս ըսելով՝ Մարիամին նստած տեղւոյն
դիմացի բազմոցին վրայ երկընցաւ։

— Շատ չարասիրտ ես, Ամե-ֆէլէր, ը-
սաւ Մարիամ. վասն զի մաքիդ հակառակ
կը խօսիս։

— Ինչո՞ւ. ես կարծէի թէ խելքով է ը-
սածս, վասն զի քու կարծիքդդ է. ուրեմն
խաբուեր եմ եղեր։

— Իրաւցընէ ուրիշ բան չէ քու ըրածդ՝
բայց եթէ ցաւերս նորոգել։

— Ատատուած պահէ. օդը սաստիկ տաք
է. քիչ մ'ալ Ատոլիին հետ տաք տաք խո-
սելուս՝ յոգներ եմ։

— Ներէն ինչ պատահեցաւ, հարցուց
Մարիամ. այդ գերիին աներեւութիւնն ա՛լ
չափն անցընելու վրայ է. թէ որ քիչ մը
իմ ձեռքս ըլլար՝ գինքը ես կարգի կը բե-
րէի, կը ցուցընէի իրեն ա՛լ ըլլալը։

— Ըսածդ իրաւ է. սովորական գիտա-
դութեամբդ ազէկ ճանչցեր ես գինքը։ Իսկ
ես անոր համար սրտցեցայ՝ որ ինքն ամէն
չանք կ'ընէ ինծի նամանելու. մինչև ինք-
գինքը գիս կարծցընել տուեր է. ուստի ըսի
թէ մէյմ'ալ այսպիսի բան չընէ։

— Այդ ինչպէս կ'ըլլայ, ըսաւ Մա-
րիամ։

— Եաեէ եղայ գինքը համոզելու որ հա-
գուստներէս մէկ քանին ինծի համար միայն

պահած եմ, և թէ չեմ ուզեր որ անոնց ձեռք պպզընէ. և թէ քիչ մ'ալ, ըսի, հաստատէ եղերուն չափ պիր, և ճերմակ ազնիւ թաշկինակներս ալ ամէնը մէկէն մի գործածեր: Այս րսածներս Ադոլֆին քիչ մը ծանր եկան, անոր համար կը չանայի զինքն համոզելու:

— Ահ, Սէն–Փէլէր, երբ պիտի սովրիս ծառայից հետ ազնիւ վարուիլ. անոնց վրայ այդչափ աչք դոցելը իրաւընէ քրէական յանցանք մ'է, ըսաւ Մարիամ:

— Ի՛նչ ալ ըլլայ, վերջապէս անոնք ինչ չարիք կրնայ ծագիլ՝ թէ որ խեղճը կը չանայ սիրտդը նամանիլ. և թէ որ ես զինքը դէշ վարժեցուցեր եմ հոատէտ եղերու, դէշ կեցիկ սպիտակ թաշկինակներու, ինչո՞ւ պիտի չտամ:

— Բայց ինչո՞ւ այդչափ անփոյթ եղար իրեն դաստիարակութեանն, ըսաւ Օֆէլիա:

— Վասն զի իրեն աչերը ծոյլ են, և ծուլութիւնն այնչափ հոգի կը կորսընցնէ որ դու դաւաղանով չես կրնար բժշկել. թէ որ ես ալ ծոյլ չըլլայի՝ ինչուան հիմայ հրեշտակ մը դարձեր էի. ես այնպէս կը կարծեմ, ինչպէս ձեր վարդապետներն ալ կ'ըսեն, որ ծուլութիւնը մայր է բարոյական չարեաց. և յիրաւի այնպէս ալ է:

— Գերեաց աչեր եղոզները ծանր պատասխանատուութիւն մ'ունին, ըսաւ Օֆէլիա. աշխարհիս գանձն ալ ինծի տան՝ ես յանձն չեմ առնուր: Ձեր պարագան է զանոնք ազնիւ կրթել, անոնց հետ իրրև բանական մարդու հետ վարուիլ. վասն զի անոնք ալ անմահ հոգի մ'ունին, որուն համար պատասխան պիտի տաք Աստուծոյ դատաստանին առջև: Ահաւասիկ այս է իմ կարծիքս, ըսաւ Օֆէլիա, որ առաւօտուընէ ի վեր ինքզինքը բռնելով՝ լռիկ կեցեր էր:

— Դեռ կեցիր, կեցիր, ըսաւ Սէն–Փէլէր՝ յանկարծակի ոտքի վրայ ելլելով, ոտաջ զմեզ ազնիւ մը ճանչցիր, վերջէն մեր վրայ պատասխանդ լսէ:

Վերջէն եկաւ դաշնակին առջև նստաւ ու սկսաւ աշխոյժ ու եռանդուն եղանակ մը զարնել: Սէն–Փէլէր երաժշտութեան մասնաւոր յարմարութիւն ունէր. մատուները կարգ դուրս արագութեամբ ու ճշդութեամբ կը շարժէր. եաեէ եաե քանի մը քնդեցիկ կատորներ զարկաւ, եաքէն ոտք ելլելով զուարթութեամբ Օֆէլիային ըսաւ.

— Ազնիւ գաս մը ուսիր այսօր. դու քու պարագդ կատարեցիր, ուրախ եմ: Ձշմարտութեան քար մը նետեցիր մեզի, և այն-

պէս աղէկ նշան առէր՝ որ առջի բերան անկարելի եղաւ ինծի անոր յարգը ճանչնալ։

— Իմ կարծածէս բոլորովին իրաւունք չեմ կրնար տալ, ըսաւ Մարիամ. մէկը չըլլայ որ ինծի պէս հոգ ունենայ իրեն գերիներուն վրայ. և սակայն անոնք օր օրուան վրայ անպիտանութեան կը զարնեն։ Ես այնչափ անգամ գիրենք խրատեր եմ, պարտքերնին առջևնին դրեր եմ, աշխատեր կոտորած յոռնեցուցեր եմ իրենց համար։ Ամէն անգամ գիրենք եկեղեցի դրկելու չանք ըրեր եմ, թէ և եկեղեցական պաշտամունց բան մ՚ալ չհասկընան. ուստի իրենք գիրենք լուացընելու ամէն միջոց ունին. բայց ինչպէս որ ըսի՝ ատոնք մարդկութեան գիրան են, չեն կրնար իրենց այս վիճակէն վեր ելլել։ Ո՛րչափ ալ մարդ անոնց վրայ աշխատի՝ անօգուտ է. ես այս բանս փորձով գիտեմ, ես որ անոնց մէջ ծներ, անոնց հետ մեծցեր եմ, ու մինչև հիմայ անոնց հետ կ՚իյնամ կ՚ելլեմ։

Օֆելիա կարծեց որ բաւական իր մտքը հասկըցուց, ուստի լռեց. իսկ Սէն–Բլէր սկսաւ սուլել։

— Սէն–Բլէր, ըսաւ Մարիամ, մի սուլեր. չըսես գիտեր որ գլուխս կը ցաւի։

— Շատ լաւ, ըսաւ Սէն–Բլէր. ուրիշ բան պէտ կրնամ ընել զքեզ հաճելու համար։

— Կ՚ազաչէի որ քիչ մը քաշած ցաւերուս վրայ գութ ունենայիր. ամենևին չկըրցայ քեզի հասկըցընել քաշածներս։

— Յիրաւի շատ յանցաւոր եմ, ըսաւ Սէն–Բլէր՝ քթին տակէն խնամալով։

— Աչդպիսի խօսքերով սիրտս ծակել կ՚ուզես։

— Ինչպէս կ՚ուզես որ հետդ խօսիմ, ըսէ. ես պատրաստ եմ քիս ամէն հրամանները կատարել յարմարցընելու։

Այս միջոցիս մէյմ՚ալ բակէն բարձրաձայն ծիծաղելու ձայն մը լսուեցաւ։ Սէն–Բլէր մէկէն պատուհան վազեց նայեցաւ, ու ինքն ալ սկսաւ ծիծաղիլ։

— Ինչ կայ, ինչ կայ, ըսաւ Օֆելիա՝ պատուհան վազելով։

Բակին մէջ վարը Թովմաս նստեր էր, և բաճկոնին օդակները բոլոր յատակին ծաղկըներով զարդարեր էր. և վարդիկն ալ ծընկանը վրայ ելած՝ վիզը վարդէ պսակ մը կ՚անցընէր, և երեսը նայելով բարձրաձայն կը ծիծաղէր։

— Թովմաս, կ՚ըսէր, ինչ պարճար։

Թովմասն ալ կը զուարճանար անոնցով վարպետին սրամիտ ուրախութիւնը, և քիթին տակէն կը ծիծաղէր. բայց երբոր իր աչքը տեսաւ՝ սիտա ամբռնալ ու առջևը նայիլ։

— Ինչպէս կ'ուզես, որ այդպիսի բաներ ընէ, բաւ Օֆելիա։

— Ինչու, ինչ կայ որ, հարցուց Սէն–Բէվը։

— Ես չեմ գիտեր. բայց ինծի ապէկ բան մը չ'երեւար։

— Զարմանք. երբոր տեսնես որ ազայ մը մեծ շան մը հետ կը խաղայ՝ չես վախեր. բայց փոխանակ կենդանւոյ մը՝ խոհուն, բանիւրան զգայուն արարածի մը հետ երբոր խաղայ՝ կը վախնաս։ Ես շատ լաւ կը ճանչնամ զձեզ. գերի ունենալէն կը զզուիք, բայց առանց ուզելու՝ գերիներուն դէմ նախապաշարմունքներ ունիք, և մեզմէ ալ ատելի. զուր ինչ որ կրօնքով կ'ըսէք ընել՝ մենք առաքինութեամբ կը կատարենք։ Գերութեան դէմ էք, և սակայն գերիներէն իրարմէ օձէ կը փախչիք. չէք ուզեր զանոնք չարչարել, և սակայն և ոչ հետերնին տեսնուիլ կ'ուզէք։ Թէ որ ձեզի հարցընելու բլլանք՝ պէտք է զանոնք ամէնն ալ Աֆրիկէ գրկել ձեր աչքէն հեռու, և քանի մը քա-

րոզիչներ ալ տալ իրենց՝ որ զիրենք կրթեն. այնպէս չէ՞։

— Բաւական կէս մը իրաւ է, պատասխանեց Օֆելիա՝ քիչ մը մտածելէն ետև։

Սէն–Բէվը պատուհանէն դուրս կախուեցաւ, և տեսաւ որ վարպետին Թովմասին ձեռքէն բռնած կը պարէր։

— Այս խեղճերն առանց աղոց ընկերութեան ինչ պիտի ընէին, բաւ Սէն–Բէվը. աղաք են հշմարտապէս հատատարութիւն ճանչցողները։ Թովմասը վարպետին աչքին գիւցազուն մ'է. անոր պատմութիւններն իրեն մէյմէկ զարմանալիք են իրեն առջև. անոր հոգեւոր երգերն ատելի յարգի են իրեն՝ քան թէ գեղեցիկ տաղերգութիւն մը. անոր շինած խաղալիքներն՝ իրեն համար աշխարհիս ազնիւ գոհարեղէններէն վեր են։ Վարպետի գրախտին այն վարդերէն է՝ որ Աստուած սուրբին կարպի Թշուառ մարդկանց համար այս աշխարհիս վրայ տնկեց։

— Շատ կը զարմանամ, բաւ Օֆելիա. այս խօսքերով լսողը զքեզ կրօնից վարդապետ կը կարծէ։

— Դժբախտութեամբ բաւականս ես չեմ պահեր։ Շէյքսպիր բանաստեղծն իրեն պերսոնաներուն բերնով այսպէս կ'ըսէ. «Ա-

» ւելի կը սիրեմ բարին սովրեցընել քե-
» սան հոգւոյ՝ քան թէ այն քահանաներէն մէկին
» ըլլալ՝ բարիք ընելու »: Լաւ կը հա-
մարիմ աշխատանքին երկուքի բաժնել, խո-
սելու մասը ես ի՛ւնեմ, կատարելու մասն
ալ դու:

Ինչպէս որ կ՚երեայ՝ Թովմաս ադէկ վի-
ճակի մը մէջ էր: Վարպետին հօրը ազաչեր
էր որ երբոր պարտէզու համար դուրս ել-
լելու ըլլայ՝ Թովմասն հետն առնու. ուսա-
նիլ Թովմասին հրաման գնաց որ ուրիշ աշխա-
տութիւնները թողու, ու վարպետին հետ
միշտ դուրս ելլէ. ինքն ալ սիրով յանձն
առաւ այս պաշտօնս: Գլխէն ինչուան ոտքը
մաքուր հագուեցուցին զինքը, և բոլոր ա-
խոռն ունեցած աշխատութիւնը ուրիշ բան
չէր՝ բայց եթէ երթալ ձէկ մը տալ: Մա-
րիամ ալ ուզեց որ երբոր Թովմաս քովը
մտնէ՝ վրայէն գէշ հոտ մը չգայ. անոր
համար զինքը ես կեցուցին այն ամէն աշ-
խատութիւններէն՝ որ վրան անախորժ հոտ
մը կը թողուին. վասն զի կ՚ըսէր թէ ան-
ախորժ հոտերը Ջերմուն կը զարնեն, որով
շատ չանցնիր կեանքս ալ կը վերջընեն:
Հետևաբար Թովմասին չուխայէ մաքուր հա-
գուստ մը կարեցին, գլուխն ալ Ջրշան մոր-

թէ գլխարկ մը, ոտքը փայլուն կօշիկ, վիզն
ալ ուռուր վզնոց մը, այնպէս որ տեսնողը կը
պատկառէր իրմէ:

Բնակարանն ալ շատ գեղեցիկ էր. ուզած
ծաղկըները, թռչուններըը, աւազաններըը, ա-
տաքէ օթոցներըը, լոյսը, ճրագարաններըը,
արձանիկներըը, ոսկեզօծ զարդերն ունէր. այն-
պէս որ տեսնողը ազնուականի մը բնակա-
րան կը կարծէր:

Կիրակի առաւօտ մը՝ Մարիամ հագուած
սգուած և մարգարիտներով ու ակուններով
զարդարուած՝ պատրաստուեր էր եկեղեցի
երթալու. ընդհակառակն Օֆելիա ալ պարզ
ու անպաճոյճ հագուստ մը հագեր էր:

— Վարպիկն ուր է, հարցուց Մարիամ:

— Սանդուղին վրայ Մամմիին հետ կը
խօսի, պատասխանեց Օֆելիա:

Իսկ անդին Վարպիկ Մամմիին կ՚ըսէր.

— Սիրելի, կը տեսնեմ որ գլխիկ ցա-
ւէն շատ նեղութիւն կը քաշես, կրնայ ըլ-
լալ որ դուրս ելլելով քիչ մ՚անցնի. բայց
սա հոտաւէտ շիշն ա՛ռ ու հոտուրտա՛:

— Ինչպէս կրնամ ես այս ոսկիէ ակա-
նատուռ շիշը գործածել, ըսաւ Մամմի. ին-
ծի չի վայլեր, ու չեմ կրնար ընդունիլ:

— Ինչո՞ւ պիտի չվայլէ. դու այս շիշին

կարօտութիւն ունիս, ես ամենուին չունիմ. մայրս ամէն գլխու ցաւի դէմ ասիկայ կը գործածէր. ուստի իմ սիրոյս համար ա՛ռ, շատ լրէ, պիտի երթամ...

Ա՛ս ըսաւ վարպետին ու շիշը ձեռքը տա-լով՝ մօրը հանէն վազեց հասաւ։

— Ինչո՞ւ ուշացար, հարցուց մայրը։

— Շիշս Մամիկին տուի՝ որ հետը մէկ-տեղ եկեղեցի տանի։

— Ի՞նչ, ոսկիէ շիշդ Մամիկին տուիր, պառաւ Մարիամ՝ սաքը գետին զարնելով. դու ե՞րբ խելք պիտի սովրիս. շո՛ւտ, վազէ գնա ե՛տ առ։

Վարպետ ամօթէն սկսաւ գետին նայիլ. և երբ ետ գառնալու վրայ էր,

— Մարիամ, տղէն ի՞նչ կ՚ուզես, ըսաւ Մէն-Բլէր վրայ հասնելով, հանգիստ թող զինքը։

— Ա՛հ, Մէն-Բլէր, այդ կերպով ի՞նչպէս կ՚ուզես որ աշխարհիս վրայ իր ընթացքը կատարէ, ըսաւ Մարիամ։

— Այդ բանդ Աստուած գիտէ. բայց ես այս գիտեմ որ երկինքը քեզմէ ալ, ինծմէ ալ լաւագոյն ընթացք մը պիտի կատարէ։

— Հայրիկ, ըսաւ վարպետին, կ՚աղաչեմ մօտս սիրարը մի նեղացրներ։

— Ինչ և իցէ, հրամանդդ ալ մեզի հետ չե՞ս ուզեր եկեղեցի գալ, ըսաւ Օֆելիա Մէն-Բլէրին։

— Շնորհակալ եմ, ես եկեղեցի երթալու սովորութիւն չունիմ։

— Շատ կը փափաքէի որ Մէն-Բլէր ալ երբեմն երբեմն եկեղեցին երթար, ըսաւ Մարիամ. բայց կրօնքի սկզբունք մ՚ալ չունի, որ մեծ ամօթ է երթալ մարդու մը հա-մար։

— Գիտեմ, գիտեմ, ըսաւ Մէն-Բլէր, դուք ինչ բանի համար եկեղեցի կ՚երթաք...։ Վարպիկ, ի՞նչ, դո՛ւ ալ պիտի երթաս. կե-ցիր քեզի հետ մէկտեղ խաղանք։

— Շնորհակալ եմ, հայրիկ. ես ալ կ՚ու-զեմ եկեղեցի երթալ։

— Չոն երթաս պիտի ձանձրանաս, ը-սաւ Մէն-Բլէր։

— Երբեմն, ըսաւ վարպետին. բայց ա-մէն չանք կ՚ընեմ որ քունս չկոխէ։

— Որքան ինչո՞ւ կ՚երթաս։

— Չօրաքոյրս, ըսաւ քեթին տակէն, ին-ծի սովրեցուց որ Աստուած կ՚ուզէ զմեզ իր տունը տեսնել. և որովհետև ամէն բան Աս-տուծմէ մեզի կու գայ, այսպէս ալ պէտք է որ մենք իր կամքը կատարենք։

— Ա՜հ, սիրելիս ու աչքիս լույսը, ըսաւ Սէն-Քլէր՝ վարպետին պատնեշով. դուա, ինծի համար ալ աղօթք ըրէ։

— Ես հրամանքիդ համար միշտ աղօթք կ'ընեմ, ըսաւ աղջիկն ու կառքը ցատքեց։

Կառքն սկսաւ հեռանալ, Սէն-Քլէր դեռ ձեռքով համբոյր կը մատուցանէր աղջկանը. և աչքէն խոշոր արցունքներ սկսաւ թափիլ. հաքէն վեր եկաւ նստաւ լրագիրը կարդալու։

— Նայէ, վարպետ, ըսաւ մայրը ճամբան երթալու առեն. գերհներուն հետ աղէկ վարուելու է, բայց այնպէս ալ ընելու չէ որ անոնդը կարծէ թէ մեր ազգականն են, կամ մեզի հաւասար են։ Օրինակի համար, թէ որ Մամմի հիւանդ ըլլայ՝ ձեռքէդ գայ՝ դինքը անկողնիդ կը պառկեցնես։

— Ինչու չէ, ըսաւ վարպետին. հոն աւելի հանգիստ կը պառկի՝ քան թէ իր անկողնոյն մէջ. ես ալ ան առեն աւելի կըրնամ դինքն հոգալ։

Մարիամ նեղացաւ այս պատասխանին վրայ, տեսնելով որ մէջը ամենևին բարեացակամ զգացմունք մը չկայ։

— Ի՞նչ ընելու է, պոռաց, ասոր միտքը փոխելու համար։

— Ոչ ինչ, ըսաւ Օֆելիա։

Վարպետին քիչ մը արամացաւ. բայց բարեխառնաբար՝ ինչպէս որ սովորութիւն է աղօց՝ ամենևին սրտերնին չեն գներ, ուստի քիչ մ'առենէն հոն ալ սկսաւ խօսիլ ու ծիծաղիլ։

*

— Նայիդ, ըսաւ Սէն-Քլէր սեղանին վրայ, այսօրուան քարոզն ինչ բանի վրայ էր։

— Ո՜հ, պատասխանեց Մարիամ, այսօր Ա. Ա. պատուելին շատ գեղեցիկ քարոզ մը տուաւ. դու ալ պէտք էիր լսել. կարծես թէ բոլորովին իմ միտքս կը բացատրէր։

— Ուրեմն մէկ չնչով շատ բանի վրայ խօսած պիտի ըլլայ, ըսաւ Սէն-Քլէր։

— Ըսել կ'ուզեմ թէ ես մարդկային կենդրութեան վրայ ինչ կարծիք որ ունիմ՝ անոնց վրայ խօսեցաւ։ Քարոզին բնաբան դրաւ թէ Աստուած ամէն բան իր վիճակին վայելուչ ստեղծեց. և ցըցուց թէ մարդկային ընկերութեան մէջ եղած այլ և այլ կարգերն Աստուծմէ են. և թէ աշխարհիս վրայ ամէն բան գեղեցիկ յարմարութեամբ են իրարու հետ. պէտք է որ ոմանք աղքատ ըլլան, ոմանք հարուստ. ոմանք հրամայելու

համար ծանր են, ամանք ալ հնազանդելու։ Եւ գերութեան դէմ խօսողներուն բոլոր պատճառները լուծեց. սուրբ Գրքէն վկայութիւններ բերելով՝ խօսքը հաստատեց։ Ափսոս որ գոռ ալ հան չէիր՝ որ լսէիր ու մխքդ պառկէր։

— Ես կարօտութիւն չունիմ. ես իմ լրագիրներս ունիմ, որ բաւական ինձի լայս կու տան, բսաւ Սէն–Քլէր։

— Ինչ, վրայ բերաւ Օֆելիա, այդչափ ցուցմունքներուն չես համոզուիր։

— Շիտակը խօսելով՝ այդպիսի խնդիրներուն կրօնական կերպարանք տալուդ վրայ ես շատ գայթակղեր եմ։ Թէ որ հարկ ըլլար ինձի գերութեան վրայ խօսելու, շիտակէ շիտակ կ'ըսէի՝ թէ ուրիշ բանի համար պերի չենք պահեր՝ բայց եթէ մեր հաճոյից ու շահուն. ահաւասիկ այդպիսի ծանր խնդրոյ մը՝ երկու խօսքով լուծումը, ուռած մէկզի թողլու է կեղծել բարեպաշտութիւնը։

— Իրաւցընէ, Օգոստինոս, արբազան բաներուն պատիւն ալ չես պահեր. լսածիդ գայթակղեցայ։

— Թող գայթակղական ըլլայ, ճշմարտութիւնն այս է։ Ինչ վնասիկ մեկնութիւն Ս. Գրոց խօսքին. ասոր զօրութեամբ գոռ կրնար շատ բան իրաւացի ցուցընել։

— Վերջապէս, բսաւ Օֆելիա, հրամանքդ ինչ կը մտածես. գերի ունենալն աղէկ է թէ գէշ։

— Ես կը վախնամ, պատասխանեց Սէն–Քլէր գութարթութեամբ մը, Նը–Անգլիոյ արամաբանութենէն. թէ որ պատասխանատու, ուրիշ աւելի ժուռարին հարցմունքներ ալ պիտի ընես, որոնց պիտի սախլուխ կամ այո ըսել և կամ ոչ։

— Պարապ տեղը մի՛ աշխատիր, բսաւ Մարիամ Օֆելիային, բերնէն խօսք մը չես կրնար առնուլ. միշտ փախուստ գոռ տայ. և կարծեմ թէ այս բանս կրօնք չսիրելէն առաջ կու գայ։

— Ինչ կրօնք, բսաւ Սէն–Քլէր. մինչ կրօնք է այդ ձերը՝ որ ուզածնուդ պէս սուրբ Գրոց վարպապետութիւնը կը ծռմռտալկէք, ու հիմակուան մեր ինքնահաւան մարդկութեան հաճոյքին ու կամացը կը յարմարցընէք։ Այդ բնութեան դէմ եղած անիրաւութիւնն ու անհաղութիւնը միթէ դուք կրօնք կ'անուանէք։ Կրօնք գտնելու համար պէտք է աչուընիս մեզմէ վեր տանինք ու Աստուածութիւնն արդար և ազատած, և ոչ թէ մեզմէ վար։

— Ուրեմն հրամանքդ չես հաւատար թէ

սուրբ Գիրքը պերճախիտը կ՚արդարացընէ, հարցուց Օֆելիա։

— Սուրբ Գիրքը, ըսաւ Սէն-Քլէր, իմ մօրս կենացն ու վարուց կանոնն էր. անով ապրեցաւ, անով ալ մեռաւ. չեմ կրնար ըմբռնել որ անոր մէջ այդպիսի վարպետութիւն մ՚ըլլայ։ Նման է՝ թէ մէկն ինծի ապացուցանէ թէ մայրս կը հայհոյէր, կը պիտակար, ուսոի պէտք է որ ես ալ իրեն հետեւիմ։ Այս մտածմանց վրայ ունեցած կարծիքս առանց կասկածելու՝ առ մայրս ունեցած յարգութիւնս կը կասկածեցնեմ. և աշխարհիս վրայ մարդուս մեծ մխիթարութիւն է յարգութեան առարկայ մը գտնելը։ Այս լսել կ՚ուզեմ թէ ամէն մարդ այդպիսի լեզու կը բռնէ՝ ինչ լեզու պէտք էր որ բռնէր։ Մարդկային ընկերութիւնը թէ՛ Եւրոպա և՛ Ամերիկա՝ այդպիսի մասունքներ կը բաղխանայ, որ եթէ ըրածնին քննելու ըլլաս՝ բարոյականութենէ շատ հեռու կը գտնես. ամէն մարդ բացարձակ արդարութեան կը ցանկայ, բայց միանգամայն կը նայի թէ ուրիշներն ինչ կ՚ընեն՝ ինքն ալ անոնցմէ վար չի մնար։ Ուսոի թէ որ մէկը պայ ինծի ըսէ՝ թէ «Գերի ունենալն հարկաւոր բան է, առանց անոր չենք կրնար ըլ-

լալ, ապա թէ ոչ մարգկանութեան վիճակի մէջ կ՚իյնանք», ես կը յարգեմ այս ըսողին համարձակախօսութիւնը, վասն զի միաքը ինչ է՝ բերանն ալ այն է։ Բայց թէ ընդհակառակն մէկը կեղծաւորաբար այս բանին համար ինծի սուրբ Գրքէն վկայութիւններ ալ բերէ, ես այնպիսին կ՚ատեմ, վասն զի կը ջանայ իր միաքը կեղծելու։

— Ամենեւին պիտութիւն չունիս, ըսաւ Մարիամ։

— Ենթադրենք թէ, վրայ բերաւ Սէն-Քլէր, բամբակը վար իջնէր, գերիներն ալ բոլորովին իրենց արժէքը կորսընցընէին, ինչ կարծէք, այս բանիս համար ալ սուրբ Գրքէն տրիշ վկայութիւն մը չէին գտներ։ Երբոր գերիներն ալ բանի չգային՝ ան ատեն ինչ նոր լոյսեր կը ծագէին աշխարհիս վրայ, և թէ ինչպէս սուրբ Գիրքն ու բանականութիւնը գերութեան դէմ կ՚ելլէին։

— Ի՛նչ կ՚ուզէ ըլլայ, ըսաւ Մարիամ՝ մեծ բազմութի մը վրայ երկընդալով, ես ինծի բախտ կը համարիմ այնպիսի երկիր մը ծնած ելլս՝ ուր գերութիւնն ոսքի վրայ է. ինծի օրհնաւոր բան կ՚երեւայ, և պէտք է ալ որ ըլլայ, և ինչ և իցէ կերպով ինծի հարկաւոր կ՚երեւայ։

— Իսկ դու ինչ կ'ըսես աղջիկս, հարցուց Այն-Քլէր վարպետին, որ ձեռքը ծառի մը նեցուկ կը մնար։

— Ո՞ր բանին, հայրիկ։

— Ո՞րը կ'ընտրէիր. ուէլմընգթըն մեծ հօրեղբօրդ պէս ապրի՞լ, թէ մեզի պէս տուն մը լի գերի ունենալ։

— Երկրորդը. վասն զի մեր ապրելու կերպը աւելի ազէկ է, պատասխանեց վարպետին։

— Ինչո՞ւ, հարցուց Այն-Քլէր՝ աղջկան երեսը հայելով։

— Վասն զի այս կերպով սիրելու աւելի մարդ ունինք, ըսաւ վարպետուհին։

— Տուած պատասխանիդ չեմ զարմանար, ըսաւ Մարիամ. այս նիւթիս վրայ վարպետին միշտ արտասուց մտածութիւններ գալս կը հանէ։

— Ինչ արտասուութիւն ունի ըսածս, հայրիկ, փսփսաց վարպետին՝ հօրը ծնկան վրայ նստելով։

— Ձիրաւ քոյս աշխարհի՝ վարպետին ըսածն արտասուց է, կրկնեց հայրն ալ։ Բայց ինչպէս հիմայ ուր էիր։

— Թովմասին խուցն էի, պատասխանեց աղջիկը, երեն երգերը մարիկ կ'ընէի. կերակուրս ալ ինձի հան բերաւ Դինան։

— Ինչպէս, աղէկ եղանակներ գիտէ՞։

— Հրաշալի եւս. այնպիսի գեղեցիկ երգեր գիտէ վերին Երուսաղէմի վրայ, Հրեշտակաց վրայ, Քանանու հարսին վրայ՝ որ չեմ կրնար ըսել։

— Անշուշտ թագաւորական երգեցիկն աւելի սիրելի դանուք։

— Հրաշալի եւս. ինձի ալ սկսաւ սորվեցնել։

— Հաւատամ, մրմնաց քթին տակէն Մարիամ, տակէ ծագրական բան չի կրնար ըլլալ։

— Եխտակը՝ Թովմասին հոգեւարքին վրայ շատ գարմացեր եմ, վրայ բերաւ Այն-Քլէր. այս առաւօտ ինծի՝ ձիու կարօտութիւն ունենալով՝ իրեն պահելու խոսքը պնացի. պրէն լսեցի որ բարձր ձայնով չիմանալի լեզուով աղօթք կ'ընէր, և ամենայն հանդիսաւոր պես ալ Աստուծոյ կը յանձնէր։

— Զարմանք չէ, պատասխանեց Մարիամ ծիծաղելով. անշուշտ իմացեր էր որ պրէն մարիկ կ'ընես։

— Չէ, չի կրնար ըլլալ. վասն զի համարձակ իմ պահպանութիւնուս համար մէկիկ մէկիկ Աստուծոյ կ'աղաչէր։ կարծեմ ինքն ալ իմացեր է՝ որ իմ վրաս քիչ մը

կրօնքի պաղուեթիան կը քալէ. ուսաի Աստուածոյ կ'ազաչէր որ այս բանս վրայէս վերցընէ։

— Աստուած լսէր Թովմասին ազօթքին, ըսաւ Օֆէլիա։

— Կարծեմ դու ալ նոյն համարմունքն ունիս վրաս, պատասխանեց Ամլէթ։ Լաւ, լաւ, տեսնենք։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Ազատ մարդու մը իրաւունքը պահպանելը.

Գառնանք նորէն քուաքէրներուն տունը։ Այն օրը որ Գէորգն ու Եղիսան մեկտեղ գան՝ իրիկուան դէմ Հոաքէլ Հէլիաէյ կ'երթար կու գար, ու իր գարաններուն մէջէն հարկաւոր բաներ կը հանէր փախստականաց համար, որոնք նոյն գիշերը ճամբայ պիտի ելլէին։ Երեկոյեան մութը կոխելու վրայ էր, և արեւուն շառագոյն գունաթը կարծես թէ սխրագին պիմօք հորիզոնին վրայ կանգ առեր էր, ու իր գեղնորակ խաղաղ ճառագայթներովը պզտի խուց մը կը լուսաւորէր, ուր Գէորգն ու իր կինը նստեր էին։ Գէորգ ծնկանը վրայ առեր էր իր տղակը, ու մէկ ձեռքովն ալ Եղիսային ձեռքը սեղմեր էր, և երկուքն ալ լուրջ ու տխուր կեցած, աչուընին արցունքով կը փայլէր։

— Այս ասանկ է, Եղիսա, ըսաւ Գէորգ, բոլոր ըսածներդ իրաւ է. դու ինծմէ շատ վեր ես, տակէ ետեւ ես ալ քու խօսքէդ դուրս պիտի չելլեմ, կ'ուզեմ իրրեւ ազատ մարդ գործել, ու իրրեւ քրիստոնեայ մտածել. սակայն Աստուած ալ պիտի որ միտքս բարի է, և մինչ ուրիշներն ինծի դէմ կը պարանէին՝ ես դիս կը բռնադատէի անոնց չարիք մը չհասցընելու։ Հիմայ անցուկը մոռցուկ ըլլայ. կ'ուզեմ սրախս ամենայն առելութիւն և թշնամութիւն դուրս ձգել, սուրբ Գիրքը ձեռք առնուլ և պարտքերս լաւ կատարել սորվիլ։

— Երկար Գաղատա հասնինք, ըսաւ Եղիսա, ես ալ կ'օգնեմ քեզի. կար ընել բաւականապէս պիտեմ, լուացք ընել, ճերմակեղէններն արդուկել ձեռքս կու գայ, գլուխ գլխու տուած՝ երկուքնիս մէկտեղ աշխատելով՝ հացերնիս կը ճարենք։

— Այ՛, այ՛, Եղիսա, շատ երջանիկ կ'ըլլանք թէ որ ինչուան վերջը մէկտեղ ըլլանք։ Ա՛հ, Եղիսա, երանի՛ թէ մեր թշնամիները

կարող ըլլային բնդհանուր մարդու մը զգա-
յած ուրախութիւնը՝ երբոր կ'լսէ թէ իրեն
կինն և իրեն ազգքը՝ իրենն են: Ես շատ ան-
դամ զարմացեր եմ անոնց վրայ որ ուրիշ
ամէն բանէ զուրկ են, միայն կրնան ըսել
թէ կինս իմս է, ազգքս իմս են: Ես ալ հիմայ
հարուստ ու զօրաւոր եմ, թէպէտ և ձե-
ռնունէրէս զատ ուրիշ բան չունիմ. ասկէ ա-
ւելի բան չեմ խնդրեր Աստուծմէ: Բոլոր
կեանքս անխոնջ աշխատութեամբ անցուցեր
եմ, և ոչ գանկ մ'ունիմ՝ որ իմս է կարե-
նամ ըսել, ոչ արջ մը՝ գլուխս դնելու, և
ոչ ալ թիզ մ'երկիր. բայց թէ որ գիս ա-
զատ միայն Թոզուն՝ ես գոհ եմ և իրենց
ալ շնորհակալ կ'ըլլամ: Կ'աշխատիմ ու վաս-
ուելած գրամովս՝ քու ու Հենրիկին գինը
Շէլսիին կը վճարեմ: Իսկ իմ գինս՝ ես հա-
րիւրապատիկ վճարեր եմ արդէն իմ աշ-
խատութիւններուս, ալ անոր տալիք չու-
նիմ:

— Բայց մենք բոլորովին վատնդէն զուրս
չենք, կրկնեց Ելիզա. գեռ Գանատա չմը-
տանք:

— Իրաւ է, պատասխանեց Գէորգ, բայց
կարծես թէ ազատ օդ մը կը ծծեմ ես, որ
գիս կը զօրացնէ:

Սոյն միջոցին քովի խոհակերոցը խօսե-
լու ձայներ լսուեցան. քիչ մ'ետքը խցին
դուռը զարնուեցաւ. Ելիզա դողդողալով մ'ե-
լաւ բացաւ:

Սիմէոն Հէլլեէյն էր, հետն ալ ուրիշ
քաւքէր եղբայր մը՝ փենհէյս Ֆերիլը ա-
նունով: Փենհէյս բարձրահասակ ու չոր-
չըրտուկ մարդ մ'էր, խարտեաշ մազերով, վար-
պետորդի ու կարճ կերպարանքով. ինքը
Սիմէոնին պէս խաղաղ ու հանդարտ դէմք
չունէր, այլ ընդհակառակն արեւէ անցած,
աշխարհք ճանչցող մարդ կ'երեւար:

— Մեր այս փենհէյս բարեկամն, ըսաւ
Սիմէոն, Գէորգ, քեզի հարիւրը բան մ'ու-
նի ըսելիք, ազէկ կ'ըլլայ որ դու ալ գիտ-
նաս:

— Ըսելիքս այս է, վրայ բերաւ փենհէյս,
և ասկէ կը հասկընաս թէ օրչափ հարկա-
ւոր բան է եղեր մարդուս միշտ արթուն ըլ-
լալ, նոյն իսկ քնանալու ժամանակը: Երէկ
իրիկուն սա ճամբուն վրայի պանդոկը գնա-
ցեր էի: Ձմրէն յոգնած ըլլալով քիչ մը
բան գրի բերանս ու անկիւն մը քաշուած՝
տոպրակներու վրայ մը վրայ երկընցայ, վրաս
ալ գոմէշի մորթ մ'առի, մինչեւ որ անդո-
գինս պատրաստեն. ու հոն քիչ առնէն
քունս տարեր է:

— Միայն թէ մէկ աչքով բաց էր, այնպէս չէ՞, հարցուց Միհէռն ծիծաղելով։

— Չէ, երկու աչքերս ալ գոց էին, և ժամ մը խոր քուն եղեր եմ. բայց մէյմ՛ալ արթընցամ նայիմ՝ որ ուրիշ մարդիկներ ալ ժողովեր են հոն, և մէջ տեղը սեղանի մը չորս կողմը նստած կը խօսէին, կը խմէին։ Տեղէս առանց շարժելու՝ ամենայն ուշադրութեամբ մտիկ ըրի, նայիմ թէ ինչ կը խօսէին, վասն զի Բաւաքէր բառը ականջիս դպաւ։ Ուրեմն, ըսաւ մէջերնէն մէկը, քառաքէրներուն առնը ապաւիներ են հո՞։

Ան առեն սկսայ ականջներս աւելի սրընկել, և հասկըցայ որ հոս ապաւինող փախստականաց վրայ կը մտածէին ու կը խօսէին։ Շատ չէին ձիար հոն, ըսաւ ուրիշ մը. երիտասարդն իր առջի տիրոջը կը զրկենք, որ այնպէս վարուի հետն՝ որ ուրիշ գերիներուն բարի օրինակ ըլլայ, և անոնց մէջէն մէյմ՛ալ փախչելու կամքը վերցուի։ Մենք ալ, մէջերնէն երկու հոգի ի՛ընտրէին, ինիկը ի՛առնունք և Նոր-Օռլէան կը առնինք, ու հոն մեր հաշուին կը ծախենք, և յետոյ թէ հազար վեց հարիւր, հազար ութ հարիւր տոլլար անկէ հանենք. տան արժէն ծախուած է, իրեն տիրոջը կը զարձընենք։

Յակոբն ձէյմն ու մայրն ալ նորէն Բէնդըքի կը առնինք։ Մօտի քաղաքէ մը, կ՛ըսէին, երկու գինուոր ալ պիտի գան իրենց օգնելու, և թէ՝ կինը գաւառացին պիտի հանեն, իրենցմէ մէկն ալ՝ որ կարճահասակ ու սատիսկաին մեծն էր՝ պիտի երթամը հաստատէ թէ այն կինն իր ապրանքն է, և պիտի առնու ու դէպ ի հարաւ պիտի իջնէ։ Մէկ խօսքով՝ այս գիշեր ինչ ճամբայ պիտի բռնենք տեղն ի տեղը պիտեն, և ութ հոգուով հետևնէս պիտի իյնան։ Հիմայ ինչ ընելու է։

Այս լուրս լսողներուս ցուցած այլեւայլ կերպարանքները վարպետ նկարչի մը վրձնոյն արժանի տեսարան մ՛էր։ Հաւաքել Հէլիսէյ որ նոյն առեն խմորիզէն շազաւելու հետ էր՝ այս լուրս առնելով՝ քար կարեցաւ, ու ալիւրոտ ձեռուընները երկինք վերուցած՝ անշարժ մնաց. Միհէռն խոր մտածմունքներու մէջ ինկած կ՛երեւար. Եղիսան ալ էրկանը պըղտուած՝ ատգնապահալ աչուըներով երեսը կը նայէր։ Իսկ Գէորգ Թիւերը ծալած՝ աչուընները կրակ գարձած՝ առքի վրայ կեցեր էր. քանի որ կը մտածէր որ քրիստոնեայ ազգի մ՛օրինաց պաշտպանութեան առակը՝ կինիկը աճուրդի պիտի հանեն ու ոգան

ալ մարդ ալաճաոի մը ձեռք պիտի տան՝ սրան հին գառնուքիւնները կը նորոգուէին։

— Ինչ պիտի ընենք, Գէորգ, հարցուց Եղիզա ակար ձայնով մը։

— Ես իմ ընելիքս գիտեմ, պատասխանեց Գէորգ կարուկ կերպով։ Ու քովի խուցը մտաւ ու երկու ատրճանակները ձեռքը դուրս եկաւ։

— Ո՛հ ... նայէ, նայէ, գլուխը շարժելով ըսաւ փենհէհս Սիմէոնին, նայէ ինչ բաներու պատրաստութիւն կը տեսնուի։

— Տեսա՛յ, տեսա՛յ, պատասխանեց Սիմէոն հառաչելով. Աստուած ապա որ այս կէտին չհասնինք։

— Ես չեմ ուզեր, վրայ բերաւ Գէորգ, որ մէկը ինքզինքն ինծի համար վտանգի մէջ դնէ։ Թէ որ կատերինիկ մեզի փոխ տաք ու ճամբայ մ'ալ ցուցընէք՝ մենք մինակ կ'երթանք։ Ձէյմ տաւծի պէս ուժով է, ու վրան յուսահատական կարծութիւն կայ. ես ալ իրմէ վար չեմ մնար։

— Աղէկ, աղէկ, բարեկամ, բայց հեռու ճամբայ ցուցընող մ'ալ պէտք է։ Դու ա-զատ ես պատերազմելու[1], թէ որ կ'ուզես,

1. Քուաքերը, որ և Բարեկամք կ'ըսուին, պատերազմի սաստիկ դեմ են, ու վրանին յարձակմունք մ'ըլլայ

բայց մենք քանի մը ճամբաներ կը ճանչնանք՝ որ դուն չես գիտեր։

— Բայց ինծի համար չեմ ուզեր որ դուք շփոթութեան մէջ ինկնաք։

— Շփոթութիւնը ձրի է, պատասխանեց փենհէհս կրքոտ մը. նայէ որ դու չշփոթիս։

— փենհէհս խոհեմ ու յաջողակ մարդ մ'է, վրայ բերաւ Սիմէոն. աղէկ կ'ըլլայ, Գէորգ, որ անոր խորհրդոյն հետեւիս. պէտք չէ, կրկնեց՝ ծանր կերպով մը ձեռքը ուսին վրայ դնելով, ու ատրճանակները ցուցընելով, պէտք չէ գահավէժ խորհուրդներով զործ տեսնել. երիտասարդաց արիւնը քիչ մը շատ տաք է։

— Ես չեմ ուզեր որ մէկն ալ ինծի հետ կապուի, պատասխանեց Գէորգ հանդարտութեամբ. միայն այս կը խնդրեմ ձեզմէ՝ որ թազուք որ ասկից երթամ։ Բայց ...

Այս խօսքին կանգ առաւ, ճակատը կրնճռտեցաւ, ու երեսին գոյները նետած,

— Ես քոյր մ'ունիմ, կրկնեց, որ Նոր-Օռլեան ծախուեցաւ. պիտի ինչո՞ւ համար կը դնեն այսպիսիները ... Ես ալ ուրեմն

ամենևին բռնութեամբ ինքզինքնին չեն պաշտպաներ. անոր համար հոս ըսել կ'ուզէ Գէորգին՝ որ դուն կըրնաս պատերազմիլ, բայց մենք չենք կրնար։

կրնամ պաղ արեամբ սեռնել՝ որ կնիկ յափշտակեն իմ ձեռքէս, ու անօրէնութեան մէջ ձգեն զինքը, երբ Աստուած ինծի այս թեւերս տուեր է որ զինքը պաշտպանեմ...: Թեւերս տուեր է որ զինքը պաշտպանեմ... Աբեանս Ջէ... կ'օգնէ ինծի Աստուած... Աբեանս մինչեւ վերջին կաթիլը կը թափեմ ու չեմ թոզուր՝ որ կնիկս ու ազատ ձեռքէս յափշտակեն: Կրնաք վիս պահարակել այս լրտեսիս համար...

— Ոչ ոք կրնայ զքեզ պահարակել, պատասխանեց Սիմէոն. մարմինն և արիւնն ասկէ տարբեր բան չէր կրնար բնել: Վայ աշխարհիս որ այս գայթակղութեանց պատճառ կ'ըլլայ, ու վայ անոնց ալ՝ որ այս չարութեան բնօրինակներն են:

— Դուն ալ, պարոն, վրայ բերար Գէորգ, իմ տեղս ըլլայիր՝ այդ բանս չէի՞ր ըներ:

— Աղօթք կ'ընեմ՝ որ Աստուած այս փորձութեան մէջ չձգէ զիս, պատասխանեց Սիմէոն. հըմ, մարմինը տկար է:

— Ես կարծեմ, վրայ բերաւ Փենեհէս՝ հոգմաշարժ ջղացքի թեւերուն պէս բազուկները տարածելով, իմ մարմինս այսպիսի դիպուածոց մէջ բաւական ուժով է. ես յանձն կ'առնում, Գէորգ, քեզի օգնութեան գալու:

— Թէ որ պէտք է որ մարդ զէշերու պէս գնէ, կրկնեց Ներսէս Սէմէոնը, Գէորգ ալ այս պիսպուածին մէջ ազատ է իր եաեւէն եկողներուն պէս գնելու: Բայց մեր ժողովրդեան առաջնորդները լաւագոյն ճամբայ մը կը տեսրեցընեն, որպէսզի եաեւ մարդուս բարկութիւնն Աստուծոյ արդարութիւնը չի լեցըներ: Բայց այս բանս շատ դժուար բան է մարդուս ապահանալ բնութեան համար, ու ոչ ոք կրնայ ատոր հնազանդիլ, մինչեւ որ երկինք չօգնէ իրեն. անոր համար աղօթք ընելու ենք՝ որ փորձութեան մէջ չմտնենք:

— Ես ալ աղօթք կ'ընեմ, պատասխանեց Փենեհէս, բայց թէ որ փորձութիւնը սաստիկ ըլլայ.... Աղէկ, աղէկ ուրեմն.... վայ այն թշուառականներուն:

— Կերպով յայտնի կ'երեւայ, բարեկամ, բսաւ ժպտելով Սիմէոն, որ դուն քուաքէրաց մէջ ծնած չես. անոր համար երբեմն երբեմն քու առջի բնութիւնդ կ'արթընայ:

Շիտակն ըսելով՝ Փենեհէս երկայն ատեն իր վրայ անտանելի մը զարհեր էր. աղէկ ու ճիշտ նշան առնող սրտով մ'եղեր էր. բայց քուաքէր աղջկան մը հետ կարգուած ըլլալով՝ անոնց քով շատ կը յաճա-

խէր, ասով կամաց կամաց բալաթովին ա-
նոնց ընկերութեան անպատ եղաւ։ Ես թէ-
պէս համեստ, զգուշաւոր ու գործունեայ
մարդ մ'էր, ու իր վրայ ամբաստանութիւն
մը, գէշ խօսք մ'ալ լսուած չէր, բայց ա-
նոնք որ ինքզինքին հոգեւոր յաւակնոտի-
մութեան ամենաբարձր աստիճանը եկած կը
կարծէին՝ իրենցմէ վար ճաշակուն համար կը
յանդիմանէին զՓենեհէս։

— Բարեկամ Փենեհէս[1] կարգ գործս
մտածութիւններ ունի, վրայ բերաւ Հաթքէլ
ծիծաղելով, բայց ապահով ենք որ խիստ
ազգի սիրտ ունի։

— Ազգ չէ՞, բաւ անգլիէն Գէորգ, որ
փոխանակ ու փախչինք։

— Ես այս առաւօտ չորսին եկայ, պա-
տասխանեց Փենեհէս, ու մէկ շնչով վազե-
ցի եկայ. թէ որ իրենք մեր ճամբէն ալ գան՝
մենք իրենցմէ երկու երեք ժամ առաջ ենք. բայց մութը չկոխած՝ վտանգա-
ւոր է ճամբայ ելլելը. մեր անցնելու գեղե-
ցուն մէջ գէշ մարդիկներ կան՝ որ զմեզ սես-
նելու ըլլան՝ կրնայ ըլլալ որ զմեզ սպրիլեն.
բայց երկու ժամէն ապահովապէս ճամբայ

1. Փենեհէսները երբեմն բարեկամ կը կանչեն։

կրնանք ելլել։ Ես կ'երթամ Միքայէլ Գրո-
սին կը յանձնեմ որ մեր ճամբայ ելլելէն
վերջը հետեւէն գայ ու ճամբուն վրայ կե-
նայ, ու թէ որ տեսնէ որ կը մօտենան մեր
հետեւէն եկողները՝ շուտ հասնի մեզի իմա-
ցընէ. Միքայէլին ձին խիստ վազուկ ու ա-
րագ է. միանգամայն կ'երթամ ձէյմին կ'ի-
մացընեմ որ շուտ պատրաստուի իր պատա-
մօրը հետ ու ձիերն ալ պատրաստէ։ Մենք
բաւական միջոց տեղ երթցմէ առաջ ենք.
կրնանք՝ երբոր մեր հետեւէն չհասած՝ առա-
ջի իջեւանն հասնիլ։ Ուստի քեզ տեսնեմ,
Գէորգ, սիրտ առ. այս առաջին անգամը չէ
որ այս տեսակ բանի ձեռք կը զարնեմ,
բաւ ու պռնէն դուրս եկաւ։

— Փենեհէս աչքարաց մարդ մ'է, բաւ
Սիմէոն. քեզի համար, Գէորգ, ձեռքէն ե-
կածը կ'ընէ։

— Աժէն բանէ առելի՝ իմ սրտիս ան-
հանգստութիւնը՝ ինծի համար ինքզինքիդ
վտանգի մէջ ձգելիդ է։

— Հիմայ այս խօսքերը մէկդի դնենք,
բարեկամ. մեր խնդիրը կը հրամայէ մեզի
որ այս բաներս ընենք, տարբեր բան չենք
կրնար ընել։ Հիմայ, մայրիկ, դարձաւ բաւ
Հաթքէլին, պատրաստութիւններդ շուտ տես,

ու սեղանը պիր որ անօթի փորանց ճամբայ չելլեն այս խեղճերը։

Հառքէլ իր ազգը հետ սեղան պատրաստելու առնը՝ Գէորգ ու իր կնիկն ու ազգն միտեղ խոյլն մէջ կեցած՝ ու իրը թէ մէկմէկ քիչ առնէն պիտի բաժնուին՝ զիրար կը պագնէին ու վերջին բարեւներն կու տային։

— Եղիզա, կ'ըսէր Գէորգ, անոնք որ բարեկամներ, տաներ, երկիրներ ու գրամ ունին՝ այդչափ չեն կրնար սիրել զանոնք, ինչպէս կը սիրեմ ես զքեզ՝ որ իմ ամէն բանս ես։ Այն օրուընէ որ քեզի հետ ճանչցուրեցայ՝ ուրիշ մարդու վրայ սէր չէի կապած՝ բաց ի մօրէս ու դժբազդ քոյրէս։ Այն օրն որ վաճառականն իմ քոյրս Եմիլիան առաբ, առաւօտանց կանուխ պառկած առնս քոյրս քովս եկաւ ու լաւ լռեցի. « Խեղճ Գէորգ, մէկ բարեկամ ունէիր, ան ալ պիտի երթայ. խեղճ ազգ ասկէ ետեւ ինչ պիտի ընես »։ Անոգնէս ցաւերնի ու մէկէն վիզը պըլլուեցայ և սկսայ լալ ու հառաչել. ինքն ալ լռեց հետ մէկտեղ։ Աւոնք եղան սիրոյ վերջին խօսքերը՝ որ առաջ երկայն առիւներ մէյմ՚ալ չլսեցի. սիրոս բոլորովին ցամքեցաւ, և մոխիր պարձիր էր՝ երբոր առաջին անգամ զքեզ տեսայ։ Քու սէրդ կարծես թէ ի մեռելոց յարոյց զիս ու նոր մարդ եղայ։ Իսկ հիմայ, Եղիզա, արեանս վերջին կաթիլը կը թափեմ ու չեմ թողուր որ զքեզ գրկէս յափշտակեն. զքեզ յափշտակելու համար՝ պէտք է առաջ իմ պիակիս վրայէն անցնեն։

— Ո՛վ, Տէր, ողորմէ մեզի, ըսաւ Եղիզա հառաչանօք, թող որ մէկտեղ այս երկրէս երթանք. ուրիշ բան չենք ուզեր։

— Աստուած ճերմակներուն հետն է, ըսաւ Գէորգ, աւելի խօսիլ ուզելով քան թէ սրտին պատութիւնները թափել։ Անոնց ամէն ըրածը կը տեսնէ արդեօք. թէ այդպէս է՝ ինչո՞ւ կը թողու որ աշխարհիս վրայ այսպիսի բաներ ըլլան։ Իրաւ՝ իշխանութիւնն իրենց կողմն է, բայց Ս. Գիրքն ալ իրենց կողմն է արդեօք, ինչպէս որ իրենք կ'ըսեն։ Իրենք հարուստ են, առողջ են, երջանիկ են. եկեղեցւոյ անդամ են, և կը սպասեն արքայութիւնն երթալու. այս աշխարհիս վրայ քաղցր կեանք մը կ'անցընեն, ամէն փափաղնին կը կատարեն. իսկ անոնք՝ աղքատ, ազնիւ ու հաւատարիմ քրիստոնեաներ, լաւագոյն քան զիրենք, հողի ու փուշոյ մէջ կը տառապին և անոնցմէ տանգակոխ կ'ըլլան։ Ջանանք կը գնեն, կը ծախեն. անոնց սրտին

արիւնը, անոնց արտասուքը, անոնց հառաչանքները կը վաճառեն. և Աստուած ալ կը լծորդ որ այս անօրէնութիւնները կատարուին:

— Բարեկամ Գէորգ, կանչեց Սիմէոն խոհանոցին խորէն, սա սպասը մարիկ ըրէ, առով կրնաս մխիթարուիլ:

Գէորգն ու Եղիսան պրան մօտեցան որ լսեն. Սիմէոն սպասը բացաւ ու սկսաւ խել մը այն առաւածաբուղխ մարգարէական հոգւով գրուած քանի մը մխիթարական կտորատանքները կարդալ: Ճշմարտութեան սուրբ խօսքերը՝ որ այն բարի ծերունին հաւիկ հաւիկ կը կարդար, Գէորգին խռովեալ ու աղմկեալ սիրտը թափանցեցին, և երեսին վրայ քաղցրութիւն մը, խաղաղութիւն մը նկարուեցաւ, ու կամաց կամաց հանգարտեցաւ:

— Թէ որ միայն այս աշխարհս ըլլար, վրայ բերաւ Սիմէոն, կրնայիր իրաւամբ հաւատալ. Ո՞ւր է Աստուած. բայց շատ անգամ անոնք որ աս աշխարհիս վրայ բան չունին՝ անդին պիտի վայելեն երկնից արքայութեան մէջ: Ի՞նչ բան որ ալ գլխուդ գայ այս աշխարհիս մէջ՝ Աստուծոյ վրայ դիր յոյսդ, օր մը չէ օր մը արդարութիւնը տեղը կ'երթայ:

Թէ որ այս խօսքերս այնպիսի մէկն ըսէր՝

որ լսա ինքեան դիւրակաց ու հանգիստ կեանք մ'ունի, և միայն առտուընէ սիրտը մխիթարելու համար ճարտասանութեան այսպիսի հոգեւոր ծաղիկներ կը թափէ բերնէն՝ գուցէ մեծ ազդեցութիւն մը չընէին: Բայց այնպիսի մարդ մ'էր այս խօսքն՝ որ Աստուծոյ ու մարդկութեան սիրոյն համար ամէն օր ինքզինքը տուգանաց ու բանտի վտանգի մէջ կը գտնէր. անոր համար իրեն խօսքերն ալ կարդէ գործ զօրութիւն մ'ունէին, և այն խնդճ ու առտուընուայ փախստականաց սիրտը սփոփեցին ու բուսական կազդուրեցին:

Եղաւ Հոսքէլ խանդաղատանօք Եղիսային ձեռքէն բռնեց ու տեղէն հրամցուց: Հազիւ թէ նստաւ էին, գուռը կամաց մը զարնուեցաւ ու Հոսէի ներս մտաւ:

— Պզտիկ տղուն, ըսաւ, երեք գոյղ բզէզ գտրպայ բերի, որ աղէկ կակուղ են ու տաք կը բռնեն. տեսնես Գանատա ինչ ցուրտ է: Քիչ մ'ալ անուշեղէն բերի, ըսաւ. ինչպէս որ պիտես, Եղիսա, տղաք առաւօտուընէ ինչուան իրիկուն ուտելու բան կ'ուզեն:

Աս ըսելով տղուն ձեռքը կտոր մ'անուշեղէն տուաւ, ճնացածն ալ թղթի մէջ պըլեցած մօրը յանձնեց՝ սիրով ձեռքը սեղմելով:

— Ա՜հ, շնորհակալ եմ ազնիւ սրտով, բաւ Ելիզա։

— Հրամէ, Հուլի, բաւ Հոաքէլ, նոյն կերակուրնիս մէկտեղ ուտենք։

— Բացարձակապէս չեմ կրնար. Յովհաննէսը ազուն հետ մինակ է տունը. պաքսիմատներն ալ փուռը կ'երթին, շատ չեմ կրնար ուշանալ։ Յովհաննէսն ալ շաքարաբանին մէջ եղած շաքարը բոլոր ազուն կուտայ. իրեն սովորութիւնն է։ Ուսոի երթաս բարով, Ելիզա. երթաս բարով, Գէորգ. յաջող ճամբայ ... Աստուած բարի ճանապարհ տայ։

Փոքրահասակ քուաքէրուհին դուրը գոցեց ու վազելով գնաց։ Սեղանը լմընցաւ, և քիչ մը վերջը՝ մեծ գոց կառք մը պրսի պրան առջեւը կանգ առաւ։ Գիշերը պայծառ ու աստեղալից էր. փենեհէյս կառքէն վար ցատքեց՝ որ ճանապարհորդները մէջը տեղաւորէ։ Գէորգ դուրս եկաւ՝ մէկ ձեռքով ազան բռնած, մէկալ ձեռքով կինը. քալուածքն ուժով, դէմքը խազազ և անվհատ։ Աստոնց հետեւէն ալ Հոաքէլն ու Սիմէոնը կու գային։

— Քիչ մը դուրս եկէք, բաւ փենեհէյս կառքին մէջ եղողներուն, որպէս զի կառքին հետեւը կանանց ու ազոց համար տեղ պարապտեմ։

— Չոս գոմէշի երկու կաշի կայ, բաւ Հոաքէլ, զանոնք նստարաններուն վրայ փռենք. վասն զի բոլոր գիշերը ճամբայ պիտի ընէք։

Ձէյմս մէկէն վար իջաւ, և զգուշութեամբ պառաւ մայրն ալ վար իջուց, որ անզգալար չորս պին կը նայէր, վախնալով որ չըլլայ թէ պիրենք հալածողները վրայ հասնին։

— Ձէյմ, բաւ Գէորգ ցած ձայնով, ապրձանակներդ ազէկ վիճակի մէ՞ջ են։

— Հրամեր ես, ինչ ըսել է, պատասխանեց Ձէյմ։

— Գոնէ պէտք եղած տեղը զանոնք գործածելը գիտե՞ս։

— Դու ապահով եղիր, բաւ Ձէյմ՝ կուրծքը բռնալով ու խորին հառաչանք մ'արձակելով։ Ինչ կը կարծես, կը թողում որ մայրս յափշտակեն։

Այս կարճառօտ խօսակցութեանն ժամանակ, Ելիզա վերջին բարեւը տուաւ իր ազնիւ բարեկամուհւոյն Հոաքէլի, և Սիմէոնին օգնութեամբը կառքն եկաւ ու Հենրիկին հետ մէկտեղ գոմէշի կաշիին վրայ նստաւ։ Եանուէն ալ պառաւն եկաւ ու քովը նստաւ. Գէորգն ու Ձէյմն ալ անոնց վրանցի փայտէ նստարանին վրայ նստան, փենեհէյն ալ կառավարին տեղն եկաւ։

— Երթաք բարով, կանչեց Սիմէոն պըրսէն :

— Աստուած օրհնէ զձեզ, պատասխանեցին ճամբորդները բոլորը մէկ բերան :

Կառքն սկսաւ ցնցուելով առաջ երթալ ոտած գետնին վրայէն : Ճամբուն անհարթութիւնէն ու անիւներուն ձայնէն՝ իրարու խօսակցութիւնը չէին հասկընար. և կառքը մէյմը մեծամեծ անասուններու միջէն կ'անցնէր, մէյմը ընդարձակ անապատ պաշարու մէջէն, մէյմը բլուրներու վրայ կ'ելլէր, մէյմ'ալ ձորերու մէջ կ'իջնէր :

Ժամը ժամու կը յաջորդէր, կառքն անդադար կը շարժէր, ու մեր ճանապարհորդները միշտ առաջ կ'երթային : Շատ չանցաւ՝ պզտի Հէնրիկը խոր քուն մտաւ ու մօրը գիրկն ինկաւ. խեղճ պատուն իրեն վախը մոռցաւ. Եղիզային աչուրներն ալ սկսան պտըտիլ : Փենեհէան էր ամենէն արթունը, և իր երկայն ճամբուն ձանձրոյթը սուլելով կը փարատէր. թէպէտև այս բանս քուաքէրի մը վայել բան չէր :

Ժամը երեքին մօտերը Գէորգ որոշ կերպով ձիու մը վազելը լսեց՝ որ կառքին ետևէն կու գար, թեւավ Փենեհէանը պրծից, որ մէկէն ձիերը կայնեցուց որ մարիկ ընէ :

— Միքայէլը պիտի ըլլայ, ըսաւ, աս ետկողն. իրեն ձիուն քալուածքէն ալ կ'իմացուի :

Եաքը ոտքի վրայ եղաւ ու գլուխը դէպ ի ոտնաձայն եկած կողմն երկընցուց. հեռուէն բլրի մը ծայրը մշուշի մէջ մարդ մը տեսաւ, որ ձին վազցընելով առաջ կու գար :

— Ահաւասիկ ինքն է կարծեմ, ըսաւ Փենեհէան :

Գէորգն ու ձէյմ մէկէն կառքէն վար ցատքեցին, առանց գիտնալու թէ ինչ կ'ընեն. ամենուն վրայ խոր լռութիւն մը պատեր էր, ու սեղերնին չէին շարժեր, և աչուընին դէպ ի եկողը դարձուցեր էին : Անիկայ ալ վազելով առաջ կու գար. մէյմ'ալ յանկարծ ձորին մէջ անհետացաւ եղաւ, բայց ձիուն ոտնաձայնը կը լսուէր, որ երթալով իրենց կը մօտենար : Քիչ մ'ատենէն բարձրաւանդակի մը վրայ տեսան գինքը, ուսկից իրաու ձայն կրնային լսել :

— Ահա Միքայէլն է, ըսաւ Փենեհէան : Է՛, Միքայէ՛լ, պոռաց բարձրաձայն, աս պիտու կողմէն :

— Փենեհէա՛ն, գո՞ւն ես :

— Է՛ս եմ. ինչ լուր. հանէդ մարդ կա՞յ :

— Ինծմէ շատ հեռու չեն. ութը, տասը

հոգի են. գլուխնին օդիով սաքցած՝ հայհոյելով փրփրալով՝ գայլու մը պէս կը վազեն։

Մինչեւ կը խօսէր՝ առաւօտեան հոգմը բազմութեան ձիաւորաց վազելուն ոտնաձայնը բերաւ։

— Բարեկամներ, շուտ բրէք կառք եկէք, ըսաւ Փենեհէս։ Թէ որ պատերազմիլ կ'ուզէք, սպասեցէք քիչ մ'ալ հետս երթանք։

Գէորգ ու Ճէյմ կառք մտան. Փենեհէս խարազանն հնչեցնելով՝ ձիերն սկսան վազել. կառքը կարծես թէ սառած գետնին վրայէն կը թռչէր. բայց ձիաւորաց ոտնաձայնն երթալով կը մօտենար. կնիկներն ալ լսեցին զայն, և գլուխնին պարս երկրցուցած՝ հետեւեցան բարձր բլրի մը ծայրը՝ առաւօտեան շառագոյն երկնից հորիզոնին վրայ խումբ մը ձիաւորներ տեսան։ Անոնք շուտ ալ ուրիշ բլրի մը վրայ հասան, ուսկից անշուշտ կառքը տեսած պիտի բլլային՝ վրայէն ճերմակ ծածկոյթէն, վասն զի հալն անոնց ուրախութեան ու յաղթանակի խառնաձայնութիւնն ասոնց ականջն հասուց։ Ելիզային գոյնը նետեց, և սկսաւ ազան ամուր մը գրկին մէջ սեղմել. պառաւը կ'ազօթէր ու կը հառաչէր. Գէորգ ու Ճէյմ յուսահատ

տաքար սարճանակնին ձեռք առին։ Թշնամիներն արագ արագ առաջ կու գային. կառքը շուտ մը պարձաւ ու ապառաժ ժայռերու շարքի մը վիմաց կանգ առաւ, որոնք ընդարձակ դաշտին մէջ բարձրացած՝ բնական ամրութիւն մ'էին։ Այս տեղս շատ ալեկ փիսէր Փենեհէս, վասն զի սրսորդութեան ժամանակներն սակայ եկած էր այս կողմերս, անոր համար ալ ձիերն այնպէս ուժով վազցուց։

— Ա՛հաւասիկ հասանք, ըսաւ Փենեհէս, ու ձիերը կայնեցուց, և ինքը վար ցատքեց. ամէնքնիդ ալ վար իջէք ու հետէս այս ապառաժին վրայ եկէք։ Միքայէ՛լ, դու ալ ձիդ կառքին կապէ ու կառքն առած Ա՛մարիային տունը դնա. իրեն ալ ըսէ որ մանչերն առած՝ շուտ հոս հասնի՝ սա եկող անպիտաններն ընդունելու։

Մէկէն ամէնքն ալ կառքէն դուրս ցատքեցին։

— Տղան ինձի տուէք, ըսաւ Փենեհէս՝ Հենրիկը գրկելով. դուք ալ կնիկներն առէք ու հետէս մէկ շնչով վազեցէք. շո՛ւտ։

Յորդորանքի կարօտութիւն չունէին անոնք. ցանկէ մ'անկին անցան, և սկսան դէպ ի ժայռը վեր վազել։ Ասոնց ու ար-

շալուսին նուազ լուսովը ճամբայ մը նշմա-
րեր էին որ ժայռին գագաթը կը հանէր։

— Առաջ, առաջ, կանչեց Փենեհէս. և
ազան գիրկը բռնած՝ առջեւէն մագլցի այծու
մը պէս շուտ շուտ վեր կ՚ելլէր։ Եաեւէն
ճէյմը կու գար՝ պառաւ մայրը ուսն առած,
որ վախէն կը զողզըղար. Գէորգ ու Եղիսան
ալ իրենց հաեւէն կ՚երթային։

Զիաւորներն ալ հաեւէն հասան, ու պո-
ռալով կանչելով և հայհոյելով՝ ցանկին քով
ձիերնէն վար իջան։ Փախստականները ժայ-
ռերուն ծայրն ելան. անկէց անդին ճամբան
նեղ անցք մ՚էր, ուսկից երկու հոգի քովէ
քով չէին կրնար անցնիլ, ծայրն ալ մէկ մեղր
լայնութեամբ պառաւուած մը կար. անկէ
անդին խումբ մը ժայռերու՝ մէկալներէն բաժ-
նուած՝ իբր երեսուն ոտնաչափ դէպ ի վեր
կը բարձրանար, և որուն կողերը բերդի մը
պարսպաց կը նմանէին։ Փենեհէս պառա-
ռուածքին վրայէն դիւրութեամբ մը ցառքից
անդին ու ազան գրկէն գետին դրաւ։

— Հիմայ կարդը ձերն է, կանչեց. գը-
լուխնիկ վառնգի մէջ է։

Անոնք ալ անցան, և շուտ մը ժայռերու
կառներ հոլովելով՝ իրարու քով շարեցին ու
անոնց հաեւը պահպանեցան։

— Ահաւասիկ ամէնքնիս ալ հոս ենք,
ըսաւ Փենեհէս. թէ որ կրնան թող վրանիս
յարձակին։ Առաջ պէտք է որ մէկիկ մէկիկ
սա երկու ժայռին մէջտեղէն անցնին, ուր
որ ձեր սարճանակներուն գնդակները կը
հասնին գիրենք բարեւելու։

— Ախպէր է, պառաւախտանց Գէորգ,
բայց որովհետեւ հիմայ ասպարէզը մերն է,
հրամանքդ մի վառնգեր զքեզ, թող մենք
միայն պատերազմինք։

— Դու ազատ ես պատերազմելու, Գէ-
որգ, ըսաւ Փենեհէս՝ վայրկեան մը մտածելով. բայց կարծեմ թէ կրնամ գոր-
ծողութեան ընթացքն ուղղել։ Մեր թշը-
նամիները վարը խորհուրդ կ՚ընեն և թաթիլ
ուզող հաւերուն պէս գլուխնին վեր կը վեր-
ցընեն կը նային։ Աղէկ կ՚ըլլայ, որ իրենց
քանի մը խօսքով ծանուցանենք՝ որ պարապ
տեղը փորձ չփորձեն վեր գալու, ապա թէ
ոչ՝ վերջէն կը զղջան։

Իսկ յարձակողներն էին մեր հին ծանօթ-
ները, Թովմաս Լոքէր, Մարք, երկու ալ
պահապան գինուոր և քանի մը հաս պա-
տարկապօրա մալղիկներ, զորոնք պանդակը
դաեր էին, և քիչ մ՚օդի խոստանալով՝ հե-
տերնին առեր էին գերիներն որսալու։

— Ահաւասիկ, Լոքէր, բաւ անոնցմէ մէկը, նապատակներդ պարանն իսկան, հիմայ բռնելը նայինք։

— Հիմայ ուրիշ բան չի մնար ընելու, բայց եթէ հաւէն երթալ, բաւ Լոքէր։ Վար չեն կրնար ցատքել. ոչխարի պէս հիմայ պիրինք կը բռնենք։

— Բայց, Լոքէր, ժայռերուն հաւէն կըրնան վրանիս տարճանակ պարպել, պատասխանեց Մարք. ան աւեն ինչ կ'ընես։

— Դու ալ միշտ, բաւ Լոքէր, կաշիով կը մտածես, Մարք. ամենևին վտանգ չըկայ. սեւերը շատ վախ են։

— Ձեմ գիտեր թէ ինչու համար կաշիս ազատել պիտի չմտածեմ, պատասխանեց Մարք. աշխարհիս վրայ բոլոր մէկ կեանք մ'ունիմ։ Երբեմն սեւերն ուխտի պէս կը պատերազմին գիտես։

Ա,յս միջոցիս Գէորգ ժայռին վրայ ելաւ, ու բարձր ձայնով սկսաւ ըսել.

— Պարոններ, ով էք դուք և ինչ կ'ուզէք։

— Քանի մը փախստական գերիներ կը փնտռենք, պատասխանեց Լոքէր. և են Գէորգ Հարբիս, Ելիզա Հարբիս և իրենց ազատ, ձէյմ Ցակոբ և պառաւ մը։ Ձերինք բռնելու համար արդարութեան պաշտօնեաներ և հրաման ունինք հետերնիս։ Գէորգ Հարբի՞ս ես դու, պարոն Հարբիսին գերին, Քէնթըքիի նահանգին Եէլպիի կոմսութենէն։

— Գէորգ Հարբիս ես եմ. Հարբիս անունով Քէնթըքեցիին մէկը գիտ իր սատյուտածքը կը համարէր. բայց ես հիմայ ազատ եմ, և ազատ երկրի մը վրայ եմ, և կինն ու ազատ իմս են. ձէյմ ու մայրն ալ հոս են. ձեռքերնիս զէնք ունինք և գիտեմ ինչուան վերջը պիտի պաշտպանենք։ Կրնաք վեր գալ՝ թէ որ կ'ուզէք. բայց գիտցած ըլլաք՝ ով որ յանդգնի առաջ գալու՝ գետին կը փռուի մեր գնդակներէն. նոյնպէս ալ ետևէն եկողները։

— Մի ըներ, մի բլլար, բաւ առաջ նետուելով կարճահասակ ու հասա մարդ մը. բրածզ մեծ անխոհեմութիւն է։ Մենք արդարութեան պաշտօնեաներ ենք. մեր ձեռքը օրէնք և ուժ կայ. ուստի լաւ է որ խելօք անձնատուր բլլաք, թէ չէ՝ չուզելով կ'բլլաք։

— Շատ լաւ գիտեմ որ դուք ձեռքերնիդ օրէնք և ուժ ունիք, պատասխանեց Գէորգ գառնութեամբ։ Դուք կ'ուզէք իմ կինս Նոր–Օռլէան ծախելու գրկել, ազատ ալ հոր-

թու մը պէս վաճառքի պիտի հանէք ու ա-նոր վաստկովը պիտի հրճուիք, ձէյմին մայրն ալ իր անգութ ախրոյքը պիտի զար-ձրնէք, որ զինքը ծեծի տակ փըսխեցնէ՝ իր տղուն հետ ազէկ վարուելուն համար: Իսկ զիս ու ձէյմն ալ կ'ուզէք անոնց ձեռքը յանձնել՝ որ մեր աչքը կ'բսուին, որպէս զի ոտնակոխ ընեն զմեզ գաւազանով և սան-ջանքներով: Ես թէ որ ձեր օրէնքներն այս բաներս ձեզի թոյլ կու տան, ամօ՛թ ձեզի և ձեր օրէնքներուն: Բայց մենք պես ձեր ձեռքը չենք խնամած. մենք ձեր օրէնքները չենք ճանչնար. մենք ձեր հայրենիքը կ'ու-րանանք. ազատ ենք մենք, և յանուն Ա-ստուծոյ՝ որ զմեզ ստեղծեր է՝ մինչեւ ցմահ պիտի պահպրազմինք մեր ազատութեան վը-րայ:

Ա՛յս խօսակցութենէն առեն՝ Գէորգ ժայ-ռին ծայրը աներկիւղ կեցեր էր. արշալոյ-սին ճառագայթներն իր սեւորակ թուշերը ներկեր էին, և աչուըները բարկութենէն ու յուսահատութենէն կը փայլակէին. և երբոր մարդկան արդարութենէն զէմ Ա-ստուծոյ արդարութեան վիմից, ձեռուըները զէպ եր-կինք վերուց: Իրեն արիութիւնը, նայուած-քը ձայնը և շարժմունքներն՝ յարձակողնե-

րուն վրայ ապշութենէն մ'բերին, բայց ի Մարքէն: Ասիկայ ատրճանակը լեցուց ու Գէորգին վրայ պարպեց, մինչդեռ իր ընկեր-ները ապշած լուռ կեցեր էին:

— Փոյթ չէ թէ մեռած կամ ողջ առնէն զքեզ Բէնկըքի, գինդ նոյն է, ըսաւ անոյշ-այլակ՝ ատրճանակն հազուստին ծայրովը սրբելով:

Գէորգ զէպի հաւ ցատքեց, Ելիզա ճիչ մը վերուց. գնդակը էրկանը մազերուն քը-սուելով անցեր էր, և Ելիզային թուշերը շիվ-լով գնացեր ծառի մը մէջ խրեր էր:

— Բան չկայ, Ելիզա՛, ըսաւ Գէորգ ա-ռանց շփոթելու:

— Փոխանակ անոնց երեսնաչու՝ պէտք է մանաւանդ թէ ժայռի մը հետ պաշտպա-նուիս, ըսաւ փենհէյս. անոնք գիտցած մար-պիկ չեն:

— Հիմայ, ձէյմ, ըսաւ Գէորգ, կարգը մերն է. նայէ ատրճանակներդ պատրաստ են. աչուըներս սա անցքին վրայ ըլլայ. ա-ռաջին եկողին վրայ ես կը պարպեմ, ե-րկրորդին վրայ դու, և այսպէս կարգաւ. ազէկ նայինք՝ չըլլայ թէ երկու գնդակ մէկ հոգւոյ վրայ կորսընցընենք, վասն զի չեն արժեր:

— Բայց թէ որ սխալելու ըլլաս ...

— Չեմ սխալիր, ըսաւ Գէորգ պազ ա-
րեամբ։

— Ա՛յս երիտասարդիս քով ապէկ կըր-
ըսնաւթիւն կայ եղեր, մրմռաց փենհէս
քթին տակէն։

Բայց յարձակողները Մարքէն կրակ լնե-
լէն եաեւ ալ՝ դեռ անորոշ կեցեր էին։

— Կարծեմ թէ անոնցմէ մէկը վիրաւո-
րուած պիտի ըլլայ, ըսաւ արդարութեան
պաշտօնեաներէն մէկը, վասն զի ազազակ
մը լսեցի։

— Ես կ՚երթամ տասպելու ըսածդ, վրայ
բերաւ Թովմաս Լոքէր. ես զերիներէն ամե-
նեւին վախ չեմ ունեցած, այսօր առաջինը
պիտի չըլլայ։ Ո՞վ կ՚ուզէ եաեւէս գալ, ըսաւ՝
ու ժայռին վրայ ցատքեց։

Գէորգ այս խօսքերս որշ լսեց, և առըր-
ձանակը լեցուց ու պէպի նեղ ճամբուն բե-
րանը շտկեց։

Կարիճներէն մէկը Թովմաս Լոքէրին ե-
տեւէն սկսաւ գալ ու, Աւաջ առաջ կանչել։
Մէյմ՚ալ տեսնես Թովմաս Լոքէր նեղ ճամ-
բուն ծայրէն երեւցաւ. Գէորգ առըձանակը
պարպեց ու Լոքէրին կողը վիրաւորեց. բայց
անիկայ քայլ մ՚ալ եաեւ չգնաց. մանաւանդ
թէ կատակի ցլու մը պէս մռնչելով՝ պա-
տասուածքէն անկին ցատքեց։

— Բարեկամ, կանչեց փենհէս՝ մէկէն
առաջ նետուելով ու երկայն ձեռաբներովը
Լոքէրն ուժով մը եաեւ հրելով, հոս քեզի
կարօտութիւն չունինք։

Թովմաս Լոքէր պատասուածքին մէջ ին-
կաւ, ծառերուն, թուփերուն, քարերու կա-
րատանքներուն վրայէն գլորելով, և ինչպան
յատակն հասաւ՝ ծեծուած, վիրաւոր ու հո-
գին բերանն եկած։ Հոգին փչելը բան մը
չէր՝ թէ որ հագուստները ծառի մը ճիւղե-
րուն պատով՝ անկման ուժը չկտրէին։

— Օգնութիւն, օգնութիւն, կանչեց
Մարք ու սկսաւ փախչիլ, միւսներն ալ ե-
տեւէն. մանաւանդ այն հատ արդարութեան
պաշտօնեան, որ շունչը բռնուած՝ չէր գիտեր
ինչպէս փախչի։

— Էյ բարեկամներ, պոռաց Մարք. գը-
նացէք Լոքէրը վերուցէք, ես ալ ձիս հե-
ծած կը վազեմ օգնութիւն փընտռելու։ Եւ
առանց միտ դնելու իր ընկերակցաց ազա-
զակին ու կատականաց՝ ձիու վրայ ցատ-
քեն ու թողուլ փախչիլը մէկ ըրաւ։

— Ա՛տպիսի յիմարութիւն արդեօք տես-
նուա՞ծ է, ըսաւ մարդկիններէն մէկը. զմեզ
իր շահուն համար հոս բերաւ, ու հիմայ
թողուց փախաւ։

— Ինչ ալ ըլլայ, վրայ բերաւ ուրիշ մը, պէտք է զանիկայ ընկած տեղէն վերցընենք. բայց ո՛վ պիտի թէ արդեօք ողջ է թէ մեռած:

Լոքէրին ձայնն առնելով հեռուէն՝ քարեբուն, թուփերուն ու փուշերուն մէջէն, գնացին ընկերները զինքը գտան, որ կը տապալէր, և սարսափելի կեղտով կը հայհոյէր ու կը գանգատէր:

— Եօթը հոգի ունեցած պիտի ըլլաս, Լոքէր, բաւ անունդմէ մէկը. վէրքդ ծո՞ր է:

— Ես ի՞նչ գիտնամ. ո՛ւհ, տարէք զիս ասկէ: Վա՛յ զլխուն գայ այն բուազքէրին. ա՛հ իկայ չըլլար՝ անունդմէ մէկը հմայ պառկած կ'ըլլար իր տեղը:

Մեծ աշխատութեամբ ու աքալով՝ զինքը տեղէն վերացին և ձիերուն քով տարին:

— Թէ որ կարելի ըլլար՝ զիս նորէն պանդոկ դարձընէիք. Թաշկինակ մը կամ ուրիշ լաթի կտոր մը տուէք ինծի որ վէրքս կապեմ, որպէս զի արիւնս չվազէ:

Գէորգ բարձրէն առնոց ամէն շարժմունքը կը գիտէր, և տեսաւ որ ամէն ջանք կ'ընեն ձիու վրայ դնելու այն վիթխարի մարդը. բայց ճար չեղաւ, երկար աշխատութենէ ետև՝ ձիուն վրայէն տահեցան վար ինկաւ:

— Զըլլայ թէ մեռած ըլլայ, բաւ Եղիզա, որ ինքն ալ ուշի ուշով աչքը դէպ ի հոն տնկեր էր:

— Ինչո՞ւ կը ցաւիս, պատասխանեց Փեհնհէյս, արժանի է:

— Վատն զի մահտըրնէ եաեւ պատասան կու պայ, բսաւ Եղիզա:

— Իրաւ է, վրայ բերաւ պառաւն ալ, որ ինչուան ան վայրկեանը կը հառաչէր ու ազօթք կ'ընէր. մարդուս համար սարսափելի ժամ մ'է այն ժամը որ պատասխանի կ'երթէ:

— Կարծեմ զինքը հոն թողուցին, բսաւ Փեհնհէյս:

Եւ իրաւ, քիչ մ'ետև մէջերնին խօսակցէցին հետև՝ ձիերնին հեծան ու անոնց ետեւէն եղան: Երբոր բսրտրոլին ալ չտեսնուեցան՝ Փեհնհէյս բսաւ որ վար իջնեն:

— Հիմայ ամէն հանգիստ լմընցաւ, բսաւ. ասկէ իջնենք. քիչ մը հեռուն՝ ճամբուն վրայ Միքայէլ կառքով մեզի կը սպասէ, երթանք զինքը գտնենք. և պետ կանուխ ըլլալով՝ ճամբան մարդու չենք հանդիպիր, և երթալու տեղերնիս ալ ասկէ երկու մղոն հեռու է, ուր ինչուան հիմայ հասած էինք՝ թէ որ ճամբաներն ազատ ըլլային:

Երբոր վարը ցանկին մօտեցան՝ տեսան որ հեռուէն կառքը կու գար՝ քանի մը ձիաւորներ ալ մէկտեղ։

— Ապրիք, կանչեց ուրախութեամբ Փենեհէս. տհաւասիկ Մ'Քայէրէն, Սաեփանն ու Ամարիան են սա եկողները։ Հիմայ ալ վախ չկայ. ալ հիմայ երթալու տեղերնիս հասած ըլլալնիս ապահով է։

— Երբոր այնպէս է, ըսաւ Ելիզա, քիչ մը կենանք սա խեղճ մարդուն օգնենք, որ անգին յուսահատաբար կը պոռայ կը կանչաբառէ։

— Քրիստոնէի մը պարտքն է, ըսաւ Գէորգ, այնպիսիներուն օգնել. երթանք վերցնենք զինքն ու հետերնիս մէկտեղ առնենք։

— Ընկէ նաեւ աշխատութիւնը քուաքէրներուն կը ձգայ զինքը հոգալու, ըսաւ Փենեհէս. լաւ, երթանք նայինք թէ ինչ վիճակի մէջ է։

Փենեհէս իրեն արտօրպութեան ժամանակ քիչ մը վիրաբուժութիւն սովրեր էր, ուստի նստաւ Լաքէրին վէրքը քննելու։

— Մարք, գիւ ես, ըսաւ Լաքէր մարմնի ձայնով։

— Պարապ տեղը զինքը կը կանչես, ըսա-

րեկամ, ըսաւ Փենեհէս. Մարքին փոյթն ալ չէ, անիկայ ինքզինքը կը մոռնայ, և ամենէն առաջ ձգից փախած։

— Ես ալ զինքը մարդ կը կարծէի, կանչեց Լաքէր. վաս անպիտանը գիս հոս միտակ թողուց։ Ա՜հ, իմ պատաւ մայրս ինծի կ'ըսէր թէ օր մ'ալ բանս պիտի գայ գլխուս։

— Սա խեղճ մարդը կը լսե՞ք, ըսաւ պատուրը, իր մայրը կը կանչէ. շա՜տ կը ցաւիմ վրան։

— Կամա՜ց, կամա՜ց, ըսաւ Փենեհէս Լաքէրին, որ սաքով ձեռքով զինքը մէկդի կը հրէր. խելօք կեցիր. թէ որ վէրքդ չպատեմ՝ ճնցած արիւնդ ալ կը վազէ ու հոգիդ ալ մէկտեղ կ'երթէ։

— Դուն չէ՞ր որ գիս վար գլորեցիր, ըսաւ Լաքէր։

— Թէ որ ես զքեզ վար չգլորէի, դուն զմեզ պիտի գլորէիր, պատասխանեց Փենեհէս. բայց հիմայ կեցիր որ վէրքդ պատեմ. քեզի դէմ ամենեւին տեսութիւն չունինք, ու քու աղէկութիւնդ կ'ուզենք։ Զքեզ ատե՞ն կը տանինք որ քու տանդ պէս զքեզ հոգան։

Լաքէր հառաչանք մ'արձակեց ու աչուը-

նորը պոյեց։ Ալյոշիսի մարդկանց այժն ու զօրութիւնը բոլորովին նուաճական է, արեան հետ մէկտեղ կը վազէ կ'երթայ. խեղճ բան մ'է այսպիսի վիճակի մարդ մը գնահատած ահռելը։

Միքայէլն ու ընկերներն հասան. կառքին նռատարանները վար առին, ու զամբղի կաշիները չորս ծալուած՝ մէկ կողմը փռեցին, և չորս հոգի մեծ զժուարութեամբ այս անկողնոյ վրայ Թովմաս Լաքէրը վերուցին դրին։ Երբոր վինքը վերցընելու հետ էին՝ բոլորովին ինքզինքը կորսընցուց։ Պառաւը սառաւիկ վրան գլխուն՝ անոր գլուխը իր ծնկան վրայ դրաւ. Ելիզա, Գէորգ ու ձէյմ կրցածնուն չափ կառքին մէջ տեղաւորուեցան ու ճամբայ ելան։

— Ինչ կը մտածես, ինչ վիճակի մէջ է աս մարդը, հարցուց Գէորգ փենեհէսի, որ կառքին առջեւ քովը նստեր էր։

— Վերքն այնչափ վտանգաւոր բան մը չէ, բայց վար գլորելն և քարի փայտի զարնուելը վայն ի վրան բերին. շատ արիւն վազեր է, և արեան հետ մէկտեղ այժն ու զօրութիւնը կորսընցուցեր է. բայց բան մը չէ, կ'ազատի. միայն՝ այս պիտուածէս բաւական է թէ խրատուի։

— Հիմայ սիրտս քիչ մը հանդչեցաւ, պատասխանեց Գէորգ. բոլոր կենացս մէջ ինծի մեծ խիզճ պիտի ըլլար՝ թէ որ սպաներ ըլլայի գինքը. թէպէտեւ ամենայն իրաւամբ։

— Այնպէս է, ըսաւ փենեհէս, սպանութիւն ընելը միշտ գէշ բան է, թէ՛ մարդ եւ գեր է և թէ անասուն։ Ես առենով երեւելի սրսորպ էի. անգամ մը եղջերու մը տեսայ որ վիրաւոր ինկած ու մահուան դուռը հասած՝ այնպիսի խեղճ աչքով մը ինծի կը նայէր՝ որ գինքն սպանելուս վրայ զղջացի։ Ո՞ւր թողունք որ ասիկայ մարդ է. վատ գի ինչպէս որ քիչ մ'առաջ Ելիզա ըսաւ՝ մահուընէ ետեւ դատաստան կու գայ։

— Հիմայ ինչ պիտի ընենք այս խեղճ մարդը, ըսաւ Գէորգ։

— Ջինքն Ամարիային տունը կը տանինք. իրեն Տորգաս մամը ազգի հիւանդ կը հոգայ. կարծես թէ այս բանս իրեն կոչմունք մ'է, և երջանիկ կը համարի ինքզինքը երբոր հիւանդի մը քով կը ծառայէ. բարեկամի իրեն կը յանձնենք, և մի վախնար՝ առանց հինգ օրէն առ կ'ելլէ։

Ժամ մը ճամբայ ընելէն ետեւ՝ յոգնած զաղրած՝ մեր ճանապարհորդները գեղի տուն

մը հասան, ուր վիմացնին առատ նախաճաշիկ մը հանուեցաւ։ Թովմաս Լոքերը մաքուր ու փափուկ անկողնոյ մը վրայ պրկեն, որ կեանքին մէջ չէր տեսած, և վէրքն ալ ամենայն զգուշութեամբ ու խնամքով պարմանեցին ու կապեցին։ Լոքէր յոգնած տղու մը պէս կռնակին վրայ պառկած ճեաց. մաթած աչուըներըը կը բանար կը գոցէր, ու չորս կին կը պալացըներ, ճերմակ վարագոյներըը կը վիտէր, ու եկող գնացողներուն կը նայէր։

Հիմակուհիմայ վինքն այս վիճակիս մէջ թողունք, ու պառնանք մեր Աղբար Թովմասին։

ՎԵՐՋ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻՆ

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
C.C.P.A. Публичная Библиотека
7/XI 1922
ԱՄԵՐԻԱ, Մասնաճ. ՀՈՒ
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆ.ԱՆ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0376225

44